

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

F. H. GIDDINGS.
A SZOCIOLÓGIA ELVEI.

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

A SZOCIOLÓGIA ELVEI

A TÁRSULÁS ÉS A TÁRSAS SZERVEZŐDÉS JELENSÉ-
GEINEK ELEMZÉSE.

ÍRTA

FRANKLIN HENRY GIDDINGS.

FORDÍTOTTA

DR. DIENES VALÉRIA.

1908

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNE-UTCA 16.

LÉGRÁDY TESTVÉREK, KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

ELŐSZÓ.

A szociológia kimerítő tárgyalásának még nem jött meg az ideje. A társadalom tudományos leírása azonban jelentékenyen előrehaladt, s így semmi értelme annak, hogy tagozatlan maradjon. Vannak szociológiai elvek és megengedik a logikai szervezést. Ez a munka kísérlet a szociológia elveinek összefüggő elmélet keretében való egyesítésére.

Mínt hogy meg vagyok győződve, hogy a szociológia pszichológiai tudomány, s hogy a társadalmat a biológia fogalmaival leírni hibás, igyekeztem a ügyeimet a társadalmi jelenségeknek főleg pszichikai oldalára irányítani. Megkísérlettem az egyesülést és társadalmi szervezkedést egy partikuláris lelkiállapot eredményeként magyarázni; ez a lelkiállapot a *non* tudata (*consciousness of kind*), mit a 290. oldalon így határozok meg: „oly tudat-állapot, melyben valamely, az élet fokain magasabban vagy alacsonyabban álló lény felismeri, hogy egy másik tudatos lény az ő neméből való.” A nemnek tudata különbözteti meg a lelkest a lélektelentől. A lelke-

sek nagy osztályában (*class*) fajokat (*species*) és fajtákat (*races*) különböztet meg; a fajtákon belül etnikai és politikai csoportokat és társadalmi osztályokat; ez tehát a társadalmi csoportosulások és szétválasztások pszichológiai alapja. A nemnek tudata szüntelen olyan cselekedetekre indítja az embert, amiket nem vinne végbe, ha teljesen a hasznosság, félelem, hűség, tisztelettudás irányítaná; szüntelenül megakadályozza a gazdasági, a jogi, a politikai és a vallásos indítékoknak elméletileg tökéletes működését; tehát a közösségek különösen társadalmi jelenségeinek okozója,

Ez az igazság feltárja a szociológia határait és kijelöli a társas tudományok természetes osztályozását. A tudományos teljesség kedvéért és hogy a szociológia, ekonómia és közjog előrehaladottabb tanulóinak kérdéseit is érintsem, az I. könyvben elég kimerítően tárgyaltam az osztályozás és módszer kérdéseit. Az átlagos olvasó s a tanító, ki a tárgyban járatlan tanulóknak kézikönyvül adja e munkát, a legokosabban teszi, ha az I. könyv I. fejezete után egyenesen a II. könyv leíró részére megy át.

A kifejezéseknek és elrendezésnek sok módosításával és a gondolatokban való sok fontos változtatással belefoglaltam e könyvbe egy „*Theory of Sociology*” című röpiratomat – megjelent 1894.

júliusában, mint az *Annals of the American Academy of Political and Social Science* V. kötetének első számához adott függelék – továbbá társadalmi elméletekről szóló cikkeimet, melyeket időnkint folyóiratokban közöltem.

Nagyon le vagyok kötelezve kollégáimnak a politikai tudományok karából, bátorításukért és támogatásukért; az én igen kedves és segítő barátomnak, *Prof. Simon N. Patten*-nek értéke» tanácsaiért s főleg azért, hogy alkalmat adott nekem a „Társadalmi erők elméletéről” szóló értekezésének kefelevonatban való átnézésére; *dr. Samuel M. Lindsay*-nek a pennsylvaniai egyetemről a kefelevonatok átolvasásáért; és sok régi tanítványomnak, különösen *Jane Louise Brotwnell* M. A. kisasszonynak, a Bryn Maíwr College ezelőtti tagjának a politikai tudományokban; *Bertha Haven Putnam* A. B. kisasszonynak; *William Z. Ripley* Th. D. a massachusettsi technológiai intézet professzorának; és *John Franklin Crowell* Litt D. a Smith College professzorának; kik mindnyájan különböző utón fontos szolgálásokat tettek nekem.

Mégis legjobban lekötelezett *Brownell* kisasszony, ki munkám minden szakaszában segítségemre volt az anyaggyűjtéstől kezdve az idézetek s a kézirat átvizsgálásáig.

New-York, 1896. február.

Előszó a harmadik kiadáshoz.

E könyv harmadik kiadásának közrebocsátása alkalmat ad arra, hogy néhány szót szóljak az itt feltüntetett szociológiai szempontok további magyarázatáról. Minden tudós, aki csak illetékes a szociológiai elméletek vitatásában, maga jutott gondosan megérlelt következtetésekhez, miket nem kell hirtelen megváltoztatnia vagy feladnia. Bármily fogalmam és következtetésem különbözzék is ama más írókétól, vitásaknak kell maradniok addig, míg pártatlan bíráló el nem választja azt, mi igaz és hasznos bennük, attól, mi hamis és értéktelen.

Könyvem középponti tanítása az, hogy a társas jelenségeket a nem társasaktól a nemnek tudata különbözteti meg s ez a társas viselkedés fő oka. E tétellel négy ellenvetést állítottak szembe. Ezek a következők: először az a kijelentés, hogy „a nemnek tudata” csupán a „társas- érzés” (*fellow-feeling*) más elnevezése s hogy tehát ezzel a szociológiában nem tettünk új felfedezést; másodsor, hogy a nem-

nek tudata inkább biológiai, mint szociológiai tény, tehát nem választja el a szociológiát a biológiától; harmadszor, hogy a nemnek tudata csak metafizikai fogalom; és negyedszer, hogy ha a nemnek tudata még valamiféle társas tény is, de semmi esetre sem társas erő s így a társas jelenségeknek nem igazi oka.

Az első ellenvetésre elegendő válasz az, hogy emlékeztetek egy cikkre, melyben egy évvel e kötet közrebocsátása előtt ezt mondtam: „A nemnek e tudata az elemi, az eredeti társas tény; rokonérzés (*sympathy*), társas-érzés ez, a szónak legszorosabb s nem a közönséges értelmében.¹⁾ Ugyanakkor közöltem, hogy a társas-érzésben több a felfedezni való, mint előbbi írók gondolták. Ha nem hittem volna, hogy a tények új leírást követelnek, az első fejezetembei oly paragrafust tettem volna, mely azt tartalmazza, hogy Smith Ádám volt a társadalomtudomány igazi megalapítója, mert Smith-nek a „*Theory of Moral Sentiments*” című munkájából nyertem ama sugalmazásokat, melyek mostanra a nem tudatának fogalmává nőtték ki (magukat). Ha most újra írnám a társas elméletek fejlődésének vázlatát, azt hiszem, hogy Smith Ádámnak adnám

¹⁾ „Sociology and the abstract sciences; the origin of the social feelings.” *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, V. köt. 5. szám, 1895, márc. 750. oldal.

az első helyet a szociológusok közt. Smithnek újabban felfedezett „*Justice, Police, Revenue and Arms*” című jegyzetei mutatják, hogy Smith vázolta a társas tudományok teljes rendszerét. A rendszer azonban szerkezetileg gyenge, mert világos, hogy ez a nagy, de mindig óvatos gondolkodó maga sem volt sohasem egészen bizonyos, vajjon a társas viszonyok első okát amaz eredeti rokonérzésben kell-e keresnünk, amiről a *Theory of Moral Sentiments-h en* tárgyal, vagy a kölcsönös segítség előnyeiben, mit a „*Wealth of Nations*”-ben ír le. A Smith Ádám halála óta lefolyt években a gondolkodás szorgalmasan dolgozott a társas tudományok logikai szervezésén s ma megmenekülhetünk oly tévedésektől, melyeket ő el nem került. Az itt előadott szociológiai elméletben legfontosabbnak tartom s kezdettől végig folyton állítom, hogy a társas jelenségekben a társas érzés az ok, a kölcsönös segítség pedig hatás. Ebben az alapvető állásponthoz térnek el azoktól, kik az kölcsönös segítséget elsőrendűnek (*primary*) tartják. Hegyesen vagy helytelenül, de hiszem, hogy a szociológia igazi kiinduló pontját inkább a „*Theory of Sentiments*” – ben találjuk, mint & „*Wealth of Nations*”-ben. Az a kő, mit a közgazdaságtan építői elvetettek, az lesz – azt hiszem – a szociológia fő-sarkköve.

Mindazonáltal kezdettől fogva föltettem, hogy

a nemnek tudata az én fogalmazásomban oly elemeket is tartalmaz, melyek nem voltak meg Smith Ádám rokonérzés (*sympathy*) fogalmában s ez az oka, hogy nem gondoltam, miszerint könyvem központi gondolatát neki kell tulajdonítanom. Ez a megfontolás a tétélemmel még szembenálló három ellenvetéshez vezet.

Nem fogadhatom el, hogy a nemnek tudatapusztán biológiai tény. A nemek hasonlóságai és különbségei hivatalosan elismert biológiai tények, de egy különbség vagy hasonlóság *tudatát* pszichológiai vagy szociológiai ténynek kell elfogadnunk, ha elismerjük ezeket a tudományokat. Azt hiszem, mindenki elfogadja, hogy ennyi értelmileg tiszta. A szociológiát a pszichológiától talán nehezebb elválasztani. Minden lelki tünemény egyéni elmékben (*mind*) foly le. Az egyéni tudat bizonyos fázisait mégis sok nemzedéken át társadalmiaknak, más fázisait társadalom-ellenes lelkiállapotoknak ismerték. Az elme társas lelkiállapotait s a belőlük eredő viselkedést s az egyéneknek társas viselkedésből eredő viszonyait együttvéve az elme társas tüneményeinek nevezhetjük. A szó legtágabb értelmében a pszichológia minden lelki jelenség tudománya, beleértve a társas viselkedést és viszonyokat is. Szorosabb értelemben csupán magának az elmének állapotairól szóló tudomány. A tényleges kutatásban

és tárgyalásban a pszichológia a szűkebb mezőre szorul, míg az a visekedés, mit az elme társas állapotai okoztak és az egyének s egyéncsoportok viszonyai, miket a szokott viselkedés teremt, átvődnek a szociológiába. Hogy ennek az elkülönítésnek tudományos pontosságot adjunk, meg kell határoznunk azt a társas lelkiállapotot, mely a pszichológia és szociológia közös jelensége. E kötetben foglaltak szerint a, legegyszerűbb ismert vagy megfogható társas lelkiállapot az ön és nem én hasonlóságának rokonérzéses tudata. Következőleg az én és nem én *különbségének* tudata pusztán pszichológiai tény; ellenben az én és nem én *hasonlóságának* rokonérzéses tudata pszichológiai tény és egyszersmind szociológiai adat. Más szavakkal, úgy látom, hogy énünk saját képének fölismerése a nem-énben, ez a szociológiának természetes kiindulás-pontj a a pszichológiából; ha tudniillik van az egyik tudományak a másikból oly kiágazása, almit e két szó használatával elismerni kívánatos.

Itt-ott megkísérelték a nemnek tudatát a szexuális szaporodással zavarni össze, de ez alig hívja ki a komoly meggondolást. A nemnek tudata más, mint a szexuális ösztön és ezt természetszerűen ellenőrzi. Élő teremtmények közönségesen nem párosulnak mással, mint saját fajukkal. Fehér emberek rendszeren nem vesznek el fekete asszonyokat;

urak rendszeren nem házasodnak össze szakácsnőikkel, sem úrhölgyek kocsisaikkal. Tény, hogy az emberiség tanúsága szerint nincs oly kör, melyben a nemnek tudata egészben véve zsarnokibb volna, mint a szexuális viszonyokban. Megengedi vagy elősegíti az oly egyének egyesülését, akik bizonyos fokban különböznek, vagy nem egyformák, de szigorúan meghatározza a megengedhető fokot s a túlságosan különbözők egyesülését elfajulás jelének tekinti.

Semmivel sem méltóbb a meggondolásra az ellenkező állítás, mely szerint a nemnek tudata csupán metafizikai abstrakció. Konkrét valóságának elég bizonyítékát szolgáltatja az az argumentum, hogy ez is társasító erő. Smith Ádám „rokonérzés” szavát, vagy a szokott „társas-érzés” kifejezést nem fogadhatom el az elsőrendű társas jelenség nevéül, mert az érzés-elemen kívül fel kellett ismer-nem abban az észrevétel-elemet. Ugyanakkor ki akartam kerülni az érzés-elem bármilyen kizárását s így nem választhattam „a nemnek észrevételét” vagy „a nemnek ideáját”. A nemnek tudata, amint én felfogom, észrevétel és érzés egyszerre. Tagadni, hogy van e fogalomnak megfelelő valóság, annyi, mint tagadni oly óriásilag elterjedt társadalmi tényeket, mint a fajgyűlölet és az osztály-előítélet. De a nemnek tudata, mi érzést és észrevételt fog-

lal magában, dinamikus. Ez a hatalom oly reális, mint a fegyelmezett erősségnek az a tudata, mi diadalmas csatákat harcol, vagy a gyöngeség és demoralizálódás am,a tudata, mi a megszügyenítő visszavonulást sietteti. Úgy, amint én értem, a nemnek tudata a társadalmi jelenségek megkülönböztető jele és egyszersmind igazi társasító erő.

Hatásainak módszerei mégis gyakran kiválóan finomak és rendesen összetettek. Jól tudom, hogy megértését és magyarázatát csupán megkezdttem. A nehézség az, hogy a nemnek tudata folyton változó lelkiállapot. Nem azonosítandó egyszersmindenkorra a faj, a fajta vagy az osztály tudatával, vagy az erkölcsi természet hasonlóságával, bár minden adott pillanatban ezek valamelyikével azonos lehet. Ez fokozat kérdése s mint minden fokozati jelenség, ez is veszít valamit intenzitásából, mikor kiterjeszkedik s intenzívebbé válik, mikor kizárólagosabbá leszen. A körülmények változó elemeit s a személyiség különféle kedélyállapotait kell tekintetbe vennünk, mielőtt meg tudnók mondani, hogyan alakul a nemnek tudata s egyes esetekben hogyan irányítja a cselekvéseket. Lehet például, hogy egy művészi temperamentumot jobban vonzának más nemzetnek, sőt fajtának hasonló temperamentuma egyénei, mint a saját nemzete vagy fajtájából valók. Egy lelkes emberszerető például job-

ban vonzódhatik egy rokon természetű szűkölködőhöz, mint saját társadalmi osztályából való ismerettségéhez.

A nemnek tudata, mely különböző föltételek között alakul és cselekszik, különböző határozatlan alakokat vesz fel, melyeket társadalmi erőknek nevezünk. Ezekről, szóló elemzésem a IV. könyvben igen fölszines és valószínűleg csak előleges adalék a társadalmi dinamika tanulmányozásához, A szociológiának főleg ez a része volt az, amire első előszavamnak első mondata vonatkozott. Remélem, hogy utólag a társadalmi törvények és okoknak sokkal teljesebb beszámolójává fogom kiegészíteni. Most csak annyit akarok mondani, hogy azt hiszem, üdvös volna, ha megegyeznének a *társasító (socializing)* és *társas (social)* erők megkülönböztetésében. A „társasító erő” kifejezést mindazokra az erőkre alkalmaznám, melyek társas célok irányába hatnak, – melyek társulást, tökéletes társas szerveződést eredményeznek s a társas természetet fejlesztik. Eredhetnek a társadalmon kívül, vagy azon belül. Talaj és éghajlat például s az egyének vágyai és szenvedélyei gyakran társasító erők. A „társas erő” kifejezést csak olyan erőkre alkalmaznám, melyek a társadalmon belül erednek, de ezekre mindig, akár társas, akár nem társas, akár társadalomellenes célok irányában hatnak. A tömegnek maga-

tartás a az egyénnel szemben például társas erő, ugyanilyen a közvélemény, a népszerű ideál. Ward és Patten professzoroknak eredeti és értékes írásai az én szememben legnagyobb részben „társasító” erők tanulmányozásai; ellenben Durkheim, Le Bon, Ross professzorok iratai szigorúbban véve „társas” erőkről szóló tanulmányok.

Nem akarom most megváltoztatni azt a beszámolót, amit a „társas elmé”-ről adtam, sem netn akarok új kifejezés-készletét tenni amaz szók helyébe, amiket használtam. Addig, míg mindenki „közvéleményéről, „néptudat”-ról, a „nép legfőbb akarata”-ról stb.-ről beszél, addig senkit se csaljanak meg oly kifejezések, mint „társas tudat”, „társas elme”, „társas emlékezet”, „társas akarat.” E soroknak egyetlen figyelmes olvasója sem fogja gondolni, hogy én társas Egóban, társas szenzóriumban vagy egy transzcendentális, az egyéni lelkek fölött álló valamiben hiszek. Remélem, hogy az egész dologra vonatkozó felfogásomat világossá teszi, ha azt mondom, hogy társas akaraton nem értek sem többet, sem kevesebbet, mint az egyéni akaratok összehatását. Mégis kívánatos, hogy a szociológia kifejezés-készletét gazdagítsuk s a „társas befolyás”, „társas felsőbbség” és „társas ellenőrzés” kifejezések használata, melyeket Prof. Ross ajánlott, igen üdvös leszen. A „társas ellenőrzés” kü-

lönösen értékes, mert széleskörű. A társas akaratnak szándékos cselekedete csupán a társas ellenőrzésnek egyik formája s a „társas akarat” túlságosan egyoldalú és határozott arra, hogy jó általános kifejezéssé váljék.

E könyv módszere bevallottan és védekezés nélkül épp annyira deduktív, mint induktív. Nem ismerem el, hogy a tudomány elmélkedés nélkül haladni képes. Nem haladhat, mint egy kiváló gondolkodó nemrég mondotta, még sejtések nélkül sem és leghasznosabb munkáinak egyike a hibás és gyümölcstelen sejtések helyettesítése jókkal s olyanokkal, melyek végeredményükben új igazságok bizonyítására vezetnek. Szigorúan véve minden igazi indukció sejtés; gyors, intuitív pillantás egy ténycsoportra, hogy meglássuk, *jelent-e* valamit; a pontos tudományos bizonyítási pedig az indukcióból való *dedukálásnak* s a levont következtetések újabb megfigyelésekkel való igazolásának összetett folyamata. Ez történik például a természetes kiválasztás tanulmányozásában Darwin halála óta. Darwin maga végigvitte saját kutatásait a tudományos módszer mindhárom rendes fokozatán. A tudományos írónak egyetlen kényszerítő kötelessége, hogy olyan nyelvezetet használjon, mi világosan felderítse az olvasónak, hogy a szóban forgó tanulmányból mennyi van a sejtés-munka állapotában, mennyi

a deduktív állapotban s mennyi nyert igazolást. Remélem, hogy e kötetnek legtöbb olvasója képes lesz belátni, hogy sok szociológia ma nem több, mint gondos és tanulságos sejtés-munka; hogy némely része deduktív; és hogy egy kevés mi elég arra, hogy kutatásunk folytatására bátorítson, igazolt tudás.

New-York, 1896. október.

I. KÖNYV.

A TÁRSAS ELMÉLET ELEMEI.

I. FEJEZET.

A szociológia eszméje.

I. A társas elmélet története.

1. TÁRSADALOM.

Az állatfajoknak ama tág csoportosításán belül, ami mint földrajzi eloszlásuk ismeretes, van az állatoknak szűkebb felosztása is, rajokra, nyájakra vagy bandákra (*swarms, herds, bands*), az emberi népességnek pedig hordákra, nemzetségekre, törzsekre és nemzetekre (*hordes, clans, tribes, nations*). A tudatos egyének e természetes csoportosulásai a társas jelenségek fizikai alapjai. A társadalom a szó eredeti értelmében pajtáság, együttlét, egyesülés s minden igazi társas tény természeté szerint lelki. De az egyén lelki élete semmivel sem függ jobban az agy és idegsejtek fizikai elrendeződésétől, mint a társas közlekedés és kölcsönös erőlködés függ a népesség fizikai csoportosulásától. Tehát a dolgok természetéhez hiven cselekszünk, ha a „társadalom” szóval jelöljük az összességükben gondolt egyéneket, kik keverednek és társulnak, vagy kiket valami szándék vagy közös érdek egyesít.

Azonkívül e konkrét ideákból származtatjuk a társadalomnak, mint magának az egyesülésnek, a szervezkedésnek, a formai viszonyok összegének abstrakt fogalmát, melyben társuló egyének vannak egyesítve.

Ha ez ideákat egyesítjük, azt találjuk, hogy fogalmunk a társadalomról már némileg összetett. Mégis még tökéletlen marad, ha kihagyjuk a számításból a társulás időszaki és tartós formáinak, a pillanatnyi összeállásnak és állandó szervezkedésnek, a szabad beleegyezésnek és engedelmisségre kényszerítő hatalmaknak, mesterségesen alakított egyesüléseknek s azon magukat megőrkítő közösségeknek, törzseknek, városoknak, nemzeteknek kölcsönös függését, melyeken belül a társulás kisebb jelenségei mennek végbe.

A politika tudományában a „természetes” és „politikai” társadalmak megkülönböztetésének formai fontossága van. E formáknak Bentham-féle meghatározásai a „*Fragment on Government*” lapjain a maguk nemében tökéletesek, így hangzanak: „Ha személyeknek bizonyos számáról (kiket alattvalóknak nevezhetünk) felteszszük, hogy engedelmeskedni szoktak egy személynek vagy személyek ismert és leirt csoportjának (akit kormányzónak vagy kormányzóknak nevezhetünk), az ilyen személyekről (alattvalók és kormányzókról) mondjuk, hogy politikai társadalom állapotában vannak.” „Ha bizonyos számú személyről felteszszük, hogy egymással társulásban vannak s ugyanakkor nem viselkednek úgy, mint föntebb mondtuk, akkor természetes társadalom állapotában vannak.” Mindazonáltal a különbség csupán fokbeli, amint Bentham tovább kimutatja, „Úgy vagyunk velük, mint a fénynyel és sötétséggel; bármily különböző ideákat sugalmaznak is azok a nevek első említésre, a dolgok maguk nem választják el őket határozott vonással.”

Az együttlét előbb-utóbb a kormányzat vagy alárendeltség formáit fejleszti ki magából. A társulás észrevehetetlen fokozatokon át halad a határozott és állandó kapcsolatok felé. A szerveződés a maga során állandóságot és határozottságot ad a társas csoportnak; a lelki élet és fizikai alapja a fejlődésben összeszövődnek.

Így eszménk a társadalomról egy nagy és bonyolult természeti jelenség egy csodálatos és elragadó kozmikus tény fogalmává leszen. Látjuk, hogy a szónak csak szűkebb értelme az, hogy a társadalom pusztá együttlét vagy valami szándékra egyesült egyének bizonyos száma. A tágabb és a tudományra nézve fontosabb értelemben a társadalom tudatos lényeknek természetesen fejlődő csoportja, melyben az együttlét határozott összetartozássá válik s ez az idők folyásával összetett és tartós szervezetté szövődik.

A társadalom megismerése: szociológia.

Az így felfogott társadalomról való exakt tudásunk legújabb eredményeinkhez tartozik. A társadalmon kívül semmi sincs a természetben – kivéve magának az életnek titkát, mi oly mélyen foglalkoztatta az emberi képzeletet s mással, mint az étellel, nem bánt a képzelet ily szabadon. Egyetlen kép sem volt túlságosan fantasztikus, egy elmélkedés se túlságosan titokzatos, egyetlen hit sem túlságos képtelen arra, hogy beléphessen a társadalom filozófiájába és leírásába.

A társas tények tudományos vizsgálatának, osztályozásának s a belőlük vont helyes általánosításoknak kezdeteit Plató Republikája és a Törvények, továbbá Arisztotelész Politikája őrizte meg számunkra, de ezek csupán kezdetek. E munkák mégis a társadalmat egészében, mint a város-

ban vagy államban szerveződött valamit, értelmezik; ellenben a római császárság korában, a középkorban s a tudományosság újráéledése után a társas jelenségek minden tudományos tanulmányozása csak töredékes volt. Némelyek gazdaságiak, mások jogiak, mások egyháziak és politikaiak voltak. Senki sem kísérelte meg a társulást és a társas szerveződést teljességében leírni, senki sem próbálta felfogni a konkrét, élő egészet. A tudományos módszereket csak a jelen században alkalmazták rendszeresen erre a nagyobb feladatra. De mihelyt egyszer alkalmazták. – mint más kutatási mezőkön úgy a társadalmak tanulmányozásában is – a tudományos módszert gazdagon jutalmazták az igazságok tömegéhez járuló lényeges adalékok. Ma a társas viszonyokról szóló igazolt és megokolt tudás gyorsan növekvő tömegének vagyunk már birtokában. Nem túlságos merészség azt mondanunk, hogy, végtére van szociológiánk, mit úgy határozhatunk meg, hogy az egésznek tekintett társadalom rendszeres leírása és magyarázata. Ez a társas jelenségek általános tudománya.

A „szociológia” szót először Comte Ágost használta a „*Cours de philosophie positive*”-ben mint a társas tudományok összefoglaló nevét, miket ő a pozitív vagyis igazolható filozófia részének fogott fel s Comte volt az, ki először látta meg világosan, hogy milyen fontos az ily tudomány elemeit hozzá nem tartozó anyagtól, eszméktől és módszerektől elválasztani és aki először egyesítette egy fogalommá az összes valóban szükséges elemeket. Plató és Arisztotelész nem választották el sem a politikát az etikától, sem a politika tudományát annak gyakorlati részétől. A tizenharmadik század vitáiban a politika tudományát reménytelenül összezárták a forradalmi szellemmel. Sem Hobbes, sem Montesquieu, sem az ekonomisták nem tanulmányozták a társa-

dalmát minden szempontból és dacára Hume befolyásának, kinek Comte mindazt köszönheti, ami igaz csak van oksági fogalmaiban,¹⁾ a társadalmak magyarázatai még mindig nagy mértékben teológiai és metafizikai szelleműek voltak.

Comte volt az, ki először vetett észszerűen kutató fényt erre a zavarra, ki azt állította, hogy a társadalmat oszthatlan szerves egésznek kell tekinteni, ki tehát igyekezett a rendezett, teljességükben vett társas jelenségek tudományát megtalálni, egy módszereiben pozitív tudományt, mi a tények bő vizsgálatán alapul s mely mint tudomány minden politikai mestersegtől s minden «forradalmi szándéktól egyszersmindenkorra el van különítve. Eszerint a szociológia, amint ő érti, pontosan ugyanaz, mint a társadalom fizikája, mert a szociológia feladata lett volna felfedezni a társadalmak természetét, természetes okait és természeti törvényeit s száműzni a történelemből, politikából és a gazdaság tudományából minden metafizikaira, természetfölöttire való hivatkozást, amint ezt már száműzték az asztronómiából és a kémiából. Comte hitte, hogy a pozitív módszer követésével a szociológia jórészt előrelátó tudományyá válhatik, mi előre vázolja a haladás pályáját.

Comte óta a szociológiát főleg azok az emberek fejlesztették, akik átérezték egy impulzus teljes erejét, mi minden időkre forradalmivá tette a tudományos gondolkodást. A természet-világ fejlődéses magyarázata utat tört a tudás minden birodalmába. A természetes kiválasztás törvénye s az életnek az a felfogása, mely szerint az a szervezetnek környezetéhez való alkalmazkodás-folyamata, ezek a fogalmak lettek a mai biológia és pszichológia velejévé. Kikerülhetetlen volt, hogy a

¹⁾ Lásd Huxley: „Lay Sermons Adresses and Reviews”; „The scientific Aspects of Positivism.”

fejlődéses filozófia az emberi élet társas jelenségeinek felkarolására is kiterjedjen. A tudomány, mely megrajzolta az „életet a protoplazmától az emberig, nem állhatott meg a belső berendezésének magyarázatánál. Tekintetbe kellett vennie ama sokféle külső viszonyt, az etnikai csoportokat, az emberek természetes társadalmait s mindama jelenségeket, miket ezek mutatnak, továbbá kutatni kellett, vajjon e dolgok az általános fejlődés termékei-e vagy sem. Tehát nemcsak Herbert Spencer korábbi irataiban, de Darwin és Prof. Haeckel irataiban is találunk utalásokat a társas viszonyok fejlődéses magyarázatára. Ezek a rövid utalások nem tennének ki magukban szociológiát. Ehhez a társas jelenségekből egyenesen lezármaztatott más tényezők volnának szükségesek. De ezek az utalások elegendők voltak arra, hogy megmutassák, hol kell lenniök az új tudomány alapvonalainak; elegendők arra, hogy föltárják ennek néhány alapvető fogalmát; s hogy bebizonyítsák, miszerint a szociológusnak nemcsak történetirónak, közgazdásznak, statisztikusnak, de épp annyira biológusnak és pszichológusnak is kell lennie.²⁾ Tehát a fejlődés során s a fejlődésről gondolkodók munkásságával öltött alakot a modern szociológia. Az emberi társadalmak értelmezése ez a természeti okság szavaival. Nem úgy akarja nézni az emberiséget, mint mi a kozmikus folyamaton kívül esik és saját törvényei alatt áll. A szociológia kísérlet arra, hogy a társadalom eredetéről, növéséről, szerkezetéről s tevékenységéről, a fejlődés folyamatában összeműködő fizikai, vitális és pszichikai okokkal adjon számot.

²⁾ Ez nem azt jelenti, hogy a szociológiát mint biológiai, pszichológiai, ekonómiai és történeti elvek mozaikját akarja megszerkeszteni, ez oly eljárás volna, mi e tudománynak és módszerének teljesen hamis fogalmát foglalná magában.

Alig szükséges mondani, hogy az ez irányban tett legfontosabb kísérletet Spencer szintetikus filozófiájának rendszere tartalmazza. Ebben a nagy műben a szociológia elveit a pszichológia és biológia elveiből származtatja. A társas fejlődést magasabb szervezeti (*super organic*) fejlődésnek tekinti. Oly folyamat ez, melyben az emberi élet szervezeti és fizikai jelenségei bonyolult, de rendszeres együttesek tágabb formáivá tevődtek össze. Spencernek fogalma az organikus társadalomról határozottabb, mint Comte-é. Spencer szempontjából a társadalom tényleg szervezet, nem pusztán képzeleti analógia szerint, mint Hobbes Leviathan jában, de valóságosan; és nemcsak lelkileg, de éppen annyira fiziológiaiilag is, mert berendezésében munkamegosztás van. mi az egyéneken túl az egyének csoportjaira, szerveződéseire is kiterjed. Van egy ipari csoportokból alakult fentartó rendszer (*sustaining system*), kereskedelmi tevékenységekből álló elosztó rendszer (*distributiv system*) és politikai és vallásos hatókból álló kormányzó rendszer (*regulativ system*). Spencer sokat fárad annak kimutatásán, hogy az emberiség etikai haladása és boldogsága a társadalomnak e működéses szervezetétől függ; de nem terjeszti ki oly teljesen, mint szeretnők, Plátónak e gondolatát, ki a társas munkamegosztásban találja az etikai élet alapját és igazi típusát s így előkészíti az utat a társadalomnak ama fogalmához, mely a társadalmat az emberi személyiség tökéletesítő eszközének tekinti.

Ha Spencer bizonyos fokig téved is ebben a kérdésben, kevés kívánni valót hagy hátra abban a teljes határozottságban, melylyel a társas szerződést s az általános fizikai folyamatokat egymásra vonatkoztatja. Azon íróknak, kik Spencer szociológiai elméletéről ítélték, nagy része abban tévedett,

hogy nem vizsgálta meg azokat az alapvető elveket, amelyekből Spencer következtetéseit vonta. Azokban a könyvekben keresték szociológiai rendszerét, melyek szociológiai címekkel vannak ellátva, pedig valójában szociológiai gondolatának alaptételei a „*First Principles*” második felében foglaltnak s azokat magának az olvasónak kell némi munka árán összerakni. Ezek a tételek összevéve a társadalmi változások értelmezései az erőmegmaradás, mozgási irány és mozgásritmus, az anyag integrálódása s a formák differenciálódása azon törvényeinek adataiban, mik együttvéve teszik ki Spencer jól ismert formuláját az általános fejlődésről. A társadalom, mint az anyagi világ s az élő szervezet, integrálódásnak és differenciálódásnak van alávetve. A szervezetlenség egyenműségétől és határozatlanságától a szervezethez különműsége és határozottsága felé halad. Mindeme változásoknak végső oka az energiának általános egyensúlyozódása. Comte a „társadalmi statika” kifejezést csupán retorikailag, a társas rend nevéül használta s a „társadalmi dinamikát” a haladás helyett. Spencer, sokkal tudományosabban, pontos fizikai fogalmakhoz ragaszkodik. Társadalmi statika az ő szemében, beszámolás az egyensúlyban levő társas erőkről. Tökéletes egyensúlyt tényleg sohse érünk el a zavaró változások miatt, melyek maguk is a társadalom és környezete között végbe menő energia-kiegyenlítés következményei. Ténylegesen mégis maguk a statikai és kinetikai hajlamok ingadoznak s az eredmény a társadalomban, mint a naprendszerben s az élő testben is, mozgó egyensúly.

Világos, hogy mindez a társas formák és átalakulások fizikai magyarázata s a spenceri szociológia általában, – akár Spencer, akár az ő gondolatainak befolyása alatt más írók formulázták, – nagyrészt a társadalom fizikai filozó-

fiája, dacára annak, hogy a biológiai és pszichológiai adatokat szabadon használja.

Mindazonáltal az ilyen fizikai értelmezés nem teszi ki az egész fejlődés szociológiát. Mert a szociológia nemcsak azt hangsúlyozza, hogy a társadalom különböző fázisainak, melyekről az egyes társas tudományok tárgyalnak, egységes alapja van, hanem állítja azt is, hogy a társas jelenségek objektív vagy fizikai és szubjektív vagy akarásos magyarázatának ugyanaz a logika szolgál alapvetőül. Ez a két felfogás sok századon át küzdött egymással a gazdasági és politikai filozófiában. Kezdődik Arisztotelész Politikájával, Bodin, Montesquieu s a fiziokratákkal fejlődik, kik objektív magyarázatot szőnek a fajta, talaj, éghajlat, öröklés és történeti föltételek adataiból. Grotius, Hobbes, Locke, Hume, Bentham, Berkeley, Kant és Hegel a szubjektív magyarázatot dolgozzák ki az emberi természet, hasznosság, erkölcsi parancsok és ideálok adataiból. De ez a két magyarázat sohse került igazán szemtől-szembe. A gondolat korlátai, melyeket sohsem törtek át a társadalom egységének kutatására vonatkozó kísérletek, éppen így érintetlenek maradtak minden, a magyarázat egységére törekvő valóban tudományos kísérlettől.³⁾ Ily egységnek legnagyobb megközelítéséig egészen öntudatlanul Bürke jutott el a maga összehasonlíthatlan politikai íratában. Csupán a rendszeres szociológiában találjuk a társas akarás és társas fejlődés különálló felismerését és az ezek tudományos kiegyenlítésére irányuló tudatos küzdelmet.

Valamint a Comte filozófiájában nagyon is nyers objektív értelmezés a későbbi gondolatokban gyors fejlődésnek

³⁾ A Hegelianus mestere nevében kivételt tehet, ha akar. Ami engem illet, én nem hiszem, hogy Hegel fizikai tudása elég lett volna arra, hogy megfontolásra tarthasson igényt.

indult, ugyanígy állunk a szubjektív értelmezéssel is, bár, sajnos, semmiképp sem hasonló mértékben. Comte hitte, hogy egy tudományban jártas államférfiú újra-szervezheti a társadalmat s vezetheti annak haladását. Spencer filozófiájában a gondolat részben negatívvá vált. Az államférfiú mesterségével nem teheti jobbá a társadalmat, hanem teheti határtalanul rosszát. Lester F. Ward⁴⁾ irataiban a gondolat ismét egészen pozitívvá alakul. A társadalom a fejlődés természetes folyamatát mesterségessé teheti. Akaratával alakíthatja sorsát. Teleológikusan haladóvá válhat. Lilienfeld,⁵⁾ dr. A. Schäffle⁶⁾ és Prof. G. de Greef⁷⁾ kidolgozott munkái, kiknek gondolkodásbeli magatartásuk naturalisztikus, de kiknek tanulmányai a szocializmus igényeinek türelmes vizsgálatát is magukban foglalják, teljesen elismerik a társas akaratot. Végre Alfred Fouillée⁴⁾ kritikai értekezései a társadalmi filozófia idealizmusának és naturalizmusának történeti viszonyait részletes áttekintésben foglalják magukban s egészükben fényes kísérletek a fizikai és akarásbeli jelenségek azonosságának igazolására, mely utóbbiakat Fouillée a fejlődés-folyamat gondolati erőkkkel (*idea-forces*) kormányzott szakaszának tekinti.⁹⁾ E tartalmas munkák szorosabb vizsgálatával mégis azt találjuk, hogy a társadalomnak az akarat-adataiban való magyarázása nincs olyan tudományos pontossággal kidolgozva, mint aminő a fizikai törvények adataival történt ma-

⁴⁾ *Dynamic Sociology és Psychic factors of Civilization.*

⁵⁾ Gedanken über eine Sexualwissenschaft der Zukunft.

⁶⁾ Bau und Leben des socialen, Körpers.

⁷⁾ Introduction à la sociologie.

⁸⁾ La science sociale contemporaine.

⁹⁾ F. Fouillée „La Psychologie des idées forces” es „L'evolutionisme des idées forces”

gyarázataikat jellemzi. A szociológia legkiválóbb fejtegetőinek módszere komoly tévedést foglal magában, mi meg nem érdemelt bizalmatlanságot hozott tudományunkra. Az objektív magyarázatot rendszeresen keresztülvitték, miután a fizikai fejlődés formulájában a legelső adatokra vezették vissza, de a szubjektív magyarázatot nem vitték hasonlóan keresztül a társas jelenségek egész során. Még kevésbé vezették vissza egyetlen indítóra (*motive*) vagy alapelvre, mely a társas lényt egyedül mint tudatos egyént jellemzi s összes társas viszonyait meghatározza annyiban, amennyiben azokat akarát teremtette. Ahelyett, hogy ily elvet kerestek volna, melyből levonják az összes következményeket s melyre szervezzék az összes föltételező indítókat és körülményeket, miket számításba kell vermi, ehelyett fáradságos kísérleteket tettek arra, hogy előszámálják mindamaz indítókat, mik az embert különböző viszonyaiban s minden szükségletének kielégítésében cselekvésre késztetik, mintha az összes indítók egyenlő fontosak volnának a szociológiában.¹⁾ Az eredmény nem az a megokolt tudás, amit tudománynak mondunk.

Ez a módszer két okból figyelemreméltó. Megfordítottja annak a módszernek, amit sikeresen használtak a társadalom fizikai magyarázatában. Megfordítottja annak a módszernek, amit a politikában és különösen az ekonómiában sikeresen alkalmaztak a szubjektív értelmezésre. A közgazdaságtan a

¹⁰⁾ A kézikönyv-írók. Small és Vincent, oly messze mentek, hogy azt mondták: „A szociológia a maga történeti és elemző tartományában, azaz a leíró szociológia, az emberről és a társadalomról szóló minden tudásunk szervezése, mit ezek a tudományok és tudományfajok szolgáltatnak: biológia, antropológia, pszichológia, etnológia, demográfia, történet, politikai és gazdasági tudományok és etika.” „*An introduction to the Study of Society.*” 62. old.

viselkedésről szóló elméletét nem tények fölvételével, hanem abstrakcióval szerkeszti. Újabban tisztán hasznossági (*utility*) elmélet alakját vette föl s figyelemreméltó fejlődésen ment keresztül. A tisztán absztrakt elemzés, mit Cournot, Jevons és Prof. Leon Walras kezdett s ausztriai és amerikai közgazdászok folytattak, megmutatta, hogy a gazdasági indítók és választások jelensége s következőleg a választás-meghatározta gazdasági tevékenységek és viszonyok tudományosan formulázhatók, nemcsak minőségileg, hanem matematikailag is. Ha a szociológia reméli, hogy eléri a tudományos pontosságot, követnie kell az összefüggő módszer értékének e jelentőséges példáját.

El kell ismernünk, hogy a szociológia sok fontos munkája van a tudományos kritika ítélőszéke előtt, amit vele szembeállítottak azok, kik nem hisznek a társadalom általános tudományának lehetőségében. A szociológia, ilyen művekből ítélve, abból indult ki, hogy a társadalmat mint egészet magyarázza meg s nem sikerült egységes módszerhez jutnia. Azt a benyomást tette, hogy a társas tudomány egyetemes, de nem összefüggő, hogy a társadalmat egészében csak részeinek felszámolásával festheti le, s hogy így szükségképpen nem sikerülhet neki az alapul föltett egységet bizonyítani.

Azt lehetne gondolni, hogy a szociológia e kritikát azzal kerülheti ki, hogy összes szubjektív magyarázatait más tudományoknak engedi át s maga az objektív magyarázat kidolgozására szorítkozik. De ez annyi volna, mint teljesen letenni a társas jelenségek egységére táplált igényünket. Az akaratos folyamat nyilvánvalóan lényeges. Ha itt nincs egység, akkor sehol sincs a társadalomban; a látszólagos egység csupán a fizikai alapozásban fordul elő. Világos, hogy az igazi szociológiának egyesítenie kell a szubjektív és objektív magyaráza-

tokát. Mindeniket elemeire kell visszavezetnie s mindeniknek alapelveit megfelelően körvonalozni minden társas viszonyon át. Azután egyesítenie kell őket, nem pusztá mesterséges módon, de logikusan, mint egymást kiegészítő elméleteket s kimutatni, hogy nyomról-nyomra hogyan föltételezik egymást.

Hogy tehetséges szociológusok is elmulasztották e néhez feladat keresztülvitelét, az nem kárhoztatás magára a szociológiára nézve. A szociológiát, mint nem igazi tudományt, csak akkor számúzhetjük, ha bírálói ki tudják mutatni, hogy nem szerkeszthető meg a szigorú tudományos követelményeknek megfelelően, vagy hogy nem mutat hajlandóságot szigorú tudományos irányban való fejlődésre. Tudományos érzékű embereknek a lehetetlenségből vont argumentum maga lehetetlen s gondolkodás nélkül mellőzhető. A szociológia mai irányzatáról, mely a szubjektív értelmezés egységét keresi, bő bizonyosságot *szolgált* fiatal tanulóknak munkája. Mindenütt azt kérdezik, miféle jellemző az, mi egy jelenséget társassá tesz s ezzel azt minden másneműtől megkülönbözteti.¹⁾ Ha erre a kérdésre megfelleltünk, a szociológia alapkövetelményét (*postulate*) fedeztük fel. Mert minden jellemző vonás valami folyamat kimenetele. Ha megtaláltuk az általános jellemző és az alapvető folyamatot, ezzel megtaláltuk az értelmezés elvét.

A gazdasági eszme nem kevésbé felelős azért a népszerű gondolatért, hogy a társadalom megkülönböztető jele kölcsönös segítség és munkamegosztás. Tényleg azonban kölcsönös segítség és munkamegosztás található az élő szervezet sejtszelei és szervei között és épp úgy, mint a társadalom

¹⁾ „Mindenekelőtt- meg kell egyeznünk a társas jelenségek saját és megkülönböztető jellemvonásában.” Tarde: *La logique sociale*. V. oldal.

tagjai között, ellenben a társas érintkezés gyakran az együttműködés minden jele nélkül történik. Míg annak hibás fogalma, hogy társadalom megkülönböztető jegyeit szervezeti vagy gazdasági tényekben kell keresnünk, a tudományos elmékben hitelét nem veszi, addig nem lehet igazi haladás. E gondolatnak tényleg hitelét vették különböző kiváló kutatók kísérletei, mik arra irányultak, hogy jobban belemélyedhessenek a kérdésbe. Prof. Ludwig Gumpiovicz¹⁾ megpróbálta bebizonyítani, hogy az igazi társas jelenségek különböző etnikai csoportok összeütközései, vgyülei, összeolvadásai. Novikow¹³⁾ tovább általánosít, állítja, hogy a társas fejlődés lényegében az összeütközésnek a szövetség révén haladó módosulása, melynek folyásában maga az összeütközés fizikai harcból értelmi harccá válik. Prof. De Greef¹⁴⁾ egész más szempontból nézi a kérdést, a megkülönböztető társas tény a szerződésben találja s a társas haladást az összetartó tekintélynek azon eltolódásával méri, mi tudatos beleegyezés eredménye. G. Tarde¹⁴⁾ igen eredeti és elragadó tanulmányaiban, mi tartós benyomást tett a pszichológiai és szociológiai gondolatokra, állítja, hogy az alapvető társas tény az utánzás, egy minden kölcsönös segítséget, munkamegosztást és szerződést megelőző jelenség. Prof. Emil Durkheim,¹⁵⁾ Tarde eredményeitől eltérőleg, annak bizonyítására vállalkozik, hogy a jellemzően társas folyamat, tehát a végső társas jelenség minden egyes egyéni

¹²⁾ „Der Kassenkampf” es „Grundriss der Sociologie.”

¹³⁾ „Les luttes entres sociétés humaines.”

¹⁴⁾ „Introduction à la Sociologie.”

¹⁵⁾ „Les Lois de l'imitation” es „La logique sociale.”

¹⁶⁾ „De la division du travail social” es „Les règles de la méthode sociologique.”

léleknek oly cselekvés-, gondolkodás- és érzésmódokkal való megzabolázása, melyek az ő számára külsők.¹⁶⁾

Mindezen írók közül kétségtelenül Tardenak és prof. Durkheimnak sikerült a legjobban a társas jelenségek lényeges természetét megkülönböztetni s a szociológia első elvét megállapítani. Nem értették meg egymást, de semmi sem lehet világosabb mindkettőjük pártatlan olvasójának, mint az, hogy különböző szempontból néznek oly jelenségeket, melyek legalább is szorosan összetartozók. Durkheim a több léleknek egy lélekre ható benyomását; Tarde a többségnek utánzó válaszát az egynek sugalmazó találékonyságára. Ha ezek a jelenségek nem is föltétlenül eredetiek és alapvetők a társas viszonyokban, de legalább is majdnem azok. Talán ez még világosabban igaz az utánzásról. Akármilyen jelenséget, mint Tarde¹⁷⁾ hangsúlyozza, csak azért ismerhetünk, mert ismétlődik. Ismétléseket tanulmányozunk a fizikában, a hullámozás vagy rezgés formájában; a biológiában az öröklés, az élet és jellemvonásoknak sejtről-sejtre való átvitelében; a szociológiában az utánzás, azaz az impulzusoknak, érzéseknek, ideáknak egyénről-egyénre, csoportról-csoportra, nemzedékről-nemzedékre való átvitelének formájában.

Mindazonáltal elhatározó ok van arra, hogy mind Tarde, mind Durkheim végső általánosításait elvessük.

¹⁶⁾ A szövegben említett műveken kívül a tanuló nézze át: Vanni: „Prime linee di un programma critico di sociologia.” Mackenzie: „An Introduction to Social Philosophy.” Sales y Ferré: „Tratado de sociologia.” Simmel: „Über soziale Differenzierung.” Lestrade: „Elements de sociologie” és Bougie: „Les sciences sociales en Allemagne.”

¹⁷⁾ „Les lois de l'imitation.” I. fejezet.

Egyik sem választotta el tökéletesen a társas tényt, bármily közel is jutottak ehhez az eredményhez. Formuláik nagyon is sokat foglalnak magukban. Gyakorolhat benyomást egyik elme a másikra vagy több elmére, mi sem maga nem társulás, sem nem fejlődhet azzá. Lehet utánczás, mi a társadalomnak semmiféle csiráját se foglalja magában. A kígyó bénító félelmet okoz a megrezzent madárban, aztán gyors halállal véget vet neki. A szajkó utánczza a vörösbegy hangját, de minden társas cél vagy eredmény nélkül. Az elemi társas tény tehát, bár kétségtelenül mélyen rokon a benyomással s az utánczással, de magában véve mégsem utánczás, sem benyomás. Oly jelenségben kell keresnünk, mi egyenlő terjedelmű a lehető társadalommal és semmi mással.

II. A társas elmélet alapelvei.

1. A SZOCIOLÓGIA ALAPKÖVETELMÉNYEI.

Kielégítő beszámolót adtunk arról, hogy a szociológiának célja mi volt eredetileg és micsoda ma. Oly tudomány ez, mely a társadalmat egységében akarja felfogni és kozmikus okokkal és törvényekkel akarja megmagyarázni. Hogy ily magyarázatot keresztül vihessen, ki kell dolgoznia egy szubjektív magyarázatot, bizonyos tudattények és indítékok adataiban, s egy objektív magyarázatot fizikai folyamatok adataiban. Ennek a két magyarázatnak egymással összeegyezőnek kell lennie s egymásra vonatkoznia. A szubjektív folyamatot s az objektív folyamatot elválaszthatatlan-

nak kell feltüntetnie, melyek mindenkor föltételezik egymást.¹⁹⁾

Bármilyen legyen is a fizikai tudományok jövő haladása, melyek a most lezáródott században olyan csodálatos előmenetelt tettek, bizonyos, hogy a már ismert társas tudományok munkája pusztán elérendő eredmények ígérete. A zociológia (valljuk be) pusztán remélt tudományos dolgok összege volt, de logikai lehetőségeinek megvalósítása legalább is egy kicsit közelebb van hozzánk most, mint akkor volt, mikor Spencer gondolatébresztő cikkét írta: „Our Need of It.”²⁰⁾ („Arról, hogy szükségünk van rá.”) Minden ok arra mutat, hogy el kell hinnünk, miszerint eljött az ideje annak, hogy a zociológia pontosan formulázott és megfelelően igazolt elveit összefüggő elméletté szervezzük.

Az objektív értelmezésnek semmi új elvét se kell keresnünk. A fizikai folyamat a társadalomban, mint a csillagokban annak a formális fejlődésnek a folyamata, mi az energia egyensúlyozásával történik. Mégis sok munka van hátra, mielőtt e folyamatnak összes emberei viszonyainkba való szétágazásait teljesen megértenők.

De a szubjektív magyarázatban, amint már tudjuk, majd abból az új adatból kell kiindulni, mit eddig sikertelenül kerestek, de mi a kutatás folyton szűkülő mezején

¹⁹⁾ Ezt nem úgy kell megfogalmazni, mint valami filozófiai dualizmust. Az idealista feloldhatja a fizikai folyamatokat gondolataiban, a materialista, ha tudja, megoldhatja a szubjektív folyamatokat az energia-fogalommal. A tudomány céljaira ez a két folyamat csupán a formák, melyekben a valóságot észre vesszük. Pszichológiai az észre vévés ellentétes formái. A zociológiának ki kell dolgoznia magyarázatait mindkét mód vagy forma adataiban s egymásra vonatkozásukban.

²⁰⁾ The Study of Sociology, Chap. I.

többé nem maradhat észrevétlen. A szociológiának mostantól fogva helyesen kell haladnia, mint ahogyan Spencer szavai szerint, az emberiség is végre helyesen halad, mert minden lehető helytelen utat megpróbált. Ha a szerződés és szövetség nyilvánvalóan speciálisabb jelenség, mint a társulás vagy a társadalom, s az utánzás és a benyomás pedig nyilvánvalóan általánosabbak, akkor a társadalom ama pszihikai adatát, indítékát, vagy elvét olyan jelenségben kell keresnünk, mely közbül esik. Eszerint a szociológia alapkövetelménye nem lehet más, mint ez: az eredeti és elemi szubjektív tény a társadalomban a *nemnek tudata*, Ezen a szón oly tudatállapotot értek, melyben valamely, az élet fokozatán magasabban vagy alacsonyabban álló lény, más tudatos lényről felismeri, hogy a saját neméből való. Ily tudat lehet benyomás vagy benyomás hatása, de nem ez az egyetlen hatás, mit azok okoznak. Okozhat szerződést vagy szövetséget, de más dolgokat épp így okoz. Tehát kevésbé általános, mint a benyomás és utánzás, mik általánosabbak, mint a társulás. Általánosabb, mint a szerződés és szövetség, mik kevésbé általánosak, mint a társulás. Sokféle módon hat a viselkedésre s minden viselkedést, mit társasnak nevezünk, ő határoz meg. Röviden, teljesíti a szociológiai követelményt; egyenlő terjedelmű a lehető társadalommal és semmi mással.

Legszélesebb értelemben a nemnek tudata választja el a lelkest a lelketlentől. A lelkesek nagy osztályában fajokat és fajtákat különböztet meg. A fajták határain belül a nemnek tudata a határozottabb etnikai és politikai csoportosulásoknak, az osztálykülönbségeknek, a szövetekezések számtalan formáinak, a közlekedés szabályainak s a politika sajátosságainak alapja. Viselkedésünk azokkal szem-

ben, kiket magunkhoz leghasonlóbbnak érzünk, ösztön-szerűleg és észszerűleg más, mint viselkedésünk azokkal szemben, kiket magunkhoz kevésbé hasonlónak találunk.

Viszont a nemnek tudata, és semmi más, különbözteti meg a társas magatartást, mint olyat a tisztán gazdasági, tisztán politikai, tisztán vallásos magatartástól, mert pontosan a nemnek tudata az, mi a tényleges életben folytonosan gátolja a gazdasági, politikai, vallásos indítók elméletileg tökéletes szereplését. A munkás, ki gazdasági érdekeit követve, legjobban tenné, ha elfogadná a legjobb bért, amit kaphat, mégis inkább csatlakozik a sztrájkhoz, mit nem ért, így nem is helyesel, mintsem hogy elszakadjon társaitól. Hasonló okból a gyáros, ki kérdésesnek tartja a saját iparága védelmének értékét, mégis megüzeti hozzájárulását a védelmi tőkéhez. A délvidéki úr, aki hitt az északamerikai Unió ügyében, nem kevésbé vetette bele vagyionát a déli szövetségbe, ha egészen véve a délvidéki nép tagjának s az északi néphez idegennek érezte magát. A hitek fölszabadítását oly emberek törekvéseik viszik keresztül, kik nem képesek többé elfogadni a hagyományos értelmezéseket, de kik erősen óhajtják fen tartani az oly társulásokat, miket fájdalommas volna szétszakítani.

Egyszóval a nemnek tudatára, mint meghatározó elvre, szerveződik a fejlődésben a társas választás, a társas akarás és a társas politika. Tehát ha a nem tudatának minden társas megnyilatkozásban való működését körvonalozzuk, ezzel kidolgoztuk a társadalom szubjektív értelmezését.

2. A TÁRSAS FEJLŐDÉS ELMÉLETE.

Ezek a szociológiának objektív és szubjektív alapkövetelményei. Megfelelnek a külső erő és belső indíték végső módjának, melyek örökösen összejátszanak a társas fejlődésben. Kölcsönhatásaik elméletének, melynek formulázása és bizonyítása a szociológia tárgya, sok részletkérdésben, még hosszú időre szükségképp tökéletlennek kell maradnia.

Mégis merem hinni, hogy tág körvonalokban körülbelül ilyen formát fog ölteni.

A társas fölhalmozódás első sorban külső föltételek folytán alakul, minők a táplálék szolgáltatás, hőfok, és az egyének vagy tömegek érintkezése vagy összeütközése; és minden közbejövő erő szétválasztó hatásai miatt a fölhalmozódás szabály szerint hasonló egységekből alakul. Ennyiben a folyamat fizikai.

De most a felhalmozódáson belül, a hasonló egyékekben megjelenik a nemnek tudata és társulása fejlődik. A társulás idővel megkezdi kedvező visszahatását az egyénei örömeire és életesélyeire. Az egyének észreveszik ezt s aa akaratos folyamat kezdetét veszi. Ettől kezdve a társult egyének szántszándékkal keresik társas viszonyaik kiterjesztését és tökéletesítését. Eszerint az egyéni és társas választás a társaságokban fontos tényezővé válik. A társas viszonyok és tevékenységek csapatja között melyeket alkalmmilag előállítanak, próbálnak vagy kigondolnak, némelyek, mint kellemesek, kívánatosak hívják ki a tudatot, mások ellenállást ébresztenek. A társult egyének választanak, némely viszonyokat erősíteni, állandósítani, másoknak végetvetni próbálnak. Mindezen folyamatokban a társulást.

a társas választást, a társas akaratot a nemnek tudata határozza meg.

Most azonban a fizikai folyamat újra felötlük. A választásoknak különböző a következménye. Nagyjából ítélve, a közösség erejére, fejlettségére, jólétére gyakorolt hatásuk szerint a választások lehetnek tudatlanok, ostobák, bajthozók vagy előrelátók, bölcsek, jóltevők. Itt tehát a természetes kiválasztás munkájának új s majdnem határtalan mezeje kínálkozik. A létért való küzdelemben a választások, épp úgy, mint az egyének, fennmaradnak vagy nem. Az olv választások s a belőlük eredő tevékenységek és viszonyok, mik egészben véve kárhozatosak, megszűnnek, talán az egyének alárendelődése vagy elpusztulása, talán egész társadalmak eltűnése miatt.

Így a társas okság köre fizikai folyamatban kezdődik és végződik. Kezdet és teljesedés között vannak a mesterséges kiválasztás vagy tudatos választás akaratos folyamatai, mit a nemnek tudata határoz meg. De ez semmiesetre sem a természetes folyamatnak mesterséggel való helyettesítése, mint Ward vitatja. Csupán ama változatoknak óriási sokszorozása, melyeken a természetes kiválasztás végeredményében működik.

Eszerint a szociológusnak három főkérdése van. Először fel kell fődöznie a föltételeket, mik a pusztá halmazódást és összetódulást okozzák. Másodszor igyekeznie kell fölfedezni a társas választást kormányzó törvényt, azaz a szubjektív folyamat törvényét. Harmadszor igyekeznie kell fölfedezni a természetes kiválasztás és a választások fennmaradásának uralkodó törvényét, azaz az objektív folyamat törvényét.

II. FEJEZET.

A szociológia tartománya.

I. A szociológia helye a tudományok között.

1. PSZIKOLÓGIA, SZOCIOLÓGIA ÉS EGYES TÁRSAS TUDOMÁNYOK.

Ez lévén a szociológia eszméje, annak tudományként való teljes kifejtése főleg ez eszme belső igazságától függ. Mégis a munkamegosztás korlátozó föltételeket szab, mit a tudományos kutatásban már meg is állapítottak. Az élő tudomány, melynek gyakorlati kutatók a munkásai, valószínűleg valamivel több, vagy valamivel kevesebb, mint a filozófus tudásrendszerének szerves része. Comte kitalálta a szociológia szót és fölépített egy szociológiai elméletet, mert érezte, hogy a „pozitív filozófia” csupán szomorú töredék volna, ha a biológia kiegészítésére szolgáló, s emberekre vonatkozó tudásrendszer nélkül maradna. Spencer egy későbbi és igen fényes fölszázadnak eredményeivel, melynek felfedezései neki rendelkezésére állottak, elfogadta a szót és újraöntötte az elméletet, mert megvalósította, hogy az általános fejlődés teljes beszámolójának meg kell magyarázni

az emberi társadalmak eredetét és szerkezetét, épp úgy, mint a fajok eredetét és a csillag-ködök integrálódását. De most annak a kérdésnek kell felmerülnie, hogy ez elméletből mennyi tartozik tulajdonképpen valamelyik tudományhoz? Egy comte-i vagy spencer-i arányú társas filozófiának már kezdetben meg kell határoznia tartományát azzal, hogy megállapítja más tudományágakhoz való viszonyát, nevezetesen, először a pszichológiához, és másodsor ama szűkebbkörű tudományokhoz, melyek a megfigyelhető társas jelenségek nem kis részének türelmes és gyümölcsöző tanulmányozását osztották fel maguk között. Nem szabad további elemzés nélkül föltennünk, hogy a társadalom természetes értelmezése nem része a rendszeres pszichológiának, vagy hogy ez az értelmezés egyetlen, mindent felkaroló szociológiának feladata. A pszichológusok sokat elvégeztek a legértékesebb szociológiai tanulmányokból s az egyes társas tudományok sincsenek pozitív vonásoknak egészen híján.

A társas jelenségek szubjektív értelmezésének szempontjából a szociológia tartományát könnyű meghatározni. Az első elvből, mit az előző fejezet elején kimondottunk, világosan következik, hogy a szociológia, bár a pszichológiának alárendelt, mégis tisztán elválik tőle. A pszichológia a különböző tudatállapotok keletkezését tanulmányozza, melyek egy különös tudatállapotnak, a nem tudatának következményei. Hasonlóan az, hogy az egyes társas tudományokat a szociológia alá rendeljük, első elvünknek egy másik szükségszerű következménye. A nemnek tudata integrálódásnak és differenciálódásnak van alávetve. Néha a differenciálódott formák egymással vagy a szülő formával összeütközésbe kerülnek. Így gyakran, mint a nem tudata-

tói teljesen elütő indítók jelennek meg, bár tényleg abból származtak. Viszont ha így elváltak, oly indítókkal tevéődhetnek össze, melyek az egyéni természetnek a fizikaihoz való közvetlen viszonyából vagy az egyén valami rokonságtól való differenciálódásának tudatából származtak. A gazdasági indító jó példa: a jólét vágya a fizikai szükségletekben gyökerezik, de a nemnek tudata hatalmasan öregbíti egy uralkodó kívánság formájában, vetélkedni, hatni, vagy társainknak parancsolni. Ezek az összetett indítók, melyekben a nemnek tudata mint valóság jelenik meg, báí talán mint álrúhás, módosult elem, az egyes társas tudományoknak, pl. a közgazdaságnak és az államtudománynak az alapkövetelményei. Az egyes társas tudományok tehát a szociológiának alá vannak rendelve.

De ezek *a priori* következmények. Megfelelnek-e a tudományos tapasztalatban megállapított különbségeknek? ^A. szociológia igénye a társadalom mestertudományánai helyére elég fontos arra, hogy e kérdés türelmes meggondolását igazolja. Bizonyítani fogjuk tehát ez *a priori* következményeket azzal, hogy a jelenkor tudományos gondolkodásának tényleges differenciálódására vetünk egy pillantást.¹⁾

¹⁾ Hogy ma ez a kérdés érdeklődést kelt, azt a folyóiratok sok adataiból látjuk. Így: Worms „La sociologie et l'économie politique *Revue Internationale de Sociologie*” II. köt. 6. sz. 1894. jun. es „La sociologie et le droit” ugyanott III. köt. 1. sz. 1895. j.an. Small, Patten és mások „The Relation of Sociology to Economics.” *Publications of the American Economic Assotiation* X. köt. 3. sz. Függelék. 1895. márc. Powers „Terminology and the Sociological Conference” *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, V. köt. 5. sz. 1895. mkie. Bentley: „The Units of Investigation in the Social Sciences”, ugyanott V. köt. 6. sz. 1895. május, és Ward: „The Place of Sociologie among Sciences” *The American Journal of Sociology* I. köt. 1. sz. 1895. jul.

II. A szociológia viszonya a pszichológiához.

I. A PSZIKOLÓGIA A GONDOLATOK, A SZOCIOLÓGIA AZ ELMÉK TÁRSULÁSÁNAK TUDOMÁNYA.

Először meg kell vizsgálni a szociológia viszonyát a pszichológiához. Bármi egyéb is a társadalom, mindenesetre tudatos társulás jelensége s a szociológia mezeje bizonyára nincs kijelölve addig, míg nem tudjuk, vajjon a dolgok természetében, amint őket a pszichológia értelmezi, van-e ok arra, hogy a társadalom pszichológiai jelenségeit az egyénekétől külön osztályba sorozzuk.

Az elfogadott szempontok szerint a biológia és szociológia a környezettől befolyásolt élet tanulmányozása. A biológiában az egy szervezeten belül történő fizikai változásoknak külső viszonyok szerint történő igazodását tanulmányozzuk, mik aránylag csekély számúak, egyszerűk és állandók. A pszichológiában egy szervezeten belül történő tudatos változásoknak a külső viszonyok szerint történő igazodását tanulmányozzuk, mik időben és térben nagy kiterjedésűek s a legnagyobb mértékben szövevényesek.¹⁾

E tudatos változások közül azok, melyek a társasaknak nevezett jelenségekbe lépnek, nyilvánvalóan sokká; szövevényesebbek s speciálisabbak, mint mások. Lehetséges, hogy egy időre a tudatnak igazi hajnalán az érzékenység környezete fizikai és szerves, de nem társas. Bizonyos, hogy a külső világ nagy része, melyhez a tudatnak alkal-

²⁾ Spencer: „The Principles of Psychology”, I. köt. 1. rész, VII. fejezet 54. §. és III. rész IV. és V. fejezet.

mazkodnia kell, minden időben inkább fizikai és szerves, mint társas. Továbbá,, a társas föltételek szövevényesek és változók, ellenben a fizikaiak ehhez hasonlítva egyszerűk és állandók; azonkívül általánosak is. A velük való érintkezés folytán alakulnak az állandó képzettársulások és jut az elme a kozmikus törvény fogalmaihoz.

A pszichológia tehát akár magában foglalja a társas viszonyok tanulmányozását, akár nem, kétségtelenül foglalkozik a lelki elemek keletkezésével és összetételével. Hogyan olvadnak össze az érzetek az észrevételben; hogyan ,tevédnék össze az észrevételek a képzeletben s gondolkodásban; hogyan rendeződik össze gondolat, érzés és impulzus ama csodálatos egységgé, az egyéni öntudattá, ezeket a problémákat legalább felállítani, s ha tudja, megoldani is, a pszichológia feladata.

Mindazonáltal a tudatos társulás jelenségei nem érnek véget az egyéni lélek megjelenésével. Csak ott csíráznak. Az egyéni lelkek, mint egységek, ama sokkal kiterjedtebb és bonyolultabb társulás elemeivé válnak, mi állatot állattal, embert emberrel, csoportot csoporttal köt össze s mi a társas élet változatos viszonyait teremti.

Az itt feltüntetett természetes elkülönítés épp oly világos, mint az, mi a pszichológiai jelenségeket a biológiaiaktól elválasztja. Ha megokolt dolog, hogy a pszichológiát a biológiától különállónak vegyük, nem kevésbé megokolt a szociológiát a pszichológiától elválasztani azzal, hogy a pszichológiát az egyéni lélek tanulmányozására szorítjuk s a szociológia számára az egymással társulásban levő lelkek speciálisabb és szövevényesebb jelenségeit jelöljük ki. Ha ezt megtettük, akkor a pszichológiát, mint ami egészben véve a társadalmiaknál általánosabb jelenségeket tárgyal, a tudó-

mányok sorában a szociológia elé kell tenni. A pszichológia a gondolatok társulásának tudománya. A szociológia az elmék társulásának tudománya.

2. A SZOCIOLÓGIA AZ ÉLETNEK ÉS KÖRNYEZETÉNEK KÖLCSÖNÖS ALKALMAZKODÁSÁRÓL SZÓLÓ TUDOMÁNY.

Ezt az elválasztást bizonyos további megfontolások határozottabbá teszik. Az elmék társulása külső formákat és viszonyokat teremt. Az elmék saját társulás-módjaikra visszahatnak és a társulás, mit határozott módok jellemeznek, és mi szerves formákhoz alkalmazkodik, így minden egyénre társas környezetté, a tudat és külső természet körét áthidaló közeggé válik. Ettől kezdve a lelki élet egyenesen a társadalomhoz alkalmazkodik és igazodik. Az azon túl levő nagyobb világhoz alkalmazkodása közvetett s a társadalmon át történik. A társadalom lesz rövidesen a „külső állapotoknak” egy speciális és legfontosabb részévé. A környezet többi részénél gyorsabban és mélyebben okoz kedvező „belső állapotokat” a társult egyénekben. Rokonzást és erkölcsi természetet teremt, képességet az élvezetre s hatalmat az absztrakt gondolatra és beszédre. Idővel ezek a lelki hatalmak visszahatnak a társadalomra. Annak tudatában, hogy társas viszonyaik az ő legfontosabb védelmet, segílyt, élvezetet és fejlődést adó eszközeik, az egyének igyekeznek őket fentartani és tökéletesíteni. A társadalom egy tudatosan kedvelt dologgá és növekvő kiterjedésében tudatos tervezés termékévé válik. Az érzésekből és gondolatokból nőnek ki a megfontolt és szándékos társulás-formák. Tehát a tár-

sas tevékenységek és viszonyok mind jobban és jobban belső állapotok külső termékeivé válnak.

Itt találjuk ama tág megkülönböztetésnek mélyebb okát, mit a tudományos kutatás céljaira, tehát a tudományok osztályozásának kedvéért meg kell vizsgálnunk, mint amely különbséget tesz a tulajdonképpen pszichológiai tudatos tünemények s azon tudattünemény közt, mely tulajdonképpen szociológiai. A biológiában, és a pszichológiában is, a szervezeten belül történő jelenségeket hatásoknak, s a környezettel mint okukkal való viszonyukban tekintjük. Mikor a társas jelenségekhez fordulunk, felfedezzük, hogy a szervezeten belül lefolyó ténykedések, mint okok, tekintélyeseiké váltak. A külső összefüggéseknek csodálatos szerkezetét nem tették s környezetükön belül még az állat- és növényvilágot s a föld felületét is módosították. A belső és külső viszonyok progresszív egymáshoz-igazodása kölcsönössé lett. A pszichológia így a lelki jelenségek elemeinek és keletkezésének tudománya, miket fizikai és szervezeti viszonyok határoznak meg. A szociológia a lelki jelenségek magasabb összetételeinek és visszahatásainak s egy társas közeg konstruktív kifejlődésének tudománya, melyen át az élet és környezet alkalmazkodása kölcsönössé válik.

Filozófiai viszonyukban tehát biológiai, pszichológiai és szociológia a jelenségek fokozásának megfelelő tudományok. A biológia az élet általános tudománya, de a szervezetnek az elme fejlődésével föllépő időbeli és térbeli további eligazodásáról szóló tudományt átadja a pszichológiának. A pszichológia az elme általános tudománya, de idővel a szociológiának adja át a lelkek kölcsönhatásának s a társas közeg fejlődésén át az élet és környezet kölcsönös egymáshoz-igazodásának tudományát.

III. A szociológia és az egyes társas tudományok.

1. A SZOCIOLOGIA AZ ÁLTALÁNOS TÁRSAS TUDOMÁNY.

Ha vizsgálni akarjuk a szociológia viszonyát az, egyes társas tudományokhoz, egy megkülönböztetést kell figyelembe vennünk, mi elég finom s miről talán ez okból sokan megfedkedeznek. Jelenségeket úgy lehet leírni, mint náluknál általánosabbakból differenciáltakat, vagy mint általánosabb jelenségeknek differenciálódásait. Az egyik esetben a változás addig megy, míg a származott jelenség és a szülő jelenség különbsége tekintélyesebb nemi lesz, mint a hasonlóságuk- A másik esetben a differenciálódás valóságos, de az igen nagy változásnál hirtelen megszakad. A hasonlóság tekintélyesebb marad, mint a különbség. E szerint azt kell mondanunk, hogy a pszichológiai jelenségek a biológiai jelenségekből differenciálódtak, de a fiziológiai és morfológiai folyamatok, egy biológiai folyamatnak differenciálódásai. Hasonlóan a szociológiai jelenségeket a pszichológiai jelenségeké differenciálódottaknak kell tekintenünk, de az érzelmi és észbeli folyamatok a pszichológiai folyamatnak differenciálódásai általában. Végre a gazdasági, politikai és kulturális jelenségek csak a társas jelenségeknek differenciálódásai, nem oly elütők a társulás általánosabb fázisaitól, hogy róluk úgy beszélhessünk, mint amelyek a társas jelenségeké differenciálódtak.

Már most, ha egy jelenségsztály egy *másikból* differenciálódott, igen kevés, vagy semmi hajlamunk se lesz kérdésessé tenni, hogy vajjon helyes-e a két osztályt két különböző tudományba soroznunk. A biológiát és pszichológiát, a

pszichológiát és szociológiát könnyű elválasztani. De ha oly jelenségek, melyek csupán közös általános folyamatnak differenciálódásai, több különböző egyes tudományban vannak szétszórva, rögtön felmerül a kérdés, vajjon marad-e valami az általános tudományból, vagy ha az egyes tudományok fejlődtek előbb, vajjon jelenségeiknek általános tudománya a maga egységében megszerkeszthető-e?

Ez a kérdés a szociológusoknak sok bajt okozott. Feláldították a szociológia s az egyes társas; tudományok viszonyának egész problémáját és kifejezték bizalmatlanságukat azokkal szemben, akik nem fogadják el más szociológia szükségességét, sőt lehetőségét *sem*, mint ami az összegyűjtött társas tudományokban fordul elő. Tehát minden oly kísérletben, mely a szociológia tartományát meg akarja határozni, némi gonddal kell ezt a kérdést vizsgálni.

A társas tanulmányok egy csoportja, mit összegyűjtve politikai tudományoknak nevezünk, magában foglalja a közgazdaságot, a jogfilozófiát s az államtudományt. Egy másik csoport magában foglalja az arkeológiát, összehasonlító filológiát s a vallások összehasonlító tanulmányozását. Más-e a szociológia tárgya, mint amit ezek a tudományok vizsgálnak? Látszólag nem; lehet más, amennyiben ezek a tudományok együttvéve közel vagy teljesen befedik a társas jelenségek egész mezejét. De ha tárgyuk ugyanaz, magában foglalja-e a szociológia a kutatásnak e sokféle területeit? Föltéve, hogy igen, több-e, mint a társas-tudományok gyűjtőneve? Föltéve, hogy több, félreteszi-e az egyes társas-tudományok elméleti elveit, tesz-e helyükbe másokat, vagy elfogadja és rendez-i-e őket?

A spenceri fogalmazás szerint közgazdaság, jogbölcselet, államtudomány s ily tudományágak, mint összeha-

sonlító nyelészet, a szociológiának differenciálódott részei s így eléggé különálló, bár egymás mellé rendelt tudományok. A comtei szempontból egyáltalán nem igazi tudományok. Comte kicsinylő fogalma a közgazdaságról nagyon is ismert, semhogy idézni kellene. Ő a társadalom életét oszthatatlannak fogta fel; hitte, hogy elismert tudomány azt csupán mint egészet tanulmányozhatja. A mai vitákban található spenceri felfogást mégis gyakrabban kíséri, mint nem, az a világos kijelentés, hogy csupán a szociológia osztályai – az egyes társas-tudományok – érdekelhetik igazán a komoly tudósokat. Ha a szociológiát egésznek tekintjük, melynek részei azok a határozottan szervezett tudományok, mik már akkorára nőttek ki magukat, hogy a legtehetségesebb tanuló is alig remélheti, hogy valamelyiknek urává lesz egy életen át, akkor a szociológia gyakorlati célokra túlságosan terjedelmes tárgy. Igen jól lehetne alkalmazni rá Schopenhauernek epigrammszerű megjegyzését a történetről: „bizonyára észszerű tudás, de nem tudomány.”

A „szociológia” szót még sem kell félredobnunk. Az író rendesen inkább elhatározza, hogy az egész társas tudás az ő tartományába tartozik, mintsem hogy tárgyat keresen egy ilyen testetlen névhez. Így történik, hogy minden társadalmi filozófus a maga hivatásos specialitásának képeére teremt szociológiát. A közgazdásznak a szociológia valami homályos közgazdaságtan – valami tudományos, ránézve külső, sötétség – a kényelmetlen problémák és makacs tények halmaza, melyek nem akarnak békében élni a fentartott formulákkal. Az elmeorvosnak s a kriminál-antropológusnak a szociológia az ő saját tudományának az az alosztálya, mely a fajta vonásairól szóló beszámolását kiegészíti a társas szervezetek leírásával. Az összehasonlító

mitológusnak s a néptanulmányozónak a szociológia a kultúra fejlődéséről szóló beszámolás.

Elő tudomány nemi így terem. Különálló magból nő ki. Minden évtizedben tisztábban egyénivé lesz. Világosan körvonalozott mezőt készít magának. Problémái kétségbevonhatatlanul mások, mint a kutatás; bármely más tartományáé.

Ezeket a határokat, úgy látszik, mások tisztábban észrevették, mint maguk a szociológusok. A brüsszeli egyetemen két kiváló professzornak tanulságos nézeteltérése a dolgot a lehető legerősebb világításba helyezte. Prof. G. De Greef az „*Introduction à la sociologie*” első részéhez 1886-ban irt előszavában komolyan kérelmezi szociológiai tanszékek, sőt fakultások felállítását, mi a társas jelenségeknek Prof. De Greef szerinti rendezésében s igen fontos osztályozásának megfelelően tanítsa az; ifjúságot Ez az osztályozás a mindent magukban foglaló rendszerek egyike. Mindent felölel a gabona- és borgazdálkodástól kezdve egészen a francia akadémia választási vitáiiig. Az egyetemnek 1888. október 15-én történt megnyitásán Van der Rest rektor a szociológiát vette beszéde tárgyául, melyben bírálta a társas tudományok filozófiai viszonyait. A szociológiát mint „rosszul meghatározott tudományt” jellemezte, „minek nincsenek világos elválasztó vonalai a morális és politikai tudományoktól, s *mi* a legkülönfélébb kérdéseket érinti, melyek mindazonáltal a meglevő tanszékek kereteibe mind befoglalhatók.”

A rektor felfogását a szociológiáról így foglalta össze: „Elfogadom a szót, egyszerűen mint az emberi elme egy fogalmának a nevét. Elfogadva az értelmet, amit adtak neki, én azon a társas jelenségek tudományát értem. De hozzá-

adom, ha túlmegyünk az absztrakció területén, akkor az így meghatározott tudományt csak kétféleképpen lehet érteni: tárgya vagy a társadalomban egyesült emberek tanulmánya, mely magába foglalja a társas életben található összes tényeket, föltárja törvényeiket s összeköti a társas jelent a múlttal és a jövővel – mely esetben a tudományt nem lehet megszerkeszteni, s nem lehet több, mint politikai és morális tudományaink együttese egy képzeleti egységben; vagy a társas haladás általános felfogása akar lenni s akkor úgy látoíni, lehetetlen megvonni a határvonalat, mi a szociológiát egy sokkal régibb tudománytól, a történet filozófiájától elválasztja.”³⁾

Nem kell elfogadnunk Van der Rest következtetését, hogy a szociológia vagy a politikai és morális tudományok együttese, vagy történet-filozófia, de megegyezhetünk vele abban, hogy ha a szociológia határozatlan, rosszul körvonalozott dolog, akkor nem lehet egyetemi tanulmány. A szociológiát nem lehet másképp tanítani, mint a társas tudományok rendszerét, vagy mint más, kutatásokban mellőzött, el nem beszélt tények tömegét.

Tiszta gondolkodás és a kifejezéseknek pontos használata rendet teremt a zavarban s ki fogja mutatni a szociológia jogos helyét, ahonnan többé nem hághat át más tudományok területére, s ahonnan azok ki sem szoríthatják. A szociológia általános tudomány, de az általános tudomány nem szükségképpen tudománycsoport. Kétségtelen, hogy a szót ezentúl is fogják használni a társas tudományok gyűjtőnévéül Viszont a Spencéréhez hasonló szinté-

³⁾ „La sociologie.

tikus filozófiában mindig jogosan lesz használható a társas fejlődés magyarázatának kifejezésére az absztrakt igazság tág körvonalaiban. De a munkás szociológusnak és az egyetemnek szociológiája konkrét és határozott tudománytest lesz, mit a tanteremben be lehet mutatni és a szemináriumban feldolgozni. Ezek az utóbbi föltételek döntők a tudomány létére; mert ha a szociológiának külön helye van az egyetem munkarendjében, mint a közgazdaságnak s a pszichológiának, akkor tudományos igényei a kicsinylően felül állnak. De ez csak akkor fog megtörténni, ha tudományosan képzett emberek megtanulták a szociológiát oly különállóan s oly konkrétan fogni fel, mint más tudományokat. A szónak azonnal egy bizonyos jelenség-osztályt és rendezett problémák határozott csoportját kell az elmébe hívnia.

Hogy ezek a tiszta konkrét fogalmak idővel a most használatosaknak helyébe fognak lépni, az minden észszerű kétségen felül áll. Az egészséges logika módszereivel, a történelem s más tudományok vezetésével a szociológia határozottan elválasztható a többi egyes társas tudományoktól. Ha az egyetlen osztályhoz tartozó jelenségek, tehát egyetlen tudomány tulajdonképpeni tárgyai oly összetettek és számosak, hogy egy kutató se remélheti, hogy valamenynyivel megismerkedik, akkor azokat meg fogják osztani egyes rész tudományok között; mégis lehet a teljességükben vett jelenségeknek, mint osztálynak általános tudománya egy föltétellel, nevezetesen azzal, hogy az általános tudománynak az osztály oly tulajdonságaival kell foglalkoznia melyek az összes alsó osztályokban közösek, és nem valamelyik alosztály sajátos tulajdonságaival. Az ilyen közös tulajdonságok elemiek. Az általános elvek alapvetők.

Az általános tudomány tehát az elemek és alapelvek tudománya.

Az általános biológia szolgáltatja a leghasznosabb analógiát. A „biológia” szót, mit Lamarck használt először, Comte fogadta el, ki ajánlotta a „szociológia” szót s mindkettőt hasonló okokból használta. Hitt az életnek, mint egésznek tudományában. De a „biológia”, valamint a „szociológia” is, nem került forgalomba, míg Spencer nem karolta fel. Tudományos embereinknek csak legifjabbjai nem emlékezhetnek arra, mikor kezdett becsúszni a kollégiumok és egyetemek katalógusaiba. Sem a szót, sem a gondolatot nem fogadták el küzdelem nélkül. Nem tanítottunk-e meg a természetleírásban mindent, – mondták az ellenvetők, – amit csak az általános biológia magában foglal, mint zoológiát, botanikát, anatómiát és fiziológiát? A biológusok válasza az volt, hogy az életnek lényeges jelenségei, mint sejtalkat, táplálkozás és felhasználás, növés és termelés, alkalmazkodás a környezethez és természetes kiválasztás – közös az állatban és növényben, a szerkezet és működés érthetetlenek egymás nélkül, hogy tehát a tanuló tárgyáról hamis és eltorzított képet fog kapni, hacsak nem látja meg az élet jelenségeit egységükben is úgy, mint egyes fázisaikban. Tanulja persze a botanikát és zoológiát, de első sorban az általános biológiára, az élet sokféle formában megjelenő lényeges és általános jelenségeinek tudományára kell építenie. A dolognak ez a felfogása, belső igazságánál s helyes értelménél fogva nyert utat. Az általános biológia laboratóriumi, munkás tudománnyá lett, mit úgy fognak fel s üznek, mint a speciálisabb biológiai tudományok alapmunkáját. A szociológia kérdése pontosan ugyanez, s ugyanígy

kell rá felelni. A társaséletnek minő szempontjait nem veték kutatás alá a jól szervezett egyetemeken már ellátott gazdasági, politikai, történeti tanfolyamok? Talán valamennyit; mégis a szociológus szemében nem ez a valódi kérdés. Egész-e mindemellett a társadalom? Folytonos-e a társas tevékenység? Vannak-e bizonyos lényeges tények, okok vagy törvények a társadalomban, mik mindennemű közösségben, minden időben megvannak s melyek alapul szolgálnak? Ha igennel kell felelnünk, akkor tessék tanítani ezeket az általános igazságokat. Etnológiát, történetfilozófiát, közgazdaságot, államtudományt tanítani olyan embereknek, akik a szociológia ez alapelveit nem tanulták, annyi, mint asztronómiát vagy termodinamikát tanítani azoknak, kik nem tanulták Newton mozgástörvényeit. Tehát a társas jelenségek általános jellemzőinek elemzését, a társas fejlődés általános törvényeinek formulázását tegyük a társas tudomány minden tartományában való speciális tanulás alapjává.

Tehát a szó legtágasabb értelmében a szociológia a társadalom összefoglaló tudománya, mi egyenlő kiterjedésű az egyes társas tudományok teljes mezejével; ellenben szűkebb értelemben s az egyetemi tanulás és általános előadás céljaira úgy határozhatjuk meg, mint a társas elemek és alapelvek tudományát. Értelmi életünknek s ennélfogva minden tudományos munkának korlátai miatt az általános szociológusnak meg kell elégednie azzal, hogy óriási tárgyának elemei és eredeti jelenségeit tanulmányozza kimerítően s az összetételek számtalan formáit más kutatókra bízva. Továbbá a szociológia összefoglaló és összerendező annyiban, amennyiben ő az alapvető társas tudomány. Nem a társas tudományoknak összege, hanem inkább közös alapjuk. Messzeható elvei

éppen az egyes tudományok alapkövetelményei s mint ilyenek a társas általánosítások egész testét összerendezik s nagy tudományos egységgé kötik össze. Az alapvető szociológia, nem törődve a társas jelenségek minden oldalával és csoportosításával, közvetítő egyrészt a szerves tudományok, másrészt a politikai és történeti tudományok között. A szociológia úgy differenciálódott el a pszichológiától, mint a pszichológia a biológiától. Az egyes társas tudományok a szociológia differenciálódásai.

2. A SZOCIOLÓGIA MINT ALAPVETŐ TÁRSAS TUDOMÁNY.

Mégis, mindezek után nem mellőztünk-e valami fontos lehetőséget? Nem lehetséges-e, hogy az alapvető társas tudomány – megengedve, hogy kell egynek lennie – nem új és ismeretlen tudomány, hanem egyszerűen ama régibb tudományok egyike, melyeket speciálisoknak neveztünk: például politika vagy közgazdaság?

Az alapvető társas tudománynak, bármi legyen is az, nem szabad adatul elfogadnia oly társas jelenségeket, melyeknek egyszerűbbekre való visszavezetéssel tudományos magyarázatot lehet adni. Ha akár közgazdaság, akár az államelmélet vagy akármelyik más társas tudomány, oly föltevésedre épít, mikről bizonyítható, hogy elemibb társas igazságokból vont dedukciók, ez a tudomány nem tarthat igényt logikai előbbrevalóságra. Formailag akár objektívek, akár szubjektívek az értelmezései, a végső társas tudomány köteles e tárgyat elsődrendű (*primary*) társas jelenségekre vagy kezdetleges társas motívumokra visszavezetni.

Ennyiben tehát, ami az objektív magyarázatot illeti, sem a közgazdaság, sem a politika tudománya nem tarthat igényt arra, hogy a társas kategóriákban az elsődrendű tényéig menjen vissza.

Mindkettő egyszerűen elfogadja magyarázat nélkül az emberi társulás jelenségeit.

Igaz, hogy a rendszeres közgazdasági munkák rendszeresen magukban foglalták a népesedés malthusi elméletének vitatását s a föld fogyó jövedelmének hipotézisét s ezzel a népesség és környezet kölcsönhatásának részleges magyarázatait hozták elő. De ezek a viták logikailag nem tartoznak a tulajdonképpeni közgazdasághoz. Sok író régen beismerte, hogy ezek csupán adatok, melyeknek konstruktív, magukért való tanulmányozása végeredményképpen a szociológiába esik. Továbbá, ha még a közgazdaságba foglaljuk is őket, akkor sem adnak számot a társulásról. A népesedés nőhet akár milyen arányban s a földnek különböző jövedelméhez képest a növekedés lehet elosztva egyenlőtlenül, szűken itt és sűrűen amott, az emberek emiatt nem fognak szükségképpen társulni. Amennyiben ez a közgazdaság minden további tárgyalás céljából elfogadja az együttműködés és munkamegosztás, összetevés és versenyzés, kicserélés és eloszlás folyamatait, a közgazdaságtan ezzel föltételezi az egész társas környezetet. A társulás gazdasági formáiból folyó jótétemények kedvezően hatnak ugyan vissza a társulásra általában, de nem első okai a társulásnak. Nem jöhetnek létre, mielőtt maga a társulás meg nem történt.

Hasonlóan a politikai tudományban, amint írva van, Arisztotelész napjai óta hosszú előkészítő beszámolások történtek az emberi közösségek eredetéről, mik rendszeren a patriarkális elmélet pusztá kidolgozásai voltak. De a legnagyobb

lépés, amit a politika tudománya az utóbbi években előre tett, az annak fölfedezése volt, hogy tartománya nem egyenlő kiterjedésű a társadalom kutatásával s hogy a választóvonalat határozottan meg lehet húzni. Prof. Burgess „*Political Science and Comparative Constitutional law*” című fontos munkájában nemcsak élesen elválasztotta a kormányzást az államtól, hanem a politikai filozófiában először különböztette meg az alkotmányos berendezésben (*constitution*) szervezett államot, a berendezés előtt levő államtól. „Közös nyelvet beszélő s a jóról és rosszról közös gondolatokat tápláló s magas hegy-sorokkal, széles vizekkel vagy éghajlati különbségekkel más területtől elkülönített területen élő népesség,⁴⁾ ez az állam a berendezés előtt,” „E formájában az igazi és állandó politikai állapot természetes alapja.” „Az alkotmánynak és forradalmaknak anyaméhe.” A politika tudománya az államot a berendezkedésen belül tanulmányozza s megmutatja, hogy az állam miként fejezi ki akaratát a kormányzás tényeiben. Kutatja, hogyan teremtette és formálta a berendezés állapotát a berendezést megelőző állapot, vagy más néven a természetes társadalom a politika, valamint a közgazdaság számára is adat. Eredetének és fejlődésének részletes tanulmányozása a szociológia tartományába esik.

Áttérve a szubjektív értelmezésekre, vagyis a jelenségeknek az indítékok adataiban való magyarázatára, látszik, hogy az egyes társas tudományok itt is föltesznek bizonyos előzményeket, melyekről további vizsgálatra azt találjuk, hogy sem nem egyszerű, sem nem elemi szociológiai igazságok.

A közgazdasággal kezdjük, mint az imént. A közgazdász-

⁴⁾ „The American Commonwealth.” *Political Science Quarterly*, I. kötet, 1. szám, 1886. márc. 13. oldal.

szók csak újabban látlak be a gazdasági elmélet előzményeinek természetébe. Nem elégednek meg többé azzal, hogy tudományukat úgy írják le, mint amely csupán az anyagi jóléttel foglalkozik. A pszichológiai kifejezés-készlet, mi olyan gyorsan utat talált a mai gazdasági vitákba, főleg új szempontokból s a perspektíva fontos megváltozása miatt érdekes. A szükségletet és kielégítést e tisztán lelki jelenségeket tolják előtérbe. Az anyagi árucikkek termelése többé nem az első előadnivaló; mert látszik, hogy a gazdasági választás bizonyos törvényei uralkodnak a termelés és kicserélés egész folyamatán. Több évvel ezelőtt Walker elnök úgy írta le a fogyasztást, mint a vagyon dinamikáját s csak most kezdjük el érteni, mennyit jelenthet ez a kifejezés. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági világ indító erői a vágyak. Változó számuk, intenzitásuk és formáik .szerint alakulnak az emberek külső tevékenységei s az ipar és vásár mi riad fázisai.

De hát mi maguknak a vágyaknak eredete? Mily föltételek határozták meg fejlődésüket a tisztán állati létnek ama nyers, kezdetleges szükségleteitől kezdve, mikben a vadember a páviánokkal és vad gorillákkal megegyezik, egészen azokig a „jó gorillák”-éig, amint Renan nevezte a finom ösztönű és művelt ízlésű embereket? Ezek érdekes kérdések, de a gazdaság tudománya nem felel meg rájuk. Úgy veszi a vágyakat, amint találja őket s csak annyiban másképp, amennyiben tárgya dinamikus hatásainak kidolgozására szükségesnek látja megfigyelni magának a gazdasági életnek a vágyakra adott visszahatásait. De általában a vágyak nem többek számára, mint egy szövevényes dedukció előzményei.

Hogyan áll a dolog az államelmélettel? A politikai tudomány is az emberi természet tényeiben találja előzményeit. A politikai élet indító erői, épp úgy, mint a gazdasági életé,

az emberi vágyak, de többé nem pusztá egyéni vágyak, s többé nem kielégítések utáni vágyak, melyeknek legnagyobb részét anyagi formában kell megjeleníteni. Ezek tömeges és általánosított vágyak; vágyak, melyeket az emberek ezrei, milliói érznek egyszerre és folytonosan, s melyek őket egyszerre indítják egyesített cselekedetekre. Vágyai annak, aminek a társas elmét az egyéni elmétől való megkülönböztetés céljából nevezni akarjuk, s főleg oly ideális dolgokra törnek, mint nemzeti hatalom, hírnév, vagy a szabadság és béke föltételei. Akarattá változtatva a felsőbbség (*sovereignty*) jelenségévé, az állam engedelmességet parancsoló hatalmává válik. A politika tudománya leírja a társas elmének ez óriási erőit és tanulmányozza hatásukat; de keletkezésükkel nem törődik többet, mint a közgazdaság az egyéni vágyak keletkezésével. Egyszerűen minden nemzetben nemzeti jellemet tételez föl és megelelgszik azzal, hogy a föltett jellemből az állam politikai berendezése tudományosan levezethető. Fölveszi a felsőbbség tényét, épít rá s nem elmélkedik azon, hogyan keletkezett a felsőbbség, mint Hobbes, Locke és Rousseau tették. Pontosan ugyanabból indul ki, amiből Arisztotelész, t. i. annak a kimondásából, hogy az ember politikai állat.

Van egy tudománycsoport, mely a társas lélek különféle speciális fázisaival foglalkozik. Ezek alapja az összehasonlító filológia, mit Renan, mikor 1848-ban a tudomány jövőjéről irt, világos látással s ezzel a szerencsés kitéllel határozott meg: „Az értelmi dolgok *exakt* tudománya.” Erre a tudományra épült az összehasonlító mitológia és összehasonlító vallás s most is gyűjtik az anyagot az összehasonlító művészet tudományához. Mindezen tudományoknak, valamint a gazdaság és a politika tudományának, bár nem mindig tisztán kimondott, de mindig magukban foglalt alapkövetelményei az em-

béri vágyak; mert a törekvés is csak hittel vegyült s eszmévé emelkedett vágy. A gazdaság és a politika tudományával ellentétben a kultúra e tudományai bizonyos mértékben közvetlenül a lelkiállapotok származását tárgyalják, melyek az ő alapkövetelményeik. De csak igen speciális fázisaikban tanulmányozzák őket és szűk, minden mást kizáró szándékkal. A vágyak végső okságának és fejlődésének tág kérdésébe nincs alkalmuk belemenni.

Így kitűnik, hogy az elismert társas tudományok között egy sincs, mi azon motívumok eredetét kutatná, melyekről föltételezik, hogy az emberiség társas életében történekről számot adnak. Ezek eredete azonban nincs elrejtve. Az okságukat még nem elemezték, mert úgy gondolták, hogy ilyen egyszerű dolognak nincs magyarázatra szüksége. Társulás, pajtáság és együttműködés térítette meg a vad gorillát jó gorillává és juttatta odáig, hogy Bacon elmés szavaival „az ember természetében tikos hajlandóság és mozgás van mások szeretetére, mit ha ki nem önt egyre vagy kevésre, természet-szerűleg sokak felé fordul s az embert humánussá, könyörületesé teszi, amint ezt néha a szerzeteseknél látjuk.” Vagy képes beszéd nélkül – mert ez csak kép, minthogy az ember ősapjának egy társas és barátkozó majomfajnak kellett lenni s egyáltalán nem gorillának, – a nyers természetek összedörzsölődése alkotta a finom természeteket. Az érzeteknek, tapasztalatoknak, sugalmazásoknak az a csaknem végtelen sokszoródása, – mi az emberi hordák ama kedvező csoportosulásának tulajdonítható, melyben a népesség viszonylagosan sűrűvé vált, – ez teremtette az emberi lelket és töltötte el számtalan szükséglettel, melyek szakadatlan erőlködésre s az ismeretlennek fáradhatlan nyomozására kényszerítnek. „Valamint vas élesíti a vasat, úgy az ember élesíti társának ma-

gabirását” ez volt a legkorábbi és a legnagyobb felfedezés a szociológiában, amit valaha tettek.

Ha ez a beszámolás logikailag s a tényekben is igaz, akkor az egyes társas tudományok egyike sem elsőrendű tudománya a társadalomnak, sem mint objektív, sem mint szubjektív magyarázat.

IV. A szociológia és az absztrakt tudományok.

1. A HASZNOSSÁG ÉS KÉNYSZER A TÁRSAS JELENSÉGEKBEN.

Hátra van még annak a kérdésnek megfontolása, vajjon ez a következmény összefér-e a szociológiának oly absztrakt tudományokhoz való viszonyával, melyek bár tulajdonképp nem társas tudományok, mégis foglalkoznak oly jelenségekkel, melyek jellemükben nemcsak pszichikaiak, de társasok is.

A szociológia nem absztrakt tudomány,⁵⁾ bár minden más igazi tudományhoz hasonlóan használja az absztrakciót; használja abban is, hogy a tanulmányozta jelenségeket elkülöníti a másfajta jelenségektől s abban is, hogy követi annak az egyes erőnek vagy indítéknak működéseit, mely az adott osztály jelenségeit tényleg elválasztja más osztályok jelenségeitől. Absztrakt tudomány az olyan, mely egyetlen elvnek, erőnek vagy indítéknak (*motive*) kiterjedését, munkálkodását

⁵⁾ Nincsen a társadalomnak absztrakt tudománya, mely szem elől tévesztené a konkrét, tényleg létező közösségek kölcsönhatásából eredő speciális bonyolódásokat. Minden ilyen absztrakt tudomány a képzelet merő koholmánya. Fiske: „Outlines of Cosmic Philosophy”, I. kötet, 213 .old.

minden megnyilvánulásában körvonalozza s többre nem válik. Konkrét tudomány az, mely megteszi mindazt, amit az absztrakt, és azután tanulmányozza, hogyan vannak össze-téve a felfedezett egyes erő vagy indíték megnyilvánulásai más erők vagy indítékok nyilvánulásaival, hogy a való világ konkrét csoportjait megteremtsék. És éppen ez pontosan a szociológia foglalatja. Mint a biológia és a pszichológia, ő is a jelenségek konkrét csoportosulásaival foglalkozik. A társas fejlődés első elvei, melyeket formuláz, konkrét igazságok.⁶⁾ A társadalomról, mint keresztül-kasul konkrét valóságról szóló leíró, történeti és magyarázó beszámolás. Hasonlóan az egyes társas tudományok is, mint a szociológia differenciálódott részei, konkrét tanulmányok.

Elfogadva tehát, hogy a közgazdaságtan, amint rendszeren meghatározzák és tanítják, speciális társas tudomány, mi logikailag a szociológia differenciálódott része, valaki azt mondhatná, hogy most van egy absztrakt és tiszta gazdaságtudományunk, mi a. szubjektív hasznosság, szubjektív ár, szubjektív érték elméleteiből áll, s mi nemhogy a szociológiának ága vagy része volna, sőt ellenkezőleg logikailag minden ágat megelőz.

Más oldalról az a hasonló ellenvetés jöhet, hogy az absztrakt etika, 131 int az ideális jog tudománya, társas motívumok elemzése, tehát a szociológiának előzménye.

Ezek az ellenvetések nemcsak önmagukban tetszetősek, hanem úgy látszik, hogy a szubjektív értelmezésnek a társas tudományokban általában megengedett szükségességéből

⁶⁾ Lásd: "Sociology and abstract Sciences" *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, V. kötet, V. szám, 1895. márc, 95. oldal.

támasztékot nyerne. Ha a választások nem szeszélyesek, nem kormányozzák-e őket a hasznosság és jogosság megfontolásai? A szubjektív hasznosság és a jog ideái tehát logikailag s a fejlődésben nem előzik-e meg a társadalmat? Ha nem volna társadalom, nem élvezné-e a természettel érintkezésben élő egyén a szubjektív hasznosságot, mikor ételét eszi vagy kifekszik a napra? Nem lehet-e fogalma a jóról és a rosszról? S ha igen, nem előbbre valók-e még a szociológiánál is a hasznosság és jog elméletei?

Anélkül, hogy itt a választások elméletének bármi vitatásába fognánk, azonnal megengedhetjük, hogy a hasznosság pusztá kezdetei politikai s a társadalmat megelőző jelenségek, de ugyanakkor fenn kell tartanunk azt is, hogy a hasznosság minden további fejlődése társas viszonyokat tételez föl.

A szubjektív hasznosság újabb elmélete, amint Bentham, Gossen, Jevons és későbbi közgazdászok formulázták, különbséget tesz kezdő és végső hasznosság között. A kezdő hasznosságon értik azt a kielégítést, amit az első szükséges adagnak bármilyen alkalomból való elköltése nyújt, mint pl. a szomjas ember öröme az első pohár víznél. A végső hasznosságon értik azt a kielégítést, ami az utolsó adagból származik; például, amit az utolsó falat vagy étel nyújt. Ezt a megkülönböztetést eddig tisztán ellenzőnek és absztraktnak s csupán gazdasági elméletre értékesnek tartották.

Valóságban pedig konkrét és történeti s ez elsőrendű fontosságú a szociológiában.

Nem kell bizonyítani sem, hogy a kezdő hasznosságok vázlatos tudata megelőzi a társas viszonyokat. Élő teremtmények, mik képesek egymást fölismerni, ételeiket is meg-

tudják különböztetni, tehát képesek fölismerni a kezdő hasznosságokat.⁷⁾

A végső hasznosság esete egészen más. Ez állítás bizonyítására először fel kell tüntetni a meghatározásnak egy csalfaságát. Az újabb gazdasági iratokban hajlandóság van arra, hogy a „szubjektív hasznosság” szót úgy használják, mintha csupán egy tetszőleges kicsiny, kellemes érzést jelentene és semmi mást, mi az élvezethez hozzáadódónak vagy vele összekötetésben volna. Ha ezzel a szokással fel nem hagynak, a közgazdászok reménytelen nehézségeknek néznek elébe. A szubjektív hasznosság kellemes elemének infinitezimálisnál többnek kell lennie. Elég nagyoknak kell lennie arra, hogy a tudatra fontos legyen s a többnek vagy kevesebbnek megbecsülhető különbségeit tüntesse föl. Ezenkívül az élvezet nem az egyetlen elem. A szubjektív hasznosság kellemes érzés, annak tudatával összekötve, hogy az élvezet külső feltételből vagy dologból nevezetesen objektív hasznosságból következik.⁸⁾ *Külső okból eredőnek gondolt élvezet.* Hacsak ezt az értelmi faktort nem foglalja magában, az egész hasznosság-elmélet, mit annyi munkával szerkesztettek, rombadől, mert az elmélet, mint alárendelt előzmény, hallgatólag mindig föltette, hogy az érzés változó állapotait, az érzésállapotnak megfelelő külső feltételek kvalitatív és kvantitatív változásainak bizonyos mér-

⁷⁾ Lásd: „Utility Economies and Sociology” *Annals of the American Academy of Social Science*. V. köt., 3. szám. 1894. nov. és Patten: „The Beginning of Utility. Ugyanott. V. köt. 2. szám. 1894. szept.

⁸⁾ Az objektív és szubjektív hasznosság megkülönböztetésére lásd „The Concepts of Utility Value and Cost. *Publication of the American Economic Association*, VI. köt., 1. és 2. szám. 1891. jan. má.rc.

tékü tudása kíséri. A kezdő hasznosság eszerint megbecsülhető élvezet, mit tudatosan külső oknak tulajdonítunk s a végső hasznosság megbecsülhető élvezet, mit tudatosan tulajdonítunk egy külső ok végső vagy szélső tevékenységének. Egy kezdő és egy végső érzésnek csupán mint érzésnek különbségén kívül, a végső hasznosság még ugyanazon ok kezdő és végső hatása közötti különbségnek észrevételét is magában foglalja.

Ha ezt a kritikát elfogadjuk, a végső hasznosság és társas fejlődés kérdése épp oly világos lesz, mint a kezdő hasznosság előzmény voltának kérdése. Ha bizonyos, hogy a kezdő hasznoságnak némi kezdetleges tudata megelőzi a társulást, nem kevésbé bizonyos, hogy a társulás megelőzi a kezdő és végső okság megkülönböztetését s így a végső hasznosság tudatát, Három különböző ok támogatja ezt az állítást. Először a társulás pszihikai kezdeteit mint pusztá tényt, az állati élet legalsóbb fokain is észleljük,⁹⁾ ellenben a végső hasznosság észrevételét csak a magasabb fejlettségű szervezetekben találjuk. Másodszor a megfigyelő tények részletes magyarázatául tudjuk, hogy a társulás szaporítja a tudatos tapasztalásokat; ha azt a szerepet játszotta a lelki fejlődésben, amit ebben a kötetben tulajdonítok neki, akkor főható volt a kellemes érzések differenciálásában, növelésében s az értelem fejlesztésében, mely észreveszi az érzelmi állapotok és objektív föltételeik viszonyát. Harmadszor a tények további magyarázata szerint az állati élet fenmaradása a létért való küzdelemben, a

⁹⁾ Lásd különösen Alfred Binet-től: „The Psychic Life of Micro-Organisms” és C. Lloyd Morgantól: „Introduction to Comparative Psychology.”

nagy termékenységtől vagy a társulásban rejlő kölcsönös segítségtől, vagy a lelki segédforrásoktól függ. Nagy termékenység ellentétes a lelki fejlődéssel s a lelki fejlődés a nagy termékenység rovására történik.¹⁰⁾ A társulás volt az, ami biztosította a fönmaradást a fiziológiai folyamat segítségével való fönmaradás és a pszichológiai folyamat segítségével való fönmaradás átmenetében. Társulás nélkül a tudatos élet sohse jutott volna el arra a fejlődésfokra, melyen a végső hasznosság észrevétele lehetséges.

A szubjektív ár (*cost*) lelki jelenség, de összetettebb, mint a végső hasznosság, mert két viszony-csapatnak észrevételét foglalja magában, nevezetesen először magáét azét a szubjektív hasznosságét és másodsor egy további viszonyét, mi a szubjektív hasznosság és erőlködés vagy szubjektív hasznosság és más fáradságmódok közt fönnáll.

A szubjektív érték még összetettebb. A szubjektív értéknek a merő élvezettel való azonosítása, még képtelenebb, mint a szubjektív hasznoságnak az élvezettel való azonosítása.

Itt csak a legrövidebb beszámolót adhatjuk a tárgyról.¹¹⁾ Ha az objektív hasznoságnak sokféleségét elértük, és ez minden egyéni tudatnak bizonyos választás-rendet ad, ezzel megtörtént a hasznoságnak és megfelelő áraiinak

¹⁰⁾ Spencer: „The Principles of Biology”, VI. rész és Brownell: „The Significance of a Decreasing Birth-Rate” *Annals of the American Academy of Political and Social Science*; V. kötet, 1. szám, 1894. július.

¹¹⁾ E tárgy technikai tárgyalására lásd: „The Idea and Definition of Value” az American Economic Association előtt felolvasztatott Chantangnaban 1892. aug.-ban. *Publication of the American Economic Association*, VIII. köt., 1. szám, 1893. január.

egymással való összehasonlítása, Hasznosságokat és árakat a tényleges tapasztalás *előtt* is elképzeli és különböző ítéleteket formál róluk. A tényleges (*effektív*) hasznosságokat különösen becsüli. Ezeken az alkalmasságok hasonló nemeinek és mennyiségeinek viszonylagos képességét értjük a szükséglet sokféle föltételeinek kielégítésére. Egy tonna szén tényleges hasznossága nem ugyanaz júliusban, mint februárban. A tényleges hasznosságok összehasonlító megbecsülésére az „értékelés” szót használjuk. A szubjektív érték oly tényleges hasznosság megbecsülése, ami még kilátásban van. Különböző hasznosságok és különböző árak összehasonlításából származik. Világos, hogy ezek az értelemi műveletek nem egyszerűk, s oly teremtmények nem végezhetik el (ha vannak), amelyekről azt lehet mondani, hogy semmi hasznot sem húznak a társulásból. A szubjektív érték csupán a társadalomban jelenik meg.

Az egész következmény tehát legegyszerűbb szavakban az, hogy az élvezetes és fájdalmas érzések kezdődése, mi bensőnkben történik s a társulás, mi kívül megy végbe, elválaszthatlanul össze vannak kötve.

A kezdő hasznosság megelőzi a társulást, de a társulás megelőzi a végső hasznosságot, a szubjektív árat, a szubjektív értéket. A társadalomnak ez utóbbi fogalmakban történő szubjektív értelmezése semmiképp sem visz vissza az elemzésben a társas alapozáshoz, vagy időben a társas kezdetekhez. A társas fejlődés megelőzi a hasznosság minden elfinomodását. Ha a társas fejlődés során e finomságok megjelennek, új tényezők gyanánt lépnek a folyamatba s ettől kezdve sok magasabb vagy összetettebb társas fejlődésnek megelőzői. Ezek az utóbbiak tehát, de csakis ezek, tőrnek meg a szubjektív értelmezést akármilyen hasznossági

elmélet szavaiban, mi túlmegy a pusztá kezdő hasznosságról való számadáson.

Visszatérve az előbbi kérdésre, azt gondolom, világos, hogy amennyiben a jelenségek egymásutánjának vizsgálatából meg tudjuk határozni a jelenségeket, az egész gazdaságtudományt nem tekinthetjük a szociológiának, mint egésznek megelőzőjéül.

Hasonló megokolással ki lehetne mutatni, hogy az absztrakt etika nem előzi meg a szociológiát mint egészet, bár a szociológia egyes részei föltételeznek etikai elméleteket. A jónak és rossznak fogalmai akár kezdenek derengeni a tudatban a társas viszonyok megalakulása előtt, akár nem, fejlődésük a társulás eredménye.

2. A TUDOMÁNYOK OSZTÁLYOZÁSA.

Bár a társadalmi, gazdasági és etikai jelenségek egymásutánjainak viszonyai nem mutathatók be ily részletesen, mégis van a tudás fejlődésében egy pszichológiai egymásután, mit nem mellőzhetünk, ami következetesen meghatározza az absztrakt gazdaságtudomány és absztrakt etika viszonyát a konkrét szociológiához. Az absztrakt tudományok nem valami értelmi vákuumból fejlődtek. Minden absztrakt tudomány konkrét tudományt tételez föl.

Hogy e tökéletesen világos és ismeretes igazságot nem tudták azok az írók, akik a közgazdaságot és etikát a szociológia elé tették, annak az a magyarázata, hogy ez igazságból látszólag egy bonyodalmat hozó nehézség következik. Ha minden absztrakt elv föltételezi a konkrét tudomány leíró és történeti anyagát, s ha a konkrét tudó-

mány magyarázó részei absztrakt elveket tételeznek föl, nincs-e a tudomány egysége tönkretéve? Ha a közgazdaság részei felteszik a szociológiát s a szociológia részfelteszik a közgazdaságot, van-e akkor egyáltalán közgazdaságunk vagy szociológiánk? Ha a matematika elvei az asztronómiából származnak és az asztronómia felteszi a matematikát, tudomány volt-e valaha a matematika és az asztronómia?

Ehhez hasonló zavar gyakran ered oly kísérletekből, melyek összetett viszonyokat egyszerűknek akarnak feltüntetni, így kísérleteztek a tudományok osztályozásával.

Comte jól ismert osztályozása az összes tudományokat egy sorozatba foglalja. Comte azt hitte, hogy a tudás az általánostól a speciális felé halad. Eszerint a matematikát tette hierarkiájában elsőnek s aztán sorban az asztronómiát, a földi fizikát (kémiaival), biológiát (a fiziológiai pszichológiával) és a szociológiát.

Spencer, a történeti adatok nagy bőségével, kimutatta, hogy puszta lineáris elrendezés nem ábrázolhatja a tudományos megismerés fejlődését.¹²⁾ Az újabb tudományok folyton hozzáadnak a régiekhez. Az új tudás minden tudást szélesít s ez a tény nem kevésbé igaz a konkrét tudásnak az absztrakthoz való viszonyában, mint a konkrét és konkrét, absztrakt és absztrakt tudás viszonyában. Az elmb a konkrétól az absztrakt felé halad, de általánosításait a konkrét jelenségek további értelmezésére használja.

Spencer megmutatta a hamisságot, ami az „általános” szóban rejtőzik s mi odavitte Comteot, hogy az általá-

¹²⁾ „The Classification of the Sciences”. „Recent Discussions”, 63. old. „Essays” II. köt., 74. oldal.

nost az absztrakttal összezavarja. Az absztraktság *elszakadás* az egyes esetektől; az általánosság *megnyilvánulás* számos esetben”.¹³⁾

Feltűnhetik az olvasónak, hogy a „speciális” szónak is egnél több értelme van. A speciális lehet az egyes eset; továbbá lehet a szokatlan, a kivételes, vagy lehet az aprólékos, a részletezett, Világos tehát, hogy mikor azt mondjuk, hogy a tudomány az általánostól a speciális felé halad, azt kell kérdeznünk, melyik általánostól, melyik speciális felé. Bizonyára nem ismerjük az absztraktot, mielőtt a konkrétet ismernők. És nem ismerjük a nyilvánulást, sok esetben, mielőtt ismernők a nyilvánulást egy esetben. De ismerjük a szokottat, mielőtt ismernők a szokatlant és megszerezük a körvonalak ismeretét, mielőtt a részletekkel megbarátkoznánk.

Egészben véve a tudás a viszonylagosan egyszerűbb s mindenütt megfigyelhető jelenségek megismerésétől, az ehhez képest ritka, összetett jelenségek megértése felé halad. De ebben a haladásban a konkrét leírás és absztrakt formulázás kölcsönösen egymásra hat. Tehát nem tehetjük az absztrakt és konkrét tudományt ugyanabba a sorba.

Spencer eszerint megalkotja az absztrakt tudományok különálló csoportját, az absztrakt-konkrét tudományok második csoportját s a konkrét tudományok harmadik csoportját. A logika és matematika absztrakt tudománya a viszonyokról (*relations*) számol. A nagy testek fizikájának, a molekuláris fizikának, kémiának absztrakt-konkrét tudományai a tulajdonságokról (*properties*) adnak számot. Az

¹⁴⁾ „The Classification of the Sciences” 7-8. old. „Recent Discussions” 66-70. old. „Essays” II. köt. 78-81. oldal.

asztronómia, geológia, biológia, pszichológia és szociológia konkrét tudományai a halmazokról (*aggregates*) adnak számot.

Ennek az osztályozásnak főszeles és zavaró része az absztrakt-konkrét csoport. A tulajdonságokról vagy erőről való számadás épp oly absztrakt tudomány, mint az, mi a viszonyokat tárgyalja. Minden tudományban két dolog egyikét kell tennünk. Irányíthatjuk figyelmünket az együttvéve konkrét halmazt alkotó viszonyok, tulajdonságok és erők tényleges csoportjára s igyekezhethünk annak mint egésznek megértésére és megmagyarázására. Ez a konkrét tudomány módszere. Vagy szögezhetjük figyelmünket viszonyra, tulajdonságra, erőre, vagy viszonyok, tulajdonságok, erők osztályára s követhetjük azt minden halmazon át, melyben csak található. Ez az absztrakt tudomány módszere. De egyik módszert sem lehet teljesen keresztülvinni a másik segítségével nélkül. Az absztrakció konkrét tudást tételez föl, de a már elért absztrakciónak, mint szervező elvnek, vissza kell térnie a konkrét tudáshoz, mielőtt bármily halmazt tökéletesen megértenénk.

Tehát helyesebb az absztrakt tudományok közé sorolni azt, mely főleg viszonyokkal, tulajdonságokkal és erőkkel foglalkozik és a halmazokkal pedig csupán alkalmilag. A nagy és kis testek fizikája absztrakt tudomány. Valamely tudomány konkrét, ha főcélja megmagyarázni a halmazokat, mint olyanokat, bár tulajdonságokkal, erőkkel is foglalkozik és használja az absztrakció módszereit. A kémia egészben véve konkrét tudomány.¹⁴⁾

¹⁴⁾ A konkrét tudományok céljaikban szintetikusak, bár használhatnak, s használhatnak is szabadon, elemző, azaz induktív módszereket. Az absztrakt tudományok céljukban analitikusok, bár hasz-

Így a tudományok egyvonalú sora helyett van a tudományoknak két különálló rendje, melyek egymással szemben keresztsztyalozások a tudás bonyolult birodalmának minden részében.¹⁵⁾

Ha a konkrét tudományokat az oy vonalon, az absztrakt tudományokat a rá merőleges ox vonalon rendezem el, akkor helyes viszonyaikat így kapjuk:

	Matematika	Fizika	Gazdaság-tudomány	Étika	Politika	
			r			x
Kémia . .						
Asztronómia						
Geológia .						
Biológia .	p		q			t
Pszikológia	s		s'	u'	u''	u
Szociológia	v		v'	w'	w''	w
	y					

A konkrét vagy y tudományok leírók, történetiek, induktívek. Az absztrakt vagy χ tudományok hipotetikusak és

nálhatnak s használnak is szintetikus, azaz deduktív módszereket. Nem elég azt mondani, hogy egy tudomány analitikai vagy szintetikai, anélkül, hogy hozzátennők „céljában” vagy „módszerében”. A kettő nem ugyanaz.

¹⁵⁾ Lásd: „The Relation of Sociology to other Scientific Studies” *Journal of Social Science* 1894. november. „Sociology and abstract Sciences” *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* V. köt. 5. szám. 1895. márc. és „The Relation of Social to Economics” *Publications of the American Economic Association* X. kötet, 3. szám. Függetl. 1895. márc.

deduktívek. A konkrét csupán azzal lesz magyarázóvá, hogy átmegegy rajta, keresztezi az absztrakt tudomány; azaz a pusztán leírásnál és történetnél csak annyiban mennek messzebbre, hogy hivatkoznak a „tisztán” (*pure*) vagy deduktív tudományok hipotetikus elveire. Másrészt az absztrakt tudomány nem a semmiből vont absztrakció. Ezek konkrét jelenségekből vont absztrakciók. Azaz föltételezik és megengedik a konkrét tudományok leíró és történeti anyagát.

Eszerint a fizikai tudományok mezeje *apqr*. Leíró oldalukról, konkrét tárgyaik szerint, mint kémia, asztronómia, geológia és biológia ismeretesek. Magyarázó oldalukon mind matematikaiak és fizikaiak. A pszichológia és szociológia mezeje *psnt* és *svwn*. Leíró oldalukon a konkrét fizikai tudományokat tételezik fel. Magyarázó oldalukon matematikaiak, fizikaiak, gazdaságiak és etikaiak; az absztrakt tudományok mindenike ad magyarázó elveket a konkrét pszichológiához és konkrét szociológiához.

A konkrét tudományok történetileg is idősebbek, mint az absztraktok. Az absztrakt a konkrétból származott, *ox* elfordult *oy*-ból. Így a matematika és fizika a konkrét természettudományokból vont absztrakcióval származott. A tisztán gazdaságtudomány és az absztrakt etika a konkrét fizikai és társas tudományokból származott; a gazdaság tudománya például a konkrét közzgazdaságból.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Megjegyezzük, hogy minden konkrét tudomány neve (angolul *y*-ban, magyar elnevezésükben „*ia*”-val végződik (sociology, psychology stb., magyarul szociológia stb.) s az összes absztrakt tudományé magyarul „*ka*”-val (politika), angolul cs-ben (politics, matematics). Ez sem nem tudatos megegyezés eredménye, sem merő véletlen. Azon finom képzettársulások következménye, melyek olyan gyakran befolyásolnak bennünket, anélkül, hogy e folyamatról

Ha az osztályozásnak előbbi váza tudományos, akkor teljesen jogos és megállhat, ha azt mondjuk, hogy a gazdaság és erkölcs tiszta tudománya a leíró szociológia bizonyos részét tételezi föl, ellenben a szociológia magyarázó részei fölteszik a tiszta gazdaságtudomány és ideális jog elméleteit és hivatkoznak azokra. Az ábrán az olvasó nézze meg a szociológia mezejének egy $s'v'w'u'$ szakaszát, mi egy-szersmind a tiszta gazdaságtudomány mezejének is része. Ennek a szakasznak konkrét tanulmányozásából származott le a mi elvont gazdasági elméletünk. Miután ily elméletek meg vannak formulázva, átmehetünk a szociológia mezejének egy másik szakaszáról szóló hasznos tanulmányokra, nevezetesen az etikaiakra $u v w'' u''$. Ezen a mezőn két melléktudomány van, mi megfelel a szubjektív és objektív tanulmányoknak. A szubjektív tanulmány maga az etika. Az objektív tudomány az elemző jogtudomány, melynek alapjait Austin rakta le. Végtére nincs kétség, hogy meglátjuk egy absztrakt politikának a társas erők tiszta elméletének kifejlődését az $u'' w'' w u$ mezőben.¹⁷⁾

így, mert a szociológiának saját egysége, célja és az absztrakt tudományokétól tisztán megkülönböztetett módszere van, mely absztrakt tudományokat keresztez s melyet azok kereszteznek; mert általánosabb és alapvetőbb kutatásokra szorítkozik, mint azok, melyek az egyes társas tu-

akkor tudnánk. Más érdekes tény, melyre Prof. Hadley hívta fel a figyelmet, az, hogy a használatból csaknem eltűnt nevekben tudósításunk van oly átmeneti állapotról, melyben az absztrakt tudománynak a konkrétól való elválása megtörtént. így a fizika természetfilozófia volt; a biológia természethistória volt; a gazdaságtan közgazdaság (political economy), az etika erkölcsfilozófia.

¹⁷⁾ Mióta e sorok íródtak, Prof. Patten közölte: „The Theory of Social Forces” című munkáját.

dományokat alkotják, mégis rájuk vetítődik s bennük differenciálódik; minthogy eldifferenciálódott a pszichológiától, de vitt magával elveket a legkomplikáltabb jelenségek értelmezésére, melyek csak az emberi megfigyelés alá kerülnek: a szociológiának oly határozott tartománya van, mint bármi más tudománynak s mégis tökéletes folytonosságban van minden tudománynyal s a tudás oszthatatlan egészével. A munka tudományos megosztásában a szociológusnak különálló munkája van, de sikere benne közömbös lesz, hacsak fenn nem tart más területeken dolgozó munkatársaival értelmes együttműködést és folytonos érintkezést.

III. FEJEZET.

A szociológia módszerei.

I. A kutatás módszerei.

1. A SZOCIOLÓGIAI KUTATÁS CÉLSZERŰ RENDJE.

Elismertük mezejének határozott körvonalait, mint szükséges mértékét annak, hogy a szociológia művelhető tudomány legyen; most a figyelmünket kutatásainak módszerére kell fordítanunk. A mezőt kijelöltük, mint amelyben az okok sokaságának teljes játéktere van. A társadalom általános jelenségeit, melyeket a szociológusnak osztályoznia és magyaráznia kell, mint elemieket írtuk le, de hasonlóan a dolog sok elemi tüneményéhez nem analízálhatók s érthetők meg a tudomány rendelkezésére álló leghatásosabb módszerek támogatása nélkül.

A szociológia céljának magyarázatára s tartományának meghatározására már szükséges volt módszereiről beszélni, mert a módszer érvényessége lényeges egy alakuló tudomány berendezésére s mert módszereik éppen úgy elkülönítik egymástól a tudományokat, mint a tárgyaik. Ily al-

kalmi vitatások azonban nem elégségesek. A tárgy semmiképp se kapta meg azt az elbánást, melyet kiváló fontossága követel. Mielőtt a szociológia megszabadulna mivoltának azon sérelmes félreértéseitől, mely eddig fejlődését akadályozta, módszereit előbb kritikailag újra kell vizsgálni, s ha lehet, bizonyos rendszeres módon formulázni,

Millnek a morális¹⁾ tudományokról szóló fejezete marad a szociológiai módszer szilárd megalapozása, de okunk van attól félni, hogy nem minden szociológiai elméletíró ismeri, továbbá a tudományos gondolatnak újabb fejlődése is bizonyos apró hozzáadásokat tett szükségessé.²⁾ Tehát a szociológia módszerét két szempontból kell tekintenünk: először érvényességüknek és tulajdonképpeni használásuknak, mint a fölfedezés és magyarázat eszközeinek szempontjából; másodszer a tudományos és tanító munkában most uralkodó föltételekkel és szokásokkal való megegyezésének vagy meg nem egyezésének szempontjából.

A leíró szociológiának, mint konkrét, leíró, történeti és magyarázó tudománynak általában jellemzettem a módszerét. A konkrét tudomány minden módszert használ; megfigyelést, visszatekintést, osztályozást, általánosítást, indukciót és dedukciót. Bármelyiknek elhanyagolása a bizonyosság megcsorbítása, mi a többinek a legszorgalmasabb alkalmazását is hasztalan erőlködéssé teszi. Az unalmas vitatkozás, mi egy nemzedéken át folyt a történeti és *a priori* módszereknek a társas tudományokban való értékéről, megérdemli, hogy belefoglaljuk Hoods tagadásainak sorozatába, amely csupa

¹⁾ A System of Logic. 6. könyv. Magyarul: Az induktív és deduktív logika rendszere.

²⁾ Lásd: Schiattarella: „Note e problemi di filosofia contemporanea”, és „La riforma del metodo in sociologia.”

zsákutcából álló világleírást alkot. A történet deduktív megvilágítás nélkül zűrzavar. Dedukció igazolás nélkül kétségtelenül oly „fény, mi sohse volt se földön, se tengeren.”

Mindazonáltal, ha valamely tudományban módszerek kombinációját használjuk, valamelyik módszer elsőséghez fog jutni s az egymásutánnak bizonyos rendjét alkalmasabbnak fogják találni, mint mást s ez maga a tudomány egész módszerének fontos részévé válik. Vagy az lesz használhatóbb, hogy az egyenes dedukció szabálya szerint haladunk és azután keressük az igazolást specifikus tapasztalással, vagy az lesz előnyösebb, hogy a megfigyelt tények általánosításának szabálya szerint indukcióval haladjunk s aztán egyetlen elvből való dedukcióval és további tapasztalati megerősítéssel igazoljunk. E kombinációk valamelyike az, amit Mill induktív módszer deduktív formájának, vagy mit Jevons az igazi tudomány teljes módszerének nevez.

A tapasztalás teljesen bebizonyította, hogy a megfigyeléssel megerősített dedukció, vagy az egyenes deduktív módszer az absztrakt tudományokban a jogos általános rend és hogy a dedukcióval értelmezett általánosítás, vagy Mill szabályaival, az indirekt deduktív módszer, a megvalósítható és gyümölcsöző rend a konkrét tudományokban. A szociológiának tehát, mint konkrét tudománynak, – hasonlóan a biológiához és pszichológiához – rendszeren megfigyelő kutatással kell kezdődnie s azokból deduktív megerősítéseket és értelmezéseket levonnia. Végeredményben a leírás és történelem megelőzi a magyarázatot.

Mégsem lehet súlyosabb tévedés, mint ezt a tág szabályt szűkös pontossággal vinni keresztül. Az egyetlen szigorú szabály az, hogy akármelyik tudományban, minden nyomozásban a dedukciónak és a tapasztalatokra hivatko-

zásnak ilyen vagy amolyan sorrendben egyesülnie kell. Ezen elv vizsgálatán s az egészre legelőnyösebb rend kellő megpillantásán felül nincs követelmény s a terv hajlékonysága lényeges. Valamely adott lépésnél könnyebb lehet haladni közvetett dedukcióval az absztrakt tudományban, vagy egyenes dedukcióval a konkrét tudományban; mindenikben majd az okból a hatásra, majd hatásból az okra kell következtetnünk.³⁾ Továbbá minden folyamatról magáról, ha analizáltuk, azt találjuk, hogy magával hoz másokat. Nemcsak hogy szükségtelen kizárni a dedukciót a megfigyelés bevezető folyamataiból, vagy a megfigyelést a végső értelmezésekből, hanem ki se tudnók zárni, ha akarnók sem. Még az élet mindennapi dolgaiban is rendszeren ismerős elvekből vont egyszerű dedukciókkal vezetjük megfigyelésünket. A tudatlannak véletlen megfigyelései a tudományos képzettségű emberek rendszeres megfigyeléseitől csupán az ilyen dedukciónak ügyesebb használatában különböznek. Megfordítva a folyamatot, az absztrakt gondolkodó a deduktív okoskodások útvesztőjében megtalálja útját ama jelek segítségével, melyek a megfigyeléseknek révén tódulnak elméjébe. Nem vághatja el magát teljesen az észrevételek világától s a nagy különbség a világos, átható, „egyenesen járó” elme s a képzelődőnek ábrázoló elméje között éppen az érzékenység a megfigyeléstől származó vezetéssel szemben. Szociológiai módszerünk ál-

³⁾ Lásd Prof. Patten ügyes fejtegetéseit a módszerről a következőkben: „The failure of biologic sociology” *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. IV. köt. 6. szám. 1894. május. Prof. Patten – azt hiszem – nem ismeri teljességgel a konkrét tudományok módszereinek roppant szövevényességét. A biológus nem következtet mindig a hatásból az okra, sem a historikus.

talános szabálya tehát nem jelenthet többet, mint hogy egészben véve azon nyomozásoknak, melyekben a dedukció kevésbé fontos szerepet játszik, meg kell előzniök azokat, melyekben a legfontosabb szerepet játszsza.

Ez a szabály nemcsak a leírást és történetet teszi a magyarázat elébe, hanem a leírást is a történet elébe s a társas jelenségek együttlétének tanulmányozását az egymásutánok tanulmányozásának elébe. A visszatekintés, a történet módszere, összetettebb folyamat, mint a megfigyelés, a leírás módszere. Feltételezi a megfigyelést és szabadabban használja a dedukciót. Úgy írható le, mint eltűnt dolgok kritizált képzése, mi az előbbi dolgok ama jegyeinek, jeleinek, hatásainak rendszeres megfigyelésén alapszik, melyek mostanig megmaradtak. Három folyamatot foglal magában, melyek egyike sem egyszerű. Először kritikai megfigyelés alá kell vetni a meglevő jeleket vagy hatásokat. Másodszor nagy kiterjedésben kell megfigyelni oly jelenségeket, melyekben hasonló jelek vagy hatások társultak meglevő dolgokkal vagy még működésben levő okokkal. Harmadszor kell lenni egy érvényes következtetésnek, hogy ilyen jelek és ilyen dolgok ilyen hatásokat jelentettek és ily okok pontosan ugyanígy társultak elmúlt időkben is. A történetírók ritkán elemezték módszereiket. Félő, hogy közülük kevesen látták, hogy a visszatekintés éles és finom módszer. A történeti kritikának még újabb tanulmányozása is alig ment túl a kutatás első fokozatának vizsgálatán, nevezetesen az előbbi dolgok meglevő jeleinek és hatásainak kritikai megfigyelésén. Kevés figyelmet fordítottak azokra az okoskodó folyamatokra, melyeknek minden ily kezdő munkát kiegészíteniök kell.

Vajjon sugalmaz-e valamit a módszer általános szabálya a szociológiában a tudománynak szorosan elméleti fel-

osztására nézve is, valami eljárási rendet, mi megfelel a leíró és történeti rész célszerű rendjének? Szükséges-e vagy hasznos-e a társas jelenségek együttesét egymásutánjaik előtt magyarázni, amint ahogyan a leírást a történet elébe kell tenni? Úgy látszik, hogy a szociológiának társas statikára és társas dinamikára való hagyományos felosztása e kérdésre igennel válaszol. De Comte, amint láttuk, ezeket a szavakat lazán használta. Az ő társas statikája kicsit több volt, mint leírás; társas dinamikája kicsit több, mint a történet. Mint-hogy semmi rendszeres kísérletet nem tett a társas okok elemzésének a hatások leírásától s történetétől való elválasztására, természetesen kevesett végzett az okok tanulmányozásában. Ha az egészséges módszer konkrét hatások megismerését írja elő, mielőtt az okok absztrakt elemzését megkísértenők, akkor a mostani kérdésünk nem az, amire már megfeleltünk, nevezetesen, hogy vajjon le kell-e írunk a társadalomban meglévő tevékenységeket és viszonyokat mielőtt megpróbálnék meghatározni, hogy a társas változások mily rendben követték egymást a múltban; a kérdésünk az, hogy vajjon meg kell-e formulálnunk a társas erők egyensúlyának absztrakt törvényét, mielőtt azon absztrakt törvény formulálására vállalkoznánk, mely szerint adott nagyságú társas erők adott összetételei szükségképpen termelnek adott társas változásokat és változás-fajtákat.

Ennek a kérdésnek fölvetése már elég annak kimutatására, milyen képtelenül használták a „társas statika” és „társas dinamika” kifejezéseket azok, kik a társas statikát a társas rend pusztá leíró elemzésével s a társas dinamikát a haladás pusztá történetével zavarták össze. A fizika műszavainak nincs a szociológiában észszerű értelme, ha nincs a társas okság fizikai értelmezésével kapcsolatban.

Azonban e megfontolás alatt levő szavakat még így megszorítva is használják olyan módokon, melyek mélyen-járó félreértésekre vallanak. A legfinomabb s félrevezetőbb tévedések egyikét, mely a társas statikát a társas szervezet beszámolójával s a társas dinamikát a társas, működések leírásával zavarja össze, Ward igen szembetűnően tünteti (föl. A működések rendesen egyensúlyban vannak; és a működés, amíg nem történik rajta változás, statikai jelenség. Tényleg a működések egyensúlya az, mi a szerkezet stabilitását fõntartja. Csupán ha a működés módosul s a szerkezet át alakul, lesznek nem statikus jelenségek a szerves világban vagy a társadalomban. A biológiában az anatómia és fiziológia statikai tanulmányok, ameddig a szerkezetet és működést mint változatlant nyomozzák. A statikán túl csak akkor mennek, ha a változás és átalakulás jelenségeit is felkarolják.

Ez a kritika természetesen visz egy másikhoz. A „dinamika” további használata oly értelemben, mit a fizikában elvetettek, menthetetlen. Mért tartjuk oly természetesnek, hogy a működés dinamikai jelenség? Mert igazában dinamikai (bár statikai is) és nem kinetikai. Az erõt csupán a mozgásból vagy a mozgás ellenállásából ismerjük. Az egyensúly törvényeit csak a mozgás, törvényein át ismerjük. Az erők egész tanulmányozása tehát akár mint egyensúlyban levõt, akár mint mozgásteremtõt fogjuk fel, végsõ elemzésben a mozgás tanulmányozása. Tehát egészen dinamika nem kevésbé másodrendû, mint elsõrendû értelemben. A dinamika egyenlõ kiterjedésû a fizikával és nem annak alosztálya. A mozgás és ellenállás minden tanulmányozását magában foglalja. A statika a dinamika része és nem mellérendelt tudománya. Magában foglalja az oly mozgások, ellenállások minden tanulmányozását, mik nem okoznak változást

a sebességben és irányban, tehát a változatlanok felfogott működés és szerkezet minden tanulmányozását. A dinamika másik része a kinetika. Az oly mozgások minden tanulmányozását foglalja magában, melyek sebességben vagy irányban változnak vagy mindkettőben, tehát a működés és szerkezet módosulásának, változásának, átalakulásának minden tanulmányát. Ha tehát a társas fizikát két részre kell osztanom, ezeket a részeket oly szavakkal kell jelezni, melyeknek értelmében és használatában némi igazolása van. Nem kell „társas dinamikát” mondanunk, ha társas kinetikát értünk.⁴⁾ De szükséges-e a tárgyat így felosztanunk? Nézzük meg egy kicsit jobban. A kinematika három tünemény-osztályt foglal magában. Az egyik osztályban egy részecskének változó mozgásait tanulmányozzuk. A másik osztályban egy szilárd test változó mozgásait tanulmányozzuk. A harmadik osztályban n részecske vagy test változó mozgásait tanulmányozzuk, melyek belső és külső erők hatásának vannak alávetve. A naprendszer például változó rendszer, melyben a nap, bolygók és holdak kölcsönös vonzásai a belső erők, me-

⁴⁾ A megkülönböztetés nem csupán formai és iskolás. Ha nem végezzük el, akkor a legóvatosabb gondolkodót is komoly tévedésbe viszi. Így Ward a fentebb idézett cikkben gyönyörű világossággal kimutatván, hogy a működés statikai jelenség, rögtön egész érvelését megzavarja azzal, hogy az érzést e működés fölé helyezi nem csupán abban az értelemben, melyben az objektív a szubjektívnél szemben áll, hanem nagyon különböző értelemben, úgy hogy kizárólag azzal azonosítja az érzést, mit dinamikusnak hív, ellentétben azzal, mit mind megegyezően statikusnak nevezünk. Az érzés kétségbevonhatatlanul dinamikus: azaz hatalom. De lehet statikus vagy kinetikus megnyilvánulása; az érzés indító erő a természetes tárműködésben nem kevésbé a forradalom és újítás átalakító mozgalmában.

lyekre az állócsillagok vonzásai mint külső erők hatnak.⁵⁾ Világos, hogy ezen osztály kinetikai problémái a gondolható legszövevényesebbek.

Azt a változó rendszert, melyben a belső erők közel egyensúlyban maradnak, de melyre külső erők úgy hatnak, hogy a belső egyensúly tökéletessé válását megakadályozzák, mozgó egyensúlynak hívom. Minden anyaghalmaz, mi fejlődésen megy át, mint Spencer kimutatta, mozgó egyensúly.⁶⁾ A legszövevényesebb példákat az élő szervezetekben és a társadalomban találjuk. Valamely szervezetnek vagy társadalomnak fizikai értelmezése mindég egy változó rendszer statika-kinetikai problémájának megoldása.

Ha ez igen nagy igazság, minden következményét meg látjuk, világossá lesz, hogy kérdéseinkre vegyes feleletet kaptunk.

Az, hogy a dinamika összetettebb problémáinak tárgyalása elemeik ismerete nélkül lehetetlenség, arra kényszeríti a kutatót, hogy a változatlan mozgás sok esetét tanulmányozza, mielőtt a változó mozgás eseteit magyarázná. Az asztronómia, geológia, biológia vagy szociológia tudományai közül bármelyiknek statikai elvei mindég kinetikai elveik előtt léptek föl, épp úgy, mint a leírás a történelem előtt. Nem volt véletlen, hogy Cuvier statikai biológiája megelőzte Lamarck és Darwin kinetikai biológiáját.

De bizonyára nem szükséges, hogy erre a megkülönböztetésre való tekintettel egy fejlődéses tudomány összes statikus nyomozásait rendszeresen önmagukban csoportosítsuk; nem szükséges továbbá rendszeres teljességgel keresztülvin-

⁵⁾ Ziwet: Theoretical Mecanics. 3. rész, 210. old.

⁶⁾ First Principles, II. rész.

nünk ezeket a nyomozásokat, mielőtt a kinetikai kérdésekbe fognánk; valamint az sem, hogy az összes kinetikai nyomozásokat hasonlóan csoportosítsuk, hogy végül tárgyunk elmélete két élesen elválasztott részre oszoljon. Ezt tenni annyi volna, mint lemondani a tudomány legjellemzőbb problémáiban nyerhető megoldásoknak minden reményéről; a problémák nem pusztán statikusak, nem pusztán kinetikusak, de statikai-kinetikusak. Annyi volna, mint felhagyni minden valódi kísérlettel éppen az egyensúlynak megmagyarázására, mit leginkább akarunk megérteni, mely minden erőknek végső eredménye, nevezetesen az az egyensúly, mi egyrészt a statikai, másrészt a kinetikai tendenciák közt van. Kényelemből vagy szükségből a kutatás bármelyik szakaszában elválaszthatjuk a statikai nyomozást a kinetikaitól. De ilyen szétválasztás csak eszköz. A szem előtt tartott cél a statikai és kinetikai elvek egyesítése. Míg ez a szintézis meg nem történt, addig a fejlődés-tünemények bármely tudománya is tökéletlen.

Az egész dolog következménye, úgy látszik az, hogy addig, amíg a társadalmi statikai jelenségek kutatásának bizonyos kiterjedésben meg kell előznie a kinetikai jelenségek tanulmányozását, némileg, úgy, mint ahogy a megfigyelésnek a visszatekintés előtt kell történnie, addig a társadalmi elmélet végső formájában nem osztható társas statikára és társas kinetikára.

2. AZ OSZTÁLYOZÁS ELVEI.

Ezek lévén a szabályok, melyeknek a szociológiai kutatás felosztását és rendjét kormányozniuk kell, hátra van, hogy oly szabályokat vizsgáljunk, melyeknek a kutatás különböző

folyamatait kell kormányozniok. Nem kell tovább időznünk a megfigyelésen és visszatekintésen,⁷⁾ de kritikai figyelmünket az osztályozás, általánosítás és dedukció módszerei felé kell fordítanunk.

A szociológiában sok fáradságos munka volt gyümölcs-telen a hibás osztályozások miatt, mik azokat a tévedéseket ismételték meg, melyeket a természetrajzban követek el, mielőtt a leszármazás elmélete ki nem javította a természetes csoportok korábbi fogalmait. Bár ez az elmélet a tudományos gondolkodás élő részévé lett, bizonyos pontban majdnem minden szociológiai osztályozás mellőzi a fejlődés elvét. E tévedésnek két különböző formáját nevezhetjük meg.

Sok társas szokás közös az állatok és emberek között. Sok szokás, törvény, intézmény közös a vad törzsek és polgári közösségek között. Némely szociológiai kategóriának elég szélesnek kell lennie arra, hogy magába foglalja az emberevőt és a világfit. Némelyiknek elég szélesnek kell lennie arra, hogy magába foglalja a bölcsét és a hangyát. Mégis ismeretes, hogy a filológia és etnológia évekig küzdöttek a végzetes könnyűség ellen, melylyel az igen sokat magukban foglaló osztályozásokból általánosítani lehet. A történelmi közgazdaságtan tiltakozás volt amaz osztályozások ellen, melyek a rendes jövedelmet a ricardoi jövedelembe olvastották. A történelmi jogtudomány nagy szolgálatot tett a tudósnak az olyan csoportosítások kritikájával, mi az angolnak vagy amerikaiaknak a társas hasznosságon alapuló törvényes felelősségét, a szásznak vagy a régi rómainak a boszúállás közvetlen

¹⁾ Kitűnő sugalmazásokat foglal magában a társas tények tudományos megfigyelésére Durkheim: «Règles de la méthode sociologique» című könyve.

módjainak módosítására célzó egyszerű fortélyokon alapuló \örvényes felelősségével zavarta össze.³⁾ Minden ily jogtalan csoportosításban a tévedés abban a botlásban áll, mely a jelenség ama jellemzőit, melyek csak a fejlődés bizonyos fokán lépnek föl, nem választja el azoktól, melyek minden fokon megvannak. A felelősséget például minden közösségben megtaláljuk s a felelősség összes módjait egy osztályba sorozhatjuk az ugyanily általánosságú jelenségekkel való összehasonlítás céljából; de a korábbi és későbbi felelősséget nem kell összevegyíteni oly jelenségekkel való összehasonlítás céljából, melyek csak a felelősség későbbi formáival együtt jelennek meg. A család a szónak bizonyos értelmében, megvan mind az állati, mind az emberi társadalmakban. Az egy osztályba foglalt állati és emberi családokat oly jelenségekkel hasonlíthatjuk össze, melyek az állati és emberi közösségekben egyaránt megvannak. Ha azonban a családi szervezetet oly jelenségekkel hasonlítjuk össze, amelyek nem fordulnak elő addig, míg a családi viszonyosságokat a társas elme át nem gondolta, be nem rendezte s nem szentesítette, akkor az emberi családokat külön osztályba kell soroznunk. A nemzetséget megtaláljuk az olyan törzsi (*tribal*) társadalmakban, melyek anyai ágon számítják a leszármazást, de megmarad módosult alakban oly társadalmakban is, melyek elkezdtek a leszármazást az apai ágon számítani. Ha a törzs-szervezetnek általános szakaszait tanulmányozzuk, akkor a nemzetség mindkét típusát egy osztályba sorozhatjuk; ha bizonyos^ speciális későbbi eredetű szakaszokat tanulmányozunk, akkor azt a nemzetséget, mi az asszonyi ágon való rokonság szerint alakult, ki kell zárnunk.

⁸⁾ Lásd Holmes: „The Common Law” 1. fej.

A szociológiai osztályozások jellemző tévedéseinek másik formája az agyondolgozott biológiai hasonlat. Spencernek a „*The Social Organism*” című értekezése⁹⁾ tartós benyomást tett. Ma a szociológiai irodalomnak nagy része a biológia kifejezés-készletével íródik. Spencer saját atlaszában a „*Descriptive Sociology*”-ban, mi a szociológiai anyagnak legterjedelmesebb és legrendszeresebb gyűjteménye, amit valaha készítettek, az anyag a szerkezeti (*structural*) és működési (*functional*) fejezetek alá van sorolva s alosztályai operatív és regulatív fejezetek. A példa befolyásossá vált. Dr. Schäffle terjedelmes értekezésének minden osztályozása biológiai, mind névben, mind gondolatban. Kisebb fontosságú művekben is állandóan találkozunk ilyen szavakkal, mint „társas anatómia”, „társas fiziológia” és „társas szervek”.

A szociológiának ki kell küszöbölni az ilyen osztályozást és kifejezés-készletét, mint a kémiának és fiziológiának kellett kiküszöbölnie a lehetetlen csoportosításokat és elnevezéseket egy nemzedékkal ezelőtt. Az analízis túlságosan általános. Bizonyos alapvető dolgokban a társas szervezet hasonlít az élő szervezethez, de mindabban, mi Spencernek saját kifejezését, a „szuperorganikus fejlődést” igazolja, sajátos, s nem teendő egy osztályba az organizmusokkal. Ha ez nem volna igaz, a szociológia csak a biológiának volna egy része. Minden különálló tudománynak legyen meg a saját osztályozása s elnevezése a jelenségek számára, melyek bár hasonlítanak is a más tudományok tanulmányozta jelenségekhez, mégis különböznek s éppen azért különálló tudomány tárgyai, mert különbözök.

Az osztályozásnak ama tévedéseit, melyek a fejlődés elhanyagolásából fakadnak, a szociológiában, valamint a

⁹⁾ *Westminster Review*. New Series. 17. kötet. 1860. jan.

biológiában, el lehet kerülni azzal, hogy a fejlődésnek egyetlen megkülönböztető jelére, nevezetesen a differenciálódásra figyelünk. A differenciálódás a természetes csoportok ama két oldalának kiegyenlítő fázisa, miket Whewell "típus"-nak és „definíció”-nak nevezett. Whewell számadása a típusról, és Mille a nemről (*kind*), a természet azon teljes felfogásának előrevetett árnyékai voltak, mihez Spencer jutott el először az integrálódás és differenciálódáson át történő általános fejlődésnek fogalmában. Igazi osztály az, amelyben a tárgyakat vagy egyéneket oly jellemző vonás csoportosítja, mit a természetes differenciálódás termelt. Hacsak ezt a genetikus tételt nem alkalmazzuk, a jelenségeknek ideiglenes és esetleges viszonyait mindig állandó és lényeges viszonyoknak fogjuk tartani. Ugyanez nyújtja az egyetlen biztos vezérfonalat a sorozatos osztályozásokban is. A történet időrendi egymásutánja lehet homályos, a „magasabb” és „alacsonyabb” az élet fokain lehet bizonytalan mindaddig, míg szerkezeteket (*struktúres*) és működésüket (*funktions*) származásbeli rokonságukra való tekintet nélkül hasonlítunk össze, de ha a differenciálódás fokairól megbizonyosodtunk, akkor a sorozatokban való alárendelésnek természetes rendjét felfedeztük. Csakis attól a szabálytól, hogy az osztályozásnak a differenciálódás fokaival kell történnie, remélheti a szociológiai kutató, hogy megkülönbözteti az elsőrendű (*primary*) jellemző vonásokat a másodrendűektől (*secondary*), vagy hogy az általánost az egyestől elválasztja. Ha például egy népeiséget társas osztályokba akar csoportosítani, vagy ha társadalmakat típusok szerint akar rendezni, csakis azzal érhet el sikert, hogy figyelmét a társas differenciálódás jeleire s folyamataira szögezi.

3. AZ ÁLTALÁNOSÍTÁS MÓDSZEREI.

A tapasztalati általánosításokat a szociológiában két módszerrel lehet végezni, nevezetesen összehasonlító és történeti módszerrel. A logika mindkét formát, mint a párhuzamos változások módszerét, ismeri. Mindenik a jelenségek összefüggésének rendszeres megfigyelése, hozzátevé azt a következtetést, hogy azok a jelenségek, melyek együtt maradnak, vagy melyek együtt változnak, mint ok és hatás, vagy mint közös ok hatásai függenek össze. Az összehasonlító módszer a társ;'s jelenségek azonos összefüggéseinek megfigyelése két vagy több helyen, avagy két vagy több népességben, például az ősök tiszteletének összefüggése az apai tekintélylyel mindenütt, ahol az ősök tisztelete szokásos, vagy a többnejűségnek összefüggése a nő társas lealacsonyításával mindenütt, ahol többnejűség van. A történeti módszer az összetartozások vizsgálata korszakokon át. Az összehasonlító és a történeti módszer pontosná válhatik, ha statisztikaivá lehet. A statisztikai kutatás oly társas jelenségek összefüggésének rendszeres vizsgálata, melyek numerikus megállapítást engednek meg;¹⁰⁾ például a házasság összefüggése a kenyér árával, vagy az Európából való kivándorlás összefüggése az Egyesült Államokban uralkodó üzleti haszonnal. Minthogy minden összefüggés térben és időben oszlik el, a statisztikai módszert nem tekinthetjük a párhuzamos változások harmadik,, különálló formájának. Nem egyéb, mint az összehasonlító és a történeti módszer kvantitatív formája.

A tapasztalati általánosítás bármely módszerének ér-

¹⁰⁾ Mayo-Smith. „Statistics and Sociology.” 9. old.

vényessége a szociológiában, az összehasonlítható tények számától s az esetleg együttműködő okok előzetes kiküszöbölésének helyességétől függ. Ha például Mill kimutatta, hogy sem a megegyezés, sem a különbözés, sem a változások módszerével nem lehet bebizonyítani, hogy a szabad vásár a jólét ellenőrző oka, ő csupán két, a kereskedelmi politikán kiviil semmi körülményben sem hasonló, vagy semmiben sem különböző, vagy semmi körülményben együtt nem változó vidék összehasonlítására gondolt. Ez a hipotetikus eset azonban az összehasonlító vagy történeti tanulmányoknak nem valami tipikus esete. Teljesen mellőzi a statisztikai tanulmányokat. A jólét az okok bonyolult sokaságának hatása, de köztük nincs egy féltucat sem, ami arányban volna az anyagi jólétnek bármelyik nagy, gyors vagy hosszadalmas növekedésével. Minden más látszólag kiküszöbölhető. Ha aztán azt találjuk, hogy a példák szerint a feltételezett okok némelyikének kvantitatív változásai összefüggnek a jóléttel, ellenben a maradó okok változásai csak ritkán függnek össze a jólét ugyanolyan változásaival, akkor alapos lehet a gyanúnk, hogy a főokot felfedeztük. A valószínűség fokáról megbizonyosodhatunk, ha a talált összefüggések számát a valószínűség logikája szerint várható összeesések számával összehasonlítjuk.

4. AZ IGAZOLÁS MÓDSZEREI.

A tapasztalati általánosítások, ha még a legóvatosabb statisztikai módszerek szerint s bőséges statisztikai adatokból nyertük is őket, mégis csupán valószínűségek. Dedukcióval kell igazolni őket s a szociológiának (ugyan még töké-

letlen) módszerei között ezek azok, melyekben szubjektív előzményekből vont dedukciókat hasonlítunk össze a megfigyelt tények általánosításaival.

Évek óta egy gyökeresen tudománytalan eljárást követtek a társas tudományokban. Miután az emberi természetet absztrakciókban oldották fel, kísérletet tettek az ebből vont dedukciók összes módjainak egyedül (*singly*) és egyenként (*severally*) való igazolására, mintha ezek a konkrétumok megfelelhetnének deduktív igazságoknak, míg az utóbbiakat nem szedtük össze komplex egészszé. Az illusztrációk csapatából, miket idézni lehetne, csak azt az egy ismerős gazdasági dogmát említsük, hogy ha a munkás nem jár utána érdekeinek, akkor érdekei még kevésbbé fognak utánajárni, mely ellen Walker elnök hatásosan vonultatta föl az ipari élet tényeit.¹¹⁾ Ez a kártékony dogma, mint egyedül álló absztrakt igazság, érvényes tudományos következtetés volt. Jogos dolog az emberi természetnek egy absztrakt elvét elválasztani minden más absztrakt elvtől s abból logikai levezetéseket csinálni. A tévedés ott lépett be, ahol egyetlen igazságot vettek az igazságok szintézisének; ahol a részszel pótolták az egészet. Ha azon a föltevésen kívül, hogy az embert abstrakte foghatjuk fel úgy, mint társával gazdasági előnyökért versenyzőt, a közgazdászok azt a további előzményt is használták volna, hogy úgy is lehet őt abstrakte felfogni, mint embertársával ösztönszerűleg összeműködő valakit azért, hogy az osztály uralmát és előjogait fentartsa, úgy nemcsak azt a dedukciót vezették volna le, hogy a munkaadók fognak egymással vetekedni az ipar fölépítésében, hanem azt a további dedukciót is, hogy amennyiben

¹¹⁾ „The Wages Question.”

lehetséges, a munka megvétele korlátozni fogja őket a vetélkedésben és sohasem lesznek az összetartás híján, mikor ama társas és jogviszonyok alakításáról van szó, melyek között a munkásnak el kell adnia munkáját. A két dedukció összetéve oly eredő igazságot adott volna, mi hasonlít a történelem és statisztika általánosításaihoz.

A szociológiában tehát a deduktív módszert szerkesztő (*konstruktive*) módszerré kell fejlesztem, amit a pszichológiai szintézis módszerének nevezhetünk.¹²⁾ A szociológusnak az emberi küzdelem nagy világában fellépő politikai lehetőségek állandó megfigyelésére kell magát szoktatnia. Szüntelenül az emberi cselekvésnek elhanyagolt vagy észrevétlen tényezőire – mint a kémikusnak az ismeretlen elemekre – kell lesben állania. A tudományos képzelet képességét használva, gondolatban az összes tényezőket össze kell tennie és megkísérelnie összetételük törvényeinek és feltételeinek fölfedezését. Míg ezt meg nem tette, addig nem készült el arra, hogy a dedukciót történeti tények és statisztikai táblázatok összehasonlításának próbájává tegye.

II. A kutatás mai lehetőségei.

1. A SPECIALIZÁLÁS NEM MOND ELLENT A SZOCIOLÓGIA MÓDSZEREINEK.

Végre ahhoz a kérdéshez jutottunk, hogy vajjon a szociológia módszerei tökéletesíthetők-e a tudományos kutatás és az egyetemi nevelés mostani fokán. Minden új tu-

¹²⁾ „Sociology as a University-Study.” *Political Science Quarterly*. VI. köt., 4. szám. 1891, dec. 652. old.

domány sikeres üzése megkívánja, hogy tág körben ébredjen föl iránta az értelem rokonérzése. Bizonyos fokban minden tudomány több más tudománytól függ, fogalmaiban és módszereiben. Művelői nem lehetnek egészen járatlanok az okoskodásnak azon eszközeiben és módjaiban sem, melyeket munkatársaik más mezőkön alkalmaznak. Mindez kiváltképpen igaz a szociológiában. A modern kutatásnak specializáló hajlama egyrészt értelmiségünk korlátainak, másrészt az űzött kutatás pontosságának tulajdonítható. Valószínű, hogy ez a szubjektív tény, (inkább, mint bármi más objektív vonás) jobban és jobban meghatározza a tudományok osztályozását egyetemi célokra. A tárgyakat iskolákba vagy tartományokba csoportosítják, ha azonos vagy hasonló képességeket igényelnek, s ha azonos vagy hasonló módszerekkel művelhetők. Ha egy tudomány tárgyánál fogva egyik nemhez, módszerénél fogva másnemű tudáshoz tartozik, akkor kevés a valószínűsége, hogy a tanulók megkedvelik. Ha a szociológia főleg a közgazdaság, jog, és politika tanulóit érdekli, de oly módszerekkel kell fejleszteni, melyek azok előtt kevésbé ismeretesek, akkor akár lemondhatunk egyetemi tanulmánynyá tételének minden reményéről.

Ezekben a meggondolásokban nincs semmi, ami a szociológiának akár tanulóját, akár tanítóját zavarba hozhatná. Ha a szociológia módszerei különös nehézségekkel szolgálnak a közgazdaság vagy politika, vagy bármily történeti tudomány tanulóinak, akkor ezen tudományok módszere, s nem a szociológia hibás. Minden társas tudomány tanulójának teljesen tisztában kellene lenni az összehasonlító és a történeti módszernek kvalitatív és statisztikai formájával. Ennyit mindenki el fog ismerni. Az egyetlen kér-

dés, amit fölvetni lehet, a deduktív folyamatra vonatkozik. Lehet-e a közgazdasági, a jogi és a politikai tudományok: tanulótól várunk, hogy megtanulják a pszichológiai szintézis módszerét?

Feleletül nem mondunk sokat azzal, hogy összes lehető tanulmányaik során nincs egyetlen dolog sem, mit oly föltétlenül szükséges elsajátítaniok. A fiatalember, aki ma a közgazdaság, a közjog speciális kutatásaihoz fog, gyorsan rá fog jönni, hogy e tudományokban alapul fekvő politikai feltételeket kritikai vizsgálat alá kell vennie, ha lépést akar tartani jövő haladásukkal. A deduktív és a történeti módszer megfelelő értékének hosszú vitája olyan kimenetelhez közeledik, amit senki sem látott előre. Azok, akik tizenkét-tizenöt esztendővel ezelőtt majdnem határtalan mennyiségű adalékokat vártak a történeti kutatástól a politikai és a gazdasági kérdésekben, nem kevésbé csalatkoztak. Félreismerhetlen az analízis és dedukció szabadabb használatának visszahatása. De ezeket a módszereket ismét nem lehet úgy alkalmazni, mint régen. A nyomozás alapjait szélesíteni kell; számtalan, egykor ismeretlen tényt kell számításba vennünk. Nagyjelentőségű, hogy mialatt ez az eredmény magára erőszakolta a tudományos figyelmet, új élet szivárgott be az elméleti tanulmányokba oly emberek révén, kik e tanulmányokat pszichológiai oldalról közelítették meg. Kétségtelenül a közgazdaság pszichológiai előzményei újvizsgálásának köszönhetjük azt a friss lökést, ami a gazdasági elmélekdedések minden tartományában érezhető. Sokban ugyanezt állíthatjuk az összehasonlító jogtudományról. De itt sem olyan az új szempont, mint a regi. A történeti kutatások, miután kimutatták minden jogrendszer lényegében való viszonylagosságát, most a törté-

neti rendszerek szubjektív, azaz pszichológiai alapjaival foglalkoznak. Nincs kétség, hogy az a tanítás, mi keletkezében van, nem hasonlít a tizennyolcadik század fogalmaihoz, de legyen bármilyen is, gyökeret vert az a meggyőződés, hogy a közjog tudományainak haladása nagyban függ a jog pszichológiájának alapos tanulmányozásától. Már pedig a közjog és a közgazdaság csupán kettő ama sok tudomány közül, melyek társas pszichológián alapulnak. Pszichológiai föltevésekre épülnek s a föltevések vagy igazak vagy képzeltek. Elég soká uralkodtak a társas tudományokon egy képzelt pszichológiájának ábrándjai és szimbólumai. Akár tetszik nekünk, akár nem, el kell vetnünk illúzióinkat és meg kell tanulnunk helyükre tenni egy észszerű szociológia igazságait.

IV. FEJEZET.

A szociológia problémái.

I. Az elsőrendű problémák.

Hátra van még, hogy felkutassuk, miféle nyomozásokat vagy problémákat kell a tanulónak, mint részletmunkát, a szociológiában felkarolni, ha elfogadja a tudomány azon fogalmát, mit az előző lapokon magyaráztunk és védelmeztünk. Nem elég, hogy a szociológia határvonalai kijelölhetők, s hogy az így megadott terület exakt módszerekkel átkutatható. A szociológia csupán névleges tudomány, míg tartománya a kutatás logikailag rokon tárgyainak sokaságát nem foglalja magában. Tudnunk kell tehát, hogy vajjon a társas elemek és első elvek számosak és értelmileg gyümölcsözők-e, s azt is, vajjon a rájuk vonatkozó lehetséges kutatások határozottak és keresztülvihetők-e.

A szociológia problémáinak rövid áttekintése rendszeres elhelyezésük sora szerint, elégséges bizonyítók lesz arra, hogy a szociológia tartalma kimeríthetlen és valóságos. A szociológiai problémák határozottak és véget nem érő felosztást engednek meg.

Elrendezésük sorát jeleztük abban a következtetésben, hogy a leírásnak s a történelemnek meg kell előznie az elméletet; és hogy lehetetlen haszonnal tanulmányozni a törvények és okok általános kérdéseit, míg csak nem tanulunk sokat a dolgok és események részleges oldalairól; hogy mielőtt általánosítanánk, ismernünk kell jelenségeink alakító elemeit, tevékenységük módját, a formákat, miket összetételükben fölvesznek s a föltételeket, melyek közt összetételeik előfordulnak.

Ha az elrendezésnek előbbi fejezetben magyarázott tudományos sorát vizsgáljuk, a szociológia problémáit elsőrendűekre (*primary*) és másodrendűekre (*secondary*) kell osztanunk. Az első osztályba tartoznak a társas szerkezet (*structure*) és növekedés (*growth*) problémái. A második osztályba tartoznak a társas folyamat, törvény és ok problémái. Az elsőrendű problémák idővel két csoportra oszlanak. Egyik csoport a leírás problémáiból áll. Ezeknek tárgya a társadalom elemei és jelen szervezete (*organisation*). A második csoport történeti problémákból áll, nevezetesen a társadalom eredetének s napjainkig fejlődésének problémáit foglalja magában.

I. LEÍRÓ PROBLÉMÁK.

Az elsőrendű szociológiai problémák első vagy leire csoportjában legelső a társas népesség (*social population*) problémája. Ez magában foglalja (1) a halmozódás, (2) a társulás és együttműködés vagy kölcsönös segítség, (3) a népesség társas jellemének, és (4) az osztályoknak, melyekké a népesség differenciálódott, – problémáit.

A társas viszonyok föltételezik a társas halmaz egyéni elemeinek tényleges összekerülését. Távól attól, hogy az együttélés egyszerű jelenség volna, mégis szorosan függ határozott föltételektől és sokféle formát vesz föl, mik egymással viszonyban vannak különös és benső, a társas elméletre nagyjelentőségű modorban. Az együttélés közlekedéssé fejlődik, melynek főeleme a gondolatoknak s az érzéseknek nyelv útján történő közlése, s melynek főkövetkezményei a nem tudatának s a társas életre értelmileg és erkölcsileg is alkalmas természetnek kifejlődése. A fejlődés különböző fokig jutott a különböző egyéneken s ennek megfelelően a népességben bizonyos számú osztály jelenik meg. Ezek először társasak, – ez a társadalomban a pozitív és konstruktív elem, – mit a nem tudatának magas fejlettsége jellemez; másodsor nem-társasak, melyekben a nemnek tudata még tökéletlen, de nem elfajult – ez az az osztály, melyből a többi társas osztály differenciálódik; harmadsor ál-társasak, vagy szegények, melyekben a nemnek tudata elfajult; negyedsor társadalom-ellenesek, vagy bűnösök, melyekben a nemnek tudata a kioltáshoz közeledik.

Így azok a befolyások, mik a halmozódást a népesség elemeinek összekeveredését, együttműködő tevékenységeiket, kölcsönös módosulásait, eredő jellemvonásait s differenciálódásukat meghatározzák, sok érdekes kérdést nyújtanak a tanulmányozásra magukban is és a társas rendszer más vonásaihoz való viszonyukban is.

Most sor szerint a közös emlékezetet és ideákat, törekvéseket és akarásokat tartalmazó társas tudat vagy társas elme problémái következnek. A szociológus nem követi ezeket az arkeológia, mitológia vagy összehasonlító vallás

vagy a törvények és intézmények részletkérdéseibe, melyek mindenikében kifejezésre jut a társas elme. De meg kell értenie magának a társas elmének alkatát, fejlődését és tevékenységét.

Ezeket követik végül a társas szerkezet problémái. A rendszeres szociológiának szervezésére célzó sokféle kísérletben a társas szerkezet vagy szervezetnek problémái nagyobb figyelemben részesültek. Van sok becsvágyó munka, mi keveset szól egyébről. Mégis sok tennivaló marad, nemcsak a részlet-vizsgálatokban, hanem a képek tágabb csoportosításaiban is. Társas szerkezeten sok író a népesség-ethnográfiai csoportosulásait érti, törzsekké és nemzetekké. Mások ezzel a szóval az állam, az egyház és egyéb külön célokra létesült kisebb társulások szerveződését értik, A maga helyén mindkettőnek van jogosultsága, de egyik sem teljes. A társas szerkezet magában foglalja az ethnográfiai csoportosulást és a szándékos szerveződést is. Mi hat a lényeges különbség köztük, s meghatározza-e vagy határolja-e valamiképp egyik a másikat?

A felelet az, hogy a társas elme, mikor spontán, öntudatlan vagy véletlen egyén összetétel ékben hat, az egyesülés két formáját fejleszti ki, mely két formát megfelelőleg társas összetételnek (*composition*) és társas berendezésnek (*constitution*) lehet nevezni.

A társas összetételén értenünk kell kis csoportoknak nagyobb halmazokká szövődését, ha a kis csoportok mindeike, mint társas szervezet, annyira teljes, hogy szükség esetén egy időre független életet folytathat. Család, nemzetiség, törzs és nép vagy család, város, állam és nemzet oly nevek, melyek a társas összetételeknek mind elemeire, mind fokozataira illenek.

A társas berendezésen másrészt értenünk kell a társas halmaz differenciálódását, kölcsönösen függő osztályokká vagy szervezetekké, melyek közt munkamegosztás van.

A társas összetétel hasonlít az élő sejteknek nagy szervezetté való összetételéhez. A társas berendezés hasonlít egy szervezetnek speciális szövetekké és szervekké differenciálódásához.

A halmozódás, a társulás s az ebből eredő változások a népesség tevékenységének jellemében, mutatják az első fokot a társas jelenségek szintézisében. A társas elme fejlődése a második fok. A harmadik fok a társas összetétel, a negyedik a társas berendezés.

2. TÖRTÉNELMI PROBLÉMÁK.

A társas szintézis négy fokának durván megfelel az egymásutánok négy foka. Ezek nyújtják a szociológia elsőrendű problémáinak második vagy történeti csoportját.

Az összejövés, közlekedés, és kölcsönös segítség legtöbb formája az állati társadalomban már kezdődik. Ezek segítségével fejlődik az állati élet különböző típusokba. Tehát a társulásnak ezt a fokát állati eredetűnek (*zoögenic*) jellemezhetjük és tanulmánya mert állati közösségek tüntetik föl, zoogén-szociológia (*zoogenic sociology*).

A társas elme kifejlődése s különböző hagyományok keletkezése jelzi az átmenetet az állattól az emberhez. A Ursulas emberi eredetű fokainak tanulmányozása antropo-ethno-szociológia (*anthropogenic sociology*).

Az egyesülés spontán formáiban ható társas elme teremti a családot, a nemzetséget, a törzset és később a népet és a nemzetet. Ez a társas fejlődés etnikai eredetű foka s megfelel neki az etnogén-szociológia *ethnogenic sociology*).

Vége a törzseknek és kis nemzeteknek területi és nemzeti államokká egyesülése a társas berendezésnek hatalmas fejlődését, a munkamegosztás csodálatos kiterjedését, a források magasfoku kihasználását, a népesség gyors szaporodását s a társas elme demokratikus fejlődését teszi lehetővé. Ez a társas fejlődésnek démotikus eredetű foka és tanulmányozása a demogén-szociológia, (*demogenic-sociology*).¹⁾

A társas növekedés és szerkezet áttekintése valószínűleg meggyőzi a kutatót a társas fejlődés realitásáról. De vajjon a fejlődés haladás-e valami értelemben s ha igen, mily értelemben az, ezek megválaszolatlan kérdések. A haladás gondolatát kell vizsgálnunk. Mit jelent tulajdon-

¹⁾ Dr. John Franklin Crowell, újabban a columbiai kollégium szociológiai osztályának tagja, egy most megjelenő munkában: „Sociological Types” e kitűnő szokat „sociality”, „propriety”, „institutionality” és „ideality” társasság, tulajdonosság, intézményesség, gondolatiság) a társas természetnek s a társas fejlődés fokainak jelzésére. Én hozzáadnám a „conventionality” (megállapodásosság), szót s ez az öt szó megfelelne a történeti fejlődés fokainak. A zoogén társuláson át a társasság fejlődése történik. Az antropogén társulásban a megállapodásosság, azaz a közlekedésben megállapodott jelek használata s a társas érintkezésben megállapodott szertartásoknak fejlődése történik. Az etnogén társulásban a tulajdonosság, azaz szokások, használatok, s egyes társadalomhoz tartozni látszó tulajdonok fejlődése történik. A demogén társadalomban az intézményesség és gondolatiság fejlődése megy végbe.

képpen a „haladás” szó? Ha van valami észszerű értelme, vannak-e szociológia fölfedezte tények és általánosítások, mik e gondolatnak megfelelnek? Ha erre a kérdésre igenlő a válasz, a szociológusnak nyomoznia kell a haladás természetét. Meg kell kísérelnie a fogalomnak egyszerűbb elemekre való feloldását s ennyiben azt megmagyaráznia.

II. Másodrendű problémák.

1. A TÁRSAS FOLYAMAT, – TÖRVÉNY ÉS OK PROBLÉMÁI.

Ezek az elsőrendű szociológiai problémák, melyeket teljesen át kell dolgoznunk, mielőtt a szövevényesebb, minden tekintetben nehezebb, másodrendű problémáknak urává lehetnénk. Mégis gyakran kezdték a tárgyalást másodrendű problémákkal, annak legkisebb sejtelme nélkül, hogy mily viszonyban vannak e problémák a nyomozás most vázolt fajaihoz. Ezek nyomatékosabbak, s a tiszta elméletből aránylag sokat foglalnak magukban.. Lehet, hogy ezért részesültek nagyobb figyelemben.

Elsők közöttük a társas erők és motívumok összejátszásának kiválóan bonyolult problémái. Ha a társadalom történeti fejlődésének tanulmányozása a haladás realitásának állításához vezet, akkor múlhatlanul azt fogjuk találni, hogy a haladás magában foglalja a társadalomban szereplő pszichikai tényező nagyságának s a fizikai tényezőhöz viszonyított fontosságának folytonos változását. Tehát legközelebb a társas folyamatot kell vizsgálnunk. Ezzel a szóval óvatosnak kell lennünk, nehogy a társas növekedésnek

vagy fejlődésnek egymásután következő szakaszait értsük bele, mi a szociológia elsőrendű problémáit adja, hanem inkább magát a folyamatot, melyből a fejlődés szakaszai erednek. A társas folyamat problémáit a fizikai erők és tudatos indítékok kölcsönhatásának egymást követő léptei teszik. E problémák az akaratos társulás formáinak, természetének s a társas jellemre és tevékenységre való visszahatásának tanulmányozását foglalják magukban.

Világos, hogy a szociológus ezzel a törvény és ok problémáihoz jutott.

A kérdést, – melyen a vita annyi ideig vesztegelt, – hogy vajjon vannak-e a társas jelenségeknek igazi, természetes vagy kozmikus törvényei, nem lehet kikerülni, de nem csupán azzal a bizonyítékkal kell megválaszolni, mi a tudatos emberi ügyek világában uralkodó törvények lehetőségéről vagy lehetetlenségéről szól. Azzal kell elintézni, hogy kimutatjuk a társas törvények létét és bizonyítjuk működésüket. A társas választás törvényét, miről én azt tartom, hogy a szociológusnak egyik főkérdése, s hasonlóan a társas fönmaradás törvényét is formulázni kell. Ha ez megtörtént, figyelmünket az ok további kérdéseire kell fordítanunk. Ha az akarást elismertük a társas változások egyik okául, a szociológusnak ei kell határoznia, vajjon függetlennek és eredetinek vagy másodrendűnek és számlázottnak kell-e azt tekintenie. El kell döntenie továbbá, hogy vajjon megtalálja-e a fizikai természetben a társas energia egyetlen forrását.

Míg ezeket a tanulmányokat el nem végezte, addig nem foglalkozhatik a szociológus azokkal a végső kérdésekkel, miket olyan gyakran tettek a szociológiai tárgyalások igazi kezdetévé. Mi a társadalom? Szervezet-e, szerves-e,

vagy valami több? Lényegében fizikai dolog-e, vagy lelki viszonyok szövevénye? Van-e működése vagy szándéka, van-e érthető sorsa vagy vége?¹ Λζ ezekhez hasonló kérdésekre való fontos válaszokban találjuk a társadalom igazi tudományos fogalmát, valamint az észszerű társas ideált.

II. KÖNYV.

A TÁRSADALOM ELEMEI ÉS SZERKEZETE.

I. FEJEZET.

A társas népesség.

I. Halmazódás.

1. A HALMOZÓDÁS TÉNYE.

A társadalom összes elemeit annak fizikai alapanyaga, a társas népesség tartalmazza. A társadalom, leíró elemzésének a népesség tanulmányozásával kell kezdődnie, még pedig először külső vagy fizikai oldalának, másodsor tudatos tevékenységeinek, vagyis lelki tulajdonságainak szempontjából.

A népesség fizikai oldalról való tanulmányozásában elsősorban a halmazódás vagy csoportosulás tényei kivan-
nak figyelmet. Az állati és emberi életnek eloszlása a föld színén, nem magányos egyének egyenletes szétszóródása. Kevés kivétellel az élő lények csoportokká egyesülnek, majd laza és szétszórt, majd tömeges és sűrű halmazokat képeznek. A halmazódás bizonyos foka a társadalom fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele. Ahhoz, hogy közlekedés, kölcsönös segítség, pajtáság fölléphessen, a közelségnek s az érintkezésnek meg kell lennie.

A természetnek „véres fogú és körmű” fogalma kedves a moralisták és politikusok előtt, de fájdalom, a moralisták és politikusok nem ismerik bensőleg a természetet. Egymástól féltő és menekülő, egymást támadó és gyűlölő eleven teremtmények világát nem igazolja a megfigyelés. Ez csupán a „tisztá” észnek *a priori* teremtménye.

A természet valódi világában az állatok általában társasak. Az emlősök és madarak összes fajaiból aránylag kevés egyén él elszigetelt életet. Még az alsóbb gerincesek között is sok a társas, s a gerinctelenek nagy része a társulás föltételei közt születik és fejlődik.

Az emlősök társadalmi, miket ma a puszkapor-civilizáció századai után vizsgálhatunk, Kropotkin¹⁾ szerint csak a régiak rengeteg halmazainak töredékei. Az Alleghany-hegyek rengeteg erdőiben nem egészen egy évszázaddal ezelőtt buja állati élet tenyészett, mi ma csaknem hihetetlen. A vadász a rengetegben, a bölények számtalan nemzedékeitől kijárt széles utakat talál. „A sóforrások körül a talajt bölények, szarvasok, jávorszarvasok és farkasok csordái úgy kitaposták, hogy nem volt ott annyi fű, amiből egy birka jóllakott volna; s a vadak nyomai uccákhoz vagy városok körül vert utakhoz hasonlítottak.”²⁾ Látták a fekete és szürke mókusokat rengeteg csapatokba gyűlni, hogy hegyen és folyón átköltözzenek és galambok felhőit, mik elrejtették a napot s letördelték az ágakat, ahol elültek, mintha csak forgószél rohant volna át.³⁾ Épp így Szibéria, mikor az oroszok ezt a csodálatos földet birtokukba vették, oly sűrűn volt benépe-

¹⁾ „Mutual aid among animals.” *Nineteenth Century*. XXVIII. köt. 3890. 702. old.

²⁾ Roosevelt: „The winning of the West.” I. köt. 156. old.

³⁾ *Ibid.* 123. old.

sítve seregesen élő állatok sokféle fajával, hogy „meghódítása nem volt egyéb, mint egy kétszáz évig tartó vadászat”⁴⁾

Sőt ma is, oly sok szükséges és vad pusztítás után, köztép Ázsia tágas síkságain még mindig ott barangolnak a vadlovak, vad szamarak és vad tevék óriás csordái. Európa alpesi magaslatai s az Új Világ hegyes vidékei még mindig szarvasok, antilopok, gazellák és dámszarvasok, vad kecskék és vad juhok nyájainak adnak tanyát. A nagy kontinensek síkságain még mindig egerek, mókusok, mormoták és más rágcsálók számtalan kolóniái élnek s a hódok társadalmi sem haltak még ki egészen. Ázsia, Afrika alsóbb lapályainak erdei még mindig elefánt és rhinocerosz-csordák és számtalan majomtársadalomnak adnak hazát. Északon az iramszarvas még nyájakba halmozódik és még messzebb északon élnek a pézsmá-ókrók csordái és a sarki rókák megszámlálhatatlan csapatai. Az óceán partjait a tengeri kutya falkái, vizét pedig a társas cetfajok rajai élénkítik.⁵⁾ Meglepő-e hát, amint Kropotkin felkiált: „Mily csekélység hozzájuk képest a ragadozók száma!”

Sem a vadságban, sem a civilizációban az ember közönségesen nem él elszigetelve.⁶⁾ A feketék vándorló hordái Ausztráliában, a busmanoké Afrikában, a tűzföldi eké Amerika szélein s a sarki felföldieké Grönlandban, kicsinyek és változók, de a legkisebb csoportok is mind különböző családokból

⁴⁾ Kropotkin id. mű. 702. old.

⁵⁾ Kropotkin id. mű. 702. old.

⁶⁾ A mexikói barlanglakó indiánok és más kivételekről lásd: Lumholtz: „Cave-dwellers of the Sierra Madre”, „Memoirs of the international Congress of Ethnology”; a rújri vellek szokásainak leírására lásd: Feebohm: „The Tribal System in Wales.” 46-47. old.

alakultak. Csak a civilizációban lehetséges egészséges és kényelmes élet elszigetelt háztartásban s itt is inkább látszólag, mint valóságban, mert a közlekedés eszközei megsemmisítették a távolságot. Még a látszólagos vagy részleges elszigetelés is nagyon speciális körülmények terméke s mindég hajlandó arra, hogy tért engedjen a halmozódásnak. Az oly tanya, ami egy „szomszédságiba vagy „kerület”-be tartozó egység, az kivételes és előbb-utóbb elhagyják. A családok viszonylagos elszigetelése a világon sehol se volt oly gyakori, mint az Egyesült-Államokban, de még itt is gyorsan eltűnő állapot. Már a népnek közel harmadrésze, vagy nyolcezer lakosú városokban lakik s az Észak-Atlanti rész népességének körülbelül fele ezen a lakosságszámon felüli városokban lakik. Az 1890-iki számlálás szerint az Egyesült-Államokban 28 város volt egyenkint 100,000 vagy több lakossal; 96 város egyenkint 25,000-től 100,000-ig menő lakossággal; 324 város 8000-től 28,000-ig menő lakossággal; 1074 mezőváros vagy falu 2500-től 8000-ig menő lakossággal és 2193 falu 1000-től 2500-ig menő lakossággal.⁷⁾

2. A HALMOZÓDÁS FÖLTÉTELEI.

A halmozódás kiterjedését és helyét vagy helyzetét az összes fajokban s a fejlődésnek minden fokozatán külső fizikai körülmények határozzák meg. Ha az embereket a rokonérzések és hitek már egyesítették is, egyesülésük megöröködésének lehetősége környezetük minőségén és segítő forrásain múlik. Az élelem eloszlása az uralkodó tény. Állatok és em-

⁷⁾ Compendium of the Eleventh Census.

berek együtt élnek, ahol élelem-szolgáltatás van vagy bizonyosan és könnyen termelhető. A környezet más fizikai körülményei azonban, mint hőfok és fekvés, felületi viszonyok és magasság, mik az életet némely helyen aránylag könnyűvé, másutt nehezzé vagy lehetetlenné teszik, szintén nem; mellőzendő befolyást gyakorolnak.

A sáskarajok a táplálék-szolgáltatás helyétől és terjedelmétől befolyásolt halmozódásnak ismeretes példái. Bizonyos tengeri lények néha rengeteg csoportokat alkotnak a víz hőfoka, az áramlások iránya és táplálékaik bősége szerint. Ilyenek például a tömlősek, a medúzafélék, a puhatestűek, a rákok.⁸⁾ A madarak együtt élnek ott, ahol kedvelt táplálékuk előfordul vagy védett szakadékok⁹⁾ közelében, hol a hely kedvező a fészekrakásra. A csoportosulás változik, mert nem mindenik hely egyenlően vonzó minden fajra nézve. A magas fák csúcsai hozzáférhetetlen helyeken tömve vannak varjufészkekkel, a sövények kis madarak fészkeivel. A tanyák és kémények fecske-kolóniáknak adnak hajlékot s régi tornyok az éjjeli madarak százainak menedéket. A farkasok és vadkutyák csapatokban vadásznak, melyeket zsákmányuk vonzóereje tart össze. A mókusnak külön fészke van, s mégis „a külön fészkek lakói szoros közlekedésben maradnak s ha a fenyőtoboz megfogy az erdőben, akkor csapatostul elköltöznek.” A nyugatnak fekete mókusai, ha a környék élelemszolgáltató képességét kimerítették, nagy csapatokba gyűlnek össze s dél felé vonulnak, lepusztítanak erdőt, mezőt, kertet; eközben rókák, sarkimacskák, sólymok és éjjeli ragadozó madarak követik őket s a hátramaradott egyénekből élnek.

⁸⁾ Espinas. „Les sociétés animales.” 461. old.

⁹⁾ Abbott: „A Naturalist's Wanderings about Home.” 166. old., továbbá „Migration of Inland-Birds.”

A lovak közönségesen sok ménesből álló számos társaságban élnek, mindenik egy csomó kancából áll egy him vezérlete alatt. Ha a szárazság fölégeti a füvet a rétségeken, akkor nagy, néha 10,000 főnyi csapatokba gyűlnek és elköltöznek.¹⁰⁾ A táplálék ritkasága kényszeríti a busmant, hogy kis csapatokká oszljon széjjel. Szigorúan megkorlátozza az ausztráliai feketék hordáit, kik pusztá sivatagokon vándorolnak, hogy valami ehető gyökeret, férget vagy rovarot találjanak; megkorlátozza a sziklás hegység vidékeinek indiánjait, kik mohón falják a fenyőmagot és bogyót, kígyókat és gyíkokat; s a tűzföldieket, akik becsatangolják szigetük partjait kagylót keresni, mi g az idők folyásával kagylóik halcsontokkal és egyéb hulladékokkal együtt hosszú magas partokat alkotnak a vízmagasság fölött.¹¹⁾ Ezekből a példákbl azt lehetne következtetni, hogy a táplálék-szolgáltatás ilyen esetekben csupán szétoszlató és nem felhalmozó tényező, de ez téves következtetés volna. Éppen ellenkezőleg, megtartja a csoportot bizonyos nagyságban, amennyiben megakadályozza növését, főleg az alkalmas táplálék korlátolt mennyiségével. Bogyók, magvak, méz, rovarok, könnyen fogható halak és állatok rendszeren nagyobb mennyiségben találhatóak, mint amennyi 2–3 egyénnek elég, de mégsem elég bőven több csapat számára. Ilyen készleteket, ha egy-két ember vagy család fölfedez, épp oly bizonyosan fog másokat is odavonzani, mint amilyen bizonyosan vonzza a sport embereit a jó halászó vagy vadászó hely; s az egy társadalomban összetartozó egyének száma természetszerűleg annyi, amennyinek megfelelő fenmaradást az a letelepedés-hely biztosíthat. Az oknak és hatásnak ez a vi-

¹⁰⁾ Kropotkin: i. mű 700-706. old.

¹¹⁾ Tylor: „Antropology” 207. old.

szonya még világosabban mutatkozik, ha a táplálék-szolgáltatásban valami szokatlan változás áll be. Az eszkimófalvak kiterjednek vagy összezsugorodnak, lakottakká vagy pusztákká válnak, aszerint, amint a rozmárok szaporodnak, eltűnnek vagy látogatásaikban változás áll be. Ausztráliában ha egy meghalt cetet találnak a tengerparton, nagy tüzekeket raknak s az ismert jelre minden irányból hordák gyűlnék össze s a több száz főnyi ember együtt marad a jóllakás napjaira.¹²⁾ Az oly társadalmakat, melyekben több nemzedéken át aránylag nagy népesség tartozik össze, s melyekben a társas tevékenység és összetartás fejlettebb, mint bármelyik alacsonyabb hordában, az ily társadalmakat mindég aránylag jó környezetben találjuk. A mai törzsi társadalmak földrajzi eloszlásának vizsgálata igazolja ezt az általánosítást. Észak- és Délamerika nagy törzsi társadalmi pompás lakóhelyeket foglaltak el. Az irokézek fölülmulthatatlanul termékeny és tötekéletes földrajzi egységű területet sajátítottak ki. Az algonkin törzsek, kik közlekedést tartottak fenn a Szent-Lőrinc folyón tulig északon és keleten, továbbá Virginiáig délen, és a dakoták földjei egyforma mértékben kedvező területek voltak. Az Ohio és Missisipi völgyeiben élő sáncépítő törzsek, a mexikói azt ékek, a Délnyugati zunyik, a Yukatani maják és Peru inkái szintén megkapó megerősítésül szolgálnak. Másrészt a belső mélyedések sóson törzsei és a Szierrákon túl élő sokféle törzsek, melyek azokat a kopár terület-töredékeket foglalták el, mik közt legnagyobbbrészt igen nehéz volt a közlekedés, alacsony fejlődésifokon és kevesen voltak. Hasonló bizonyítékokat bőven szolgáltatnak Afrika, Ázsia és Ausztrália

¹²⁾ Gray: „North-west and Western Australia.” II. kötet. 276-278. old.

törzsi társadalmi. Csakis jótermő és könnyen bejárható területek tűrik meg azokat az ember-halmazokat, melyek nagy törzsi társadalmakká fejlődhetnek.

A világ civilizált és félig civilizált népeiségeinek eloszlásában a halmozódás és a környezet viszonya pompásan mutatkozik. Az emberi népeiségnek első igazán sűrű tömege abban a hatszáz mértföld hosszú és átlag hét mértföld szbles csodálatos völgyben fejlődött ki, mely fölött minden idők óta nyarankint az abesszíniai dombok gazdag fekete iszapját öntötte el a Nílus. Az Eufrát völgye, mely évezredekig Egyiptomnak egyetlen vetélytársa volt, majdnem ugyanilyen termékeny. A mai világban legsűrűbb a népeiség a Ganges, a Sárga-folyó, a Pó és a Rajna völgyében.¹³⁾ E vidékeknek ellentéte Afrikának szaharai homoktengere, mit sohasem kerített emberi célok hatalmába az a civilizáció, mi keleten, északon és nyugaton a történelmi idők kezdete óta folyton körülvette; ilyenek még Közép-Ázsiának pusztasivatagai, a nomádok hazái, mik India és Khina földművelő millióit Európa földművelő és iparos millióitól elválasztják, továbbá Nyugat-Ausztrália sivatagai, mik úgy látszik, olyan vadont alkotnak, mit sosem fog hatalmába keríteni még az a különösen vállalkozó nép sem, mely déli és keleti határait elfoglalta.¹⁴⁾

Ezek a jelenségek minden változatban ismétlődtek Észak-Amerika benépesítésében. Az emberek özönlése nyugat felé, – melynek következtében a népesedés középpontja, mi az Egyesült-Államokban 1790-ben még Baltimore keleti részén volt, 1890-re már Cincinnati és Indianapolis közé toló-

¹³⁾ Lásd: Gerland: „Atlas der Völkerkunde“ II. lap.

¹⁴⁾ Shaler: „The United States of America.” II. köt. 16. old.

dott, – egyáltalán nem volt határozatlan elszóródás, hanem a vonzás bizonyos középpontjai felé irányított tervszerű mozgás.

Ami az éghajlatot illeti, az ember ennek a földrésznek majdnem mindenik darabját lakhatja, de nem egyforma könnyen tarthatja fenn mindenütt magát. Labrador délkeleti részétől majdnem a felső tó tetejéig, innen az Atabaszka-tó déli részéig s innen a Frazer-folyó torkolatáig menő vonalon felül kellemes nyári melegek és nem elviselhetetlen téli hidegek váltakoznak; ez a vidék őserdőkkel van fedve, melyekben pészmaökrök, rénszarvasok és prémes állatok tanyáznak és melyek halakban gazdag folyókkal és tavakkal vannak tele; ez a terület sokféleképpen vonzó, de gabonája nincs. „Meg fog maradni vadonnak, mit nem választ lakóhelyül a civilizáció, de valószínű, hogy a benszülött indiánok székhelyévé és erősségévé leszen, akik benne menedéket fognak találni a kiirtás ellen, mi a kontinens mindazon részeiről fenyegeti őket, melyek a mi fajunk számára alkalmasok.”¹⁵⁾ Ez északi rengetegek nyugati felétől délre teljesen kiszáradt a vidék, ez a világ negyedik nagy sivataga. A századik délkörtől nyugatra a Csendes-tengerig s a kanadai parttól, ahol közel ezer angol mértföld széles, Mexikóig húzódik, ahol három vagy négyezer angol mértföld széles.¹⁶⁾ Az öntözés ezt a vidéket még nagy és jómódú közösségek székhelyévé tehetné, de ma a népessége oly csekély, hogy egy angol négyzetmértföldre kettőnél kevesebb lakos esik.

A századik délkör keleti oldala ennek csodálatos ellentéte. Itt az esőzés nagyobb, mint a mezőgazdaságra szük-

¹⁵⁾ Shaler. I. köt. 11-12. old.

¹⁶⁾ Ugyanott: 15-17. old.

séges volna, s a termékenység akkora, mi a trópusokon kívül majdnem: ismeretlen. Ugyanily kiterjedésű más földön a talaj sehol sem terem az emberi használatra alkalmas anyagoknak oly nagy mennyiségét s a helyrajzi viszonyok és a levegő-áramlások sehol másutt nemi szabályozzák annyira a szárazságot és esőt, mint itt, hol az aratás általános sikertelensége majdnem lehetetlen.¹⁷⁾

Ezen a területen belül a népesség 3,292.214-ről 59,594.637-re nőtt 1790-től 1890-ig.

De még ezen a területen is nagy a föltételek és segédforrások változatossága, melyhez a népesség helyi eloszlása alkalmazkodik. így 1890-ben a mocsaras partok népessége angol négyzetméterföldenkint 21.5 volt; az Atlanti-síkon 74.4, a Piedmont vidékén 69.5; az Új-Anglia dombjain 40.7; az Appalacka hegyvidéken 49.8; a Cumberland-Alleghany síkságon 59.3; a belső erdős vidéken 44.3; a tavak vidékén 25.1; az Ozark hegyvidéken 22.8; a Mississippi alluviális vidéken 23.6, s a prériken 28.3.¹⁸⁾ A magasság, a hőfok, épp úgy, mint a jövedelmi források megtették hatásukat. Az Egyesült Államok átlagos magassága körülbelül 2500 láb a tenger színe fölött, de a népességnek több, mint háromnegyed része 1000 lábon alul lakik, és több, mint kilenc tizedrésze 1500 lábon alul. Háromnegyedrészüik él a 45 és 60 fokos izotermák között.

A halmozódás maga már kedvező feltétel a további halmozódásra; mert védelmet nyújt az egyéneknek s mert természetszerűleg követi a társas fejlődés. A civilizált né-

¹⁷⁾ Ugyanott: I. köt. 18-19. old.

¹⁸⁾ Compendium of the Eleventh Census. I. vész, 61. old.

pesség eloszlását különösen befolyásolják azok a természetes föltételekhez járuló mesterséges föltételek. A főnmaradásnak szorosan elsörendü eszközei ehető gyümölcsök, magvak, gyökerek, halak és vadak, természetes állapotukban. A megtartott és felhalmozott anyagok a főnmaradás másodrendü eszközei, mik képessé teszik az embert arra, hogy másra is vállalkozzék, mint nyers termények előállítására. A másodrendü fenmaradás-eszközöknek a nagy városokban való felhalmozódása s az elfoglaltság különböző formáinak szaporodása, hatalmas vonzóerök. A kereskedés és ipar módszerei is nagyon fontos befolyást gyakorolnak. A jelen században a gőz hatalma koncentrált a gyári munkát és a gyári népeiséget. A huszadik században az elektromotorok bizonyos mértékben szétszórhatják.

3. ENERGIA ÉS SOKSZOROZÓDÁS.

A népeiség és környezete állandó kölcsönhatásban él. A népeiség a környezetadta segédforrásokat vitális energiává alakítja, mi minden társas tevékenység alapja. Az energia s így a lehető cselekvések nagyságának fejlődése részben a népeiség örökölt tulajdonságaitól, de nagy mértékben a környezet jellemvonásaitól is függ, amint az kitűnik, ha ugyanazon fajtának különböző helyeken elért különböző eredményeit összehasonlítjuk. Európában például az északi faj alkotta Skandinávia, Franciaország és Anglia nemzeteit. Az Egyesült Államok északnyugati államaiban gyorsan emelkednek számban, jólétben és hatalomban. Izlandban alig van meg a betevő falatjuk, egyenlőtlen harcuk miatt az éghajlattal, mi majdnem belefajtja a földbe a

termékeket. Egyenlő körülmények között a száraz atmoszféra, a hideg és meleg változása, és változatos helyrajz, mi a népséget megakadályozza a szabad vándorlásban alföld és felföld, tengerpart és völgy között, ezek az energetikai élet legkedvezőbb feltételei. Az északi mérsékelt övnek változatos vidékei, bár nem adnak táplálékot önként és olyan bőven, mint a trópusok, mégis győzedelmes és folyton haladó népségek tanyái.

Az emberi és állati csoportok energiájának nagy része szükségképpen elhasználdik arra, hogy élelmet találjon, raboljon vagy termeljen. A halmozódásban történő bármilyen változás lehetősége attól az energia-fölöslegtől függ, mit a tisztán életfentartó tevékenységek szabadon hagynak.

Az energia-fölösleg első természetes felhasználódása a számbeli növekedés minden fajban. A születések és halálózások arányszáma az életrevalóság durva mértéke. Minden népesség, mely születés aránya folytán növekedik, szükségképpen fejlődő változásnak van alávetve. A létért való küzdelem erősödik, a természetes kiválasztás tökéletesedik. A szabály tehát az, hogy a nagyobbodó csoportok hatalma növekedik mánd azzal, hogy alkotó egyéneik kvalitása javul, mind azzal, hogy számuk növekedik. Következőleg a növvő csoportok rendszeren fönmaradnak, a nem növvő csoportok rendszeren eltűnnek. Ebből az is következik, hogy az egy bizonyos időben meglevő népességnek vagy csoportoknak nagy része szaporodóban van. A római császárság hatalmas germán bevándorlótól származott összes európai népesség századokon át évről-évre szaporodott, kevés kivétellel, aminő például a mai Franciaország állandó népessége.

4. LESZÁRMAZOTT HALMOZÓDÁS.

A népesség természetes növekedésének következményei közül közvetlen szociológiai érdekességű a halmozódás egyes formáinak kifejlődése. Hogy nevet adjunk neki, hívjuk a természetes növekedési leszármazott (*genetic*) halmozódásnak. Ez rokonágban levő emberek csoportja, kik születésük óta együtt, egy helyen élnek. A legalacsonyabb fokon csupán egy természetes család, mi az első nemzedék szülőiből és gyermekeiből áll. Magasabb fokon egy szülőpár két vagy három nemzedékének vagy leszármazottjainak halmaza. Még magasabb és szövevényesebb fokon családok halmaza, melyek előbbi időkben akár rokonok voltak, akár nem, de most a házassági összeolvadás folytán kétségtelenül egy vérből valók.

A társas rovarok – hangyák, méhek, darazsak – nagy kolóniái egyszzerű fajtájú leszármazott halmazok. Fájdalom, lehetetlen tudni, hogy a halrajok, madárfalkák, a legelő emlősök nyájai és csordái mennyiben leszármazott halmazok. Annyi bizonyos, hogy némileg kevert eredetűek.

Az emberiség törzsi társadalmi leszármazott halmazok összes példái közt a legtökéletesebbek. Társas szervezetük egész rendszere, mit most akarunk magyarázni, rokon-ságon alapul.

Minden nemzetnek s egy nemzeten belül minden városnak vagy tanyának civilizációjában magas fokban szerepel a leszármazott halmozódás. Anglia népessége, amennyiben angol vérű, Írország népessége, amennyiben ír vérű, Magyarország népessége, amennyiben magyar vérű, a szónak tág értelmében leszármazott halmozódás.¹⁹⁾ A bizonyos mértékben

¹⁹⁾ Lásd: Kendall: „Natural Heirship: or All the World Akin” *The nineteenth Century*. XVIII. köt. 1885. okt.

elszigetelt helyi közösségek mind közelebb jutnak ahhoz, hogy jóformán teljesen leszármazott halmazokká váljanak. Ilyenek pl. a svéd gyarmatok Arrostockon, Maine államban a kisebb guekker-tanyák Pennsylvaniában, Pennsylvania több holland közössége, Louisiana akádiai gyarmatai, Utah mormon falvai, sok északnyugati skandináv falu és Quebec tartomány sok kanadai francia tanyája.

5. KIVÁNDORLÁS.

A népesség energia-főlöslégének második természetes levezetője a vándorlás. Az életerő, mi a szaporodással elősegíti a halmozódást, a szétszóródással csökkenti is. A szülő-csoporttól való elszakadás az állati energia növekedéséből épp oly közönségesen és bizonyosan következik, mint a fajfentartás és szaporodás. Az elszóródás egyénenként és csoportonként történhetik. Adott lakóhelyen a falkáknak és nyájaknak megvan a maguk természetes nagysága, mi megfelel a természetes állapot akkori egyensúlyának és mi megmarad a születéssel való szaporodás mellett is, úgy hogy az eredeti csoport kisebb csapatokat kivet magából, melyek új területet keresnek és idővel ugyanolyan nagy halmazokká válnak, mint szülő-csoportjuk. A legalsóbb emberfajok, a veddák, busmanok, tűzföldiek és eszkimók között a családok a legnagyobb szabadsággal válnak el egyik tábortól és csatlakoznak egy másikhoz, vagy alkotnak újat. Lót elválása Ábrahám-tól nyájaival és falkáival együtt, oly esemény volt, mit sok vidék patriarkális csoportjai ismételnék folytonosan. Az egyéni elköltözés a civilizált ember szokása. Anglia népességének a születés és halálozás számaránya folytán való ter-

népszerű növekedéséből 32,7 százalék más vidékre költözik. Más vidékek megfelelő százalécai: Németországban 201. Itáliában 22, Svédországban 50, Norvégiában 55,4, Svájcban 34,1, Dániában 22,2, Franciaországban 5,1.²⁰⁾

Új lakóhelyekhez alkalmazkodó elszórt csoportok és egyének a természetes kiválasztás folytán új jellemvonásokat vesznek föl. Ha soká maradnak az új környezetben, új változatokká lesznek. Az állati élet figyelmes vizsgálói ugyanazon fajú s különböző helyeken lakó rovarok, madarak és emlősök között nagy különbségeket fedeznek föl. Az Egyesült-Államokban a természetes kiválasztás gyorsan termel új ember- és asszony-típusokat majd minden európai nemzet tagjaiból. Új hazában a természetes kiválasztás sokkal gyorsabban foly, mint a régi hazában. Minthogy a beköltözők nagy aránya képtelen a táplálék és éghajlat új feltételeihez alkalmazkodni, tehát a halálozás arányszáma egy időre magas. Ezt a jelenséget tanulmányozhatjuk az amerikai irek, az amerikai németek s az amerikai olaszok között.

6. GYŰLEKEZÉS.

A kivándorlás, mi a népeiséget így szétszórja, új típusokat termel, s egyszersmind sűrűsödést is okoz. A többé vagy kevésbé elválasztott csoportokból az egyének újabb áramlatai indulnak ki, és időről-időre bizonyos pontok körül csoportosulnak, melyek bizonyos okok miatt vonzási közép-pontokká lettek. A szociológiailag érdekes eredmény a halmozódásnak egy új faja, mi lényegesen különbözik a leszá-

²⁰⁾ Longstaff: „Studies in Statistics.” 49. old.

mázott halmozódástól s mit gyülekezésnek (*congregation*) vagy összegyűlt csoportosulásnak lehet nevezni. Oly egyének vagy családok gyülekezete ez, melyek n^m éltek együtt születésük óta, tehát mint részben vagy teljesen idegenek kerültek össze. Lehetnek rokonok, de rendszeren nem közlőről. Lehetnek nagyon elszórva, vagy nem; de környezetük mindenik esetben bizonyos fokban különböző volt és többé-kevésbé különböző jellemvonásokat fejlesztett ki.

A rovarok, halak, kis madarak gyülekezeteinek formái és körülményei végtelen szövevényesek s azoknak, kik szeretik apróságokban tanulmányozni a nagy dolgok eredetét, megkapó érdekességgel van tele. Vizsgálhatjuk a réten, ahol méhek és pillangók röpködnek, a pocsolyában, ahol szitakötők rajzanak, az ívóhelyeken, ahol a halak gyülekeznek, a cserjésben, ahol az éneklő madarakat seregesen találjuk, s az ingoványban, mit a vízityúk látogat. Az emlősök gyülekezeteinek eloszlását részben az ilyen szükséges élelmeknek eloszlása határozza meg, mint a víz és a só. Valószínű azonban, hogy az összes gyülekezetek legfontosabbjai a költöző madarak és állatok óriási halmazai a magas északi síkságokon a rövid sarki nyár alatt.

A vonzási középpontok körül az emberek összegyűlt tömegei a barbárság és civilizáció minden fokán és minden vidékén láthatók. A vad állapotban állandó a nyomás minden irányból a legjobb halászó és vadászó helyek felé, mi ismeretlen és nem rokon bandákat hoz érintkezésbe és krónikus ellenségeskedést okoz. Az algonkin és irokéz törzsek rettenetes harcai abból keletkeztek, hogy véletlenül összekerültek a Mohák völgyében, s a Delavare, Ohio és Felső-Missisipi völgye, a Columbia és a Colorado partjai újra meg újra ilyen találkozó mozgások középpontjai és irtó háborúk színhelyei

voltak. Előrehaladottabb népek történetének rendszeren első lépése a gyülekezés, mint mikor a sémi, hámi és árja népfajok Palesztinába szorultak, vagy mikor a germán törzsek Angliába törtek. Az egyéni költözködésből folyó gyülekezésnek nincsenek jelentősebb példái, mint a mai események. Elég említeni a családok átözlését a keleti államokból Pennsylvania olajtermő mezőire 1860-ban; a gombamódra növekedő Leedville-t 1877-ben; a szerencsevadászok betörését Oklahomába mindenfelől 1889-ben, mikor 50.000 főnyi nép özönlött erre a területre egyetlen napon s 1893-ban, mikor a dolgot 90.000 ember ismételte meg; s végül Johannesburgnak az 50.000 lakosú kozmopolita városnak csudálatos növést, mely 7 év alatt népesült be Transválnak legsivatagabb helyén, Afrika aranytartalmú vidékeinek a közepén.²¹⁾

A gyülekezés lehet ideiglenes vagy tartós. Mindenik esetben lehet elsőrendű vagy másodrendű. Az elsőrendű gyülekezésben az idegenként összegyűvő egyének és családok távoli rokonok, t. i. ugyanazon ágból vagy nemzetségből, vagy legalább is ugyanabból a fajtából valók. A másodrendű gyülekezésben különböző ágak vagy fajták kerülnek érintkezésbe. Ez azért másodrendű, mert az összekerülő különböző ágak mindig előbbi, kevésbé különböző elemek halmazából tódnak össze. Minden nagy nemzet másodrendű halmozódás terméke, nincs köztük egy sem, amelyben nemi lehetne észrevennünk a másodrendű halmozódást ma is. A szociológia egész történeti tanulmányában fontos az elsőrendű és másodrendű halmozódások elválasztása.

²¹⁾ Vincent „Actual Afrika” 308. oldal.

7. A HALMOZÓDÁS OKAI.

Úgy látszik tehát, hogy az állati vagy emberi lények halmozódása két folyamat valamelyikének, vagy a kettő öszszetételének eredménye. A halmaz helyét és kiterjedését amint láttuk, külső föltételek határozzák meg; de a halmozódást magát a születés vagy gyülekezés okozza. A csoport állhat egyetlen egyén, pár vagy család leszármazóiból, mik még nem váltak el. Összegyűlhet közeli és távoli helyekről, mint kezdetben idegenek halmaza, mit valami hatalmas vonzás vagy nyomás terel és tart össze.

E két lehetőség elsője sok századon át a politikai filozófia patriarkális elméletében jutott kifejezésre. A második lehetett volna a társas szerződés (*contract*) elméletének alapjává, de nem lett azzá. Úgy látszik sem Hobbes, sem Locke, sem Rousseau nem kételkedik abban, hogy „a természetes állapot”, melyben föltevésünk szerint az ember élt, mielőtt politikai frigykötésre (*covenant*) gondol volna, nem volt más, mint az első apának, ha nem is szeretetében, de közelségében való megmaradás. Az utóbbi években sem nagyon tette föl a társas elmélet azt a kérdést, hogy elég-e a társas eredetnek leszármazásos magyarázata. Ez nem csodálatos. Az emberek törzsei és nemzetei maguk rendesen így számolnak be saját eredetükről. Azt a mítoszt, hogy régen mindenütt patriarkális család volt, kétségtelenül megcáfolták Backofen, Morgan. Mc Lennan és mások felfedezései, azonban a társadalom leszármazásos magyarázatára az első őszanya, vagyis aszszonyági nemzetség épp olyan jó, mint az első őszapa.

De a szociológusnak csak körül kell néznie, hogy meg-lássa, miszerint a közösség gyakran kezdődik idegenek halmozódásával. A kaliforniai állam például nem tisztel sem

asszonyi, sem férfiúi őst. Nagyon is elhamarkodva tették föl, hogy a társas leszármazásnak az a neme, amit nyugati államainkban a költözés első nagy hullámai óta, az Alleghany-hegyek felé s újabban Afrika és Auszália európai gyarmataiban tapasztalunk, valami sajtáságosan új. Valószínű, hogy éppen ellenkezőleg, sokkal régibb, mint az ember maga, mert amint láttuk, nem az emberi közösségek kizárólagos sajátja az állati csapatokkal szemben. Az erők, mik fehér népeket szórtak el a Missisipi völgyében, számtalan koron át munkában voltak erdeinek és rétjeinek bőséges állati életében s legalább századokig a rézbőrűek bennszülött népességében, csoportosulásokat okozva, mik bizonyára különböztek a maiaktól, de melyek semmi esetre sem leszármazott halmazok.

Mégis természet szerint a leszármazott s a gyülekezett halmazok együtt fejlődnek s a természetes csoport szövevényes folyamatok terméke. Összeházasodás és szaporítás foly az összegyűltekek között is; kivándorlás és gyülekezés foly a leszármazottak között is. A leszármazott halmazok idegen támadásoknak vannak kitéve; a gyülekezés megszakítja és módosítja fejlődésüket.

Ez az összeszövődés az élet fejlődésében történő számtalan alkalmazkodás és fenmaradás eredménye. Nemcsak hogy nincs a gyülekezésnek a leszármazott csoportosulás nélkül önfentartó ereje, hanem valószínű, hogy a leszármazott halmaz sem maradhatna fenn, ha sosem gyakorolna rá kényszert és nem módosítaná a gyülekezés. A viszontagságok, melyekben elszigetelt csoportok elveszhetnek, sokfélék. Van okunk hinni, hogy különböző elemek némi belevegyülése, alkalmi fajkeveredés nélkül a leszármazás vonala fizikai elfajulásban végződnek.

E. Maupas Algírban nem kevesebb mint húsz különböző infuzonafajt nevelt kiváló gonddal és „fenmaradtak két hét és négy-öt hónap közt váltakozó ideig.” Azt találta, hogy miután oszlással ötven-száz nemzedéket termeltek, világosan látszott a fiziológiai hanyatlás, mi a közeledő kipusztulásra mutatott. Akkor elvett bizonyos infuzoriákat a tenyésztőből és más eredetűekkel bocsátotta össze őket. Ezekkel párosulva teljes erejük visszatérni látszott. Ha másrészt tovább is maguk közt párosodtak, megfigyelései szerint a hanyatlás oly messzire ment, hogy a tenyészet kiveszett.²²⁾

Ismeretes és: általánosan elfogadott tény, hogy a közeli keveredése emberre is, állatra is veszedelmes. Bizonyos, hogy a természetes kiválasztás egészben véve kedveli az olyan ágakat, melyek különböző, de nem nagyon elütő fajoknak keresztkezéséből származtak.

Ez nem azt jelenti, hogy a leszármazott csoportosulásal keveredő gyülekezést közös ős nélküli s vérbelileg távoleső egyénekből állott. Az újabb tenyésztésekben gyakran termelnek új változatokat egyetlen szülőpárból s az ivadéknak egymásutáni nemzetségei teljesen erősek. De ezekben az esetekben ugyanazon szülőpártól közvetlenül származott hímek és nőstények párosítása nem szokásos. Egymást követő nemzedékeket csak oly egyének egyesítése képes termelni, kik valamennyire távoli rokonok és a táplálék és gondok többékevésbé különböző feltételei között élnek.

²²⁾ Gardiner: „Weismann and Maupas on the origin of Death.” *„Biological Lectures delivered at the Marine Biological Laboratory of Wood's Hole. 1890. 121. old.*

8. DÉMOTIKUS ÖSSZETÉTEL.

Minthogy a leszármazott és a gyülekezett halmozódásnak együtt kell fejlődnie, a népességnek mindig démotikus az Összetétele. Ezen különböző szülőágak nemzete és különböző helyzetekben nevelődött s így különböző tulajdonságú és szokású elemek keveredését értjük. Tisztán egynemű (*homogeneous*) népesség sohasem volt ismeretes.

Az elemek összekeveredése a legalsóbb vad hordákban is állandó, nemcsak mert a családok helyről-helyre vándorolnak, de mert az asszonylopás van szokásban, vagy az asszonyok gyakran szöknek egyik bandától a másikhoz. Lumholtz, ki újabban az északi-queenslandi feketék közt lakott, kiknek kultúráját „úgy kell jellemezni, mint a *homo sapiens* egész nemében a legalsót” megfigyelte a keveredésnek mindeme változatos módjait, mások pedig másutt alig kevésbé hátramaradt vadaknál tettek megfigyeléseket. „Ha valahol egy telepvényt feloszlatnak, hogy elköltözzenek, akkor akiknek tetszik máshová mennek, választanak kedvük szerint.”²³⁾ ...Az asszonyrablás, mit ezek a vadak is a legértékesebb férfiúi tulajdonságnak tartanak, a legvaskosabb s a legközönségesebb tolvajlás; ez az asszonyszerzés legszokottabb módja.”²⁴⁾ A háború kérdéseinek elintézésére szolgáló találkozásaikban a „borhobin”, az asszonyok kicserélése mindig fontos esemény.” „Az asszonyok összegyűjtik a fegyvereket s ha egy harcosnak különböző párbajokban kell szerepelni, az asszonya folyton adogatja fegyvereit. A többi asszony körülállja és nézi, a legnagyobb figyelemmel lesi az ütközetet, mert sok mindenük fo-

²³⁾ Lumholtz: „Among cannibals.” 177. old.

²⁴⁾ Ugyanott: 126. old.

rog kockán. Ezen az éjen férjet cserélnek sokan. A bennszülöttek gyakran rabolják egymástól asszonyaikat, az ebből származott viszályokat a borbobi intézi el s a győző megtartja az asszonyt.”²⁵⁾ „Nem sokat aludtak ez éjen” írja egy ilyen alkalomról „s a társalgás élénk volt a kis tábortüzek körül. A borbobi eredménye sok család felforgatása volt, férfiak vesztették el feleségeiket s asszonyok új férjeket nyertek.”²⁶⁾ Bár férje akaratának minden ausztráliai asszony teljesen alá van rendelve, „sok példa van arra, hogy megtagadják az engedelmisséget és megszöknek. Olyané is lehet, akit imád s az asszony gyakran szökik meg ahhoz, akit szeret, bár megkockáztatja a büntetést; a férje akár megcsonkíthatja, ha ismét hozzájut.”²⁷⁾

A magasabb szervezetű törzsi társadalmakban különböző nemzetségekből származó személyek összeházasodása a szokás. Az ilyen társadalmak keveredésének másik oka a gyakori fogolyszerzés.

Ha egy népességet, mely egy bizonyos területhez tartozik, betörők győznek le, akkor a keveredés rendszeren megkezdődik. A legyőzötteket ritkán irtják ki, hanem fönmaradnak a győzők oldalán, eleinte mint szolgáik és rabszolgáik, de végeredményképpen mint velük egyenlők, kikkel keverednek és összeházasodnak. Néha a legyőzöttek bár fönmaradnak, de az uralkodó fajjal nem keverednek. Az Egyesült-Államokban még 248,253 indián van, főleg a nekik fön tartott területeken.

Mégis legnagyobbrészt az egyének szüntelen kíváncsi orlása az, mi az újabb polgári közösségekben a démotikus

²⁵⁾ Lumholtz id. mű 124. old.

²⁶⁾ Ugyanott: 127. old.

²⁷⁾ Ugyanott: 162. old.

összetételt eredményezi. Az Egyesült-Államokban 1890-ben 9,249,547 idegen születésű ember látott. 1820 óta 15,427,657 bevándorló jött az itt kínálkozó megélhetési föltételektől vonzatra erre a helyre Angliából, Írországból, Skóciából, Németországból, Norvégiából, Svédországból, Itáliából s más országokból. E különféle elemeken kívül az Egyesült-Államokban 7,470.040 néger van.

A benszülött és bevándorolt elemek természetes keveredését semmiféle sajtászerű helyzet, ipar, kormányforma vagy hit nem akadályozza. Így Utahban 1880-ban azt találták, hogy e területnek 69.5 százaléka az Egyesült-Államokban született, 13.7 százalék jött Angliából, 5.4 százalék Dániából, 2.6 százalék Svédországból, 2.2 Skóciából, 1.7 Welszből 9 Írországból, 8 Norvégiából, 7 Svájcból, 7 a Brit-Északamerikából, 6 Németországból és 1.2 más vidékekről.²⁸⁾

A népesség e különeműségét minden helyi közösség, minden vidék feltünteti, a nagy városok pedig szembeszökően mutatják. Londonnak minden 1000 lakosa közül csak 630 született e városban; 307 Anglia más részeiben és Welszben született; 21 Írországbán; 21 idegen országokban és 1 a brit tengerek szigetein.²⁹⁾ De sem az új, sem a régi démotikus összetételek egyikét sem lehet New-York városéval összehasonlítani. New-York-City azon részén belül, mi New-York-County-ben van, a 639,943 idegen születésűnek összetétele a következő: Kanadában és Newfoundlandban született 8398; Délamerikában 471; Kuba szigetén és Nyugat-Indiában 2202;

²⁸⁾ „Tenth Census.” I. rész. 492-495. oldal. Az 1880-belit használom az 1890. helyett; mert a korábbi időkben a népesség még a természetes mormon befolyás alatt volt, mit a soknejűséget tiltó törvényhozás még nem zavart meg.

²⁹⁾ Longstaff: „Studies in Statistics.” 174. oldal.

Írországbán 190,418; Angliában 35,907; Skóciában 11.242; Welszben 965; Németországban 210,723; Ausztráliában 27,193; Hollandiában 1384; Belgiumban 626; Svájcban 4953; Norvégiában 1575; Svédországban 7069; Dániában 1495; Oroszországban 48,790; Magyarországon 12,222; Csehországban 8099; Lengyelországban 6759; Franciaországban 10,535; Itáliában 39,591; Spanyolországban 887; Kínában 2048; Ausztráliában 342; különböző európai vidékeken 3664; tengeren 135; más vidékeken 1890.³⁰⁾ Mindjárt New-York után talán Chikago tartalmazza a nemzetiségek legérdekesebb keverékét. Van négy utcája, melyeknek térképe egy mértföld széles és harmadmérföld hosszú területen belül lakó tizennyolcféle nemzetiséget mutat.³¹⁾

9. .AUTOGÉN TÁRSADALOM.

Mindazonáltal a gyarmatok és új városok főállásának első vagy második nemzedékén túl minden közösség inkább születés révén, mint beköltözéssel szaporodik. A népesség vagy a csoport tehát természetszerűleg magát szaporítja. Az Egyesült-Államokban 63,000.000 lakosságának nagy része e terület határain belül született. Legnagyobb részük ereiben kevert vér kering, legalább is a gyarmatosítók s az 1821. után beköltözött európaiak vére. Ugyanígy, – bár a népesség növekedését észlelhetjük államról-államra, vidékről-vidékre, városról-városba – a helyi közösségeket mégis a születési számarány teszi maradandóvá. New-York-Gityben

³⁰⁾ „Compendium of the Eleventh Census.” II. rész. 604-605. oldal.

³¹⁾ Hull House: „Maps and Papers.”

1890-ben” 875,358 benszülött lakos egyensúlyozta a 639,943 idegent.³²⁾ Nagy-London népessége az 1871-80. évben azzal nőtt, hogy 574,385-tel több születés volt, mint halálozás és 306.635-tel többen vándoroltak be, mint mentek ki. A beköltözés és természetes szaporodás ugyanily viszonyát tüntetik fel más városok, kisebb községek és más vidékek, bár az arány persze határozatlanul változik. Igaz, a barbár és vad törzsek és állati csordák esetében is.

Kifejtettük a halmazódásnak, mint a természetes társadalom fizikai alapjának igazi fogalmát. A kibővült család, mi nem foglal magában befogadott tagokat, nem nevezhető társadalomnak a szó tág értelmében; nem nevezhető így rokonságban nem levő egyének ideiglenes gyülekezete sem. Az igazi természetes társadalom népességében leszármazott halmazoknak és gyülekezeteknek is kell lenni. abban különböző elemeknek kell keveredni, melyekben önmagukat megörökítő erő lakik, annak démotikus összetételűnek és autogénnek kell lennie.

II. Társulás.

1. TÁRSAS ÉRINTKEZÉS, MINT ÖSSZEÜTKÖZÉS.

A halmazódással mindég társulás jár, ha az összekevert egyének nem túlságosan különböző neműek.

A halmazódás a társadalomnak csak fizikai alapja. Az igazi társulás pszihikai folyamat, mi az érzések és észrevételek egyszerű fázisaiban kezdődik és sok szövevényen

³²⁾ „Compendium of the Eleventh Census.” I. rész. 564. old.

át fejlődik oly tevékenységekké, melyek végeredményükben megteremtik az elme legmagasabb képességeit.

Fölösleges bizonyítani, hogy a társas érintkezés az összeütközésnek egy neme, minden tevékenység atomok vagy gondolatok összeütközése s a tudományos ember nem pazarolja idejét a vitatkozásra azokkal, kik az emberi dolgokból a vizsályt ki akarják küszöbölni. Ellenkezőleg, meg kell vizsgálnunk az összeütközésnek azon speciális formáit, melyek a társulásban előfordulnak.

A fejlődés szempontjából az összeütközések módjai között elsőrendűeket és másodrendűeket kell megkülönböztetnünk. Az elsőrendű összeütközés a győzelem (*conquest*). Elég heves arra, hogy gátat vessen a független mozgásnak s gyakran megrontja legalább egyik összeütköző test egybe tartozását. Másodrendű összeütközés a vetélkedés (*contention*). Ez aránylag olyan jelentéktelen összeütközés, hogy az ütköző testek csak egymás mozgásait s állapotait változtatják. A fejlődés az elsőrendű összeütközésben kezdődik, melynek hatása integrálódás, és teljessé válik a másodrendű összeütközésben, melynek eredménye differenciálódás.

Ha például szabadon mozgó anyagtömegek egy hatalmasabb tömeg közelébe kerülnek, az ellenállhatatlanul magához vonzza őket, mint meteortesteket a föld, és benne örökre elvesztik saját mivoltukat. Ez a jelenség elsőrendű összeütközés és integrálódás. Az így felszabadult energia kisebb összeütközésekre és elrendeződésre használódik a megnőtt tömeg megzavart molekulái s a környező testek tömegei között; gyors futásában a levegőn át, a meteor megtüzesedik s részben vagy teljesen kémiai elemekre oszlik, mik földi összetételekbe lépnek. Ez a jelenség másod-

rendű összeütközés és differenciálódás. Világos, hogy a másodrendű összeütközés csak az első következtében fordulhat elő.

A szerves fejlődés még jobb példákat nyújt. Az állati test szerves anyaga legyőzött szervezetek anyagából áll, mik az ő korábbi napjaikban szintén éltek s küzdöttek a létért más szervezetekkel, míg végre legyőzőjükkel találkoztak, ki felfalta és magábaolvasztotta őket. Az állati élet csak élet fölemésztésével maradhat fenn, ebből a törvényből nincs szabadulás. Mégis a győzelem és halál elsőrendű összeütközéseiből folynak a másodrendű és kisebb összeütközések, mik a fejlődést alkotják s ezekből bontakozik ki a tudat a maga élvezetes és fájdalmas állapotaival. Az elsőrendű összeütközés sérelmei és felbomlásai, és minden összeütközés túlizgatottsága fájdalommal jár. A másodrendű összeütközés enyhe izgatásainak és eredő alkalmazkodásainak természetesen kísérője az élvezet.

Elsőrendű összeütközés csak oly testek között lehetséges, melyek energiája nem egyenlő. A szerves testek világában rendszeren csak oly szervezetek közt fordul elő, melyek fajban különbözök, mert az erő egyenlőtlensége egyszben véve arányos a szervezet különbségeivel. Tehát ugyanazon fajú összehalmazódott egyének aktív viszonyai rendszeren szelíd másodrendű összeütközésekből erednek, és ezek rendszeren kellemesek. Mégis, minthogy az összeütközés másodrendű módjai az elsőrendű módok következményei, tehát a társas közlekedés csak oly fajtában lehetséges, mi ébren tartja a győzelem szokását és ösztönét. Tehát minden társas érintkezésre, bármilyen nyájias és elfinomodott legyen is, egy lehető tragédia veti árnyékát minden idők végéig.

Minden összeütközés, akár első, akár másodrendű, két tényezőtől áll. Van egy összecsapás vagy roham. Van egy visszacsapás vagy ellen-roham. Az összeütköző testek mindenike úgy tesz, mint a másik, mert mindegyiknek tetteit a másíknak tettei határozzák meg. Ha két billiárd-golyó összeverődik, mindenik visszaüt, épp úgy, mint őt megütötte a másik. Ha egy fiút megüt haragos játszótársa, az rögtől visszaüt, hacsak a mozgás-impulzust nem szünteti meg félelem vagy tudatos akarat. A tett nagyban reflex s ennyiben lényegesen hasonlít a billiárd-golyó visszaütéséhez, bár a gépezet, mi elvégzi, s a folyamat, mi végbemegy, mérhetetlenül szövevényesebb. Ha egyik ember azt mondja a másíknak, hogy „Hazudsz!” kaphat egy fejbekölíntást, de legvalószínűbb, hogy legelőször ezt a feleletet kapja: „Hazudsz te!”³¹ Ha két ember veszekedik, ösztönszerűleg utánozza egyik a másik szídalmaít. Ha egyik változtatja a szídalmaít, ez esetleges és az értelem közbeléptével történik. Ha két hadsereg küzd, mindenik utánozza a másíknak manővereit. Egyik egyén tettének a másik által történő tudatos ismétlése utánzás. Az utánzás minden tudatos összeütközésnek része. A tettek hasonlósága, mit a fizikai erők közbelépte szükségszerűleg okoz, az utánzás fizikai alapja és minden összeütközésnek lényeges része.

Most már világos, mért nem lehet az utánzást megkülönböztető társas jelenségnek tartanunk, bár minden társas tevékenységnek tényezője.³³) Az utánzás része a halálíg küzdő állatok és emberek elsőrendű összeütközésének, nemkülönbén része a társas viszonyokban egyesített állatok vagy emberek maguk közt végbemenő összeütközésének.

³³) Lásd fentebb 16. oldal.

Ha a cselekvés hasonlósága *elég* soká tart, mégis hasonlóságot teremt az összeütköző testek alkatában, (*structure*.) Az alkat hasonlósága idővel visszahat a tevékenységre s módosítja az összeütközést. Az összeütközés aránylag enyhe fajtái még enyhébbek lesznek. Az utánzás tehát társasító hajlamú. Bár nem lehet kizárólag a társulással azonosítani, mégis gyakran készíti elő a társulás útját azáltal, hogy az eredetileg igen különböző egyének között megteremti a nem tudatának alapját. Az utánzás e módosító hatása miatt minden hosszantartó tudatos összeütközés önmagát finomítja. A társas érintkezésben az utánzás határtalanul foly. Tehát bár a társas érintkezés bizonyos fokig mindig az elsőrendű összeütközésben nyilvánuló könyörtelen önzést fogja visszatükröztetni, a társas érintkezés fejlődése egészben véve az összeütközések másodrendű módjainak haladó finomodása.

2. TALÁLKOZÁS, HASONLÓSÁG.

A társulás tudományos beszámolójának kezdetén a találkozás vagy gyülekezés pszihofizikai jelenségeire legalább utalnunk kell. Rég elvált barátok váratlan találkozása néha halált okozott. Ilyen esetek azt mutatják, hogy a találkozás idegrázkódtatás, hogy kétségtelenül az összeütközésnek egy neme. Az érzések és molekulák összeütközése, a találkozás érzetét és észrevételét okozza, rendesen kiesi, de még így is gyakran meghatározza a társulás állandó jellemét. Érintés okozhatja a gyönyör reszketését vagy borzongást. Szagok jól esnek vagy bántanak. Valakinek a képe a retinán élvezettel, vagy fájdalommal járhat.

Egy távoli hang elbájolhat vagy bosszanthat. Nagyon valószínű, hogy a megismerkedés első érzései mindig kiirtódnak.

Az észrevétel a különbség benyomásaival kezdődik. A hasonlóságot a teljes azonosságtól csak a különbség észrevételével lehet megkülönböztetni, tehát nem ismerhetjük addig, míg a máságnak bizonyos fokát fel nem fogtuk. Továbbá a tudat maga csak ott van, ahol fizikai alapjának érzékeny anyaga egyensúlyi zavarodást szenved és a zavart csak az ingerek különbözősége okozhatja.

A pszichológia ez elemi tényeinek szociológiai következményei nem kis nyomatéknak. A nem tudatának fejlődése csak oly gyorsan haladhat, amilyen lépésben a nem eltéréseinek észrevételei jelentkeznek; a különbség-érzés tehát először van jelen az elmében s aztán múlja felül a hasonlóság növvő érzése. A különbözőség benyomásai mélyebbek lehetnek, mint a hasonlóság benyomásai, mert bizonyos határok között minél nagyobb az ideges zavar, annál élesebb a tudat; tehát egymáshoz nem hasonló teremtmények egymáshoz közeledve vagy egymással érintkezve psziko-fizikai zavart teremtenek, mi nagyobb, mint az, mi az egymáshoz hasonló lények közt keletkezik. A lelki élet e föltételeiből következik, hogy a figyelmet minden időben nagyon leköti önmagunknak, társainktól különbözőése, továbbá saját és hozzánk idegen fajoknak eltérései; s az is következik, hogy emberek vagy állatok első találkozásakor a különbség mindig rögtöni benyomást okoz. Az állatban az idegennek megjelenése izgalmat okoz. Az idegen földön időző ember először túlozza a különbséget anyaga és azok közt, kik közé keveredett. New-York keleti oldalának vagy Chicago nyugati oldalának utcáin az első séta a látszólag kiegyenlíthetlen nemzeti-

ségi különbségek kellemetlen érzését okozza és csak lassan nyújtja egy közös emberiség benyomását. Oly nemzetben, hol démotikus összetételekben sok fajta és nemzetiség keveredik, a különbség erős érzése sokáig szolgál a teljes összeolvadás akadályául.

Ha a különbség benyomásai sohse válnának a hasonlóság benyomásaivá, a halmozódások minden pszichológiai jelensége szétszóródási okozna s nem lehetne társadalom. Tehát mély érdekességű tudni, mily általánosságban van meg a lehetőség a nem azonosságának benyomására, és megbizonyosodni, hogy az állati életnek milyen alacsony fokáig igaz, hogy a különbség benyomásai további szétválasztások és összeszővések révén a nem hasonlóságának benyomásaivá válnak, mihelyt tényleg hasonló érző szervezetek kerülnek érintkezésbe.

Nincs állatfaj, amely bárminemű tudatos megkülönböztetést tesz, melyben a benyomások mindkét csapatja ne jelent volna meg. Bár a lelki fejlődésben a különbség előbb ismeretes, mint a hasonlóság, és bár valószínű, hogy a legtöbb egyénben és a legtöbb fajban a különbözőség benyomásai kissé kifejezettebbek, mint a hasonlóságéi, a hasonlóság-érzést mégis megszületettnek kell tekintenünk már akkor, mikor a megkülönböztető képesség külső bizonyosságai a megfigyelők számára láthatókká lettek. Az amöbának, mi a legalsóbbrendű ismeretes teremtmény, szerkezettelen élő szövet-darab, gyomor tagok, érzék-szervek híján, – szintén megvan a kedves étele s különös kiválasztásokat alkalmaz. Magába von oly diatoma-kagylót, amiben elő diatoma van, de ismeri és visszautasítja az üres kagylót. Nemcsak diatomákat s más növényi ételeket tulajdonít el, hanem olyan állatformákat is, mint a rotiferák, de nem

falja fel amőba-társát. Sokféle módon megmutatja, hogy tudja, mi különbség az ő amőba-társa és más tárgyak között.³⁴⁾

Erről az ismeretről, mely azon megkülönböztetések kezdete, melyekből a társas viszonyok fejlődnek, azt hiszem, nem nehéz számot adni. Az amőba testének anyagát lábához hasonlóan kinyújtja s így a formák végtelen változatoságát veszi föl. A nyúlványok megfogják s odahúzzák a táplálékot és gyakran kerülnek érintkezésbe egymással. Ilyenkor kettős érzés keletkezik: az érintés és az érintetés egyidejű érzése. Az állat így (megtanul egy bizonyos érintést önmagával azonosítani. Ismeri saját anyaga külső érintésének érzését. Ezt az érzést nem fűzi egybe a táplálkozással, mert habár egyik nyúlvány össze is olvad a másikkal, a test nem táplálkozhatik azzal, hogy önmagát nyeli el. Eszerint, ha később másik amőbával jut érintkezésbe és olyan érintést tapasztal, mint saját magának érintése, akkor azt a teremtményt magához hasonlóknak, tehát nem tápláléknak fogja tartani.

Hasonlóképen a földi féreg önmagára csavarodással tanulja meg saját anyagának érzését és a különbséget a magához hasonló teremtmények és minden más dolog között; a rovarok pedig lábaik és szárnyaik s különösen csápjaiknak érintkezése révén szerzik ugyanezt az ismeretet.³⁵⁾

Valószínű, hogy az amőba látszólagos megkülönböz-

³⁴⁾ Lásd: Joseph Leidy: „Fresh Water Bihopods of North-America.” *United States Geological Survey*. XV. köt.

³⁵⁾ A nem tudatának eredetéről szóló e hipotézisét lásd: „Sociology and the Abstract Sciences: The Origin of the Social Feelings” *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*. V. köt. 5. szám. 1895. márc.

etésének ténye, lényegében inkább fiziológiai, mint pszichológiai jelenség. De ha így is van, ezek legalább is oly cselekedetek, melyek pszichológiai jelenségek előpostái s a kissé magasabb rendű lények hasonló cselekedetei kétségtelenül pszichikaiak. Az egyetlen kérdés, melyet fontosnak tartok, az, hogy amelyik fokozaton a szerves fejlődésben az igazi elkülönítés megkezdődik, ott a nemnek fölismerése is kezdetét veszi. A szociológiai jelentőségű megkülönböztetések közt egyik sem ilyen általános s ez az én tételtem igazságának meggyőző bizonyítéka, mely tétel szerint a nemnek tudata a társas jelenségek őseredeti szubjektív tényezője.

Még a magasabbrendű állatok között is, melyek saját fajukat látással és hallással tudják a többitől megkülönböztetni s az emberiségben is a tapintás mint alapvető bizonyíték omíarad fenn és újul meg ismételten egy legyőzhetlen ösztön vagy szokás parancsára. Lovak, macskák, juhok, kutyák az ismeretséget érintkezéssel és dörzsölődéssel tökéletesítik. Az ölelés, kézszorítás, a csók az asszony és ember ismeretség-felújításának kezdetleges módjaiból maradt fenn, Azért maradnak fenn, mert Guyau mélyértelmű megjegyzése szerint: „Az érintés a legkezdetlegesebb s a legbiztosabb módja két idegrendszer, két tudat, két élet közlekedésének, összhangzásának, *társulásának*³⁶⁾ (*socialiser*)” mert „ez kiváltképpen az élet érzéke.” És Guyaunak nagyon igaza van. mikor hozzát teszi, hogy az anya szenvedélyes gyönyörűsége gyermeke simogatásakor több mint egy gyarló, gyámoltalan kis lény szeretése, melylyel Spencer azonosítja; inkább a kisnyestest mély hozzátartozásának érzése.

³⁶⁾ Guyau: „L'art au point vue sociologique.” 3. old.

3. KÖZLEKEDÉS.

Az esetek nagy számában a találkozás benyomásai zavarosak. A különbség és hasonlóság benyomásai oly keverték, hogy az elme kétségben marad a hasonlóság fokát illetőleg és teljesebb ismeretet kíván. Ez minden közlekedésnek eredeti indító oka.

A tudatos érzések kifejezése magatartás, izommozgások és hangok segítségével az állatok és emberek közös nyelve. A társnak jelenlétében az érzés minden fizikai megnyilvánulása akaratlan változáson megy át a támadás vagy visszarettenés belső állapotának megfelelően. Ilyen változások gyors értelmezése nemi egyéb, mint a nemnek kezdetleges megítélése. A magasabb fejlettségű állatokban ez az előleges ítélet azonnal igazolódik vagy kijavítódik valami szabadabb, vagy változatosabb közlekedéssel, mint mikor például két idegen kutya mielőtt eldöntenék, hogy marakodjanak vagy barátokká legyenek, megszemlélik s körülszaglászzák egymást, fogukat vicsorítják, morognak s vagy egy tucát változó érzés és meggyőződés-árnyalatot fejeznek ki fejük, nyakuk, derekuk és törzsük mozgásaival. Az emberi lények közt is történnek néha nagyon kutyaszerű közlekedések. J. J. Lister egy igen mulatságos mesét ír le két bowditch-szigeti fiúról: „Láttam két fiút összetűzni, ez nem volt valami ritka eset. A dolog nem ment a szidalmakig. Teljesen csendben álltak egymástól bizonyos távolságban s összeráncolt szemöldökkel néztek egymásra több másodpercig. Most az egyiknek fenyegető mozgását a másik egy kihívó, dacos mozdulattal viszonzta s aztán újra a kölcsönös bámulás következett. Ez mind hosszabb és hosszabb lett, a

fenyegető mozgás mind kevésbé energikus, aztán mindenik ment a maga útján s az egésznek vége volt. A jelenet tökéletes csendben játszódott le.”³⁷⁾

Rendesen azonban az emberi közlekedés kihasználja a beszéd segítségét, mielőtt a társulás végkép meg volna állapítva. Kiterjed a leszármazás, a személyes tapasztalatok, ízlés, hitek és törekvések összehasonlítására is. Kedveljük azt az illúziót, hogy azért egyesülünk, mert a kérdéses dolgokkal törődünk, kedveljük minden illúziók legszebbikét, a hitet, a „l'art pour l'art” igazságában. Az igazság azonban az, hogy a tréfa és művészet minden kifejezése az ismeretség alkalmi beszélgetéseitől kezdve egészen a nagy szeretetnek legmélyebb bizalmáig, abban az elemi vágyakban leli forrását, hogy egymásra hassunk, egymást megismerjük s a nem tudatát meghatározzuk.

4. UTÁNZÁS ÉS ÖSSZEOLVADÁS.

Ha a közlekedés szüntelenül folytatódik, akkor a társulásról igazság szerint azt mondjuk, hogy kialakult. A társulás magában foglalja azt, hogy a közlekedés a találkozó egyéneket kielégítette, hogy azok nagyon is hasonlítanak arra, hogy megtámadják vagy legyőzzék egymást. De nem foglalja szükségképp magában azt, hogy a másodrendű összeütközés, minek köztük folynia kell, mindig rokon érzéssel fogadott vagy élvezetes lesz. Kevert elemekből álló népességben, aminőt a gyülekezés gyakran hoz össze, a vetélkedés

³⁷⁾ „Notes on the Natives of Fakafou.” *Journal of the Anthropological Institute*. XXI. köt. 49. old. 1891. aug.

az összeolvadás hosszadalmas korszaka, alatt élessé, sőt keserűvé válhatik.

Az összeütközésben az utánzás ténye az, mi fokozatosan összeolvast és egyetértést teremt. Minden egyén a gondolat és cselekvés jellemző módjait árasztja, mint megzavart középpont a hullámokat. Ha bizonyos részek csoportja hullámmáni kezd, akkor a szomszéd részecskéket is mozgásba hozzák s így terjed a hullám, míg valami ellenhullám szét nem rombolja, vagy nem tevődik össze egy megfelelő hullámmal. Hasonlóan minden tett vagy kifejezés ingerül szolgál azok idegcentrumának, kik észreveszik vagy megértik. Ha az akarat vagy ellentmondó inger hatásukat meg nem akadályozza, oly mozgásokban kell nyilvánulniuk, melyek az eredetinek többé-kevésbé szigorú másolatai. Így az egyik egyén szükségképpen utánozza a másikat, a harimadik szükségképpen utánozza az utánzót és így tovább, míg az utánzások találkozása vagy az akarat véget nem vet a folyamatnak. Ez azonban rendesen nem történik meg, ha az, utánzott cselekvés élvezetes és világosan előmozdítja a fejlődést és fenmaradást. Ez esetben tudatosan ismételik s évezredek alatt az utánzás milliányi népességekre is kiterjedhet. A modern civilizáció Görögország és Róma folytatólagos utánozása; ezt az utánzást a germán Európa kezdte Nagy Károlylyal, aztán Hódító Vilmosmal Angliába került, aztán Kolumbusszal Amerikába s most terjed Oroszországon és Anglián át Ázsiába, Ausztráliába és Polinéziába.³⁸⁾ Az erős zavarodású középpontokból terjedő hullámok a kisebb középpontok hullámmásait vagy felülműlják, vagy magukba olvasztják. Bizonyos mértékben feltűnő példák utánzása

³⁸⁾ Lásd Tarde: „Les lois de l'imitation.” 23. oldal.

minden kisebb utánzást le akar győzni vagy magába olvasztani. Ez a létért való küzdelem az utánzások között. Például utánozzák valami újonnan felfedezett tápláléknak vagy ingernek első használatát, de az ilyen utánzások nagy része minden népességben kihal vagy alkalmivá leszen, ellenben néhány közülök általánossá válik. Ilyen a skótok viski-fogyasztása, a németeknél a sör, a kínaiaknál az ópium, a germánok nagy pipája, az íreknek agyagpipája s az amerikaiak szivar-fogyasztása. Hasonlóan bizonyos ruhaminták és színek, bizonyos építésmódok, beszédformák, különös multságok, hitek, sőt sajtóságos bűnök csodálatos elvarázsló hatalmat mutatnak. Elterjednek és megmaradnak, míg más formák gyorsan feledésbe mennek.

Tehát minden népességben van valami általános közlelés bizonyos állandó cselekvés, kifejezés és jellentípusok felé. Ez a társasító folyamat legfinomabb és leghatásosabb formája. Ez keveri végeredményképpen egynemű típusú a legkülönbözőbb nemű népesség különböző elemeit. Közös beszédet, közös gondolkodásmódot, közös életfelfogást teremt. A beszéd, hit és gyakorlat eredeti különbségeinek megsemmisítésével vagy enyhítésével elősegíti a házassági keveredést. Ez fogja fokozatosan egyetlen állandó amerikai típusú olvasztani az Egyesült-Államok népességének minden idegen elemét.

Az utánzás, mindamelllett, hogy enyhíti a régi összeütközéseket, egyszersmind újakat teremt.

Az utánzás sohasem tökéletes. Mint a fényhullám, közegében megtörik. Egyik nyelvből a másikba, elfogadott szó sohse ugyanaz a szó, mint az eredetiben volt,

³⁹⁾ Tarde: id. mű 24. old.

Grimm és Raynouard törvényei a megtörésnek és utánzásnak törvényei. A mitonok és vallások, a törvények és mesterségek módosulnak, mikor egyik fajta kezéből a másikba kerülnek. Alacsonyabb fokon az utánzás már módosul, mikor egyénről-egyénre megy át. Mint a világegyetemben minden, az utánzás is differenciálódik.

Így történik, hogy minden egyéni elmében s minden egyéni népességben az utánzások összeütközése áll be, az összeütközés győzelem, vagy amint Tarde nevezi, párbaj s az egyik ellentétes utánzás elpusztul. De néha az összeütközés eredménye szövevény, mint mikor egyenlő irányú és fázisú hullámok egyesülnek egy összetett, erős hullámmá. Mint Tarde kimutatta,⁴⁰⁾ ez a feltalálás lényege. Ez új gondolat, új gyakorlat teremtése ismerős gondolatok, folyamatban levő gyakorlat összeszövéséből. Ez az a pszichológiai jelenség, mely hasonló a szülő elemeknek új organizmussá egyesüléséhez, mely mindkét szülőtől különbözik.

Így folytonosan új utánzások lépnek a létért folyó küzdelembe a meglevő utánzások mellé. Az utánzásokat, melyek a múltból származtak le, Tarde szokás-utánzásoknak hívja. A legjobb például az egyszerűbb hasznos mesterségek, a nyelv és törvény szolgálnak. Az új példák utánzását divat utánzásoknak hívja. Divat, hóbort, újítások, forradalmak mind divatutánzások.⁴¹⁾ A szokásos és a divatos utánzások szüntelen harcban állanak. A divatos utánzás egy egyénnek a tömegre gyakorolt benyomásával kezdődik. Amint átvonul a népességen, a tömegnek egyesre gyakorolt benyomásává leszen. Az egyén befolyását egy alávethető tömegre Tarde hipnotikusnak írja le; a tömeg befolyását egy

⁴⁰⁾ Tarde: id. mű 23–30. old. és „La logique sociale” IV. feje.

⁴¹⁾ Ugyanott: 267–279. old.

alávethető egyénre megfélemlítőnek mondja,⁴²⁾ A közösséget új példával megbabonázó egyén s a régi szokásokra hajlandó közösség között, továbbá a hóbortjával megfélemlíteni akaró tömeg s az egészséges ellenállásra hajlandó egyén között állandó az összeütközés.

Tehát, bár az utánzás egészben véve egyetértőbbé teszi a népeiséget és szélesíti a nemnek tudatát, bizonyos terjedelemben, egyszersmind differenciálja és ellentétet is támaszt benne.

5. ELLENSÉGESKEDÉS ÉS KÍMÉLET.

Tehát minden népességben maradnak állandó okok az ellentétekre. Ez mindenekelőtt a győzelem ingere, mit ébren tart az, hogy az élet fentartásához életpusztítás szükséges. Másodszor, vannak a természetnek és szokásoknak eredeti különbségei, miket az összeolvadás folyamata még nem vegyített el és nem közönbösített. Harmadszor, vannak másodrendű különbségek, melyek az utánzások összeütközése folytán szüntelenül keletkeznek.

Ezekhez kell adni egy alkalmi okot, aminek időnkint rettenetes hatása van. Valamely csoport táplálék keresése rendszeren vetekedés vagy verseny a csoport tagjai közt s nem egymásnak egyenes megtámadása. Az egyiket fenyegető veszélyek rendszeren nem kerülhetők ki más élet föllálódásával. De néha találkoznak oly veszélyekkel is, melyekből csak az menekül, aki nem aggodalmaskodik és néha az éhség önkívületében még a legyőzetésében s megöletésé-

⁴²⁾ „Etudes Pénale et Sociales” és „Essay sur les maladies de l'imitation” 357–365. old.

ben biztos gyenge is megkísérli megrabolni vagy megölni és megenni társát. Valószínű, hogy az embrevés mindentől éhínségből származott.

Az ellenkezés azonban önmagának szab határt; szükségképpen megzavarja a kímélet egyensúlyát. Az igen erős leöli az igen gyengét. Az igen erősét, ha társadalomellenes az átlagos hatalmú egyének nagyobb száma lebíri s vagy megölik vagy száműzik., mint ez például varjak⁴³⁾ közt, vadmacskák⁴⁴⁾ vadelefántok csordáiban s a vademberek⁴⁵⁾ minden törzsében történni szokott. A többség erőben nagyon is egyenlő arra, hogy egyik a másiknak legyőzését remélhetné. Az erő egyensúlyát azonban időről-időre mégis próbára teszik s a támadás és boszuállítás ismételt tényeivel tartják fenn, mely jelenségekről nemcsak az állatok és vademberek társadalmi tanúskodnak, hanem, fájdalom, oly gyakran tesznek bizonyosságot a civilizált közösségek is. hogy a példák fölöslegesek. A kímélet és az igazság tehát erőben gyökerezik s erő az állandó alapja, nem pedig a morális érzés vagy az előnyök tudatos kiszámítása, mik a civilizációban oly tekintélyes tényezőkké válnak., hogy az eredeti elemet elhomályosítják. Ezt az igazságot most az etikai és jogi írók teljesen elismerik, kik az összehasonlító jogtudomány eredményeiben jártasak.

⁴³⁾ Komanes: „Animal Intelligence.” 322-325. old.

⁴⁴⁾ McDonald: „Criminology.” 20. old.

⁴⁵⁾ Egy tipikus példát találunk Lumholtznál: „Among Cannibals” 45. old.

⁴⁶⁾ Lásd: Spencer: „The Principles of Ethics”. II. köt. IV. rész. 1., 2., 3. fejj.; Letourneau: L'évolution juridique.” I, fejj. Holmes: „The common law.” Lecture I. Early forms of liability. Stephen: „A history of the criminal law of England.” II. kötet 81-82. old.

6. SZÖVETKEZÉS ÉS KÖLCSÖNÖS SEGÍTSÉG.

Mihelyt a kímélet fellép, az együttműködés és szövetség lehetővé válik. A kölcsönös segítség esetleges támogatás vagy védelem formájában tudatosan kezdődik. A természetes kiválasztás megőrzi és végül, mikor jótékony hatását észrevették, tudatosan véglegesítik.

Kezdetben a kölcsönös segítség minden állati, minden ember közösségben egyszerű és pillanatnyi közvetlen együttműködés. A gerinctelenek közt a rovarok, a gerincesek közt a patkányok és egerek gyakran segítenek egymásnak a nagyon is nehéz tárgyak elvitelében.⁴⁶⁾ Gyenge madarak segítik egymást a költés idejében.⁴⁷⁾ A dunnaludak közt ugyanazokat a tojásokat több nőstény költi ki.

Az együttműködés ez egyszerű formái gyakran rendszeresek. A pelikánok halászó bandái félkört alakítva elzárják az öblöt s a part felé úzik a halat.⁴⁸⁾ A vaddisznók fiaik körül körben állnak, hogy a farkasok támadásai ellen védjék őket.⁴⁹⁾ Az emberek együttműködésének nagy része is ebből az egyszerű formából való. Az ausztráliai fekete hirtelen veszély esetén hordája minden tagjának segítségére számíthat.⁵⁰⁾ Az ősznek rendes idejében a Britkolumbia Similkamin indiánjai vadászatra gyűlnek. Kutyáikkal mértföldekre becsatangolják a vidéket s a szarvas-

⁴⁶⁾ Romanes: „Animal Intelligence” 226., 227., 360., 361. old.

⁴⁷⁾ Cones.: „Bulletin of the United States Geological and

⁴⁸⁾ Geographical Survey of Territories.” IV. köt. 7. sz. 562., 571. old.

⁴⁹⁾ Romanes: id. mű, 319. old.

⁵⁰⁾ Ugyanott: 339. old.

⁵¹⁾ Curr: „The Australian Races.” I. köt. 62. old.

nyájakat bizonyos zárt völgyekbe csalják, hogy megölhesék. Hasonló példákat szolgáltat a fatörzsek hengergetése, a házépítések, a gabnacséplés az amerikai erdőlakók között.

Idővel az ilyen együttműködés a mellérendelés és az alárendelés kifejlődése folytán szövevényessé válik.

A darvak és a papagályok öröket küldenek ki, miáltal a farka eszik és lesi figyelmeztetésüket. Mielőtt az ausztráliai fehér papagályok egy gabonaföld kipuštítására indulnának, kiküldenek egy csapatot helyszíni szemlére, melyek elfoglalják a legmagasabb fákat a kérdéses föld szomszédságában, más őrjáratok pedig a föld és erdő közé eső fákat szállják meg és a jeladásokat közvetítik. A „minden rendben” jeladásra egy csapat elválik a tömegeből, felszáll a levegőbe s a réthez legközelebb eső fák felé repül. Még a szomszédságot is jó darabon ki akarják kémlelni s csak akkor adják meg a jelet az általános előnyomulásra, melyre aztán az egész farka egyszerre felrepül és rövid idő alatt föleszi a mezőt.⁵²⁾

A rénszarvasok, őzbakok, dánszarvasok, antilópok és gazellák nagy éberséget tanúsítanak, hogy a nyáját a ragadozók támadásaitól megvédelmezzék. Vannak vezetőik és őreik, épp úgy, mint az elefántok, bivalyok, lovak és majmok csordáinak. Látták az elefántok vezetőjét, amint kikémlelt egy mocsarat, azután óvatosan öt ört állít fel a szomszédságban s végre összegyűjti s odahozza nyolcvan vagy száz elefántból álló csordáját.⁵³⁾ A páviáncsapatok szürkefejú hímjük vezérlete alatt nagy köveket és más lehajítani valókat gyűjtenek össze s oly erővel görgetik le azokat a

⁵²⁾ Kropotkin: id. mű 353. old.

⁵³⁾ Romanes: id. mű 401. old.

hegyoldalon, hogy húsz vadászból álló társaságot is visszavernek.⁵⁴⁾

A vademberek közt a koordináció némileg fejlettebb, mint az állatok közt, bár vannak kivételek. A civilizált emberek közt épp olyan spontán, mint a kölcsönös segítség.

7. JÁTÉK ÉS ÜNNEPSÉG.

A közlekedés, a kifejlődött utánzás, kímélet és szövetségzés a társulásoknak lényeges tevékenységei. Mindenik a társas jelenségeknek valamelyik fontos csoportját jellemzi, együttvéve tehát sok társas differenciálódás előzményei. Az utánzás a gazdasági élet fő társas-tényezője. Egyéni tényezőkkel összeszótten a különféle vágyaknak s az iparnak alapjai. A kímélet az igazság alapja. A kölcsönös segítség a gazdasági szerveződés és a politikai szövetségzés alapja.

A társulás mégsem tökéletes addig, míg nem élvezetes és nem járt együttérzéssel. Az igazi társasság csak akkor született meg, mikor a társulás olyan élvezetessé vált, hogy a pusztán egyéni előnyöknek igen hatalmas ösztökélése kell ahhoz, hogy felülmúlja a társas inger ellenkező irányú vonzását.

A társas örömöknek, a társulás magasabb formáinak keletkezését csak oly tevékenységek megfigyelése révén lehet megérteni, melyekre eddig kevés tanulmányt fordítottak. Ha a társas csoport, – bárhogyan eredt legyen is, – egymásután következő nemzedékeken át folyton összetart,

⁵⁴⁾ Ugyanott 483. old.

akkor az energia felhasználásának módjai mind sokszorosabbak lesznek. Koros és fiatal, de kivált nagymértékben a fiatal, a felhasználást játék formájában viszi végbe. Az ilyes vágyaknak ünnepség vagy mulatságok formájában való kielégítése később jön s gyakran élvezik a felnőttek is. Játékokból s ünnepségekből, melyek kezdetben az energia-főlöslég spontán levezetései, keletkeznek a társas-erők, a társas föltételek termékei, mik idővel a magasabb társas föltételek kifejlésztéséhez járulnak. Elég hatalmasak arra, hogy átalakítsák az egyéni természetet; az egyéni a legfogékonyabb korban kezdenek működni s elég hosszú időn át folytatják ezt arra, hogy állandó eredményeket érjenek el. Az állati közösségekben a játék volt a legfőbb nevelő ható. A fiatal madarak, melyek egymást látva, hallva születnek és nevelődnek, és a fiatal emlősöknek sok faja a szó szoros értelmében, egész érett koráig, szüntelen mulatozásban tölti napjait. „A társadalomban való élet nem szűnik meg, mikor a fészket elhagyják, hanem új formában kezdődik. A fiatal ivadék egy ifjabb társadalommá gyűlik, mely rendszeren több fajt foglal magában. Ez időtől fogva a társas életet főleg önmagáért élük, részben biztosság, részben a belőle származó örömök kedvéért.⁵⁵⁾

A réti kutyák falvai Amerikában a legkedvesebb látványok egyikét nyújtják. Ameddig csak a szem ellát, a rét-ségen földhalmok vannak elszórva, melyek mindenikén áll egy réti-kutya, mely rövid vakkanásokkal élénk társalgásba van merülve valamelyik szomszédjával. Mihelyt ember közeledését jelzik, egy pillanat alatt mind a lakásába bújik. Eltűnnek, mintha elvarázsolták volna őket De

⁵⁵⁾ Kropotkin: Id. mű 701. old.

ha a veszély elvonult, a kis *teremtmények nemsokára* megjelennek. Egész családok bújnak elő lakásaikból és játékba elegendnek. A fiatalok karmolják, harapdálják egymást, majd főlegyenesevde kérkednek kedvességükkel, miközben az öregek őrt állanak. Látogatásokat tesznek egymásnál s a dombjaikat összekötő letaposott utak tanúskodnak látogatásaik gyakoriságáról. Szóval a legjobb természetkutatók legjobb dolgai közé tartoznak az amerikai réti-kutyák, az ó-világi *mormoták s az alpesi vidékeken élő sarki mormoták* társadalmainak leírásai.⁵⁶⁾

Hasonlóan az emberi lények között is a gyermekkor játszó-napjaiban fejlődnek ki a társas rokonérzések, a társas érzék s a társas szokások. Később időnkénti ünnepegek, többé-kevésbé körülményes mulatságok válnak a társas nevelés fontos eszközeivé.

Vegyük el a vadak életéből az ünnepeket és a táncokat s a társas tevékenységből igazán kevés marad. A tánc ugyanolyan spontán energia-fölöslegből ered, mint az állatok mulatozásai, de azoktól eltérően ez az emberi szórakozás korán nyert megállapodott formákat. Az átalakítást az utánczás műveli. A vadak legnyersebb táncai állatok vagy ismerős események utánczásai. A tazmániak táncjaikban különösen a kéngurukat s a dörgést és villámlást utáncozták.⁵⁷⁾ Dél-Ausztrália népei az ily utánczásokat még messzebb viszik, utáncozzák az állatok vadászásait és csatázásait.⁵⁸⁾ A karibi indiánoknak Braziliában egyik kedvelt drámai utánc-

⁵⁶⁾ Kropotkin: id. mű. 701. old.

⁵⁷⁾ Bonwick: „The Daily Life of the Tasmanians.” 28-40. oldal.

⁵⁸⁾ Matthews: *Journal of Anthropological Institute.* XXIV. köt. 1894. nov. 189. old.

zása az, amint egy jaguár egy agutit a lyukából kicsal.⁵⁹⁾ Az eszkimó tánca gyakran ismert madarak és vadak torzított utánczása, mit énekkel és arcjátékkal kísérek. Néha a vad törzsek asszonyainak külön tánca van, melyben saját életük eseményeit ábrázolják.⁶⁰⁾ A gyermekek tánca mindenütt inkább rögtönzött, mint a felnőtteké.

A civilizációban ismeretes játékok közül sok előfordul a vad és barbár állapotban. A birkózás, a célbadobás vagy célbalövés, a bújódsi játék általánosak. Néha a vadak és barbárok sportjai bámulatos mértékű szellemességről és ügyességről tanúskodnak. Az új-hebridai fiúk köveket kötnek a gyapotfa ágának egyik végéhez és a tengerparton állva, behajítják súlylyal ellátott botjaikat a hullámtorlódáson túl. A kövek éppen elég nehezek arra, hogy az ágakat a vízben függőlegesen tartsák, de el ne sülyeszszék. Az az ág, a győztes, amely állva marad, mikor a többi már mind elvesztette kövét vagy a víz kimosta a partra.⁶¹⁾

Majd minden játék használja a vetélkedést és a harci eseményeket. A legjobb példák egyike az amazonvölgyi nápoindiánok dárdajátéka. Két tábor, vagy húsz harcosból mindkét oldalon, gyors egymásutánban célozza és hajítja egymásra a dárdát s eközben bámulatraméltó ügyességgel fogja el az ellenfeleknek feléje repülő fegyverét.⁶²⁾ A kezdetleges szexuális viszonyok jelentős példáját látjuk az új-guineai Woodlark-szigeten. Az asszonyok holdfényénél nagy homok-

⁵⁹⁾ Thurn: Ugyanott XXII. köt. 1893. febr.

⁶⁰⁾ Bonwick: Id. mű 36. old.

⁶¹⁾ Somerville: „*Journal of the Antropological Institute.*” XXIII. köt. 1894. máj. 339. old.

⁶²⁾ Tyler: „*Geographical Journal*” IV. kötet. 1894. jun. 479. oldal.

dombot építnek a parton. A dombra ülve énekelnek s nem engedik, hogy a férfiak onnan lehúzzák őket. A férfiak egyenkint jönnek és hasonló homokdombot építenek. Az asszonyok és emberek szánnának egyenlőnek kell lenni. Egy darabig valamennyien énekelnek. Hirtelen az egyik ember kirohan s elragad egy asszonyt. Ezt az asszonyt társai mind visszahódítani igyekeznek, ellenben a férfiak mind a támadónak segítenek. Általános tusakodás következik, mely sokszor végződik komoly sérüléssel.⁶³⁾

Az emberi lények társas örömeiben két oly elemet találunk, melyet – amint tudjuk – nem használnak tervszerűen az alsóbbrendű állatok. A versenyen kívül a véletlen a játék főeleme az egész világon. A szerencsejáték általános szenvedély. Az ingerlésben való elmerülés nagyon általános. Kevés törzs nemi használ bódító italokat vagy altató szereket.⁶⁴⁾ Bármily szomorúak legyenek is a szerencsejáték és az iszákosság következményei, az igazán tudományos megfigyelő kénytelen elismerni, hogy a társas fejlődés kezdőfokain ezek a bűnök hasznos célt szolgáltak s kétségkívül ez a csodálatos életképességük magyarázata. A társas érzés nyers ingerei voltak a nyers természetekben.

Továbbá a durva emberek között a részegítő és altató szerek föltétlenül segítették az evés élettani működését iaz ünnepek társas működésévé alakítani. Minden vad és barbár törzsben, mely inni és füstölni megtanult, az ünnepség a legközönségesebb társas öröm és erős társas kötelék.

⁶³⁾ Tetzlafi: *Journal of the Antropological Institute*. XXV. köt. 1892. máj. 485. old.

⁶⁴⁾ Letourneau „La sociologie d'après l'ethnographie.” I. köt. IV. fej.

A spontán játék, a szokássá lett tánc, a játékok, ünnepek és mámor rendszeres ünnepségekké szövődnek, miket szabályos időközökben ismételnék. Ezek az alkalmak, mint a vadak életében gyakori ellenségeskedésnek közömbösítői, nagyfontosságúak. Az ausztráliai benszülött „korrobori”-ja volt talán a legfontosabb eszköz a törzsek baráti érintkezésének fentartására. Ez különösen igaz volt a „kobongo korrobori”-ról, mit évenként egyszer tartottak. Napokkal az ünnep előtt csoportok gyülekeztek közléről és távolról, nagy mennyiségű vad mézet, kengurukat, emukat és vadkacsákat hoztak. Az ünnepségek napokig tartottak és sajátos táncokkal végződtek, melyet holdfényenél táncoltak, egész a kimerülésig. A baráti érintkezés megújítását két háborús törzs között mindig korroborival ünnepelték.⁶⁵⁾

Bár a civilizáció társas örömei változatosabbak és finomabbak, mint a vadaké és barbároké, lényegükben mégsem különböznek azoktól. A tánc az utcagyerekek rögtönzött polkájától a „multságok” és jelmezbálokig; a drámai előadások a műkedvelőktől a nagy operáig; a játékok és vetélkedések a kockázástól a jacht-versenyig és díj-vivásig; a szerezsejátékok a zálogosditól a rulettig; és az ünnepségek minden fokukon ugyanezek az általánosan elterjedt multságok. A társas érzés növelésére gyakorolt befolyásukat azonban nem lehet túlbecsülni. Jó vagy rossz jellemük szerint egyesítik vagy demoralizálják a népeiséget. Hatásuk a legjobban ott látható, ahol a civilizáció még durva, vagy ahol csak annyiban kezdődött meg, hogy egy fejletlen osztályozódásig jutott. Ezek voltak a főtenyezők az Egyesült-Államok nyugati közösségeinek fejlődésében. A letelepedőknek egy kis része

⁶⁵⁾ Curr. „The Australian Races.” I. köt. 89-92. old.

ugyan még megtartott valamint abból a presbiteri jellemridegségből a mulatságok tekintetében; de általában megszerették a lóversenyt, az italt, a táncot és a hegedűt. A gabonaratás, a lenverés, a tuskó-szállítás, a házépítés, a jávor-cukor-főzés zajos és vidám összefüggésekre adtak alkalmat, melyekben részt vett az egész szomszédság, mert sértésnek vették, ha valakit ilyen alkalommal nem hívtak el segíteni és haszontalan siheder volt az, ki visszautasította a segítséget. Az erdőlakó népeknek korlátlanul szembe kellett szállani veszéllyel és kényelmetlenséggel és nagyon Iszerettek; egy pillanatra szabadulni szűkös életük kötelékeiből s megjelenni azokat az örömeket, melyek mindig kedvesek az erős, egyszerű és kezdetleges fajok számára.⁶⁰⁾

III. A társas természet és társas osztályok.

1. A TÁRSAS TERMÉSZET VONÁSAI.

A társulás a társuló egyénekre visszahat és természetükön változtat. Abban, ami az értelmi és erkölcsi élethez tartozik, a társulásnak sokkal fontosabb a befolyása, mint a fizikai környezeté. A társulás az idegrendszerre visszaható fizikai változások révén és más módokon a testi szervezetre is hat. Az akaratos figyelés értelmi erejét az általánosítás., abstrakt gondolkodás és feltalálás képességeit főleg a társulás fejleszti.⁶⁷⁾ E képességek föltételezik az egyénben önma-

⁶⁶⁾ Eoosevelt: „The Winning of the West.” I. köt. 176. old.

⁶⁷⁾ Lewes: „Problems of Life and Mind”; Spencer: „The Principles of Psychology.” II. köt. VIII. rész III. feje. Ribot: „La psychologie de l'attention”; és Baldwin: “Mental Development in the Child and the Race.”

gának mint alapnak tudatát, s azt, hogy a tudat a magához hasonló egyének megfigyelésének és utánzásának eredménye.⁶⁸⁾ Csak az öntudat fölbredése után lehetséges a környezetre vonatkozó tudományos gondolkodás. Ez az egyformaságok észrevételét tételezi föl. Ez hosszú egymásutánok észrevételét, ez pedig hosszantartó társulást s a megfigyeléseknek egyik nemzedékről a másikra való átvitelét tételezi föl. Eredeti gondolat lehetetlen a hit módosíthatósága nélkül, s ez abból a változatos tapasztalásból származik, almát csakis társulásban lehet megszerezni.⁶⁹⁾

A morális tulajdonságok, mint például szeretet, helyeslés, rokonszenv, erő, bátorság, igazságosság és jóhiszeműség társas eredetét bizonyítani sem kell. Lewes⁷⁰⁾ és Spencer⁷¹⁾ ilyen bizonyításokat szelvében használtak, de egyik sem' talált úgy a szeg fejére, mint Adam Smith a „*Theory of Moral Sentiments*”-ben. „Valamint a természet a szemlélőket arra tanítja, hogy a cselekvő személy helyzetébe képzeljék magukat, épp úgy tanítja a cselekvőt arra, hogy a szemlélők helyzetébe képzelje magát. Ezen két erőből (a szemlélőkéből, kik a cselekvőnek érzéseit akarják magukévá tenni s a cselekvőéből, ki a szemlélők érzéseit akarja magáévá tenni), két erénycsoport fejlődik, az egyik szelíd, nemes, emberi, a másik nagy. rettenetes, félelmes. – az egyik az önmegtagadás, a másik az önkormányzás erénye.⁷²⁾

⁶⁹⁾ Baldwin: Id. mű 18. old.

⁶⁸⁾ Spencer: Id. mű.

⁷⁰⁾ Id. mű.

⁷¹⁾ Id. mű VIII. rész, V. fej.

⁷²⁾ „The Theory of Moral Sentiments.” III. kiadás. 28-30. oldal.

A társulás így olvasztja össze s teszi alkalmassá az egyének természetét a társas életre. Társas természetet teremt.

Az igazi társas természet annyira alávethető a sugalmazásnak, s annyira hajlandó az utánzásra az anyagi jólét minden vonatkozásaiban, hogy az, akiben megvan, legalább olyan jól kíván és igyekszik élni, mint a közönségnek elég jól élő és elég sikert arató átlagos tagjai. A társas egyénben a kívánság 'élvezni, amit más élvez s az utánzás hajlandósága tenni azt, mit mások tesznek, elég erős arra, hogy kényszerítse őt anyagi dolgai után járnai legalább annyira, amennyire a legtöbben utána járnak érdekeiknek. A kívánság és a szorgalom összeszövődése az az alap, mit a közgazdász az élet értékmérőjének hívott. Ez a jólét és minden egyéni előhaladás alapja.

A társas természet kíméletes. A társas egyén vonakodik a társával való tényleges összeütközéstől a létért folyó küzdelemben. Csak mikor a kímélet gyakorlása megerősödött és bizonyos ízlés megállapodott, akkor mondhatjuk, hogy a kíméletes természet megszületett. A közönség tagjainak túl kell esni azon a fölfedezésen, hogy miután a leggyengébbeket az erők leölték, a túlságosan erőseket pedig saját hirtelenségük, vagy az átlagos hatalmú egyének összeszótt ereje pusztította ki, akkor a közel egyenlő erejű egyének közt minden további összeütközés fölösleges. El kellett veszniök étvágyukat egymás húsára és meg kellett elégedniök oly táplálékkal s más anyagi, életfentartó eszközökkel, melyeket elég bőségesen találnak az egész társadalom szükségleteinek kielégítésére. Az ellenségeskedés a közösségen belül csak akkor tűnhet el, ha az egyeseknek kizárólagos ízlése átengedi helyét a többség ízlésének; ez oly igazság, mit a szociológus szívből ajánlhat mindazon társas újítóknak, kik a világot az

iparnak oly elrendezésével akarják megjavítani, mely nem veszi tekintetbe az emberi vágyakat. A tudatban azonban még más változások is szükségesek, mielőtt a kíméletes természet tökéletessé lenne. A kíméletnek nemcsak elviselhetőnek, de kellemesnek is kell lenni. Együttlét alkalmával föl kell lépni egy bizonyos asszociáció-gyorsulásnak, mi az érzésnek egy rendes szakasza. Jól kell éreznie magát társának pusztá jelenléte folytán.

A társas természet segítő, együttérző és barátkozó.

2. AZ ÉLETERŐ ÉS SZEMÉLYISÉG OSZTÁLYAI; TÁRSAS OSZTÁLYOK

A társulás eredményeiben az egyének nem egyformán osztoznak. A körülmények semmiféle szövevényével sem eshetik meg, hogy mindenki egyforma jó örökséggel kezdje életét, sem az, hogy azután is mindenki egyenlő jó táplálékot kapjon. A kiválasztás folyamata éppen ezen különbségek miatt halad. Ugyanilyen lehetetlen az is, hogy mindenki egyenlő részt kapjon az előálló értelmi haladásból és erkölcsi változásokból. A fizikai, értelmi és erkölcsi erő egyenlőtlensége, valamint a hajlamok különbözősége a társas népesség elkerülhetetlen jellemzői közé tartoznak.

Emiatt a népesség mindég osztályokra oszlik. Háromféle alapvető vagy kezdetleges néposztály van, nevezetesen: az életerő (*vitality*) osztályai, a személyiség osztályai és a társas osztályok. Minden más rendű osztály, – mint például a politikai, ipari és gazdasági osztályok – másodlagos, s egy előrehaladott társas fejlődésnek igen speciális terméke. A mai

vitákban, sőt a statisztikai kutatásokban is szüntelenül össze-zavarják a népességnek elsőrendű és másodrendű osztályait, mert nem veszik figyelembe azt a szabályt, hogy a fejlődési tünetényeket keletkezés-rendjükre való tekintettel kell osztályozni, mely származásrendben a differenciálódás történik.⁷³⁾ Az életerő, a személyi alkat, ügyesség, jellem és társas természet változatai közvetlenül a társulás eredményei. A politikai állapot és elfoglaltság változatait a társulás közvetve, a társas berendezés kifejlesztésével teremti. A jólét és szegénység különbsége a társulásnak még távolabbi következménye. Ezek a haladás legkésőbbi és legspeciálisabb jelenségei közül valók. A népesség másodrendű osztályai a speciális társas tudományok tanulmányozóit érdeklik. Az általános szociológiának csak az elsőrendű osztályokkal van dolga.

Az életerő osztályai a társulás legegyszerűbb, közvetlen eredményei. Az öröklés és az egyéni körülmények különböző elemeinek szövevényeiből származnak. Az összeszövődés folyamatát a társulás és különösen a nemnek tudata kormányozza. Az életerő osztályainak megkülönböztető jelei a halálozás és születés arányszámai. A magas életerejű osztályban nagy a születések száma és kicsi a halálozások száma. A modern közösségekben ez az osztály nagyjában összeesik a vidéki földbirtokos népességgel. A közepes életerejű osztályban mind a születések, mind a halálozások száma kevés. Megközelítőleg összeesik a városok üzleti és hivatalnok-osztályával. Az alacsony életerejű osztályban mind a születések száma, mind a

⁷⁸⁾ Lásd fentebb 63. old. Valamint: „Is the term: Social Class a scientific category?” a National Conference of Charities and Correction 22-ik évi gyűlésen New-Haten 1895. máj. Proceedings 110-116. old.

halálozások száma magas. Közelítőleg összeesik a városok elszegényedett munkásosztályává! .⁷⁴⁾

A. személyiség osztályai, épp úgy, mint az életerő osztályai, a társulás meghatározta körülmények s az öröklés szövevényeiből állnak elő és a következők: a lángész és a tehetőség; a természetes eszű és a gyengetehetségű a hibás. Az első két osztály tudományos vizsgálatát már megkezdték Sir Francis Galton,⁷⁵⁾ Prof. Cesare Lombroso⁷⁶⁾ s néhány kevésbé ismert kutató,⁷⁷⁾ de pontos statisztikai adataink még szűken vannak, mind a normális, mind a jelentékeny személyiségekről. A gyengetehetségűeket már régóta tanulmányozzák statisztikai módszerekkel. A gyengetehetségűek, azaz hibások közé kell számítanunk a rokkantat, a vakot, a siketet és némát, az iszákost, az epileptikust, a hülyét, az örültet és az öngyilkost.

A társas osztályok, melyeket a társas természet változatai alapján különböztetünk meg, részben az öröklés szövevényei, részben a társulás nevelő befolyása révén állnak elő, mely utóbbi tovább hat a népesség különbözően megáldott személyes elemei között. Némelyik egyént legtökéletesebben alkalmazza a társas élethez. Másokat kevésbé módosít. A társas kényszerek és elkülönítések, melyek a népesség sűrűsödésével és hatóképességével növekednek, szintén fontos következményekkel járnak. Rendes szervezetű egyének egészségesen hatnak vissza és mind társasabbak lesznek, ellenben a gyöngetehetségűek, az elfásultak, betegesen hatnak vissza, míg végre

⁷⁴⁾ Lásd Hansen: „Die drei Bevölkerungsstufen.” Erről bővebben lásd: szó alább 337., 342. old.

⁷⁵⁾ „Hereditary Genius” és „Natural Inheritance.”

⁷⁶⁾ „The Man of Genius.”

⁷⁷⁾ Lásd Mc Donald: „Abnormal Mau.”

a társas életre teljesen képtelenné, vagy éppen annak ellenségeivé lesznek. Világos, hogy ezek nemcsak személyi, hanem társas differenciálódások is.

Az igazi társas-osztályok: a társasok, nem társasok, az áltársasok és a társadalom-ellenesek.⁷⁸⁾ A társasok osztálya azokból áll, akikben a nemnek tudata nagyon kifejezett, s akiket hajlamaik és képességeik arra kényszerítnek, hogy ténylegesen hozzájáruljanak a segítő viszonyok szaporításához. Valamint a készség és képesség a kedves és finom időtöltésre az, mit a csiszolt társadalom próbaköül használ azon férfiak és nők megítélésében, akik elismerést és becsülést óhajtanak; éppen úgy az a készség és képesség, melylyel életünket, javainkat a meglevő társas rend védelmére és javítására áldozzuk, próbaköve a tágabb értelemben vett pozitív társas képességnek. A társasok osztálya tehát az, melyet Harrington, Arisztotelész gondolatát továbbfejlesztve, az emberiség természetes arisztokráciájának nevezett.⁷⁹⁾ Ezen osztály nélkül, mely azokból alakul, kik segítenek, ösztönöznek és vezetnek; akik önzetlenül vállalkoznak: akik emberszeretők és önfeláldozók; akik egészséges és türelmes fajtájú újítók; s akik a közös törekvéseket hangoztatják; ezek nélkül semmiféle közösség, legyen az monarchikus vagy demokratikus berendezésű, vagyonos vagy szegény, – nem maradhat fenn és nem virágozhatnak.

A nem társasok osztályát a szűkkörű egyéniesség (*individualism*) hívei alkotják. A nemnek tudata bennük rendszeren

⁷⁸⁾ Régi tanítványaim egyike, Oscar Woodworth Zeigler egy részletesebb felosztást ajánl, mi többféle célra volna alkalmas, lásd: „*Annals of American Academy of Political and Social Science.*” VI. köt. 2. szám. 1896. szept. 147-149. old.

⁷⁹⁾ „*Oceana.*” 44. old.

megvan, de csak részben kifejezett. Sem elfogadni, sem adni nem akarnak semmiféle kedvezményt. Egyetlen vágyuk, hogy magukra hagyják őket. Ez az őseredeti társas osztály, melyből a többi három egyenesen vagy közvetlenül származott. Csirájukban tartalmazza az összes társas erényeket, hibákat és bűnöket. Egyszerűen közömbös állapot, mi arra vár, hogy a társas élet ellenállhatlan folyama utólérje s fel- vagy lefelé haladásra kényszerítse.

Az ál-társas-osztály a született és természetüknél fogva szegényekből áll. A nemnek tudata bennük elfajul, ők színelik a társasság tulajdonságait és mindig valami szerencsétlenség áldozatainak mondják magukat. Csak mint élősdiek óhajtanak fenmaradni. Azok között azonban, akiket szegényeknek nevezünk, mindég van a szerencsétlenség néhány igazi áldozata, akik tehát nem tartoznak az ál-társas-osztályhoz.

A társadalomellenes osztály azokból áll, kik ösztönük-nél és szokásaiknál fogva vétkesek,⁸⁰⁾ kikben nemüknek tudata csaknem kialudt, akik gyűlölnek a társadalmat s annak minden működését. Nem tartanak igényt társas erényekre s jobb szeretnek a társadalommal nyílt ellenségeskedésben élni. Nem kívánják a társadalom összeműködését jogaik és érdekeik fenntartására s jobb szeretik személyesen megböszülni az elszendvedett valódi vagy képzelt bajokat. Azok közt, kiket a törvény bűnösök közé sorol, vannak, akik még nem lettek egészen társadalomellenesek, s akiket ebből az osztályból még lehetne még menteni.

Ahol a fenmaradás másodlagos forrásai bőségesek és

⁸⁰⁾ Az igazi bűnös természet leírásáért az olvasót Lombroso, Garofalo, Fere. Laurent, Ellis és Me Donald munkáihoz utasítjuk.

állandók, azaz ahol vagyon felhalmozódás van, ott a szegények és a bűnösök típusai nagy néposztályokká fejlődnek. Az állattársadalmakban is vannak vétkes tagok.⁸¹⁾ Ott is vannak szegény *egyének*, akik követik a csapatot az élelemkeresésben s az erősek által megszerzett táplálék maradékain élnek; de nincs az állatok közt, – mint az emberi társadalmakban – szegény-*osztály*, mert a táplálék-főlöslég nagyon is kevés arra, s az élet föltételei általában nagyon is kemények, hogy a viszonylagos szegénysors is elviselhető legyen; nincsen bűnös osztályuk sem, mert a bűnös egyéneket kiüldözik vagy megölik.

Valamint a társas halmozódás ott kezdődik, ahol természetes táplálék-szolgáltatás van. épp úgy a bűnösök és szegények halmozódása ott kezdődik és folytatódik, ahol mesterséges főlöslég gyűl össze. Rooseveltt így ír: „A határokon – az eszközök és módok látszólagos egyformasága dacára – kiválóképpen éles ellentéteket találunk. A társadalom két végléte, a legerősebbek, legjobbak és legmerészebbek, másrészt a leggyengébbek, legügyetlenebbek s leghibásabbak azok, melyek természetszerűleg a határookra tódulnak. Azon emberek nagy része, kik erdeinkbe jöttek, hogy ott tanyát üssenek és családot alapítsanak, erősek, férfiasak és becsületesek voltak; de bőven özönlött be ezeken kívül a bevándorlók legrosszabb fajtája, ami csak valaha Amerikába került, – elitéltek, kiszabadultak és hasonlók tömegei, – kik nagyon nem kívánatos réteget képeztek a máskülönben kiváló népességben a Karolinának és Virginia területén. A déli csavargók és szegény fehérek nagy része ebből az osztályból ered, mi az erdőségben is erőszakos és súlyos bűnösökből álló nemzedéknek és még nagyobb

⁸¹⁾ Mc Donald: „Criminology.” 19-21. old.

számban ügyetlen, lusta, gyáva földönfutóknak adott életet. Sok helyen az egész közösség magatartására állandó rossz hatással vannak ... Az erdőkből zabolátlan gonosz életet éltek; gyűlölték a jót önmagáért s mindent megtettek ellene. Ahol ez a gonosz elem bővében volt, ott a lótolvajok, útonállók és más bűnösök csapatai gyakran egyesültek rossz hajlamú, ellenőrizhetetlen fiatalemberekkel, s együttvéve szerencsejátékra, verekedésre s hasonló időtöltésekre adták magukat. Azután félig titkos szervezeteket alakítottak gyakran nagy kiterjedésben és sokirányú elágazással; s ha egy közösséget birtokukba kerítettek, rémületet terjesztettek maguk körül, elűzték a hivatalnokokat s a vezetőséget s minden habozás nélkül ölték le az ellenszegülőket.”⁸²⁾

Az angol szegénytörvény (*Poor Law*) nem más, mint hosszú tudósítás a szegénység növéséről és fogyásáról egy hazug érzékenykedés ritmikus emelkedésével s esésével kapcsolatban, mely alamizsnákba és segélyekbe akarta szétosztani a királyság növekedő gazdagságát. A szegények helyzetének javítására célzó minden modern, kísérlet hathatós bizonyíték arra, hogy egy közösségnek annyi szegénye és bűnöse lehet, amennyit csak eltar.

Napjainkban a fenmaradás másodlagos forrásainak főhelyei a városok, s a szegény és bűnös népesség tényleg itt nő leggyorsabban. Az 1892.⁸³⁾ okt. 31-én lezáruló évig nem kevesebb, mint 45.777 bűnös és rovott életű embert Ítélték el New-York-City bírái. Ugyanebben a városban 1890-ben, amikor 1,515.301 lakosa volt.⁸⁴⁾ a hajléktalanok ügyeit intéző

⁸²⁾ „The Winning of the West.” 130–131. old.

⁸³⁾ Annual Report of the Secretary of State on Statistics of

⁸⁴⁾ Crime in the State of New-York 1893.

⁸⁵⁾ Mint a Federal Census mutatja.

városi szakosztály 25.212 felnőttet és 1324 gyermeket segített és 8340 családot látott el szénnel. Ugyanaz a szakosztály eltemetett 2042 szegényt. A Blackwell-szigeti szegényházban egy év folyamán 5337 hajléktalan szegényről gondoskodott.⁸⁵⁾

3. A gyakorlati szociológia problémái.

A néposztályok keletkezésének tanulmányozása megadja a kulcsát azon érdekes kérdések tudományos elrendezésének, melyekről annyit hallunk, mint a gyakorlati szociológia problémáiról. Éppen az, hogy hogyan kell összekötni a bűn, szegénység, hibák, nyomorúság, örültség, öngyilkosság tanulmányait az elméleti szociológia tételeivel, az volt sok tanulmányozónak zavaró kérdése s a szociológiai írók általában avval a közönséges fogással menekültek meg előle, hogy a tárgyukat elméleti és gyakorlati részre, elméleti és gyakorlati szociológiára, vagyis tudományra és mesterségre osztották. Megvallom, sohasem, becsültem sokra ezt a fogást. Tökéletlen vagy megakasztott gondolkodás egyszerű fortélyá az egész. A tudomány némely ténye azért gyakorlatibb, mint a többi, mert mindennapi eleiünk közvetlenebb érintkezésben van velők: a megismerhető tények magyarázhatók; a magyarázat pedig elmélet; és ha nem tudjuk a tényeket így látni, mint egészében vett tárgyunk szélesebb körű

⁸⁵⁾ „Thirty-first Annual Report of the Commissioners of Charities and Correction” és „Proceedings of the National Conference of Charities and Correction 21. évi ülés. 23. old. Charles Kellogg a hajléktalanok számát 20.000-re becsüli, a csavargó egészségesek száma 60.000 s a népesség, amiről gondoskodtak, 200.000.

elméletének beállított részét, ennek oka az, hogy nemi dolgoztuk ki kellően az egyes tételek logikai alárendelését. A gyakorlati szociológia nagy eredményeinek megfelelőbb szempontját kapjuk, ha problémáink tudományos elrendezését végbe tudjuk vinni. Ha a társulás szükségszerűen, de nem minden egyénben egyenlő mértékben módosítja a fizikai, értelmi és erkölcsi természetet, s ha ennél fogva az élet társas föltételeihez való alkalmazkodásban a fokok különbözősége kikerülhetetlen, akkor van magyarázatunk a népességnek osztályokba differenciálódására, melyek fizikai értelmi és társas természetükben élesen különböznek. Tehát megeshetik, hogy a társas fejlődés igaz elméletében találunk majd oly felfogást, mely a gyakorlati szociológia ténytömegeben tudományos rendet fog teremteni.

II. FEJEZET.

A társas elme.

I. A társas tudat.

A TÁRSAS TUDAT TERMÉSZETE.

A társadalom értelmi és erkölcsi elemei oly termékekben szövődnek össze, miket ilyenféle nevekkal jelzünk, mint a közös érzék, közvélemény s a közösség általános akarata, s melyeket együttvéve alkalmas a szociológiában társas elmének nevezni.

A társulás első eredménye az egyéni lélek fejlődése. Másodrendű eredménye a társas elme fejlődése. Lewes volt az első író, ki a társas elméről tudományos fogalmat formulázott, s ki pompásan számolt be arról, hogy mit nevez ő általános elmének. „Az egyes egyének tapasztalatai jönnek-mennek; javítják, szélesítik, lerombolják egymást és bizonyos maradék-készletét hagynak maguk után, mik intuíciókká sűrűsödve és elvekké formulázva, minden jövő tapasztalást irányítanak és módosítanak. Ezek összegét egyéni elmének nevezzük. Hasonló folyamat fejleszt az általános

elmét – mi a mindenkivel közös tapasztalatok maradék-készlete. A nyelv segítségével az egyén is részesül e közös alapból, mi így ránézve, személytelen, objektív befolyássá lesz. Mindenki erre hivatkozik. Valamennyien magunkba olvasztjuk anyagának egy részét és segítünk is a készlet növelésében. Nemcsak a természettel találjuk szemben magunkat, minék rendjéhez alkalmazkodnunk kell, de a társadalommal szemben is, melynek törvényeit követnünk kell. Meg kell tanulnunk, hogy mi a természet és mit miivel és hogy mit gondolnak és akarnak embertársaink, mert ha nem tanulunk jól s nem cselekszünk megfelelően, könyörtelen büntetés ér bennünket.”¹⁾

„... Minden új nemzedék ilyen társas közegben születik s alkalmazkodnia kell a meglevő formákhoz. A társadalomnak, bár egyének alkotják, hatalmas a visszahatása minden egyénre. A nemzetek gyermekkorában – mondja Montesquieu – az ember alakítja az államot, a nemzetek érett korában az állam alakítja az embert! Ugyanígy áll a dolog a fajtának kollektív tapasztalásával, mi az egyén tapasztalását utánozza. Elfogadhat az emberrel olyasmit, amit nem ért és engedelmessé teszi olyannal szemben, amiben nem hisz. Gondolatai csak részben az övéi; mind másoknak is gondolatai. Tetteit mások akarata vezeti – még a lázadóé is. Értékmérője kívül van. Igaz az, amit minden ember állít s minek a tapasztalás nem mond ellent, az *consensus gentium*. Ha valaki nem képes belátni ez igazságot, akkor rendellenesnek vagy örültnek mondják. Ha nem érzi, amit mindnyájan éreznek, akkor számításra kívül hagyták és természetellenesnek tartják.”

¹⁾ „Problems of Life and Mind: The Study of Psychology”
161. old.

„Minthogy az egyéni tapasztalás korlátolt s az egyéni önkény kevés, mások tapasztalásai erősítenek és gazdagítanak bennünket. A nemzet, a törzs, a felekezet az egyéni elme közege, mint a halaknak a tenger, a folyó vagy a tavak vize; ezeken át érintkeznek a külső világgal; tevékenységeiknek közvetlen mozgásai ezen a körön belül esnek. A nemzet hat a felekezetre, a felekezet az egyénre. Az egyén nem passzív, csak irányított; ő is visszahat a felekezetre és a nemzetre és segít megteremteni a társas életet, melyben részt vesz.”²⁾

Lewes nem különböztette meg egy bizonyos társadalom általános elméjét az emberiség általános elméjétől. Ezt az elválasztást jó lesz megfigyelni. Minden közösségnek vagy törzsnek és minden nemzetnek megvan a maga társas elméje, mi sokkal kevésbé hasonlít más társadalmak társas elméjéhez, mint a nemzetiségek külső megjelenése egymáshoz. Mégis vannak az összes közösségeknek közös érzései és gondolatai, azaz van az emberiségnek általános elméje.

Gondosan ki kell kerülnünk, hogy hamis fogalmakat fűzzünk a társas elme és társas tudat kifejezésekhez. Ezek nem pusztán abstrakciókat jelentenek. A társas elme konkrét dolog. Több, mint bármelyik egyéni elme s minden egyéni akaraton uralkodik. Mégis csupán az egyéni elmékben van s nem ismerünk másfajta tudatot, mint egyénekét. A társas tudat tehát nem egyéb, mint az az érzés vagy gondolat, mi ugyanabban a pillanatban minden egyénben felébred, vagy mely egyiktől a másikig a közösségben való összegyülekezés folytán terjed. A társas elme sok

²⁾ Id. mű 165. old.

kölcsönhatásban levő elmének jelensége, melyek úgy játszanak össze, hogy egyszerre ugyanazt az érzetet vagy érzelmet élik át, ugyanazon ítélethez jutnak s esetleg egyetértően cselekednek. Röviden: a társas elme több egyénnek vagy tömegnek lelki egysége.³⁾ Tehát annak a terméke, amit Tarde társas logikának⁴⁾ nevez, mi az egyéni logika termékeit szövvényesebb egészekké fűzi.

2. A TÁRSAS ELME UTÁNZÓ ÉS ÉRZELMI CSELEKEDETEI.

Az érzésnek és hitnek társas integrálódása legegyszerűbb formájában, utánzás és együttérzés kíséretében történik meg. Egy érzéshullám átrezeghet egész tömegen s felhasználódhat tisztán reflex tényekre, mint például, mikor a hallgatóság tapsban tör ki. Viszont ugyanazt a dolgot észelve, iránta ugyanúgy érezve s egymásban a belső állapotok ugyanazon külső jeleit látva, megeshetik, hogy egy társas halmaz összes tagjai vita vagy elhatározás nélkül, egyszerre hasonló cselekvésre indíttatnak. Hogy az állati életből határozott példát lássunk, ilyen eset, mikor vadul felingerelt elefántok ormányukkal súlyosan fújtatva, elűznek egy idegen elefántot, mely menedéket keres közöttük – ez a látvány gyakori Indiában.⁵⁾ Ugyanily eset az, mikor állatokat vagy emberi lényeket a hirtelen veszélyben pánik fog el, vagy rettegve és kíváncsian valami érdekes esemény színhelyére gyűlnek. Ilyenféle folyamattal történhetett meg az is, hogy madarak, mó-

³⁾ Le Bon: „Psychologie des foules.” 14. old.

⁴⁾ „La logique sociale”

⁵⁾ Tennent: „Sketches of the Natural History of Ceylon.”
114. old.

kusok, bivalyok vagy lovak seregei, százai vagy ezrei gyültek össze s költöznek rendszeresen együtt.

Az érzésnek és hitnek utánzó és együttérző integrálódása, mi többé-kevésbé heves reflex vagy ösztönszerű tettekben nyilvánul, nagy mértékben látható a nép hóbortjaiban, pánikokban, érzelmi föllendülésekben, zavargásokban, lincselésben, lázongásban és forradalmakban. A kitörés jellege részben a népesség vérmérsékletétől, részben idegalkatától és részben társas természetétől függ. Minél nagyobb a népességben a bűnösség, elfajulás és beteges érzések számaránya, annál hevesebb a zavargás. Az 1895-ik évben jun. 28-ikán Jacksonban, Kentuckyben valami Thomas Smithet, nyolc ember gyilkosát, rengeteg ember jelenlétében kereszteltek meg és akasztottak föl. A nép a folyó mentén tanyázott egész éjjel, s várta az eseményt. Kirándulóvonatok jártak, s a hegylakók százai érkeztek gyalog és lóháton.⁶⁾ Hogy egy ilyen népesség a törvénytelenység örületének lehet kitéve, az nem valami különös dolog, s nem kell meglepődnünk, ha olvassuk, hogy ezen eset előtt csak hat hónappal egy ohioi bíró visszautasította a kentuckiak kérelmét a bűnös kiadatásáért, mert Kentuckyban annyi volt a lincselések száma, hogy fel lehetett tételezni, miszerint a visszaküldött foglyot törvényes eljárás nélkül fogják megölni.⁷⁾ Az ingerlékeny, vérmes népesség sokkal jobban veti alá magát az érzelmi ragályoknak. A déli népek inkább tesznek pillanatnyi lökés folytán, mint az északiak. A dél-amerikai forradalmak, az anarchikus kitörések Sziciliában, lázongások Madrid utcáin, mint például az, melyben a katonatisztek egy csoportja megrongálta az újságok kiadó-

⁶⁾ *New-York Evening Post*. 1895. jun. 28.

⁷⁾ *Political Science Quarterly*. X. kötet. 2. szám. 1895. jun.

hivatalait 1895 márc. 16-án⁸⁾ vagy Budapest utcáin, mint például a diákok viselkedése Kossuth temetése alkalmával,⁹⁾ mindezek oly események, melyek a dolgok rendes folyásában várhatók.

A gondolkodásnélküli társas lökések hozzájáruló okai közé kell foglalnunk mindazokat, melyeket sokáig az egyéni bűnösség és őrültség tényezőinek ismertek el. A melegség például fölviszi a forradalmak, zendülések és lázongások görbét, valamint a személyek ellen elkövetett bűnök s a viselkedés rendtelenségét börtönökben, fogházakban s elmeorvosi intézetekben.¹⁰⁾ A népesség sűrűsége, a mezőgazdasági foglalkozásról az iparra való áttérés, a vetélkedés és alkoholizmus nyomása hasonló kedvezőtlen hatást okoz.

A szenvedélyes és heves társas cselekedeteknek föfeltetele mégis az emberek tömeges együttléte. A tömeg, – melyben gyors ragályként terjed az érzés,¹¹⁾ mely fogékony a sugalmazásokra, képekben gondolkodik s hallucinációi vannak¹²⁾ – vadul rombolja le a jelszókat és formulákat, mik eddig fétisei voltak.¹³⁾ A tömegben nincs meg a felelősség, mert a tömegbe merült egyén megszabadul a felelősségérettől, legyőzhetlen hatalom tudata fogja el, s így oly impulzusoknak is utat enged, melyeknek, ha egyedül volna, ellenállana.¹⁴⁾

⁸⁾ Ugyanott: X. köt., 2. szám, 1895. jun. 383. old.

⁹⁾ Ugyanott: IX. köt., 2. szám. 1894. jun. 371. old.

¹⁰⁾ Lásd Lombroso et Laschi: „Le crime politique et les résolutions.” I. köt. II. és III. fejt. I. tábla.

¹¹⁾ Le Bon: id. mű 18. old.

¹²⁾ Ugyanott: 29–30. old.

¹³⁾ Ugyanott 89. és köv. old.

¹⁴⁾ Ugyanott: 18. old.

Mint a vadember és a gyermek, a tömeg sem tőr meg semmit, vágyai és azok kielégítése között¹⁵⁾ s mindég azt a hajlamot juttatja kifejezésre, mely a sugalmazott gondolatokat azonnal megvalósítja,¹⁶⁾ A tömeg tehát mozgékony s változó ingereihez képest nemeslelkű vagy kegyetlen, hős vagy kishitű.¹⁷⁾

II. A TÁRSAS ÖNTUDAT

1. TÁRSAS ÖNTUDAT TERMÉSZETE; VITA ÉS KÖZVÉLEMÉNY.

A társas tudat elemeinek tökéletesebb integrálódása s a társas elme szövevényesebb szerveződése már elhatározás folytán, észszerű viták révén történik. A folyamat lényeges részei a társas öntudat keletkezése, a társas emlékezet s a társas értékek kifejlődése. Az eredmény észszerű társas választás, melylyel az önmagáról tudatos társadalom, mint közöség, bizonyos mértékben irányítani képes a pályáját.

A vita és a társas öntudat ugyanazon jelenségnek csak két különböző szakasza, vagy inkább egyik a folyamat, másik az eredmény. Valamint a társas tudat legáltalánosabb formájában oly gondolatokból áll, melyek az egymásra ható egyéni elmékben egyszerre jelennek meg, a társas öntudat hasonlóan, öntudatos állapotokból áll, melyek a tevékeny közlekedésben álló egyének elméiben egyszerre jelennek meg. Az igazi társas öntudatnak, amit leírni kell s nem meghatározni,

¹⁵⁾ Le Bon: id. mű 26. old.

¹⁶⁾ Ugyanott: 20. old.

¹⁷⁾ Ugyanott: 25. old.

– az a megkülönböztető sajátága, hogy minden egyén saját érzésével, gondolatával egyidejűleg gondolkodás tárgyává teszi felebarátja érzését vagy ítéletét is; hogy a kettőt azonosnak itéli s cselekszik, teljes tudatában annak, hogy társa hasonló következtetésre jutott s hasonlóan akar cselekedni.

Az egyik ember tudásának vagy véleményének a másikéval való illetén összehasonlítása révén a közösség észrevehet olyasmiket, mit különben csak érezhetné. Például a közösség érzi, de nem veszi észre a kínálat és keresletnek a vásáron való ingadozását, míg nincs az áraknak rendszeres följegyzése és összehasonlítása; de mihelyt az árjegyzéket egymás közt általánosan kicserélik, vagy a statisztikát közzéteszik, az érzés észrevétellé fejlődik.¹⁸⁾ Éppen így a jónak és rossznak bizonyos formáit, mint kényszerítő befolyást érzik, mielőtt valóban észrevennék; mert szét van oszolva és senki sem ismeri kiterjedését: és szakaszait, sem azt nem tudja, hogy más személyt is ugyanúgy érint, mint őt magát. De mikor a tapasztalásokat összehasonlítják, mikor minden ember tudni kezdi mindazt, amit a társai tudnak s mindazt, mit a dologról gondolnak, akkor ez az egyensúlyi zavar tisztán áll a társas tudat előtt, mint észrevétel tárgya s a társas tudat gyorsan alkot róla ítéletet. Ilyen az igazi közvélemény eredete, mit úgy határozhatunk meg, hogy az az öntudatos közösség ítélete egy általános érdekű tárgyról.

A közvélemény kifejlődése nyilvánvalóan függ az értemi érintkezéstől és közlekedéstől. Ahol közlekedés alig van, mint például Tenesse cumberlandi hegyi lakói között, ott nincs közvélemény. Ahol olyan tökéletes, mint volt a falusi Új-Angliában egy nemzedékkel ezelőtt, ott a közvélemény

¹⁸⁾ De Greef: „Introduction à la Sociologie.” II. rész 345. old.

elérheti fejlődésének legmagasabb fokát. Mindazonáltal a népesség szétszóródott eloszlásában is, az újság, a líceum, az egyház összetartó ereje folytán minden család tudomást szerezhethet a világ nemzeteinek érdekes eseményeiről. Mégis szabály szerint a közvélemény ott fejlődik magasra, ahol a népesség aránylag sűrű. Nem kevesebb fontosságú e tekintetben az összes osztályok vitakezdési joga. Ha nyilvános gyűlések csak hivatalos eljárással tarthatók, akkor nincs igazi közvélemény.¹⁹⁾ Tehát a politikailag szervezett társadalmakban az igazi közvélemény a szabad alkotmányos kormányforma főtartásától függ. Függ azonkívül a neveltség általános eloszlásától s a jómódúak és szegények közti igazság és rokonérzés viszonyaitól, melyekben az őszinte nyilatkozat minden osztálynak természetes szokásává lehet. A köztársaságnak inkább szelleme, mint formája szükséges. Az igazi közvélemény fejlettebb Angliában, mint Franciaországban. Végzetes ránézve az a félbűnös demokrácia, mely annyit ártott az amerikai városoknak.²⁰⁾

Mégis, legyen bár még oly köztársasági a közösség szelleme, s tagjai legyenek még oly értelmesek is, a közvéleményt mindég néhány vezető elme alakítja. A helyi közösségekben most már nem mindig a plébános, az uraság és az

¹⁹⁾ Lásd Jephson: „The platform.” Jephson munkájának nagy érdeme az az éles megkülönböztetés, amit ő azon politikai viták miket bármely egyéni érdekeltség kezdhet oly országokban, mint Anglia és az Egyesült Államok és az olyanfajta politikai viták közt, melyet csak másfél századdal ezelőtt csakis kormányon levő hatalmak kezdhettek, – megállapított.

²⁰⁾ Az Egyesült-Államok közvéleményének legjobb beszámolója Bryce: „The American Commonwealth.” IV. rész. Lásd ezenkívül Jenks: „The Guidance of Public Opinion.” *The American Journal of Sociology*. I. köt. 2. szám. 1895. szept.

orvos az, aki a falusi gondolkodáson egy nemzedékkel ezelőtt uralkodott. Sok helyen túlszárnyalta őket az üzletember, – nem mindig a lakosság javára. Nagyobb arányú közvéleményt szerveznek a nyilvános gyűlések és a sajtó; de ezt néhány gondolkodó vezeti és néhány ügyes kezeli. Valószínű, hogy még így is kevésbé becüljük a gondolkodó ember társas befolyását, pedig a hősök tiszteletével és az, idealizmussal szemben való visszahatás e napjaiban az ellenkezővel gyanúsíthatnának bennünket.

Az Egyesült-Államokban a nyomtatás a közvélemény fontos szervévé lett a rabszolgaság elleni izgatás korában. Azok az elterjedt vélemények, melyek szerint a nyomtatás minden egyéni befolyást elnyel a személytelen vélemények napi özönében s melyek szerint kiszorította a templomi és utcai szószerket, bizonyíthatóan tévesek. A nyomtatás a legmélyebb benyomást olyankor tette a közvéleményre, mikor egy parancsoló személyiség szócsöve volt, egy Garnson, egy Greeley, egy Bowles, egy Curtis idejében. Ezenkívül a tömeg nem tudja, hogy a színpalak mögött, az újság kiadóhivatalában a gondolkodás embere, ki a világ előtt ismeretlen, mesterségbeli társainak ismerős és rányomja egyéniségének bélyegét gondolataikra és munkáikra.

A nyomtatás továbbá csak békés időkben főszerve a közvéleménynek. A politikai harcok izgalmaiban az utcai emelvény, ez a korábbi szerv újítja fel tevékenységét. A szószerk kétségtelenül nem érezteti többé hatását rendes körülmények között a nyilvános ügyekben, de valószínűleg még hosszú időre az marad, mi századokig volt, az erkölcsi ügyek elintézésére fentartott hatalom szerve. New-York-City, melynek polgári kötelességérzetét egy igen komoly pap szónoklatai hívták fel, bizonyítéka annak, hogy még nincs nagyon késő

az emberiség történetében arra, hogy alkalmissá a szószerzők oly hatalma is előállhasson, aminőt Savonarola, Luther, Calvin, Whitefield, Wesley, Parker és Ghaning idejében láttak.

A közösségnek a maga öntudatában eleven összekötő egysége van. A kölcsönös segítség és az egyének védelme, mely öntudatlanul működött, a társas összetartás megőrzésének többé nem egyetlen módja; a közösség érzi és észreveszi egységét. Az egység ez érzésének kell elpusztulnia, mielőtt a romlás bekövetkezik.

2. HAGYOMÁNY.

De még az öntudat is minden adott megnyilvánulásában csak pillanatnyi kötelék. Ebben a tekintetben a kölcsönös segítség kötelékének alatta áll. Azonban folytonossá válik a társas elme fejlődésének egy másik szakaszában, nevezetesen a társas emlékezetben. A társas emlékezet az átvitt tudásnak és hitnek összessége, mit a hagyomány néven ismerünk. A hagyományban a viszonyok, a gondolatok s ezek öntudatlanul sarjadt használata belső hasznosságuk miatt megmaradt, tudatosan meghatározódott s emlékezetbe vésődött. A múltnak összegyűjtött tapasztalása az egyének közös birtokává lett. A hagyomány így több nemzedék közvéleményének integrálódása.

A hagyományok egész tömege a hagyományok három nagy rendjébe oszlik szét s ezek ismét egyes hagyományokba, nnk az élet különböző érdekeinek megfelelnek. Az elsőrendű hagyományok: a gazdaságiak, vagyis a hasznosítás hagyományai; a jogiak, vagyis a kímélet hagyományai; a politikaiak, vagyis a szövetkezés, tiszteletadás és engedel-

különíteni a fiatalokat szülőiktől s a fajukhoz tartozó összes felnőttéktől több nemzedéken át, hogy meglássuk, vajjon tovább építenék-e fészkeiket a szokott módon, az ősi mintától való eltérés nélkül. Hogy két-három nemzedéken át egy egész faj birtokába keríthet valami új ismeretét, azt bizonyítja a madarak megváltozott szokása a telegráf és elektromos drótok eljövetele óta, s a vadászott állatok ügyessége, melylyel a sportemberek újabb csalfaságait kijátszák.²¹⁾ Ha az állatok gazdasági tudása részben hagyományos, lehet, hogy egynéhány hangyafajban a kímélet és szövetkezés bizonyos szabályai szintén hagyományosak

A gazdasági hagyományokat minden társadalomban megtaláljuk. Még a legalacsonyabb vad hordáknak is tekintélyes ismereteik vannak ehető és gyógyító növényekről, sok állatfaj szokásairól s az alsóbb gazdasági mesterkedésekről. A jogi és politikai hagyományok alkotó elemei is megvannak a vad állapotban. Maguk a hagyományok a barbár állapotban jól kifejlődnek, de kidolgozottá csak a civilizációban lesznek.

Az állati társadalmakban a másodrendű hagyományoknak semmi jelét sem találjuk, de minden emberi társadalmakban megvannak. A személyi vagy lelki hagyomány az embernek önmagára, mint testből és lélekből álló lényre vonatkozó hiteiből áll. A vadak közt sok lélektelen tárgyat tekintenek személyesnek és föltételezett szokásaikba és hatalmukba vetett hit teszi a lelki hagyományok nagy részét. A civilizáltak között a személyiség hagyománya főleg a szellemi természetre, az értékességre s a tudatos énnel valószínű sorsára vonatkozó hitekből áll. Az esztétikai hagyom-

²¹⁾ Tylor: „Antropology.” 54. old.

mány a hangokba és képekbe mint személyes kifejezés-módokba vetett hitekből áll., A vadember az árnyat vagy a képet igazi szellemi valóságnak, a visszhangot egy láthatatlan lélek hallható hangjának tartja. A civilizált ember többé nem tekinti élő lényeknek a hangokat és a formákat ilyen durva értelemben, de a zenében és plasztikus művészetekben velük fejezi ki és róluk olvassa le a szellemnek legfinomabb megnyilvánulásait. A vallásos hagyomány a léleknek a test halála utáni létére, a láthatatlan személyes hatalmakra (szellemektől istenekig) vonatkozó hitek összesege, mely felsőbb lényekről felteszi, hogy a természet jelenségeit kormányozzák s az ember sorsát irányítják. A vadember hiszi, hogy a világ a holtak szellemeivel van benépesítve. Félelemmel gondol rájuk, és beléjük vetett hite a babonák zavaros szövevénye. A barbár a szellemeket rangsorozza az első és legyőzhető szellemektől a hatalmas istenekig, akik rendszeren bizonyos törzsfők vagy rettegést keltő természeti tárgyak lelkesítő szellemei. A civilizált vidéken a tudatlan még hisz a szellemekben s a népesség nagy része még hisz személyes istenekben vagy egy mindenható istenben. Tévednek, akik azt hiszik, hogy a vallásos hagyomány eltűnőben van.

A fogalmi gondolkodás hagyományai a harmadrendű hagyományok, csak a civilizációban lelhetők fel. A legrégibb a teológiai hagyomány, mi a népies vallásos hit szolgáltatta anyagon való fáradságos okoskodásokból és elmélkedésekből származott. A személyes Isten létének bizonyítására célzó kísérleteknek foglalata, mely magyarázni akarja természetét és szándékait s bizonyítani, hogy teremtette s gondviselően kormányozza a világot és az embert.

A metafizikai hagyomány a teológiából származott.

A mindenség teológiai magyarázatát azzal finomítja, hogy „másodrendű okokat”, törvényeket és elveket vesz föl a jelenségek és azok végső oka, az Isten „fiat”-ja között. A tudományos hagyomány a világról és emberről szóló tényleges tudásunk összege megkülönböztetve ezt a rájuk vonatkozó hozzávételeinktől. Ez a megfigyelések, tapasztalatok és osztályozások átvizsgált foglalatja. Nem próbál a létnek végső titkaiba behatolni, csak annyiban magyarázza a világ alkatát, hogy kimutatja, hogyan viszonylik az egyik dolog a másikhöz egymásutánban vagy együttlétben.

3. ÉRTÉKMÉRŐK, TÖRVÉNYKÖNYVEK, VALLÁSOK, POLITIKÁK.

Mint hogy a hagyományos hitet az új gondolatok szüntelenül módosítják, a hagyományok a folyó véleményekkel folyton integrálódnak. Az eredményeket sokféleképpen ismerjük, mint értékmérőket (*standards*) törvénykönyveket, politikákat, ideálokat, ízléseket, vallásos és egyéb hiteket és „izmus”-okat.

A gazdasági hagyományoknak és a folyó gazdasági véleményeknek szövevénye a közösségekben való élésnek általános értékmérője (*standard*). Ezt a szót a közgazdasági írók lazán használták. Például nem azok a cikkek a munkásosztály életének értékmérői, melyeket elfogyaszt; ezek csupán ez értékmérőnek jelei. Még kevésbé értékmérő a pusztá vágy. A munkásdemagógnak nincs szükségképpen magasabb értékmérője, mint követőinek, ha hangoztat is valami meddő vágyódást a földért, mit azok nem éreznek. Az életnek valódi értékmérője a gazdasági életnek bizonyos

fogalma, mi kormányozza a vágyakat s ellenőrzi a viselkedést.²²⁾

Hagyományos hitekből és új gondolatokból áll változó arányban s ezen tényezőkkel változik. Nem azért alacsonyabb a magyarok életének értékmérője Pennszilvania szénégető kerületeiben az amerikaiak értékmérőjénél, mert a magyarok megelégszenek olyan táplálékkal és lakással, mitől az amerikai szabadkozniék, hanem fordítva, a magyarok könnyen kielégíthetők, éppen, mert az értékmérőjük alacsonyabb.

A jogi hagyományoknak az új törvényekkel való összeszövődése a törvénykönyv.

Hogy mennyiben eleme a törvénynek a napi közvélemény, mit még nem foglaltak kódexbe, ez oly kérdés, melyen a jogtudósok nem egyeznek meg. Elfogadják, hogy a közvélemény befolyásolja a törvény értelmezését s a köztársaságban a közvélemény valódi kényszerítő hatalom az összes névleges hatalommal szemben. A jog elméletének és gyakorlatának szempontjából minden törvényt, mit a tekintély kijelentett, meg kell tartani, míg vissza nem vonják, de mint a társas elme jelensége, kétséges, hogy vajjon bármely szabály is, mit a közvélemény nem erőszakol, törvény- e igazán.

A politikai hagyomány és folyó politikai vélemény szövevénye a politika – a törvényhozás és kormányzás terve vagy programja. Nyugodt időkben, mikor a kormány egy része hatalmában hosszú időre körülsáncolja magát, a hagyomány eleme uralkodik. Az Egyesült-Államok polgárháborúi után a köztársasági párt húsz évig élt a háború

¹⁾ Lásd alább 335. old.

eredményein s végül azért bukott meg, mert képtelen volt politikáját új forrásokból táplálni. A zavargások idejében, vagy mikor új érdekek hívják ki a figyelmet, a politikában a napi vélemény az uralkodó elem.

Az új gondolat a személyiség hagyományaival össze-
szövődve ideált teremt. Az esztétikai hagyomány és a napi kritika együtt képezi az Ízlést. A hagyományos vallásos hitek és a napi vallásos fogalmak terméke a vallásos meggyőződés. A teológiai hagyománynak a napi fogalmaktól szenvedett módosulása a hit. A metafizikai hagyomány módosítása a napi gondolkodással – „izmus.” A tudományos hagyománynak az új felfedezésekkel való módosítása nem igényel új nevet s nincs is új neve, mert a tudomány nem engedi megalkudni a régit és az újat. Amit a régiből újabb kísérletek igazolnak, azt megtartja, de amit helytelennek, azt kirekeszti s a tiszta eredmény az igazság.

A hagyomány és vélemény e termékei csak az egyéni elmékben élnek. Prof. Durkheim okoskodása, mely szerint azért független objektív valóságok, mert leírhatók, hibás:²³⁾ a leírás értelmetlen az élő olvasó tudása nélkül. De minden adott pillanatban megvannak az egymásraható elírnék egész sokaságában s így épp úgy objektívek, mint szubjektívek minden egyénre nézve. Minden fejlődő elmére kívülről kényszerülnek és az engedetlenségre és figyelmetlenségre szabott büntetésekkel szentesítik őket, mely büntetések a kinevetéstől, helytelenítéstől és kizárástól a kollektív kényszerig vagy boszuállásig fokozódhatnak.

A társadalom lelki élete értékmérőinek, törvénykönyveinek, politikáinak, ideáljainak, ízléseinek és vallásos és

²³⁾ „Les règles de la méthode sociologique.” I. fejt.

egyéb hiteinek, izmusainak és kutatásainak csatornáin át szüntelenül változó eloszlásban játszódik le. Egyik nemzedék politikába, másik üzleti ügyekbe merül: néha a társadalom vallásos, máskor teremtő, művészi hajlamú, máskor meg tudományoszerető. De mindég megfigyelhető a törekvés egy természetes egyensúly elérésére. A hagyományos hitek és napi vélemények a népesség különböző részeiben minden adott pillanatban más formákat vesznek fel. A társas élet termékei kölcsönösen összefüggők. Ez a társas logika a maga legmagasabb megnyilatkozásában.

4. TÁRSAS ÉRTÉKEK.

A közvélemény, a hagyomány és a vélemények összefonódása a hagyománnyal a társas lélek értelmi termékei. Ezekkel állandó kölcsönhatásban vannak a vágyak folyton változó formái. Az értelmi termékeknek a vágyakkal való összefonódásában tehát végleges a társas elemeknek és termékeinek integrálódása. Az eredő végső termékek a társadalmilag fontos dolgok társas becslései. Ezek társas értékek és hasonlítanak az egyéni lélek szubjektív értékeihez.

Minthogy a társas jelenségek pszichológiai alapja a nemnek tudata, tehát a társas érték legmagasabbrendű tárgya maga a nem, vagyis a tudatos élet típusa, mely a társadalmat jellemzi. Minden nemzet legtöbbször becsüli saját jellemző tulajdonságait s önmagunknak e társas értékelését hívjuk nemzeti elfogultságnak. Ez a lényege az angolok szeretetének, melylyel az angol dolgok iránt viseltetnek s az amerikai büszkeségének, melylyel az amerikai dolgokra tekint. Bizonyos esetekben a társas típus fizikai és

lelki vonásai egymás rovására külön értékelést nyernek. A görögök különösen a görög formákra voltak büszkék, a zsidók legtöbbször tartották az igazlelkűséget, mely nemzetüket Isten választott népévé magasztalta. Minden politikailag szervezett nemzetben, minden fajtában, nemzetiségben, helyi közösségben, családban, osztályban, klikkben és körben egyformán a *nem* vagy a *típus* az, mit legtöbbször becsülnék.

Társas értékben a típust legjobban megközelíti a társas összetartás. A társadalom főmaradása az egységen múlik s ha ez veszélyben forog, a közösség bárminő áldozatokra hajlandó, ha azok az egység megmentését szolgálják. A társas érzés legpompásabb példái azok a hazafiúi lelkesedések, melyek a nemzeteket fenyegető szétrombolás tudatából keletkeznek. A hűség is, mint összetartó kötelék szintén társadalmi érték minden közösségben, ahol a társas érzés már eléggé kifejlődött. Ahol az önkényes hűség hiányzik, ott nagy értéket tulajdonítanak oly fogásoknak is, mint a vesztegetés, pártfogás és kényszer.

A társas értékek sorrendjében harmadik helyet foglalják el a közösség külön tulajdonai és birtokai. Ezek közt első a terület, mely iránt bizonyos érdelemmel viseltetnek s ez a nemzeti tartomány kiterjedésére és termékeire való büszkeség hozzájárulásával állandó hazaszeretetté fokozódik. A szigorúan vallásos társadalmakban s különösen azokban, melyek még nem nőttek ki a barbár állapotból, a szent helyeket nagy áhitattal becsülik meg. A szent hegy – a Sinai, az Olimpus – a szent folyó, az isteni gyógyulás tava mind nagy tiszteletben részesülnek. Minden nemzet legértékesebb tulajdonai közé sorolja vezéreit, hőseit, szentjeit és isteneit. Majdnem ily becsesek szertartásaik és szo-

kásáik, modoruk és erkölcsük, törvényeik és mulatságaik. A görögök az olimpiádokba, a hinduknak Manu törvényébe, a zsidóknak Mózes törvényébe, a rómainak a tizenkét táblába s az angolnak közjogába vetett büszkesége a társas értékek legjobb példáit szolgáltatja. Főlöszleges részletesen bizonyítani, hogy a közös tulajdonok és birtokok társas értékelése csak a nem tudatának megnyilvánulása. Az istenek és a hősök a közösség tagjai, ama közösség tipikus erkölcsi tulajdonságainak legjobb példái. A szertartások és szokások, a modor és erkölcs a típus megkülönböztető jelei. Végül a törvények, az istentisztelet formái és a mulatságok a közösség jellemének maradandó kifejezői.

A fontosság és fejlődés rendjében utolsók azok a társas értékek, melyek kedvezők a társas egészbenmaradásnak és kifejlődésnek, továbbá a társas élet kiterjesztésére és a társas típus tökéletesítésére célzó törekvéseknek absztrakt föltételeire. Ezek a föltételek a szabadság, egyenlőség és testvériség. Mint Fitz-James Stephen fényesen kimutatta.²⁴⁾ ez a három feltétel bizonyos mértékben összeférhetetlen. Tökéletes szabadság és tökéletes egyenlőség nem férnek össze. Ha mind a hármat egyformán becsüljük, akkor mindenik értékét magasabb értékek alá kell rendelni, ellenkező esetben forradalmi fejtelenség lesz az eredmény. Általában azonban nem becsülik őket egyformán. A társas típus egyenlősége és a társas összetartás kedvéért a szabadságot részben feláldozzák az egyenlőség bizonyos formáinak, vagy csak bizonyos dolgokban való egyenlőségnek, ellenben a haladás kedvéért az egyenlőség más módjait viszont feláldozzák a szabadságnak. Az igyekezet formái misszionáriu-

²⁴⁾ „Liberty, Equality, Fraternity.”

sok, filantrópok és nevelők törekvései. A modern szellemnek e jellegzetes nyilvánulásai a legmagasabb társas típusok az alsóbb fajták, a szegények, a szerencsétlenek s a tudatlanok közti terjeszkedésre irányuló szenvedélyes vágyának adnak kifejezést,

A társas értékeket, viszonylagos fontosságuk természetes sorrendjében neveztük meg, de a társas elme tényleges értékelései ettől a sorrendtől gyakran eltérnek.' A társas hasznosságokat gyakran teszik rossz helyre a sorban. A társas hasznosságok viszonya megfelel a termelt és fogyasztott javak viszonyának az üzleti értékek terén. A társas típust kivéve, az értékek minden faja tulajdonképen bizonyos célra irányadó eszköz. Céljuk a típus, melyért a társas összetartást, a társas tulajdont s a társas föltételeket föntartják; valamint a fogyasztott javak nyújtják a célt, melyért föntartják a termelés eszközeit, a kicserélés gépezetét, a munka szervezését s a szükséges törvényes föltételeket. De valamint a szerényebb értelmiségü ember könnyen esik abba a szokásba, hogy a termelők javait – kivált a pénzt és a hitelt önmagáért valónak tekintse, s így a közgazdaságnak hamis rendszerét alkotja meg, ugyanígy tesz a közösségnek számos osztálya, melyek a társas tulajdonokat és intézményeket önmagukért való dolgoknak tekintik. Ez minden konzervativizmus alapvonása. Példa rá a jogász törvénytámasztalása, vagy a politikus, ki feláldozza a hazafiságot pártkérdésekért, vagy a vakbuzgó pap, ki hajlandó egyházát célnak tekinteni, melynek fönnmaradásáért törődik velünk az isteni gondviselés.

5. ÉSZSZERŰ TÁRSAS VÁLASZTÁS.

A társas értékek az észszerű társas választás alapjai. Ezek határozzák meg a társas akaratot, amennyiben ennek tettei elhatározásból folynak.

Azzal, hogy a társas elme elhatározott cselekedeteiről beszélek, természetesen már elvetem azok következtetését, kik azt tartják, hogy a társas elme sohasem cselekszik meggondolásból, vagy hogy tettei legalább is kevésbé meggondoltak, mint az egyének tettei. M. Le Bon bizonyítékokat hoz fel, hogy a tömegben tudattalan cselekvés, érzés és szenvedély uralkodik, mert az egyének kevésbé különböznek érzésben, mint értelemben.²⁴⁾

Következtetése kétségtelenül igaz a tömegről (*crowd*) a szónak megszokott értelmében, de Le Bon e szó értelmét nagyon kiterjeszti és nemcsak egy helyre gyűlt személyek bizonyos számát jelöli vele, hanem a személyek minden osztályát, melynek tagjai érdekeik miatt közlekedésben állanak egymással. Ez utóbbi értelemben vett társulásokra következtetései nem mindig igazak. Lehetséges, hogy azokban a hosszú tanakodásokban, melyeket állandóan találkozó és elváló, vagy találkozás nélkül közlekedő embercsoport folytat a legészszerűbb elmének legmagasabb gondolatai uralkodnak.

A váltakozó találkozás és elválás az igazi társas elhatározás lényeges föltétele. Mert a társas elme távol áll attól, mit Le Bon róla bizonyítani próbál,²⁶⁾ hogy nagyon különböznék örököseiben az egyéni elmétől. Csodálatosan hasonlít az egyéni elméhez és semmiben sem) jobban, mint észbeli fo-

²⁵⁾ Id. mű 16-17. old.

²⁶⁾ Id. mű 15. és következő oldalak.

lyamataiban. Mikor az egyén határoz, akkor a szándék és cselekvés, vagy a föltevés és ítélet közé új gondolatokat bocsát. Odafordítja figyelmét – amint mondja – mi egyszerűen azt jelenti, hogy a gondolat és impulzus folytonosságát megszakítja azzal, hogy elméjét új befolyásoknak nyitja meg. Az elhatározáshoz idő és új gondolatfűzések szükségesek. Ha a társas elme elhatároz, ugyanily folyamaton kell átmennie. A varázst, mi a tömeget leköti, meg kell törni. Gondolatainak irányítását meg kell zavarni a jelszófétisek hipnózisének meg kell szűnni. E célból a tömegnek szét kell szóródnia; a gyűlést el kell napolni; a törvényhozónak választóihoz időnkint vissza kell térni. Ha ez megtörtént, a társas elmének épp oly észszerűen kell cselekedni, mint ahogyan az egyéni elme cselekszik.

Hogy tényleg így határoz, annak pozitív bizonyítékát szolgáltatják a népdöntések sereges példái, melyeket évekig tartó izgatás és viták előztek meg; ilyen volt a gabonatörvény visszaállítása Angliában 1849-ben, a rabszolgaság eltörlése az Egyesült-Államokban 1865-ben, a soknejűség ellen szóló törvény 1862-től 1887-ig, a házasságtörés törvénye Franciaországban 1884-ben, a választás törvényeinek megújítása 1894-ben s a polgári közigazgatás reformjának állandó haladása.

Az időnek s új szempontoknak fontossága a társas elhatározásokban a tudomány szavaival igazolja kormányrendszerünk megakadásait s ingadozásait és különösen a legfelsőbb bíróságnak függetlenségét az alkotmány-értelmező és bírói hatalomban. A megakadásoknak és ingadozásoknak magukban nincs értelmük, de sikeresen dolgozó gépezetül szolgálnak arra, hogy a társas elme a szenvedélyes cselekvések helyett elhatározásból cselekedjék.

A társas elme elhatározott cselekedeteiben értékmérőit, törvénykönyveit, politikáját, vallásos és egyéb hiteit nemcsak az egyénekre kényszeríti rá; ugyanígy hat az egyének csoportjaira is, melyek többé-kevésbé tudattalanul és a kölcsönös segítség különböző viszonyai között nőttek fel. Bizonyos csoportosulásokat másokkal szemben fentart s ezzel megalkítja a társas szervezetet.²⁷⁾

²⁷⁾ Bosanquet „The Reality of the General Will”, *International Journal of Ethics*. IV. kötet, 3. szám, 1893. ápr.

III. FEJEZET.

A társas összetétel.

I. . Társas összetétel természete és elemei.

1. A TÁRSAS ÖSSZETÉTEL ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI.

A társadalom szervezetében az egyének először kis csoportokká egysülnek. A kis csoportok nagyobb csoportokká s ezek még nagyobb csoportokká tevődnek össze. Mindenik teljes kis csoport, tehát mindenik nagyobb csoport is egynél több nemzedékből való egyéneket tartalmaz. A férfiaknak és nőknek gyermektelen egyesülése tökéletlen csoport és társadalmilag is, fiziológiailag is felsülés. Eszerint minden csoport bizonyos mértékben leszarmazott halmozódás terméke. Tehát élhet más csoportoktól függetlenül, fentarthatja magát és nagyobb arányokat is ölthet. Minden csoport, legyen az kicsiny vagy nagyobb, oly elemekből áll, mik kevésbé hasonlítanak egymáshoz, mint amennyire bármelyik csoport mint csoport hasonlít bármelyik hasonló alkatú csoporthoz, Például az apa, anya és gyermek a család valamely adott típusában kevésbé hasonlítanak, mint két ugyanoly típusú család. Bármely város lakói, kik között kü-

lönböző nemzetiségek, különböző korú, képességű, jellemű és ízlésű emberek vannak, sokkal kevésbé hasonlítanak, mint a város a szomszéd városokhoz. Az amerikai Unió egyes államainak lakói sokkal jobban különböznek egymástól, mint az államok. Így minden csoportnak egészben véve ugyanazok a jellemzői s ugyanoly módon él, mint bármely hasonló összetételű és méretű közösség. Az ily csoportok tehát kölcsönösen segítik és támogatják egymást, de csupán számukkal és tömegükkel és nem munkamegosztással.

A társas összetétel csoportjai az egyének fiziológiai és pszikológiai tevékenységnek s a természetes kiválasztásnak termékei. Tudattalanul keletkeznek s uralkodó formaikat az életföltételekhez való tudattalan alkalmazkodás állapítja meg, mielőtt a társas elme róluk gondolkodni kezdene. Mindezideig az az állati s az emberi csoportok esetében is. Ma azonban az emberi társadalomban a társas elme már elmélkedik a természetes csoportok összetételéről és formájáról s rájön, hogy bizonyos összetételeket másoknál jobban szeret. Ezt követi a tudatos választás és az alkalmazkodás. Tehát minden emberi csoportosulásnak alkalmazkodnia kell nemcsak a fizikai föltételekhez, hanem a társas elméhez is. Igaz, hogy a csoportosulások egyéni megszokásoknak természetes eredményei, de mesterségesen módosítja őket a társas öntudat, mely választ és szentesít.

2. A CSALÁD.

Az állatok közt a madarakon alul nem sok a társas összetétel. A madarak majdnem mind családban élnek, A hím segít a nőnek a fészeképítésben, az ivadék védelmezésében és

a táplálék megszerzésében. Brehm szerető családi életük lelkes csodálatában kijelenti, hogy őszinte házasság csak a madarak közt fordul elő.¹⁾ Az emlősök nemi mind alkotnak családot, bár az anyai érzés minden fajukban erősen ki van fejlődve. A társasabb fajok némelyikében mégis együtt él a hím a nővel, mint a megszületett fiatalok ellátója és védője. Ez így van a ceteknél, a tengeri kutyáknál, a vízilovaknál, a mókusoknál és vakondoknál, a rénszarvasok, gazellák s a kisebb antilopoknál.²⁾ A családi élet legmagasabb fokán azonban; a négykezüek állanak. A megfigyelők állításai szerint a családi ösztön az orángutánokban, a gorillában és a csimpánzban majdnem olyan erős, mint az emberben.

Az összes emberi lények a legalsóbb vadaktól a civilizáltkig családi csoportokban élnek. Az emberi család legegyszerűbb formája aránylag rövid időre történő páronkénti elrendeződés. A legjobb példák egyikét a minkopiknál találjuk, hol az atya együtt él az anyával, miig a gyermeket az emlőtől elválasztják s aztán más asszonyt keres,³⁾ Valamivel állandóbb, de ritkán élethossziglani családi párosodás található az ausztráliai feketék,⁴⁾ az észak-grönlandi eszkimók,⁵⁾ Brazília amazonmelléki indiánjai⁶⁾ és más vad törzsek között. Általában a vadak közt különösen gyakoriak az elválások, házasságtörések és újraházasodások.

²⁾ „Thierleben.” IV. köt. 20 old.

³⁾ Lásd: Westermarck: „The History of Human Marriage.” 12. old. s az ott idézeteket.

⁴⁾ Belcher *Transactions of the Ethnological Society of London*. New Series. V. köt. 186V. 45. old.

⁴⁾ Lumholtz „Among Cannibals” 32V. és 162. old.

⁵⁾ Személyes közlések részemre a Peary-expedíció tagjaitól.

⁶⁾ Spix and Martius „Travels in Brazil” II. köt. 246-248. oldal.

A sokférjű (*polyandrian*) család, melyben egy asszonynak több férje van, a világ igen sok részében található, rendszeren olyan törzsekben, melyek a vadságból a barbárságig már eljutottak. A sokférjűségnek két jellegzetes típusa van, melyeket az etnológusok nairi és tibeti sokférjűség néven ismernek. A nairi sokférjűségben, mi délkeleti Indiában fordul elő, egy asszony férjei nincsenek rokonságban egymással. A tibeti sokférjűségben a férjek fivérek. A tibeti sokférjűség általánosabb forma. A sokférjűség Ceylonban a legújabb időkig fennállt; csak nemrég tűnt el Új-Zélandból; nemrég megvolt még Új-Kaledoniában s a Csendes tenger más szigetein; megvan még az Aleutakon; az Okhotsktól északra a korjások között s a saporogiak között. Humboldt észrevette az Orinoco indián-törzsei között; közönséges volt a Kanári-szigeteken, Afrikában a hottentoták közt, a damaraknál s a bantu-fajtának hegyi törzsei között. Nyomai vannak a madagaszkári hovák között. Bizonyos, hogy előbb a piktek és írek között is uralkodott és sok bizonyíték van arra, hogy alkalmilag más árja-ágban is előfordult, valamint megvolt a sémi és hámi népek között is.⁷⁾

A családnak egy formáját, mi közönséges volt a Hawaii szigeteken, mikor oda a fehérek először betörték, hawai néven punaluának hívják. Abból áll, hogy egy csapat nővér egy csapat fívérel összeházasodik úgy, hogy mindenik asszony az összes emberek felesége s mindenik ember az összes asszonyok férje. Ez a forma ma is megvan az indiai fodák között.

A soknejű család, melyben egy ember két vagy több

⁷⁾ Mc Lennan „Studies in Ancient History” 97. old.

asszonyokkal lakik, még általánosabb, mint a sokférjűség. Az egyetlen családi forma mégis ritka bármelyik törzsből vagy nemzetben. Minthogy sok múlik azon, hogy egy férj képes-e nagy háztartást fentartani, gyakran együtt van más formával, úgy hogy a jómódú osztály soknejű, ellenben a szegény osztály kénytelen megelégedni egynejűséggel vagy sokférjűséggel. A soknejűség egyáltalán nem szorítkozik a vad vagy barbár közösségekre. Kínában és Törökországban virágzik és csak újabban szűnt meg törvényes házassági forrnia lenni az Egyesült-Államok egyik területén. Törvénytelenül és titokban megvan minden amerikai és európai államban.

A család egyetlen formája, mi a keresztény nemzetekben szentesítve van, az egynejűség, egy férfi s egy asszony egyesülése azzal az ígérettel, hogy a házasság élethossziglan fog tartani. Tényleg azonban a házasságtörés különböző okokból mindenütt meg van engedve s az egynejű család rendszeren nem állandó. Az utóbbi időben a házasságtörések száma gyorsan nő az Egyesült-Államokban és Európában. A következő fejezetben okokat fogunk felsorolni arra, hogy ez a jelenség ideiglenes s hogy az egynejű családnak egy sokkal állandóbb formája van fejlődőben.⁸⁾

3. ETNIKAI ÉS DÉMOTIKUS TÁRSADALMAK; HORDA, TÖRZS, NÉP.

Az emberi társadalmak, melyek családokból állnak s nagyobb halmazokká szövődtek, kétféle típusúak, etnikaiak és demotikusak. Az etnikai társadalmak leszármazott halmozó-

⁸⁾ Lásd alább 414. és köv. old.

dások, legfőbb társas kötelékük a valódi vagy képzelt vérrokonság. A démotikus társadalmak gyülekezett társulások. Oly népcsoportok, melyeket a rendszeres érintkezés, kölcsönös érdekek és együttműködés tart össze, kevés vagy semmi tekintettel eredetükre, vagy a leszármazásbeli rokonságra.

Az ethikai társadalmak közé kell soroznunk az összes közösségeket, a legkisebb vad hordáktól vagy bandáktól kezdve felfelé valamennyit, kivéve a polgári államokat, melyek egy határozott területen állandóan megalakultak s beléptek a társas berendezésnek azon kiterjedő fejlődésébe, mely folyamattal együtt jár a rendszeres és sokoldalú kereskedelem, az ipari mesterségek és a hivatások szaporodása s a népességnek jól elválasztott társas osztályokra szakadása. Ma a társas összetétel minden fajának összehasonlító tanulmányát elvégezhetjük tényleg meglévő közösségekben.

A meglévő faji társadalmakat három nagy osztályba sorozhatjuk, melyek megfelelnek társas összetételük elért fokának.

A legelső Osztályban kis hordák vannak, melyek mindegyike csak néhány családból áll s rendszeren huszonöt–száznál több személyt nem foglal magában. E hordák közül egy sem él más, hasonló fajú, nyelvű és kultúrájú hordával való közlekedés nélkül. Az izgatottság vagy félelem befolyása alatt, vagy hogy valami szokatlan táplálék-szolgáltatásban osztozának, vagy a költözés céljaira az ilyen hordák időnkint nagy számban gyűlhetnek össze. De maradandóan, közös fő alatt nem egyesülnek katonai vagy politikai cselekedetekre, sem semmiféle vallási vagy ipari szervezet nem tartja őket össze. A második osztályba kerülnek mindazok a társadalmak, amelyekben különböző hordák nagyobb s jól szervezett közösséggé egyesültek, határozott területet foglalnak el,

ugyanazt a nyelvet, vagy nyelvjárást beszélnek s egységükről tudatuk van; ugyanebbe az osztályba tartoznak azok a társadalmak is, melyekben egyetlen horda eredeti alakjának sokszorosára nőtt, differenciálódott és szerveződött. A legkisebb egyesült és szervezett társadalom, mely egyes családoknál nagyobb társas csoportokból áll, – a törzs.

A harmadik osztályba tartozik a törzsi közösségek minden összetartozó halmaza vagy szövetsége, melyben a társas berendezésnek kereskedelmi, ipari és értelmi oldala még nem fejlődött ki s még nem vált polgári, azaz városi vagy nemzeti társadalommá. A törzseknek ily összetartó halmaza vagy szövetsége nép, azaz etnikai nemzet.

Különbséget kell tennünk az etnikai szervezet két nagyon különböző típusa között, melyek egyike nyilvánvalóan régibb, mint a másik. A régibbet nevezhetjük asszonyi ágon való leszármazásnak (*metronymic*). Az ily csoportban minden rokonságot az anyai-ág szerint állapítanak meg, az apai oldalról való rokonságot nem is ismerik. Minden ily társas csoport a természeti tárgyak bizonyos osztályáról van elnevezve, mint például egy állat vagy növényfajról, mit nőneműnek tartanak s miből szerintük az egész csoport eredetét vette.⁹⁾ Az így tekintett tárgyak osztályát az etnológusok totemnek nevezik, mi körülbelül annak amerikai indián neve. A totemet védelmezőjük gyanánt tisztelik és védik is minden sérelemtől. A társas szervezet későbbi eredetű típusa apai ágon leszármazott halmaz (*patronymic*). Minden ily csoportot egy igazi vagy képzelt férfi ősről neveznek el s a rokonságot apai ágon számítják. E csoporttípusok mindenike ismét előfordul korai és egyszerű formában, melyben a legnagyobb

⁹⁾ Frazer „Totemism.”

társas szervezet egyetlen törzs s egy későbbi összetettebb formában, melyben több törzs szövetkezett s végre néppé szilárdult.

II. Etnikai társadalmait.

1. HORDÁK CSOPORTJA.

Olyan hordák csapataira, vagy csoportjaira, melyek még nem sűrűsödtek törzssé, de összeköttetéseket tartanak fenn, melyek minden horda jellemét és alkatát változtatják, jó például szolgálnak a ceyloni veddák a Bengáli-öbölben, az Andaman szigeteken a minkopik, az ausztráliai feketék, a délafrikai busmanok, a Tierra del Fuego Tűzföldjei, Észak-Amerika északkeleti s északnyugati partjainak eszkimói, a Sziklás hegységi utáhok s az amazoni erdőségek indiánjai.

Ezek közül a minkopik harminc-negyven főre menő költöző társadalmakban élnek, de az idegenek megtámadása céljából tekintélyes számban képesek összegyűlni. A busmanok nagy területen vannak elszórva és tíz, ötven, száz főnyi vándorló társadalmakra oszlanak. A tűzföldiek összes népessége vagy 2000 embert számlál. Harminc-negyven főnyi hordákban élnek, melyek mindenike csak néhány családból áll. Darwin azt mondja,¹⁰⁾ hogy ezeknek a hordáknak nincs kormányzatuk és különböző dialektusokat beszélnek. Az eszkimó igen kis, csak kevés igluból álló telepítvényekben él (egy igluban néha több család van) minden kormányzat nélkül.

¹⁰⁾ „Journal of Researches” III. köt. 236. old-

Az ausztráliai hordák nem nagyobbak, mint a leírtak, de úgy látszik, többet érintkeznek. Nemzedékek óta minden horda a másiktól rabol asszonyt. A hordák tehát exogámok. A rokonságot anyai ágon számítják s a totem-jelek az asszonyok és emberek tekintélyes sokaságát kötik össze, kik nem ismervén az apai ágon való rokonságot, az anya véréből valónak tartják magukat. Ezek a totemi rokonok szigorúan exogámok. Az ily rokonság minden férfiak és asszonya fivérnek és nővérnek tekinti magát és senki sem házasodhat össze totemi testvérel. Mindazonáltal nem állnak mindig, sőt talán soha, kizárólag valódi rokonokból, s tényleges vérokötélben. Misztikus szertartásokkal még idegent is befogadhatnak a rokonok közé.

Mínthogy az asszonyokat állandóan lopják, vagy azok önként mennek egyik hordából a másikba, s mivel a leszámazást anyai ágon számítják, világos, hogy minden helyi horda sok totemikus rokonság képviselőit tartalmazza s hogy mindenik totemi rokonság több helyi hordában van elszórva. Tényleg a kobongók közül (amint a totemi rokonságokat nevezik),¹¹⁾ nem egyet lehetne nyomozni a kontinens egyik végétől a másikig.¹²⁾ A kohongo tagjai kötelesek egymást védeni és segíteni és ha veszekedés üt ki, akkor ugyanazon helyi csoportban a tagok totemi rokonságuk szerint egymás ellen sorakoznak.¹³⁾

Így minden horda különemű. Némely esetben bizonyos kobongo tagjai erősen uralkodnak egy bizonyos hordában. Mindenik esetben a horda, ily exogám rokonokká diffe-

¹¹⁾ Starcke 22. old.

¹²⁾ Robertson Smith: „Kinship in Arabia” 226. old.

¹³⁾ Mc Lennan „Studies in Ancient History” 99. old.

renciálódása révén, összetételében igen nagy mértékben módosul, s egészen más, mint az olyan majdnem differenciálatlan horda, mint a sarki felföldieké; a módosulást a horda és horda harcias vagy békés érintkezésének kell tulajdonítani.

2. ANYAÁGI TÁRSADALMAK.

Az anyaági (*metronymic*) törzsnek – mi elég nagy egyesült és együttműködő csoport arra, hogy több horda tömörülésének eredménye legyen, aminő például akkor keletkeznek, ha több ausztráliai horda egyesülne s maradandó szervezetet fejlesztene, – legjobb eddig talált példái az észak-amerikai indiánok közül valók. Az indián törzs exogám totemi törzsekké differenciálódott. Ha ugyanaz a totemi rokonság egynél több törzsben volt képviselve, ez a törzseknek bizonyos történeti rokonságára mutatott, rendesen arra, hogy egy eredeti törzs két vagy több későbbi törzsé szakadt. Minden totemi rokon a törzsben lévő összes totemi rokonokkal rokonságban volt. Mindeniknek volt bizonyos kormányzási rendje, mi egy tanácsot, egy sachemet, egy békebíró és egy hadvezért foglalt magában. Néha a békebírói és a vezéri hivatal egy személyben volt egyesítve. A törzsnek volt kormányzó tanácsa is, mi a totemi rokonság fejeiből állt.

A törzsnek rendesen nagy volt a területe, melyen belül tagjai halászni és vadászni barangolhattak s kis falvakban éltek, melyek rendesen vagy öböl partján, vízesésnél vagy nagyobb folyóba ömlő kis patak torkolatánál épültek.

Még a kis törzsek is gyakran több faluban laktak. Például a vepauaugi és potatuki kis algonkin törzseknek, kiknek birtokában volt 1639-ben a Housatonic és a Naugatuck

völgye Connecticut nyugati részén, Long Island Soundtól a Massachusett-vonalig, ez időben három helyen voltak telepítvényeik, nevezetesen ott, ahol ma Milford, Stratford és Derby városok vannak, sőt valószínűleg még más helyeken is északnyugat felé, Weantinock és Metichawanban, hol most New-Milford van és Scatacook-ig Kentben; ez utóbbi telepítvényeket akkor találták, mikor a fehérek először hatoltak be erre a vidékre. Mikor Stratfordban és Milfordban eladták földeiket, e falvak indiánjai felhatoltak a Housatonic völgyében s legalább négy falut alapítottak Derby és New-Milford között; nevezetesen Wesquantukot, mü most Squantuk, Potatukot Huntingtonban, Potatukot Njewtonban és Pomerangot Woodburyben.

Ezen a területen belül és tovább északra és nyugatra szüntelenül költöztek a bandák egyik telepítvényről a másikra és vissza. De a földátadásnál a fehéreknek adott jeleik bizonyítják, hogy mind ugyanazon törzshöz tartoztak, ugyanazt a nyelvjárást beszélték s egyetlen fővezér hadifelsőbbségét ismerték el, kinek székhelye korábbi időkben a „Great Neck” volt a Naugatuck és Housatonic folyók összefolyásánál, későbbben pedig a Metichawan, a Still és Housatonic folyó torkolatánál.¹⁴⁾ A potatuckok tehát egy igazi, a puszta hordától vagy bandától különböző törzsnek bámulatos és tipikus példáját szolgáltatják.

Más Algonkin törzsek, mint a narragensett vagy delaware törzsek épp oly jól mutatják e különbség elvét, mint a dakota-törzsek sziu-indiánjai, az omahák, a ponkák, az atabaszok, az apachák és a navajok.

¹⁴⁾ Oscutt „The Indians of the Housatonic and the Naugatuck Valleys.”

Wentworth Greenhalge, aki az Albán-hegységtől nyugat felé az irokézek vidékein 1677-ben, május 20-ától július 14-ikéig, kalandos utazást tett, a mohakákat öt faluban találta. A legkisebb falu csak tíz házból állt, a legnagyobb harmincból. Egy állt huszonhat házból, a másik kettő tizenhat házból. Az oneidáknak csak egy telepítvényük volt, vagy száz házból, de meg kell emlékeznünk arról, hogy az oneidáké új törzs volt, mi a mohakáktól elszakadt. Az onondagáknak volt egy nagy telepítvényük, mi száznegyven házból állt s egy kisebb huszonnégy házból. A kajugáknak három, egy-egy mértföldnyi távol levő faluja volt, melyekben összesen száz ház volt. A szenekáknak négy faluja volt, a legnagyobbiban százötven ház; a nagyságban következő harminc mértföldnyi távolságra volt és százhusz házból állott. Mindehnytől négy-öt mértföldre volt egy-egy kisebb falu, egyik harminc, másik huszonnégy házat tartalmazott.¹⁵⁾

Az anyagi törzsek példái a világ többi részében a damarák Délafrikában,¹⁶⁾ a kongó-törzsek Nyugat-Afrikában,¹⁷⁾ a belföldi négerek,¹⁸⁾ a Bengáli kasiak,¹⁰⁾ a tahi-

¹⁵⁾ „The Documentary History of New-York” I. kötet 15-16. old. Azért adtam ezeket a részleteket az indián törzsek falvainak összetételéről, sőt olyan tekintély, mint J. W. Powell, az észak-amerikai indiánokról írt cikkében a „Johnson's Universal Cyclopaedia” új kiadásának IV. kötetében az 545. oldalon azt a különös kijelentést teszi, hogy „minden törzs egy faluban élt s minden falu egy-egy különálló törzset alkotott.”

¹⁶⁾ Andersson „Lake Ngami” 221. old.

¹⁷⁾ Bastian „Afrikanische Reisen”, 70 old.

¹⁸⁾ Allen and Thompson „Narrative and Expedition to River Niger”. 1841. I. köt- 325- old.

¹⁹⁾ Hooker „Himalayan Journals”. II. köt 274-276. old.

tiék,²⁰⁾ a tongák Polinéziában”) s a novák Madagasz-
kárban.²²⁾

Az anya-ági nép vagy törzsi nemzet példái az emiitett tongák, a malagezek s az irokéz törzsek.

Az irokéz szövetség az öt megnevezett törzset tartalmazta s később egy hatodikat, a tuskarórákat, de sohasem volt oly kiterjedt, mint az irokéz fajta, mely a húron, most vyandott törzseket is magában foglalta, kik a Huron és Ontario között laktak; az erieket és a „Neutral Nation”-t, kik a Niagara folyótól nyugatra, a susquehannokat, kik az alsó Susffuehannán laktak és talán a cserokiket a felső Tenesszi rmiellett. A tuskarórák székhelye Virginiában volt, míg nem vonultak északra, hogy a szövetséghez csatlakozzanak. A szövetség az erieket, a susquehannokat s a „Neutral Nation”-t ellenségnek tartotta s háborút indított kiirtásukra. A szerveződésben a szövetség az egyesült támadás és védelem céljaira tudatosan alakított liga volt. ötven egyenlő rangú és tekintélyű sachemből álló tanács kapta meg a legfelsőbb hatalmat a szövetség minden dolgában. A törzsek a szorosán törzsi ügyekben függetlenek maradtak. Minden törzs tanácsa összehívhatta a szövetség tanácsát, de a szövetség tanácsának nem volt hatalmában önként egybe gyűlni. E tudatosan eldöntött berendezkedés mögött szerepeltek még a közös ágnak és nyelvnek s mindennekfőlött a bonyolult rokonságnak kötelékei, mik folytán a szövetség nem volt több, mint a lényegükben egy népet alkotó törzsek formális egyesülése. Ugyanazok a totemikus rokonságok

²¹⁾ Ellis „Polynesian Researches”. II. köt. 346. old.

²²⁾ Erskine „Journal of a Cruise Among the Islands of the Western Pacific” 158. old.

²³⁾ Ellis „History of Madagascar” I. köt. 164. old.

terjedtek el a szövetség minden törzsében s kötötték ezeket egybe. Ez a rokonság annak volt a következménye, hogy egyik törzs a másikból származott. Ha egy törzs kettéoszlott, mint ahogyan például a mohakáktól elváltak az one-idák, a szülő törzs minden nemzetségéből mentek át tagok az új törzsbe.²³⁾

A Tonga-szigetek törzsei egy anyaági monarchiában egyesültek, melynek kettős szervezete volt, vallási és politikai. A tui-tonga, akiről feltették, hogy asszonyi ágon a főistennőtől, Tongantól származott, volt az egész szigetcsoporthoz vallási feje. A világi rendben a legmagasabb méltóság a király vagy fővezér volt. Eredetileg a király azon családnak nőági leszármazottja volt, melyben a tui-tonga hivatal öröklődött, de később katonai sikerek miatt egy bitorló dinasztia került hatalomra. Azonban a tui-tonga családjának minden rokonát vérbelileg magasabbnak tartották a királynál és tisztelték e családnak még legutolsó tagját is. A leszármazás és rang mindenütt anyai ágon számított. Ha magasrangu asszonyt alsóbbangu férfi vett el, a gyermekek az anya rangját örökölték s a férj tisztelte a nőt és gyermekeit. Ha az asszony volt alsóbb rangú, akkor az anya és a gyermekek voltak kötelesek megadni a tiszteletet az apának.²⁴⁾

A malagézeknek királysága van, mit több törzsnek egyesülése teremtett Hovas uralma alatt. Az összes népesség 4,500,000. A törzsek számos faluban vannak elszórva s a törzsek és nemzetségek viszonyai szövevényesek, tekin-

²³⁾ Az irokézek társas szervezetéről legjobban számot ad Morgan: „Ancient Society.”

²⁴⁾ Wood „The Uncivilized Races of Men” 981-983. old. és Letourneau „La Sociologie” 388. old.

tettel a nagy népességre, az eredeti törzsek sok felosztására és nemzetiségeiknek helyi telepítvényekben való széteszlására. Legújabb időkig a király legközelebbi nőági rokona, volt trónjának törvényes örököse.²⁵⁾

Nincs kétség, hogy az apaági törzsi nemzetek közül sok eredetileg anyaági volt. „A Ptolomeus Philadelphus harmincharmadik évében még az anyai leszármazás volt Egyiptom törvénye; egy sorozat tagjai a nyilvános okiratokban mint anyjuk fiai vannak felsorolva, az apa neve említve sincs. Az új házas elvesztette nevét s a nőét vette fel. (Revillon „Papyrus Demotique”), neki adta mindazt, mije volt, hogy a nő jövő családját ellássa és semmit se tartott meg a maga külön használatára, csak azt kívánta, hogy haláláig eltartsák, s aztán illően eltemessék.”²⁶⁾ A rokonságot eredetileg az anyai ágon számították a germánok²⁷⁾ és valószínűleg a görögök is.²⁸⁾

3. APAÁGI TÁRSADALMAK.

Az apaági törzsek legrégebbi típusának igen jó példáját mutatják az Alsó-Bengália nyugati hegyei közt élő santalok. Másfél-kétmillió embert számlálnak s egy négyszáz

²⁵⁾ Waitz „Anthropologie der Naturvölker” II. köt. 432. old. Ellis „History of Madagascar” I. köt. 164. old. és Dury „Madagascar” 247. old.

²⁶⁾ Reclus „Primitiv folk” 157. old.

²⁷⁾ „Lex Salica” Cod. 1. Title XVIII. „De Reipus 3., 4., 5., 6., 7., 8. §.és Title XVIII. „De Alodie” 1., 2., 3., 4. §.

²⁸⁾ Me Lenua-n „Studies' in Ancient History”, „Kinship in ancient Greece”.

mértföld hosszú és száz mértföld széles földszávon laknak. Ez a népesség hét, némelyek szerint tizenkét törzsről oszlik s ezek ismét rokon csoportokból állanak. A rokonságot mindig az apai ágon számítják. Ennek a rendszernek megfelelően s az anyaági törzsekkel ellentétben ezek a törzsek nem azt hiszik, hogy valami állati vagy növényi anyától, hanem azt, hogy fajtájuk őseinek hét fiától származnak. Hasonlóképpen azt is fölteszik, hogy a törzset alkotó rokonsoportok mindenike annak a férfi-ősnek apaági leszármazottjából áll, melytől a csoport nevét vette. Ezek a rokonsoportok exogámok. Senkinek sem szabad apai ágon számított rokonságából házasodni. Tehát a csoportnak elméletileg mindig magában kellene foglalni a törzs mindenkorin férfiátagjainak minden fiát és lányát, de a nőtagok fiait és lányait sohasem. Ezek apjuk rokonai közé tartoznak. De a valóságban a rokonságnak sohasem ilyen szigorúak a korlátai. Ép úgy, mint az anyaági törzs totemi rokonságai, az apaági csoport is tartalmaz befogadott tagokat, kiknek rokon volta tehát csak képzelt; továbbá mind a született, mind a befogadott tagok komoly vétségeikért kapott büntetésül száműzhetők. Ha a lány férjhez megy, le kell mondania rokonairól és isteneiről s ezekben is férjéhez kell csatlakoznia.

Látni fogjuk, hogy a sántái törzsek rokonságainak szervezete, kettőt kivéve, minden vonásában hasonlít az amerikai indiánok, a damiarák, a tongák és más anyaági törzsek rokoni szervezetéhez. Az egyesülés köteleke nem totemi, hanem apai rokonság s az asszony házasságával teljesen elveszíti születésével járó rokonságát s azontúl a férje rokonai közé tartozik.

Jobb a nemzetség (*clan*) szót használni a családnál, nagyobb rokoni szervezetek mindazon formáinak elnevezé-

sere, melyek a családtól csak abban különböznek, hogy a leszármazás vonalába eső igazi vagy névleges rokonokat magukban foglalják. Ha a törzs anyaági, akkor totem-rokonságnak hívhatjuk, mely névvel totemi jellegét emeljük ki, vagy vérbeli (*enatic*) nemzetségnek, melylyel az anyai rokonságot hangsúlyozzuk. Ha a törzs apaági, akkor lehet nemizésbeli (*agnatic*) vagy patriarkális törzsnek nevezni. A görög törzsekben a *γενοο* s a rómaiakban a „*gens*” lényegükben ugyanolyan szervezetek, mint a santálok most leirt apaági törzsei, s az etnológusok a *gens* szót bármily szervezetű nemzetség jelölésére használják. Azonban jobb ezzel csak a római nemzetséget jelölni,

A törzsi közösségek kormányzó szervezetére, mi *SLZ* apaági törzsekben fejlettebb, mint az anyaágiakban, igen jó például szolgálnak az osztyákok törzsei, kik az Ob és mellékfolyóinak partjain elterülő szomorú északi vidékeken laktak.²⁹⁾ Minden törzsnek van főnöke, ki a legkomolyabb vétségek bírója. Minden törzs nemzetségekre oszlik s minden nemzetség több száz házból álló közösséget alkot és egy öregnek kormánya alatt áll, aki kisebb vétségekben ítél. A nemzetségi közösségek oly függetlenek egymástól, hogy az utazók sokszor mint külön törzsekről beszélnek róluk; azonban exogámok s védelmi és más célokra az igazi törzs nagyobb szervezetében egyesülnek, mely már endogám.

Délafrikában a kafferek, a becsuánok, a hottentották szomszédaitól, a damaraktól eltérően apaági törzsi szervezetek.³⁰⁾ A kafferek több nagy törzssé társultak. Mindenik

²⁹⁾ Latham „Descriptive Ethnology” I. köt, 454. old.

³⁰⁾ Waitz „Anthropologie der Naturvölker” III. köt. 341. old. és Kolbe: „Description du Cap de Bonne Espérance” I. köt. 264., 265. old.

törzs több faluban lakó exogám nemzetségekből áll. Mindenik törzsnek van főnöke. A hottentották vándorló törzsei is falvakra, közösségekre vagy kralokra oszlanak, melyek mindenkében kétszáztól négyszázig menő népesség lakik. Ezek a királyok endogámok. Litakum, a beesuánok főtelepítvénye mutatja, hogy egy törzs falvai hogyan húzódnak egymáshoz s hogyan nőhetik ki magukat várossá. Burchell 1812-ben Litakumról azt írja, hogy területe másfél, két angol négyzetméterföldnyi, de a legkisebb szabályosság vagy rend nélkül van építve. „Az ilyen város úgy tekinthető, mint apró falvak gyülekezete, melyek mindenike a saját főnöke alatt áll.” „Az elfoglalt területen általában jó darab föld választja el az egyik főnök területét a másiktól; de néha mégis összeérnek.” Az ilyen felosztások, vagy házcsoportok körülbelül harmincra vagy negyvenre; mennek. Összesen majdnem nyolcszáz lakás volt ezen a területen, s a népességet ötezerre becsülték.

III. Démotikus társadalmak.

1. VÁROS, ÁLLAM, NEMZETI ÁLLAM ÉS NEMZETKÖZI CSOPORTOK.

A démotikus társadalmak összetétele kevés leírást kíván. Itt is, mint az etnikai társadalmakban, az egységül szolgáló csoport a család. A családok szomszédságokká, taggakká vagy falvakká egyesülnek.

Új-Angliában falvak és a kívülfekvő udvarházak vámost alkotnak; a közép és nyugati államokban kerületeket

(*township*); Angliában a „*parish*”-t; Franciaországban a „*commune*”-t. Európában másutt; különböző nevű helyi kerületeket alkotnak, melyek azonban hasonlítanak a „*parish*”-hoz vagy a „*commune*”-hez. Minden nagy város összetett. Nagy-London magában foglalja a régi *City*-t és harminckilenc egykor független „*parish*”-t. New-York elnyelte Chelseat, Greenwichet, Bloomingdalet és Harlemet és sok kisebb falut., A nagy New-York el fogja nyelni Brooklynt és tizenkilenc, húsz nagy várost. Az amerikai *townshipek* és az angol *parish*-ek *county*-ik egyesülnek. Az amerikai *county*-k államot képeznek, az angol *county*-k királyságot, mi egykor hét királyság volt. A francia kantonok előbb királyságot alkottak; most *departement*-okat alkotnak, melyekből a köztársaság áll. Az amerikai államok alkotják az Egyesült-Államok szövetkezett nemzetét. A régi angol királyság és Wales, Skócia és Írország együttvéve Nagy-Britannia és Irhon egyesült királyságot alkotják. Az Egyesült Királyság, Canada szövetkezett tartománya, India és Ausztrália államai és több kisebb állami együttvéve alkotják a Brit birodalmat. A német birodalom huszonöt előbb független királyságból, tartományokból és szabad városokból áll. Svájc és Mtexikó federális köztársaságok; Ausztria és Oroszország nagyon összetett birodalmak. Az újabb démotikus társadalmak tehát kétszeresen, háromszorosan és sok esetben még többszörösen összetettek.³¹⁾

További részleges integrálódást látunk oly elrendezkedésekben, mint a Hármas Szövetség, vagy a diplomácia vi-

³¹⁾) Spencer „The Principles of Sociology” I. köt. II. rész, X. fejezet.

szonyai, melyekben a nemzetek nemzetközi törvényekkel fűzik egymáshoz magukat.

A démotikus társadalmaknak tartományokra oszlása nemi pusztán a közigazgatás ténye. Rendesen független közösségek viselkedés és szokásbeli, gondolat és társalgásbeli különbségeinek felelnek meg. Sok ily különbség fenmarad s a gyakorlott megfigyelő szemében világos, hogy a tartományi felosztások közös jellemvonásait időben megelőzik.

IV. A társas összetétel pszichológiája.

1. A TÁRSAS ÖSSZETÉTEL A TÁRSAS ELME TEREMTMÉNYE.

A társas összetételnek a családon és a hordán túl mánden foka a társas elmei öntudatát tételezi föl. A törzsek vagy államok szövetkezését csak a társas elme megfontolt cselekedetei viszik keresztül a külső szükségességek, különösen a védekezés és támadás kényszere alatt. Mikor az integrálódás bevégeződött, a társas elmét bizonyos belső szükség-szerűség kényszeríti, hogy az egységet fentartsa, ha eredeti célját az már keresztül is vitte. Ez a kényszerítő hatalom! a nemjnek tudata. A társas elme rányomja bélyegét minden alkotó csoportra és egy bizonyos típusba olvasztja őket. Így kezdetben bármelyik adott közösségben a család minden formája meglehet vagy időnkint megjelenhet; de a társas elme a család egy bizonyos típusát, például az egynejűt vagy a többnejűt helyesli és szentesíti, s minden más formát rosszal és kiküszöböl. Éppen így az államban minden egyes város

s az államszövetségben minden egyes állam kénytelen egy típushoz, mint értékmérőhöz alkalmazkodni.

Tehát a társas összetétel inkább pszichológiai, mint fizikai tény. Mint pszichológiai jelenség, a társadalmi különböző egyéneinek kölcsönös kímélete és szövetkezése, melyhez járul az, hogy az alkotó csoportokhoz hasonlókat befogadják s a különbözőket nem tűrik és kiűldözik.

IV. FEJEZET.

A társas berendezés.

I. A társas berendezés természete, kiterjedése, formái.

1. A TÁRSAS BERENDEZÉS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI.

A társadalom berendezése annyi, mint egyéni elemeinek szerveződése, különböző társas célokra szolgáló társulása. Például egy városnak van községi kormányzata, templomai, iskolái, ipari testületei, munka-szervezetei, irodalmi és tudományos társaságai és társas egyesületei. Ezek az összehangzóan egymás mellé rendelt társulások alkotják a közösség társas berendezését. Egyesülten folytatják a különféle társas tevékenységeket. A társadalmat alkotó társulások tehát szándékosak. Mindenik társulásnak határozott tárgya van, miről tagjainak tudniuk kell s melynek eléréseért várják tőlük erejük kifejtését.

A szándékos társulás mindkét nembeli egyéneket foglalhat magában, de más célokra, mint házasság vagy szaporodás. Következőleg a társas berendezkedés tagjának lenni nem születés kérdése, mint ezt a társas összetétel ese-

tében láttuk. A szándékos társulásban új tagok felvételére elég azok saját beleegyezése és a tagok engedélye. Ha a tagok látszólag születés folytán lépnek is be, mint például az egyházba, mely tagjainak gyermekeire is igényt tart, ez akkor sem rokonság, hanem tudatosan táplált és elismert igény következtében történik és ez a tagok közötti viszony igazi alapja. A szándékos társulások nem függetlenek. Egymástól függenek s a társas összetétel az előfeltételük. Csakis kiterjedt, önmagát fejlesztő társadalomban találhatók.

A szándékos társulást alkotó egyének az őket egyesítő szándékban jobban hasonlítanak, mint bármely két társulat. Ha egy adott *trade-union* tagjai nem hasonlítanak jobban gondolataikban és érdekeikben, mint két egyenlően megközelíthető és hatásos egyesület, a különböző felfogású tagok más szervezetekhez csatlakoznának. Nincs két egyház, melyek érzésben s hitben annyira hasonlítanak, mint bármely adott egyháznak ténylegesen együttműködő tagjai. A *trade-union*-ok tagjai együttvéve, vagy egyházak tagjai együttvéve jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a *trade-union*-ok általában hasonlítanak az egyházakhoz általában. Az üzleti testületek tagjai együtt, vagy a tudományos társaságok tagjai együtt jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a tudós társaságok az üzleti testületekhez.

Mínthogy a társas berendezésben minden társulásnak megvan a maga munkája, azt lehet mondani róla, hogy társas funkciója van; ebből a szempontból a szándékos társulást funkcionális társulásnak lehetne nevezni. A szándékos társulások összetétele tehát összerendezés, és kölcsönös segítségük nem) csupán a tömeg és erő pusztá összedadásában, hanem munkamegosztásban is nyilvánkozik.

2. A TÁRSAS BERENDEZÉS KEZDETLEGES FORMAI AZ ÁLLATI ÉS ETNIKAI TÁRSADALMAKBAN.

Az állatoknak halászatban, vadászatban és védekezésben tanúsított együttműködése funkcionális társulás, de nem eléggé differenciálódott és rendszeres arra, hogy társas berendezésnek lehessen tekinteni. Lehet, hogy bizonyos hangyafajok állandó és rendszeres társas szervezete kivétel.

Hasonlóképpen a vademberek legelső bandáiban nincs igazi társas berendezés, bár az ily közösségekben sok az összeműködés s a család bizonyos fokban mesterséges fivér-séggé válik azzal, hogy felfogadott tagokat is magába zár.

A törzsi társadalmakban a szándékos társulás annyira kifejlődött, hogy az már a társas berendezkedés elemi formájának tekinthető. A törzsi berendezkedés azonban nincs elválasztva a társas összetételtől. A társas összetételben is szerepelnek bizonyos csoportok és bizonyos származott szervezetek szándékos társulások gyanánt. így a házi csoport család is és háztartás is. Mint család, a társas összetételnek egysége. Mint háztartás, – szándékos gazdasági társulás, mi a táplálék megszerzésével s elkészítésével, és ruhák, eszközök és szerszámok gyártásával van elfoglalva. A nemzetség, mi a családból, annak a folyamatnak segítségével származott, mit a faji társulásban fogunk leírni, szándékos társulás, mi jogokat és kötelességeket erőszakol ki és kedveli a jogi hagyományokat. Egy-egy irokéz-törzs szervezete és működései, mint Morgan¹⁾ írja, képviselői alapon állnak. Minden irokéz törzsnek volt választott *sachemje*, kinek köte-

¹⁾ „Ancient Society” II. rész, II. fejelet.

lességei lényegében ugyanazok voltak, mint az elsőbíróságoké. Értelmezte és keresztülvitte a nemzetség jogi hagyományait. A nemzetségnek volt tanácsa is, mi a politikai dolgokban vitázott és határozott. Minden nemzetségbeli asszonynak és férfinak joga volt a nemzetség tisztjeinek választásában vagy megbuktatásában szavazatával részt venni. Senkinek sem volt szabad a nemzetségből házasodni. Mindenkinek kötelessége volt nemzetségbeli társát segíteni, védeni és sérelmeit megböszülni. Mindnyájan részesültek abban a jogban, hogy a nemzetség totemi nevét viselték, az elhalt tagok vagyonát örökölték és a nemzetségbe idegeneket fogadhattak. Mind részt vettek a közös istentiszteletben s joguk volt a közös temető-helyhez. A törzs lényegében mindig katonai szervezet, mit vagy azon fők tanácsa kormányoz, kik a háborúban sikeresen vezérkedtek, vagy néha az egész törzs egyetlen törzsfő kormányzása alatt áll. Ezen a szervezeteken kívül a törzsi közösségekben még több titkos társulat is van, melyeknek vallásos a szerepe.²⁾

3. A TÁRSULÁS MÓDJAI A POLGÁRI TÁRSADALMAKBAN.

A polgári társadalmakban a társas berendezés teljesen ki van fejlődve s a fődolgoiban különválnak a társas összetételtől, bár az elkülönítés minden pontban sohasem

²⁾ A zunyik titkos társulatait Frank Cushing, M. O. Stevenson és Walter Fewkes tanulmányozta; a navájokét dr. Washington Wathhads; a mokikét Captain K. S. Bourke; a dakotákét dr. Franz Boas. Lásd Peet: „Secret Societies and Sacred Mysteries” és „Memoir of the International Congress of Anthropology.”

tökéletes. Azonban a polgári társadalmakban a társas összetétel mindig alá van rendelve a társas berendezkedésnek, ellenben a törzsi társadalmak társas összetételében csak esetlegesen fordul elő a társas berendezés.

A polgári társadalmaknak legfőbb szándékos társulása az állam, ez az a szervezet, melyen át a társas elme az egész társadalmon uralkodik, a kisebb társulásoknak formákat és kötelezettségeket ír elő, s a társas összetételnek formát ad. Az összes viszonyokat és tevékenységeket elrendezi s ezzel fentartja azokat a feltételeket, melyek között minden alattvaló „tökéletes és kielégítő életet élhet.”³⁾

Az államnak, mely tagjainak minden érdekére és cselekvésére befoly, vannak alárendelve egyes szűkebbkörű szándékos társulások, melyeknek speciálisabb a működése. „Képzeljünk egy nagy kört, melyen belül kisebb körök szövvénye rajzolódik ezer meg ezerféleképpen egymásra a legváltozatosabb alakzatokban anélkül, hogy az őket bezáró határon túllépnének; ez az állam nagy társulásának s azon egyes társulásoknak képe, melyeket az magában foglal.”⁴⁾

A magántársulások négy osztályba sorozhatók. Egyik osztályuk közvetlenül a politikai érdekekkel törődik. A kormányzástól független, alakítja és rombolja a kormányokat. A második osztályba tartoznak azok a magánszervezetek, melyek igazságszolgáltató ténykedéseket fejtenek ki rendszerint – de nem mindig – törvénysértés alakjában; ilyenek a Vigilance Committee, a Ku Klux Klan és a White Gaps. A harmadik osztályba tartoznak az ipari társadalom különféle szervezetei, melyek az élet fizikai szükségleteiről gon-

³⁾ Aristotle: „The Politics” III. 9.

⁴⁾ Fouillée: „La science sociale contemporaine” 13. old.

doskodnak s a szükséglet és kielégítés változó viszonyaihoz; alkalmazkodnak. A negyedik osztályba sorozzuk azokat a szervezeteket, melyek az érzés, gondolatok és viselkedés kérdéseivel foglalkoznak; a kultúrtársulatokat, melyeknek célja a szellemi fejlődés előmozdítása, s a boldogság terjesztése. Ezekhez tartozik az egyház és a hozzáfűzött szervezetek, emberbaráti társulatok, tudományos és nevelésügyi [társaságok s a társas örömökre alakult számtalan szervezet.

A szándékos társulásoknak nemcsak működése (*function*), de összetétele és berendezése is van, melyek a működés végbeviteléhez alkalmazódnak.

A társulások összetételében az egyének, mint személyek, kategóriákba vannak foglalva, például az ipari csoportban a munkaadó és munkás kategóriájába. A társulásnak összetételét a tagokat egyesítő- közös vonásra vagy érdekre való tekintettel kell tanulmányoznunk.

A szándékos társulás berendezése nem más, mint tagállományának szervezkedése. Az egyének kategóriái a mellérendelés és alárendelés bizonyos elveinek megfelelően alakulnak s az egész tagállomány részlettársaságokra, irodákra vagy bizottságokra lehet felosztva.

A szándékos, tervszerű társulás szervezete titkos vagy nyilvános. A titokzatosság és a, tagokra gyakorolt szigorú tekintély a vad törzsek szándékos társulásainak fontos vonása és majdnem ugyanilyen fontos a nagy keleti birodalmak, Kína, Hátsó-India és Perzsia területén. A középkorban ugyanilyenek voltak Nyugat-Európa társas szervezetei, de ma már itt kivételesek s az Egyesült-Államokban ritkák, ha a szervezetek teljes számát vesszük tekintetbe. Amíg van érdekesebb ellentét, mint az, mit Amerika és Kína társas rendszerei közit találunk. Amerika szociológiai tekintetben

a szabad társulások nagy szövénéye, mely társulások leg-többje céljaiban és eljárásaiban is teljesen nyilvános. Kína az eskü alatt titkos társadalmaknak szövénéye, melyekben a tagok megcsönkítás vagy halálbüntetés terhe alatt kötelesek óvakodni társaságok titkainak fölfedezésétől.⁵⁾ Ez az ellentét valószínűleg szoros összeköttetésben áll a Nyugat gazdasági társulatainak s a Kelet vallási, testvéri és védekező társulatainak aránylagos többségével.

II. Az állam.

1. AZ ÁLLAM ÖSSZETÉTELE, BERENDEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSEI.

Az állana részletes tanulmányozása a politika tudományához tartozik. Az általános szociológia csak a politikai szervezet fővonásaival s az állam és a kisebb társulások viszonyainak némelyikével foglalkozik.

A politikai elméletekben sok zavart lehetett volna elkerülni az állam összetételének gondos vizsgálatával. Magában foglalja-e az állami a természetes társadalom, összes tagjait? Erre Prof. Burgess azt feleli, hogy „az állam mindent magában foglal. Szervezete felöleli az összes természetes vagy törvényes személyeket s minden társulásukat. A politika és a közjog tudománya elvileg nemi ismeri el, hogy az állami területén belül az állam kötelékébe nemi tartozó bármily személy lehetőség.”⁶⁾ Azonban az állam az összes egyéneket csak mint alattvalókat foglalja magában. Az ál-

⁵⁾ „Secret Societies in China” *Saturday Review* LXXII. köt. szept. 19. 1891. 331. old.

⁶⁾ „Political Science and Comparative Constitutional Law.” I. köt. 52. old.

lam alattvalói és az állam tagjai közt súlyos különbség lehet. Az államnak alattvalója mindenki, akiken az állam tekintélyét gyakorolja. Az államnak tagjai pedig esek azok, akik osztoznak az állam tudatában s akik hűségükkel és kész segítségükkel annak hatalmához és tekintélyéhez, járulnak. A lázadó, az áruló, az államban, de nemi az államért él.

Az állami összetételében tehát az egyének kategóriákba vannak osztva. Ezek a kategóriák a tekintély alattvalói, az általános tekintély fentartói s a törvény tekintélyének végrehajtói. Mindazok, kik az állam tudatában osztoznak s szabadon járulnak hozzá gondolataikkal és igyekezeteikkel, mindazok a tekintély fentartói általános értelemben. Ez az az általános tekintély, mely végül a törvényben s a politikai szervezetben testesül meg. De akik segítenek az általános tekintély megteremtésében, azok nemi segítenek mindnyájan annak törvényes formákba öntésében. A törvényes tekintély fentartói azok, akik a polgárjogot törvényesen gyakorolják és szavazatukkal tekintélyt adnak az állam törvényes tetteinek. Az állambeli választók tehát igen határozott szándékos társulást alkotnak egy tágabb és kevésbbé határozott társuláson belül, s ez, mint minden határozott formájú szándékos társulás, új tagokat a meglévő tagok beleegyezésével fogad kebelébe.

A törvényes tekintély végrehajtói azok, akiket a választók felhatalmaznak arra, hogy akaratukat végleges formába öntsék és keresztülvigyék. A törvényes tekintély végrehajtói együttvéve teszik a kormányt.

Az állam berendezésében a legfontosabb alárendelt testek a nyilvános testületek. Az állam először megalakul, maga, meghatározza területét, tagállományát, leírja szervezetét s eljárási szabályokkal köti le magát, melyekkel rend-

szeresen bonyolítja le ügyeit, Azután hasonló módon megalakítja a társadalom helyi felosztásait, mint megyék, községek, városok s mindenkinek bizonyos jogokat, köteleességeket és hatalmat ad. Az állam többi alárendelt szervezetei a nyilvános testületek. Ezek a parlamenti és törvényhozó-testületek, melyek a törvényalkotást megkezdik, a bíróságok, melyek a törvény formulázását, annak egyes esetekben való értelmezésével befejezik és a végrehajtó hatóságok, bizottságok, melyek a törvényt keresztülviszik.

Az állam¹ működéseit rendszeren bizonyos elmeletekre vonatkoztatva szokták tárgyalni, melyek szerint annak ilyennek vagy olyannak kellene lenni. A szociológus úgy vizsgálja őket, amint vannak., Az állam működései az emberi érdekekkel, azonos kiterjedésűek. A kereszténységben nincs állam, amely védelmi és ítélkezési működéseihöz ne adna hozzá különféle gazdasági és kulturai tevékenységeket.

Az állam elsőrendű célja a társas integrálódás tökéletesítése- Ebből a célból hadsereget tart fenn és diplomáciát folytat, hogy a nemzetet a támadástól védelmezze, vagy hogy területét és népességét növelje; bíróságokat és rendőrséget tart fenn, hogy saját területén belül is kikényszerítse a békét. A törvényhozók, bíróságok és végrehajtó hatóságok főfeladata, hogy a társas csoportokat, osztályokat, egyéneket és érdekeket összeszójék és védelmezzék.

Ennek a munkának keresztülvitele azonban az államot kikerülhetlenül gazdasági tevékenységekbe viszi. Minden modern állam pénzt ver s beleszól a pénz értékének meghatározásába; a pénz értékének szabályozására kiterjedő hatalma, csak írásban van meg. A kormány nagy mértékben ellenőrzi a bank- és hitelműveleteket. Az államok a

törvénykezés és adóztatás által néha nagy mértékben beleavatkoznak a pénzérték meghatározásába, mint az Egyesült-Államok, Németország és Franciaország szövevényes védelmi tarifa-rendszere mutatja. A közlekedés főszeközét, nevezetesen a postarendszert, minden állani a kormány kezelése alá helyezi. Az európai államokban a táviró is a kormány intézménye. A vasúti hálózat ugyan majdnem mindenütt magánkézben van, vagy mint némelyek talán jobb szeretik, majdnem – nyilvános testületek kezében, azonban az összes államokban a vasútügyeket mindinkább iparkodnak a kormányhatalom, alá terelni. Sok állam! tett kísérletet a vasutaknak kormányzási kezelésével. Az Egyesült-Államokban minden ily kísérlet szerencsétlen felsülés volt s másutt serri sikerült, kivéve talán Németországot és Ausztriát. Meglehet, hogy többet ígér a vasutak községi kezelése. Minden állam bizonyos kiterjedésben javakat termiei. Az Egyesült-Államok hivatalos termékei ma löfegyverek és ezüst dollárok. Európa hivatalos termékei hadiszerek és francia dohányy.

Nem kevésbbé kikerülhetetlen, hogy az állam kulturtevékenységeket is fejtsen ki. Az állam, tagjai belátják, hogy a társas összetartás inkább szellemi egység, mint külső kényyszer nyomása s hogy ez az egyének gondolataitól függ. Hiszik, hogy épp oly szükséges vezetni az emberek elméjét, mint elnyomni a vétket és a lázadást. Akár helyesen, akár nem, de hiszszük, hogy a vezetés tökéletlen vagy veszélyessé válik, hacsak nem az állam a legfelsőbb vezető. Minden állam föntart tehát vagy vallási intézményeket, mint Oroszország a görög egyházat, vagy jól kidolgozott világi nevelés-rendszert, mint az Egyesült-Államok vagy Franciaország. Az államnak alkalmilag sikerülhet állami vallást és nevelést egymás mellett is fentartani – mint például Angliának

vagy Poroszországnak – de általában elismerik, hogy az ilyen politika labilis egyensúlyi föltételeket teremt. Manapság minden állam beismeri azt is, hogy kötelességei vannak a tudománynyal, az irodalommal és a művészetekkel szemben s vállalkozik azok fejlesztésére egyetemek és oly intézmények támogatásával, mint a francia akadémia és az Egyesült-Államok számos tudományos intézete, – továbbá könyvtárak, múzeumok és művészi gallériák föntartásával. Az európai államok városaik szépségéről is gondoskodnak és néha a természeti szépségek azon maradványairól is, melyek átérték a könnyörtelen ipariságnak századát. Vajjon az Egyesült-Államok politikában jártas népe a szépséget tisztviselőinek kezébe adja-e valaha, az oly kérdés mire meg nem felelhetünk. Van okunk félni, hogy utca-építkezésünk eredetisége, a színezés, alkalmasság és arányok összehangzásában rejlő idegen tulajdonságok hazafiaskodó gúnyolásával nem egyenesen a „Boss”-nak köszönhető. A nép maga teszi tönkre a csodás kontinens természeti szépségeit a pusztítás oly kielégíthetetlen vágyával, minőre alig van példa az emberiség eddigi történetében. Meg kell még győződnünk arról, hogy az-e az igazi amerikai típus, melynek szemében az ősrégi fenyőfa csak fatömb, az oszlopcsarnok pedig kőrakás.

III. Önkényes társulás.

1. POLITIKAI SZERVEZKEDÉS.

Az a föltevés, mely szerint az államnak csak védekező és ítélkező működései vannak, nem kevésbé hibás, mint az a közönséges föltevés, hogy az akaratos szervezetnek csak

gazdasági és nevelési működései vannak. Az összes akaratos szervezetek közt legfontosabbak a politikai társulások.

A politikai társulások összetételében hasonló szempontokkal s hasonló érdekekkel bíró emberek egyesülnek. Egészen véve azonban minden tisztán értelmi megegyezésnél jobban egyesíti őket a nemnek tudata. A monarkista tudja, hogy egy másik monarkista hasonlóan érez vele, s a republikánus nem. Sok ember tartozik ahhoz a politikai párthoz, melyben nevelkedett, nem meggyőződésből, hanem hasonlóság folytán. Az amerikai történelemben egyetlen tény sem olyan jelentős, mint az az állandóság, melylyel a federalisták, whigek és republikánusok magukat a demokráciától egészen különböző nemű emberi lényeknek tartották.⁷⁾

A hit és érdekek mindazonáltal fontos tényezői a politikai egyesüléseknek. Egyetlen politikai párt sem: annyira egynemű, aminővé a nemnek tudata tenné, ha ez volna az egyedüli összetartó ereje. Minden politikai társulásban vannak különböző természetű emberek, kiket hitük azonossága vagy érdekeik azonossága köt össze. A politikai társulások különműködését még jobban növeli a vezetők és követők, szükségyszerű szövevénye.

Az akaratos politikai társulások berendezése magában foglalja a titkos társaságokat, a nem titkos, de zártkörű egyesületeket s a nyilvános társulatokat. A titkos társaságok és cselszövések jellemzők azokra az államokra, melyekben a szabadság tökéletlenül van kifejlődve, melyekben tehát a kormányzást illető minden kritika s minden egyesektől

⁷⁾ Itt példaképpen oly sorok következnek az angol eredetiben, mik az Egyesült-Államok politikai pártjainak kifejezőképességét használják, annak ismeretét tételezik föl. Ezeket magyarul lehetetlen visszaadni.

eredő politikai kezdeményezés veszedelmes. Oroszországban és a dunai államokban ma is csak titkos társaságok viszik keresztül a politikai izgatásokat, ugyanígy volt Franciaországban a forradalom alatt és Angliában a tizenhatodik században. Oly országokban, hol a vitázás szabadsága törvényileg van biztosítva, ott titkos társulatokat csak bűnösök, lázadók és olyan emberek alkotnak, akik nem mernek nyíltan küzdeni. Európa és Amerika anarkista-izgatásai természetesen titkos társulatok révén terjedtek el. A modern időkben a titkos társaságok legcsodálatosabb fejlődése az American Protective Association növekedése volt az Egyesült-Államokban, mely szervezet arra adta magát, hogy ellenálljon a római katolikus egyház az amerikai életre gyakorolt befolyásának. 1887-ben Clintonban, Jovában szervezték s az egész országban elterjedt. Sok helyi választásra volt befolyása.⁸⁾

A nem titkos, de zártkörű egyesületek, melyek a politikai működésekhez társas működéseket fűznek, – mint az Union League-egyesületek, melyek az amerikai városokban a polgárháború alatt működtek, a Reform és City Reform-egyesületek New-Yorkban, a Reform, a Conservatives és a Marlborough-egyesületek Londonban, – az ily egyesületek a politikai szervezeteknek sokáig kedvelt formái voltak. Prototípusuk volt a Rota, mit Londonban 1659-ben alapítottak. Európában az első politikai egyesület volt a Club Politique, mit Parisban 1782-ben alapítottak. A legrégebbi meglévő politikai egyesület a Civil Club Londonban, mi 1669-ben alakult.

⁸⁾ *Political Science Quarterly* X. kötet 2. szám 1895. jun. 371. old. és „*World Almanac*” 1895. 115. old.

Oly vidékeken, melyek a szabadságot alkotmányos biztosítékok mellett élvezik, a politika aktív munkáját főleg nyilvános társaságok folytatják, melyek minden jóindulattal közeledő választót szívesen fogadnak. Anglia s az Egyesült-Államok nagy politikai pártjai a legkiterjedtebbek; ezek az összes akaratos szervezetek közt a legmozgékonyabbak s a leghatásosabbak. Mindenikhez tartozó emberek között képviselve van a szellemi fejlettség minden foka, majd minden nemzetiség és minden foglalkozás. Mindenik annyira el van szórva valami nagy területen, hogy hívei vannak a nemzeti tartomány minden helységében. Kivételes eset, ha az Egyesült-Államok vezető pártjainak bármelyike nem képes elnökválasztáskor bármelyik állam összes szavazóinak a negyedrészt leszavaztatni.⁹⁾

A nagy politikai pártok nem egyes érdekeket képviselnek. A közügyeknek s a velükbánásnak csak általános szempontjait képviselik. Minden kísérlet reménytelen, mely egy bizonyos politikával akarja őket azonosítani, mert az ily politikát mindig az osztályézés irányítja s az osztály érdekei az évek hosszú során nem maradnak változatlanok. Így az Egyesült-Államok demokrata-pártjáról rendszeren úgy beszélnek, mint a szigorú szervezkedés pártjáról, pedig sohasem volt állandó híve a szigorú szervezkedés elveinek. Soká a rabszolgák pártja volt, de ez nem maradhatott, mert a lassú gazdasági változások a rabszolgaságot már biztos kézzel aláásták, mikor a polgárháború keresztülvitte a bukást. Ugyanaz a párt egykor a belső javításokkal szemben táplált ellenségeskedéssel kérkedett, azonban Andrew Jackson több

⁹⁾ Lásd „The Nature and Conduct of Political Majorities” *Political Science Quarterly*, VII. köt. 1. sz., 1892. marc.

belső javítást eszközölt, mint bármelyik elnök. Csak egy dologban volt ez a párt állandó; nevezetesen a mezőgazdasági osztály földbirtokos érdekeinek és az ipari középpontok proletár érdekeinek szövetségében, má minden civilizáció lényeges vonása volt.¹⁰⁾ így a demokrata-párt elejétől fogva a nagybritanniai konzervatív-párt megfelelője volt. Az amerikai farmer és a Tory squire ugyanoly indító okokból szavazott a bérmunkással. Másrészt a federálisok, a whig és a republikánus párt az Egyesült-Államokban és a liberális párt Nagy-Britanniában mindig a kereskedelem és a kapitalizmus szervezetei voltak. Inkább a nemnek vak tudata, mint érdekek kiszámítása volt az, mi a tory-pártot a déliekkel, a liberális pártot pedig az északiakkal érzelmileg összekötötte az 1861-iki év óriási küzdelmeiben.

Eszerint sohasem volt és sohasem; lehet egy nemzetben kettőnél több nagy politikai párt. Eszerint mindienik párt politikája minden egyes kérdésben ingadozni fog. Nagy nyilvános kérdésekben a két párt gyakran helyet fog cserélni s semmi sem mulatságosabb, mint makor egyik párt a másikat vád alá helyezi, mert tette ezt vagy nem tette azt és rövid évek múlva a vád visszazáll a vádlókra.

Tehát csakis a nemnek tudatával, azaz osztály-ösztönnel és előítélettel összekötött politikai pártokban lehet bízni, hogy minden viszontagságban leadja szavazatát. Azok az emberek, akik meggyőződésből vagy érdekből csatlakoznak

¹⁰⁾ Vannak természetesen e szabály alól fontos kivételek, hogy a földművelő népesség demokrata. New-York állam farmer epeinek nagy részét például mindig „szilárdul köztársaságinak” tartották. Az ily kivételek szociológiai tanulmányozása értékes kutatás volna.

hózzá, azok időről-időre szükségképpen el is hagyják, hacsak nem készültek el érdekeik feláldozására vagy elveik feladására. Tehát bár a pártok aránylag tartósak, a többségek az emberi szövevények legállhatatlanabbjai közül valók. Ezekben a tényekben nyerjük minden párt jellemző gyengeségeinek és erejének magyarázatát. A demokrácia ereje számában van. Gyöngesége az őt alkotó osztályok elütő volta, a kultúra, és társas helyzet szélsőségei. A republikánizmus ereje a népesség kereskedő, tőkegyűjtő, középső rendjének szilárd osztályérzése.

A nagy politikai pártokkal szemben azok a kisebb vagy alkalmi politikai pártok, melyek egyes célok érdekében küzdenek, csak másodrendű fontosságúak. Minthogy a nagy politikai pártok saját természetüknél fogva nem törődnek elveikkel és mértékekkel, ennek kívülről, a kisebbek részéről kell rájuk kényszerülnie. Azért is egy eszmének sokszor van két-három kisebb pártja is a küzdőtéren. Ritkán nyernek a választásokon, de gyakran jutnak meghallgatathoz és engedményekhez. Hirtelen sarjadnak, csodálatos gyorsasággal nőnek s hamar tűnnek eh

A pártoskodás bajai a maguk kapzsiságaival s az általános jóléttel szemben táplált közönyösségükkel sok a hazafiság terjesztésére és a közigazgatás tisztaságának biztosítására szolgáló társaságot teremtettek. Ilyen például a *Civil Service Reform Association* és ágai; a *Good Government* társaságok, mik a községi újítások hatásos szervei; továbbá sok alkalmi szervezet, mint volt pl. a *Philadelphia Committee of one Hundred* 1880-ban s a *New-York Cotnittee of Seventy* 1894-ben.

Van végre számtalan társaság az egyes érdekek terjesztésére, egyes osztályok védelmére és bizonyos törvény-

hozás elősegítésére. Némelyik maradandó szervezel, mások időszakiak.

Az akaratos politikai szervezet működései lehetnek forradalmiak vagy törvényesek. A dolgok természete szerint a forradalom csak akaratos társulás folytán vihető keresztül. Ha nem is oly nyilvánvaló, de ugyanilyen bizonyos, hogy a köztársasági kormányforma csak a törvény határain belül alakuló akaratos politikai társulásoknak fáradhatlan és végtelen változatoságú tevékenységeivel tartható fenn. Ezek kezdeményezik a törvényhozást, ezek bírálják a közigazgatást, ezek viszik keresztül a reformokat. A politikai írók lassan fogták fel ez igazságokat. Mindenki belátja, hogy a kormányzás nem bírálja és újítja önmagát. Azonban nem mindenki látja, hogy az újabb időkben a kormány igen kevéssé kezdeményezi a törvényhozást. A brit minisztérium ajánl egy-két fontos szabályt, ugyanígy tesz az Egyesült-Államok elnöke is, ha esetleg erős egyéniség, és így tesznek az egyes államok kormányzói s a városok polgármesterei. De az összes törvények nagy többsége az akaratos társulásokban ered s onnan kerül a törvényhozás, kongresszus vagy parlament elé a társulások izgatásai következtében, melyeknek kiküldöttei éber szemmel nézik sorsát haladása minden pillanatában a végleges elfogadtatásig vagy visszavetésig. Röviden, ily társulások nélkül nem, lehetne köztársaság a szónak igazi értelmében. Az alternatívája bürokrácia vagy abszolút monarchia.

2. IGAZSÁGSZOLGÁLTATÓ SZERVEZKEDÉSEK.

Az igazságszolgáltató működéseket végző magán-társulásokról nem sok a mondanivaló. Kevés kivétellel nem törvényes szervezetek, melyek a törvényesen felállított bíróságok híján vagy akkor keletkeznek, ha a bíróságok elmulasztják kötelességük teljesítését a tulajdon és az élet védelmezésében. Az ilyen törvénytelen vagy nem, törvényes társulásokba rendszeren a népesség törvénytelen elemei lépnek. Vannak azonban kivételek, aminők például a *Vigilance Committee of San-Francisco*, mi 1851-ben szerveződött., Tagjai között sok volt a rendszerető ember, ki helyesen megalkotott! kormányzás híján rendkívüli eszközök alkalmazását tartotta szükségesnek a tűrhetetlen törvénytelen állapotok megszüntetésére. A Ku Klux Klan, mi 1866-ban és 1867-ben több déli államban elterjedt, s mely éjféli ítéletvégrehajításokkal próbálta megsemmisíteni azt a nemzeti törvényhozást, mely a felszabadítottakra politikai jogokat ruházott, bizonyos mértékben oly emberekből állott, kik őszintén hitték, hogy a társadalom gépezetének el kell pusztulnia, ha csak fenn nem tartják a jogok és tulajdonok déli fogalmait. Módszerei azonban sosem találkoztak a déli nép általános helyeslésével, Indiana és a szomszéd államok *White Cape* társasága egyetlen erkölcsileg tiszteletreméltó elemet sem tartalmaz, bár kimondott szándékuk az, hogy az erkölcsiség társas törvénykönyvét kierőszakolják.

A magán-igazságszolgáltató társulások alkatukban rendszeren titkos szervezetek, mint ezt törvénytelen szándékuk magával hozza. Azonban lehetséges, hogy a magán-igazságszolgáltató társaságok az idők folyamán nyilvános és törvé-

nyes szervezetekké válnak, melyek vitákban ítélnék és pénzbeli igényeket intéznek el. Ítélezésre ma is alakulnak alkalmissal szándékos gyűlések, hogy lényegesen igazságszolgáltató módon tárgyaljanak a munkás és munkaadó ügyeiben.

3. GAZDASÁGI SZERVEZKEDÉS.

A magán gazdasági társaságok szabály szerint egyenlő képességű és jártasságú egyénekből alakulnak. A gazdasági szervezetekben a nemnek tudata nem annyira határozza meg a szövetkezést, mint másutt; itt a hasznosság az uralkodó elv. Azonban még a gazdasági társulásokban is megvan a nem; tudatának befolyása. Az Egyesült-Államokban ez sok kényelmetlenséget okozó jelenségnek forrása, nevezetesen; annak, hogy a fehér kézművesek északon is, délen is vonakodnak a négerekkel dolgozni és kizárják a négert minden gyári munkából. A nem tudata annak az erős ellenszenvnek forrása, amit a szövetkezett munkás érez a nem szövetkezett „személnép”-pel szemben, kiről olyanforma képet alkot magának, mint a bramin a páriákról.¹¹⁾ Még a házi szolgálat kérdését is nagyon bonyolulttá teszi.

¹¹⁾ Asz 1895-iki nagy sztrájk után néhány hónappal megkérdeztem egy brooklyn-i kocsivezetőt, hogyan juthatnék el egy ismeretlen utcába. Udvariasan, s mint a következmények mutatták, csodálatos pontossággal igazított útba. Erre egy ember, ki melletttem ült, önként ajánlotta fel az útbaigazítást. „Bocsánat, uram, ez hazudott önnek. Láthatja, hogy nem tud semmit. Ez egy nyomorult sztrájk-törő. Egy jóra való ember helyét foglalta el.” Ezek a szavak „láthatja, hogy nem tud semmit”, olyan őszinte, naiv komolysággal voltak mondva, mintha az önként érthető legnagyobb igazságot foglalnék magukban.

A munkás és munkaadó kategóriái rendszeresen nem egyesülnek azonos társulásban. Ipari csoportokra oszlanak, melyek két-három társaságot foglalnak magukban, mint például a gyári csoport, mely a vállalkozó csoportot és a különböző *trade-union*-ok tagjait, mint munkásokat foglalja magában.

A magán gazdasági társulások berendezése társság, testületek és vegyes nem szervezett társulatok formáját veszi föl. A társaság, melyben mindenik fél korlátlanul felelős és korlátolt tőkével rendelkeznek, csak kis vállalatokra alkalmas. A modern kornak óriási iparvállalatait az oly testületeknek köszönhetjük, melyekben a részvényes egyének korlátolt felelősséggel bírnak, s melyek uralkodnak az egyének felhalmozta tőke fölött s rendelkeznek a kiváló üzleti képességű emberek szolgálataival. „Valóban kétséges, hogy vajjon mai gazdasági életünk biztosítási, banki és szállítási ügyeit fenn lehetne-e tartani vagy fejleszteni e testületi rendszerek nélkül.”¹²⁾ Fájdalomi, a testületeknek nincs meg az általános statisztikája. Senki sem tudja, hánynak adtak szabadalmat s hány él manap. Tekintettel arra az óriási szerepre, mit a gazdasági életben játszanak s arra a nagy érdeklődésre, mit ma a kormányok a statisztikai kutatásokra fordítanak, ez elég különös dolog. „Egy vagy más okból” – mondja Prof. Roland P. Falkner, ki újabban próbált ehhez a tárgyhoz szólni¹³⁾ – „a testületek, mint ilyenek sosem hívták ki a nyilvános figyelmet annyira, hogy hivatalos

¹²⁾ Charles Francis Adams in Shaler's „The United States of America” I. köt. 192. old.

¹³⁾ „Statistics of Private Corporations” *Publication of the American Statistical Association*. New-Series 10. 1890. jun. 67. old.

vizsgálat tárgyai lettek volna, sem nálunk, sem; Európában.” Azonban az egyesületek bizonyos osztályainak számát ismerjük. Az Egyesült-Államok vasúti társaságainak száma 1893. júniusában 1890 volt.¹⁴⁾

Az 1889-ik év decemberének 31-ikén volt 1926 tüz-, tengerhajózási-, belföldi-, hajózási- és szállítási biztosító-társaság és ötvenkilenc elsősztályú életbiztosító társaság.¹⁵⁾ Továbbá 1891-ben 3677 nemzeti bank és 2011 takarékpénztár.¹⁶⁾ 1893-ban az építő- és kölcsönző társulatok száma 5838 volt.¹⁷⁾

A gazdasági működésű, testületté nem vált társaságok között legfontosabbak a trösztök és a munkaszervezetek.

A gyakorlatban minden iparágat ellenőriznek és érin-
tenek azok a tervezetek, melyek a termelést és az árakat próbálják szabályozni. Ezek némelyike pusztá megegyezés, ellenben mások kidolgozott szervezetek, melyeknek hatalma van a termelő egyénekre szigorú szabályokat kényszeríteni s kierőszakolni az engedetlenség büntetését. A trösztöket kutató kongresszusi bizottság 1899-ben nem próbálta meg felszámolni őket abból az okból, mert állandóan újak vannak alakulóban s a régiek tágítják összeköttetéseiket úgy, hogy új üzletágakra terjeszkednek ki és új területeket foglalnak el. „Henry D. Lloyd” részleges sorozata a bevégzett vagy alakulóban lévő iparegyesületekről vagy trösztökről¹⁸⁾ több mint ezer nevet foglal magában.

¹⁴⁾ Henry C. Adams „Sixth Annual Report on the Statistics of Railways in the United States” 16. old.

¹⁵⁾ Compendium of the Eleventh Census II. rész 507, 508. old.

¹⁶⁾ Gannet „The Building of a Nation 221. old.

¹⁷⁾ Ninth Annual Report of the Commissioner of Labour” 15. old.

¹⁸⁾ „Wealth against Commonwealth” 537-544. old.

A bérmunkások társulására jó példa az *American Federation of Labour*, melynek szövevényes, mégis hajlékony és messze kiható a szervezete. Magában foglal nyolcvanegy nemzeti és nemzetközi ipari társulatot, ezekben van 7182 helyi *trade-union* 610,200 tagszámmal. Ezenkívül még 1500 semmi országos társuláshoz nem tartozó helyi egyesület is fűződik a *Federation*-hoz.¹⁹⁾ A *Knights of Labour* legjobb állapotában 1886-ban 160 kerületi gyülekezetet, 9000 helyi gyülekezetet és 730.000 tagot foglalt magában.²⁰⁾ Azóta a tagállomány 200.000-re szállt le.²¹⁾

A magán gazdasági társulatok működéseinek tanulmányozása a közgazdaság speciális társas tudományának keretébe esik. Működésük a javak mezőgazdasági termelése, bányá- és gyáripar üzése ipari csoportokban, melyek szövevényessége fokozódik az egyéni munkaadó és munkásaitól fölfelé a nagy, egységképpen ható testületek társulataig s ezernyi szervezett munkásáig; a javak kicserélése és szállítása vasút, gőzhajózás, társulatok, kereskedőtársak és testületek révén; az értékek egyensúlyozása rendes piacon vagy oly külön piacokon, mint termény- és értéktőzsdékben és bankszervezetekben; a tőke és a termények felgyűjtése, a takarékpénztárak biztosítás és kölcsönös segítség intézményeinek alapján; s végre a gazdasági támadás és védekezés a trösztök és *trade-unions* gépezetének közvetítésével.

¹⁹⁾ „The World Almanac” 1894. 78. old.

²⁰⁾ Wright „An Historical Scetch of the Knights of Labour”
in *Quarterly Journal of Economics* I. köt. 2. sz. 1877. jan. 156 old.

²¹⁾ The World Almanac. 1894. 78. old.

4. KULTURÁLIS SZERVEZKEDÉS.

A magán kulturális társulatok szervezetében az egyenlő hitű, ízlésű és természetű emberek szövetkeznek. A kulturális társulatok bevallott szándéka rendszeresen az, hogy a hit vagy ízlés legyen a tagság föltétele, de az ideál sohse valósul meg. A nemnek tudata mindig jelen van a különböző hitűek egyesítésére s az egyenlő hitűek szétválasztására. A kulturális társaságok berendezése nem kiván külön leírást. Vagy testületi vagy nem testületi nyilvános vagy titkos társaság formáját veszi föl. A kulturális társaságok működései vallásosak, emberbarátiak, tudományosak és nevelésiek, esztétikaiak és gyönyörködtetőek.

Az egyház, mint akaratos szervezet főnnállhat oly országban is, mint Anglia, melynek megállapított vallása van, de teljes kifejlődését csak oly vidéken érheti el, hol az állam és egyház teljesen el van választva, mint az Egyesült-Államokban. Az 1890-ik évben 143 vallásos elnevezés és 165,177 egyházi szervezet volt az Egyesült-Államokban. A hívők összes számla 20,612,806.²²⁾ A metodista szervezeteknek száma 51,489 volt; a baptistáké 42,909; a presbiteriánusoké 13,476; a római katolikusoké 10,276; és a luteránusoké 8595.²³⁾ A római katolikus egyháznak volt 6,257,871 híve; a metodistának 4,589,284; a baptistáknak 3,712,468; a presbiteriánusoknak 1,278,332 és a luteránusoknak 1,231,072. Pennsylvániának volt az összes államokban legtöbb egyházi szervezete: 10,175, Ohio volt a második 9345-el; Texas a harmadik 8766-tal; Illinois a negyedik 8296-tal.

²²⁾ Compendium of the E. C. II. rész 261. old.

²³⁾ Ugyanott 262. old.

New-York az ötödik 8237-tel. New-Yorkban volt mégis a legtöbb hívő, 2,171,822. Pennsylvania volt a második 1,726,640-nel; Ohio a harmadik 1,215,409-el; Illinois a negyedik 1.202,588-cal; Massachusetts az ötödik 942,751-gyel.²⁴⁾ A négereknek mind északon, mind délen, külön egyházi szervezetük van.

Az ország vallásos népessége ezenkívül bonyodalmas módon szerveződik külön társulatokká. Ezek közé tartoznak a római katolikus egyház szerzetesrendjei és társaságai, a misszionáriusok, a *Christian Association* és a *Christian Endeavors* társaságai s a protestánsok társaságai. A *New-England Company* 1649-ben Északamerika indiánjainak megtérítésére történt alapítása óta több mint 100 misszionárius társaságot szerveztek a protestánsok.²⁵⁾ Ezek közt némelyik összetett szervezetű. Legtökéletesebb köztük a *The Womans Board of Foreign Missions*, mely helyi körök, vidékek s ágak igen szövevényes federációja, A *Young Men's Christian Association*, mit Londonban 1844-ben alapítottak, az egész világon elterjedt. Már 1892-ben 846 helyi társulatot foglalt magában az Egyesült Királyságban, 3361-et Európában, 1440-et Amerikában, 124-et Ázsiában. 28-at Afrikában, 29-et Óceániában s összes tagjainak száma 418,972 volt,²⁶⁾ A *Young People's Society of Christian Endeavors*, mit Portlandban, Maine államban 1881-ben alapítottak, 25.000 helyi társaságot foglal magában Amerikából és Európából.²⁷⁾

²⁴⁾ Ugyanott 263. old.

²⁵⁾ Bliss „The Encyclopedia of Missions”.

²⁶⁾ „Chambers' Encyclopedia” New Edition X

²⁷⁾ Francis E. Clarke, a társaság elnöke a Johnsons Universal Cyclopaediában. Új kiadás, II. köt.

Az emberbaráti magánszervezetek nagy mértékben átvették a szerencsétleneknek azt a baráti vagy méginkább mondhatnám, azt az istápoló gondozását, mit azelőtt az egyház gyakorolt. Annyi a számuk és akkora a változatoságuk, mint az emberi nyomorúságoké és sohasem számolták őket hiány nélkül össze. A new-yorki *Charity Organisation Society* nem kevesebb, mint 1624-et sorol fel, melyek ebben a városban virágzanak.²⁸⁾ A legtöbb közülök igen gazdag. A jótékonyági egyesületek az 1868-ban alapított londoni minta szerint keletkeztek az Egyesült-Államok 72 városában.²⁹⁾ Céljuk a jótékonyági törekvések rendezése s az, hogy a jótettet a felelősség nélküli alamizsna-adásnál jobbra tegyék. A new-yorki állami jótékonyági segítőegyesület, mi 1872-ben keletkezett azért, hogy törvényes hatalommal öröködjék az állam nyilvános jótékonyági egyesületeinek magatartása felett, mintája azoknak a hatásos szervezeteknek, melyek értelmes és érdeknélküli emberbarátokat bírnak rá arra, hogy törődjenek azon intézmények igazgatásával, melyek különben szomorú tapasztalatok szerint politikai szédelgők önkényének volnának kiszolgáltatva. A *National Conference of Charities and Correction* és a *National Prison Congress* tanulók és munkások egyesületei a jótékonyág és újítások különböző céljaira. Egyetemi és más ily társadalmi intézmények többé-kevésbé a *Toynhee Hall* mintájára alakultak, mely 1885-ben East-Londonban alakult, s a rokonérzést, személyes segítséget, oktatást, örömeket s az észszerű élet példáit bevitték a nagy

²⁸⁾ „New-York Charities Directory” 27. old.

²⁹⁾ Kellogg. „Charity Organisation in the United States” Appendix A. „Proceedings of National Conference of Charities and Correction”. XX. ülés.

városok legsötétebb zugaiba.³⁰⁾ Ezen különféle szervezkedések révén az emberszeretet, mi azelőtt alig volt több, mint fillérváltás a koldusoknak, igazi kulturális tevékenységgé kezd válni, kifejllesztve mindazokat a jó eshetőségeket, melyeket a nyomorékok és a szűkölködők magukba zárhattak s a gondolatnélküli adakozókat felelős erkölcsi lényekké alakítva.

Bármilyen tág is az a tér, amit a kormány tudományos intézetei, állami egyetemek és köziskolák lefoglalnak, mégis az egész tudományos és nevelő tevékenységnek jó felét magán szervezkedések, nemzeti és helyi tudományos testületek, magániskolák s alapítójukról elnevezett kollégiumok viszik keresztül. Az Egyesült-Államokban a kutatás minden ágát a fizika, kémia és asztronómiától kezdve a filológiáig és a néptudományig egy-egy társulat istápolja. A 451. tudományos kiképezést adó kollégium és egyetem nagy többségét magánosok alapították és 94,500,758 shillingre menő tőkájüknek nagy része egyesek adománya.³¹⁾

A testvéri társaságok rendszeren egyesítik a kölcsönös segítséget a társas örömmel. Ilyen pl. a szabadkőművesek társasága. A művészetek, a zene előmozdítására alakult társulatoknak néha nincs is más célja; a társas egyesületek néha tevékeny politikai szervezetekké válnak; de általában mindezen szervezetek főcélja a személyes művelődés és a társas élvezetek. Túlságos nagy a számuk és válto-

³⁰⁾ Lásd: Jane Adams és mások „Philanthropy and social progress”. „Hull House Maps and Papers”, Woods „English Social Movements”, valamint a newyorki „University Settlement Society”, „College Settlements Association” és az „East Side House” évi jelentései.

³¹⁾ Lásd Annual Reports of Commissioner of Education.

zatosságuk arra, hogy leírjuk őket, Nem azonosok semmiféle osztálylyal, nemzetiségekkel vagy fajtával. Annak a 375 társaságnak, mely részt vett 1895 szeptemberében a vasárnapi munkaszünetért tartott tüntetésekből, több, mint fele zenei és társadalmi egyesület volt,³²⁾ az ily szervezetek nem is tartoznak teljesen a nyugati műveltséghez. Rev. Justus Doolittle öt különféle fajta egyesületet ír le, melyek a Flowery Kingdomban virágznak. Ezek: az irodalmi klubbok, melyek mindenike nyolc vagy tíz tanulóból áll, az üdülő klubbok középkorú gazdag emberekből, kik ivásra, kártyára és sakkra gyűlnek össze; az ivó-klubbok gazdag fiatalemberekből, mulatozásra, borivásra, kártyajátékra s a zene élvezésére: az öregek klubbjai, melyekben a hazárdjáték a legkedveltebb izgalom; és a zenei klubbok, ahol tea és dohány kíséretében zenével is szórakoznak.

IV. A társas berendezés pszichológiája.

1. A MŰKÖDÉSEK MEGKETTŐZÉSE ÉS ALÁRENDELÉSE.

A társas berendezésnek most adott leírása bizonyos általánosításokra vezet.

A társas berendezés valósággal hasonló az élő szervezetek alkatához. Spencer felfogása a társadalom politikai szervezetéről, mint szabályozó rendszerről, mely megfelel az állat központi idegrendszerének, s az ipari berendezésről, mint fentartó rendszerről, mely megfelel a táp-

³²⁾ Lásd *New-York Times*. 1895. szept. 20.

lálószerveknek, nemcsak a képzelet műve.³³⁾ De az analógiának kevés a tudományos értéke, ha ki nem egészítjük a társas szervezet azon vonásainak pontos tanulmányozásával, melyek őt az élő szervezettől megkülönböztetik.

Ezek közül a legfontosabbat abban a felfedezésben találtuk, hogy a kormányok és magánszervezetek egymás működését megkettőzik. Bár az állatban több szerv kettős, sohsem találjuk, hogy a táplálkozás, vérkeringés vagy idegzet rendszere megkettőződne. A társas berendezésben szükség esetén mind a nyilvános, mind a magántársulások bármilyen társas működést elvégezhetnek. Mintha egyrészt a központi idegrendszernek hatalmában volna, hogy a test szöveteiből új táplálkozási és vérkeringési rendszert szervezzen, másrészt, mintha a dúcidegrendszer szükség esetén átvehetné az agy és gerincagy működéseit. A nyilvános és magántársulásoknak az ilyen kényszerhelyzetben megvan ez a hatalma, mert amint kimutattuk, a működések a társas szolgáltatás minden lényeges osztályában mindig meg vannak kettőzve. Veszély idején a kormány vasutakat és hajórajokat hozhat működésbe, hidakat építhet, javakat termelhet, s pénzügyi műveleteket végezhet és teheti mindent igen nagy kiterjedésben, mert a biztonság idejében kis arányokban mindezen dolgokat gyakorolja. Anarkia vagy forradalom idejében a magánegyesületek oltalmazhatják az *életet* és a tulajdont, szolgáltathatnak igazságot és szervezhetnek átmeneti kormányt, mert béke idején gyakran kezdeményeznek törvényeket és állandóan munkában tartják a kormányokat.

³³⁾ Social Organism. *Westminster Review* XVII. köt. 1800. és *The Principles of Sociology*. I. köt. II. rész. II–IX. fejt.

Ennek az általánosításnak gyakorlati értéke nem kevesebb, mint a tudományos értéke. Ez az egyetlen megfelelő elv, melylyel a szocializmus és individualizmus törekvéseiről ítéletet mondhatunk. A szocialistának igaza van, mikor azt mondja, hogy szükség esetén, vagy ha üdvösnek mutatkozik, az állam nyilvános hatóságaival minden társas vállalkozást keresztülvihet.

Az individualistának éppen úgy igaza van, mikor azt mondja, hogy a társadalom ellehet és valami módon minden célját elérheti kormányhatalom nélkül. A szocialistának és individualistának azonban egyformán nincs igaza, mikor felteszi, hogy a természetes társas fejlődés folyamán ezek közül valamelyik be fog következni. A működések tényleges szétoszlása a nyilvános és magánhatók között változó, különböző körülmények közt különböző. Amennyiben a feltételek természetesek, minden a nyilvános tevékenységet növelő, vagy a magán-kezdemenyezésre több alkalmat adó mozgalom önmagát korlátozza, Ezek egyensúly felé törekvő irányzatok. Minden, mi kisebbíti az államot, vagy rombolja a népnek az állam társas szolgálatokat teljesítő hatalmába vetett hitét, minden, ami gyengíti a szokást, mely a céloknak magánkezdemenyezés és akaratos szervezkedés folytán történt keresztülviteléből fakadt, veszélyezteti a társadalmat s megakadályozza azt céljainak teljes megvalósításában.

A társas berendezés leírásából nyerhető másik általánosítás az, hogy a társadalom különféle szervezetei nemcsak mellérendeltek, hanem valami más szervezetnek és mindnyájan az általános célnak alárendeltek is.

Általában a társadalom végső célja az érző élet védelme és tökéletesítése. Az emberi társadalom célja az, hogy

tagjainak észbeli és szellemi egyéniségét fejlessze. Közvetlenül ezzel csak a kulturális társulatok foglalkoznak. A nevelési intézmények, vallásos, tudományos, etikai és esztétikai szervezetek jó vagy rossz irányban közvetlenül az egyénre hatnak. A gazdasági, jogi és politikai szervezetek működésükben ezeknek vannak alárendelve, s a kulturális szervezkedés és tevékenységek céljából alakulnak. A társas elme kezdettől fogva észrevette ezt az igazságot és szentesítő hatalmával igyekezett a társas berendezést eszerint alakítani. A társulásokat aszerint ápolják vagy törlik el, amint ezt a kulturális és védelmi szempontok kívánják.

Mindkét szempontból a munka megosztására van szükség. Tehát bár a társadalom fentartja összetételének egyenmőségét, berendezésében kénytelen eltérni sőt előmozdítani a differenciálódást. Pszichológiai szempontból tehát a társas berendezés a társas összetételnek éppen ellentéte; az egyes kisebb társulásokon belül szövetkezés a hasonlóval s a különbözőnek nem tűrése; ehhez járul a különbözőnek megtűrése és beosztása az összetett társulásokban, azaz az egyes társulásoknak más társulásokhoz s a társadalom egészéhez való viszonyaiban.

III. KÖNYV.

**A TÁRSADALOM TÖRTÉNETI
FEJLŐDÉSE.**

I. FEJEZET.

Zoogén társulások.

I. Változatok.

1. A TÁRSULÁS VISSZAHATÁSA AZ ÁLLATI SZERVEZKEDÉSRE.

Az őskorok állati élete ugyan nem volt egészen más, mint a mai, azonban a társulás nyugodtan végezte munkáját s formálta átalakító eredményeit az évek millióin át, mielőtt az emberiség megjelent volna a földön.

A leszármazott és gyülekezett csoportok nőitek és kevesbedtek; itt virágzottak, ott elvesztek, aszerint, amint a föld keringése nap körüli pályáján, felületének rengései, légkörének alakulása s a tengeráramok a vidéket termővé vagy pusztává tették. Az érintkezés itt kínos, zsarnoki, visszataszító volt; amott élvezetes, kellemes, vonzó. Megéreztek a nemnek hasonlóságát és különbségét. Az érzéseknek, egyszerű gondolatoknak közlését magatartásban, hangban, mozgásokban a teremtmények milliói gyakorolták. A hódítás és utánzás összhangzóvá tette, összeolvasztotta, elválasztotta, széjjelszakította az érintkező elemeket. A kímélet egyensúlyában gyakran

ütött ki zavar. A kölcsönös segítség, a játék varázsa, a barátság és rokonézés számtalan bandák egyesítő köteléke lett. Kifejlődött egy elemi társas tudat és a vadászás, halászás, költözés szokásaiban, a fészek és töltések építésének művészetében valószínűleg megjelentek a hagyomány kezdetei. Megalakultak a családi viszonyok s a munkamegosztás és funkcionális társulás egyszerű kezdetei.

Lehetséges-e hinnünk, hogy ezek a társas szerzemények nem játszottak szerepet az állati típusok differenciálásában és fönmaradásában? Nincs-e a biológiai filozófiában egy végzetes hiány, mi társas tényezőt nem ismer és a változatokról csak fizioiógiai (folyamatokkal próbál számot adni? Nem volt-e az állati értelem az a kiválasztó hatalom mi a fejlődés tényezőit újra meg újra-szötte? És nem volt-e a társulás az értelem fejlődésének tényezője?

Hogy a társulás miként módosítja a társult egyének természetét, azt megmutattuk.¹⁾ Célszerű lesz az ott elmondottakat most az állati életre való kizárólagos tekintettel -ismételni, hogy világosan kimutassuk a társulás szerepét a változatok egész csodálatos folyamatában. A múltnak minden elbeszélése következtetés s a következő állítások mind csupán ilyenek. A dogmatikus formát csak az egyszerűség kedvéért alkalmazom, mi legjobban feltünteti a mondandók valószínűségét.

A társulás lelki következményei először is a született képességek és erők eredeti fejlődése, nevezetesen: 1. hajlam a sugalmazás befogadására, 2. az utánzás képessége, 3. ellen-szenvek, 4. rokonézesek, 5. a megkülönböztető képesség és 6. az összerendezés képessége. Másodszorban a társulás nagy

¹⁾ Fentebb 121. és köv. old.

tudás-gyarapodást okozott. Harmadszor minden eddigi szerzemény, képesség és hajlammak végtelen szövevényekben és visszahatásokban való fejlődését hozta magával. A sugalmazás és utánzás révén a környezetre, táplálékra, veszélyekre vonatkozó minden tudás, mit az egyesek szereztek, nemsokára valamennyinek tulajdonává lett. Az egyiknek sajátos ügyességét a zsákmányszerzésben vagy menekülésben, valamennyien megszerezték. A vadászás, halászás és védelem társas tényei az ellenszenvék és rokonérzések, a megkülönböztető s összerendező képességek állandó tudományaivá lettek.

Ezek a módosulások visszahatottak az idegekre és az agyra. Az idegeken és agyon át fiziológiailag és morfológiailag tovább hatottak az egész szervezetben. A társulásban történt minden haladás bizonyos mértékben az érzés és értelem fejlődésének megfelelően módosította a testi szervezetet.

Azonkívül, hogy a társulás így közvetve hatott a fizikai rendszerre, közvetlenül is érvényesítette hatását a jobb táplálkozás, az aránylagos biztonság, a születés, a természetes és szexuális kiválasztás révén.

A társas állatnak rendszeren bővebb táplálékban volt része, mint a nem társas állatnak. A sugalmazás, utánzás és együttműködés révén a csoport legtöbb esetben jobb alkalmaknak juthatott birtokába s az egyedül vándorló egyén megfosztotta magát azok lakomájától, kiknek életében nem osztott.

A társas csoport népessége mindég gyorsan szaporodott, ha bőven volt táplálék s így nemsokára képtelen volt megfelelő mennyiségű élelemhez jutni. Az éhínség tehát a gyengébb egyéneken megkezdte munkáját és csak az erőseket hagyta meg nemzőkül. Minél nagyobb volt a csoport, annál

teljesebb volt a borzalmas, de jótékony természetes kiválasztás.

A nagyobb csoportokban a szexuális kiválasztásnak is szabadabb volt a játéka és érzékenyebbé vált, amint a társulás szorosabbá lett. Ez a kevéssé keveredő, lusta teremtmények közt oly gyöngé, jelentéktelen folyamat a fejlődésben tekintélyes tényezővé vált az élénken társuló éles értelmű madarak és emlősök közt, melyek szenvedélyesen szerették a játékot és a barátkozást.

Továbbá: minél nagyobb változatosságú eleinek egyesültek egy démotikus összetételben, s minél teljesebben keveredtek ezek a társulás révén, annál nagyobb volt a népesség idomíthatósága és módosíthatósága s így annál képesebb volt a javulásra.

A kölcsönös segítség az együttműködés minden formájában változásokat eszközölt a környezeten. Az állatvilágban a veszélyes fajokat, melyek a hatalmas csoporttal ellenséges lábon álltak, elűzték a közelből vagy kipusztították. Másokat táplálékul használtak s nagy területekén irtottak ki. A növényvilágban hasonló változások mentek végbe. Néha a szeretlen környezeten is nagy kiterjedésű átalakításokat végeztek az építő állatok, mint például a faluépítő természetek és a sáncépítő hódok. Még kiterjedtebb és még fontosabb volt az erdőkön és réteken át kijárt utak és ösvények szövevénye, a csoportosan élő emlősök költöző bandáinak művei.

2. TUDATOS KIVÁLASZTÁS MINT TÉNYEZŐ A FAJOK EREDETÉBEN

Ha a környezet, keveredés, kiválasztási és szervezeti alkalmazkodás a változatok összeműködő okai voltak s a társulás mindenikre nagy mértékben kihat, akkor a társulás egyik nagy összeműködő ok volt a fajok eredetében.

A társas viszonyoknak az állati élet fejlődésében ily fontos szerepet tulajdonítani valószínűleg igen merész kijelentés. De még sémi annyira, mint az, mi még hátra van. Nemcsak hatott a társulás a változatok azon okaira, melyeket a biológusok észrevettek, hanem még hozzájuk adott egy okot, melynek szüntelen működését az embert megelőző állatok között eddig nem ismerték el eléggé.

Ez az ok nem volt kevesebb, mint a tudatos kiválasztás. Nem kételkedhetünk abban, hogy már évezredekkel az ember léte előtt a természetes kiválasztáshoz mindenütt tudatos választás, a társulás közvetlen terméke járult-

Ez, be kell vallanunk, merész állítás. De, ha tagadjuk, azzal olyasmit állítunk, amit elhinni nagyon is képtelenség. Ez annyi, mint azt állítani, hogy mikor a tudatosság és a választás az állatvilágban már megjelent, a fejlődés folyamatában még neki hatott. Ez annyi, mint állítani, hogy az ellenszenv és rokonézés, a nemnek tudata, a kölcsönös segítség nem irányította az ágak keresztezését s nem érintette a környező feltételek állandóságát. Az ilyen állítások saját cáfolatukat hordják magukban.

Mihelyt a tudatos társulás-megkezdődött, hatása is kezdetét vette a fejlődés tényezői közt. A mozgó állatok közt folytonosan könnyítette az öröklés azon szövevényeit, melyek a nem mozgó állatok és a növények közt lehetetlenek;

némely összetételeket nehezzé, másokat lehetetlenné tett. Az így föllépett változatok csak akkor erősödtek meg típusokká vagy fajokká, ha az új változások soká elkerülték az olyan hatásokat, melyek tovább módosították volna őket. A védelem, melyben a nem mozgó állatok s a növények részesültek, egyszerűen a vándorlásra és keveredésre való viszonylagos képtelenség volt. A mozgás képessége, mihelyt megszerzték, tönkretette ezt a biztosságot. Mi volt az, mi ezt a helyhez tartozást mint védőföltételt helyettesítettek? Nincs más kielégítő válasz, mint az, mit a társulás tényeiben találunk. A társulás tartotta fenn a szükséges elszigeteltségeit, ez vonta meg az állatvilágban keresztülkasul az elválasztó vonalakat; ez zárta ki minden csoportból az oda nem tartozó elemeket; ez tartotta szoros kölesönhatásban az összetartozó elemeket, míg a típus állandósult.

Röviden, a társulás volt a változatok s a típusok főoka. Új változatokat teremtett s folyton növvő erővel termelte újra a társulás ösztönét.

II. Fönmaradás.

1. A TÁRSAS ÉLET A LEGFONTOSABB SEGÍTSÉG A LÉTÉRT FOLYÓ KÜZDELEMBEN,

Az utóbbi meggondolásban a változatok kérdéséről a fönmaradás kérdésére tértünk át.

A társas élet legfőbb szervezeti eredménye az állatvilágban az egyéni elme és idegrendszer tökéletesebb szerveződése s következöleg a létért folyó küzdelemnek figyelemre-

méltó átalakulása. Ettől kezdve az értelem, mint Wallace ki-mutatta, a nyers erőnél többet ért. Ha tehát a társulás fej-lesztette az értelmet s az értelemmel az együttműködés ké-ességét, akkor a társulás volt mind a fönmaradás, mint a változatok főoka. Maga a társas élet azonban ama nem-tár-sas lények haladó kiküszöbölése révén fejlődött, melyek könnyebben estek a fizikai erőknek s élő ellenségeknek ál-dozatul. Hogy a leghatalmasabb állatok némely fajai, pél-dául a ragadozók, különösen nem-társasok és vadak, az lát-szólag ellentmond e magyarázatnak. De kétséges, hogy a ragadozók mindig ilyenek voltak-e. Legalább is lehet, hogy elfajultak, s hogy az előbbi idők társasabb életében, mikor többen voltak, mint ma, szerezték meg az erőt s a ravasz-ságot, mi képessé tette őket arra, hogy egyedül éljenek s minden ellenségükkel szemben fentartsák magukat. Az el-szigeteltségben azután minden rokonérzésük kihalt és csak természetük kegyetlen oldala fejlődött ki.

A társulásnak a fönmaradásra gyakorolt befolyását bizonyítja a mai állati élet is, amint azt Ktopotkin²⁾ figye-lemreméltó irataiban festi. Ebből néhány idézetet kell adnunk.

„A hangya” – mondja Kropotkin – „boldogul mind-azon védő tulajdonságok nélkül, melyeket az elszigetelten élő állatok nem nélkülözhetnek. Színe megmutatja öt ellen-ségeinek és sok fájának hatalmas fészkei feltűnőek a réte-ken és erdőkben.” „Egyetlen egyén fulánkja nem valami

²⁾ Kropotkin példái főleg Alfred Brehm „Illustriertes Thierleben” című munkájának kimeríthetetlen forrásából valók. A szövegben és utalásokban azonban Kropotkint követem, mert ez adatokhoz fűzött, eredeti értelmezésének van jelentősége.

nagy. Tojásai és bábjai ízletes falatok az erdő sok lakosa számára. Mégsem sok hangyát pusztítanak el a madarak, sőt a hangyaevők se és a náluknál erősebb rovarok is félnek tőlük.”³⁾

„A darvak rendszeren csak két tojást raknak egy költésre, de a fajuk fentartására nem is kell nagyszámú ivadékot felnevelniük; társas természetük, értelmük, okosságuk gyakran nagy kor elérésére teszi képessé őket.”⁴⁾

„A papagájok sokkal több védelmet találnak nagy társadalmaikban, mint csőrük és karmuk bármily kedvező fejlődésében. Nagyon kevés ragadozó madár és emlős meri megtámadni a papagájoknak még kisebb fajtáit is.”
..Nagyon valószínű, hogy a nagyobb papagájok inkább magas életkoruk folytán halnak el, mint az ellenség karmai között.”⁵⁾

A lovak „nagyjából, rosszul szervezett csapatjai számos ellenségükkel s az éghajlatnak nehéz viszonyaival szemben társas szellem híján hamar eltűntek volna a föld színéről. Ha ragadozó állat közeledik feléjük, azonnal több mén egyesül, visszaűzik a vadat és néha kergetik is; sem a farkas, sem a medve, sőt még az oroszlán sem képes elfogni a lovat, vagy éppen zebrát addig, míg a csordától el nem szakadt ... Ha a vidéken hóvihár dühöng, az összes ménnek szorosán összegyűlnek s valami védett hegyszakadékba menekülnek. De ha bizalmukat elvesztik, vagy a csoportot pánik fogja el és szórja szét, akkor a lovak elvesznek s a vihar után a megmaradtak félholtak a fáradtságtól.”⁸⁾

⁶⁾ Kropotkin id. mű. 345. old.

⁷⁾ Kropotkin id. mű. 352. old.

⁹⁾ Kropotkin id. mű. 353. old.

⁸⁾ Ugyanott 706-707. old.

„Hogy a társadalomban élés a létért folyó küzdelemben, – e küzdelmet a legáltalánosabb értelemben véve, – a leghatalmasabb fegyver, azt az előző lapokon felhozott példák mutatják és kívánatra bármily fokú bizonyosságot lehet adni. A társadalomban élés képessé teszi a leggyengébb rovar, a leggyengébb madarat, a leggyengébb emlőst, hogy ellenálljon vagy védje magát a legtöbb félelmes madár és ragadozó állattal szemben, hosszú életet ad neki, képessé teszi a fajt, hogy a legkevesebb energia-fogyasztással neveljen utódokat s hogy számát, kis születési szám dacára is fentartsa, a csordában élő állatokat pedig költözésre, új lakás keresésére képesíti. Tehát megengedve, hogy az erő, ügyesség, védő szervek, ravaszság s az éhség és hideg tűrése, mdket Darwin és Wallace említenek, oly tulajdonságok, mik bizonyos körülmények között az egyént vagy fajtát a fennmaradásra legalkalmasabbá teszik, mégis állítjuk, hogy bármilyen feltételek között a társaság a legnagyobb előny a létért folyó küzdelemben. Azok a fajok, melyek akarva vagy akaratlanul felhagynak vele, hanyatlásnak indulnak; ellenben azoknak az állatoknak, melyek legjobban értik az egyesülést, legnagyobb a reményük a továbbélésre és fejlődésre, ha még gyöngébbek volnának is mindama képességekben, melyeket Darwin és Wallace felsoroltak, kivéve az észbeli képességet. A legfelsőbbrendű gerincesek és különösen az ember ez állítás legfőbb bizonyítéka. Ami az észbeli képességet illeti, bár minden darwinista egyetért Darwinnal abban, hogy ez a leghatalmasabb fegyver a létért folyó küzdelemben s a leghatalmasabb tényező a továbbfejlődésben, azt is el fogják ismerni, hogy az ész kiváltképpen társas képesség. A nyelv, az utánzás és a felhalmozott tapasztalás a fejlődő értelemnek mind-

megannyi elemei, miktől a nem társas állat meg van fosztva. Ezért találjuk az egyes állatosztályok csúcsán a hangyákat, papagájokat és a majmokat, melyek egyesítik magukban a legnagyobb társasságot az értelem legnagyobb fejlettségével. A fejlődésre legalkalmasabbak tehát a legtársasabb állatok s a társasság a fejlődés főtényezőjeként jelenik meg mind közvetlenül azzal, hogy a faj jólétét biztosítja s az energia-fogyasztást kevesbíti, mind közvetve azzal, hogy az értelem fejlődését elősegíti.”⁷⁾

Egészben véve elfogadhatjuk Kropotkin végkövetkeztetését, hogy a társadalom! minden másnál hatalmasabb segítő a létért folyó küzdelemben. De nem valami bennerejlő titokzatos hatalom következtében az, hanem azért, inert egyenesen hat a társult egyének jellemére, mit fokozatosan átalakít s lassankint kifejleszti az elmebeli képességet.

2. ZOOGÉN TÁRSULÁS KÉSZÍTETTE ELŐ AZ EMBERI TÁRSADALMAK ÚTJÁT.

Így az ember előtt hosszú korokon át csak zoogén társadalmak voltak a földön. A társulás változásokat okozott s meghatározta a fenmaradást. Az állati életet nemekké differenciálta és nagy tökéletességre juttatta azokat a nemeket, melyek legjobban meg voltak áldva a társas természettel, a kölcsönös segítség szokásával s a társas szervezkedés elemi formáival.

A társulás mindezek véghezvitelével az ember és az emberi társadalom útját készítette elő. Néhány, fajokká még

nemi fejlődött, változatot oly észbeli képességekkel látott el, hogy közülük egyet a legmagasabb sorsra lehetett kiszemelni. A többiek társas ösztönét annyiban fejlesztette, hogy az emberek hasznos együttműködőivé válhattak, miután ő az összes alsóbb fajok urává tette magát. Ha az ember nem lett volna képes állatot szelidíteni, soha sem; alkotott volna civilizációt, de nemi tudott volna állatot szelidíteni, ha azok a társulás révén már előbb nemi szereztek volna hajlamot a *tanulásra és magasabb értelmet. Az elefánt, a ló, az ökör, a juh, a kutya, – ezek voltak az ember hűséges szolgálói s éppen ezek a kiválóan társas állatok. Az ember előtt ezer, tán millió évekkel, lerakták birodalmának alapjait a tudatos élet legalacsonyabb formáinak állati társulásai.*

II. FFJEZET.

Antropogén társulások.

I. Az állati és emberi társadalom folytonossága.

1. A FOLYTONOSSÁG KÉRDÉSE.

Nincs kétség, hogy az állati és emberi társadalmak közt folytonos az átmenet. A tényt, mit ez a kijelentés tartalmaz, nem kell összezavarnunk az embernek bizonyos alsóbbrendű őstől történt leszármazásával. A leszármazás elmélete oly bizonyítékokon alapul, melyek a biológia és geológia tudományából valók. A szociológia elfogadja eredményeiket és kutatja, vajjon az első emberek elszigetelt és talán egyetlen pártól leszármazott párok voltak-e, vagy az állatiból az emberi állapotba történt átmenetet teljes társas csoportok vitték keresztül. Az egyetlen pár elméletére semmiféle bizonyítékunk nincsen, sem arra, hogy elszigetelten élt szülőpárok lettek volna az emberek különböző változatainak nemzői. Ellenkezőleg, sok a bizonyíték a másik nézetre, mi leküzdhetetlen nehézségeket támaszt minden ily vélemény elfogadásával szemben.

A legrégebb emberek minden maradványa azt mu-

tatja, hogy csoportokban éltek, mint a mai vademberek. Az ember majomhoz hasonló ősenek tehát társas állatnak¹⁾ kellett lenni. Van-e okunk föltételezni, hogy a társas majom és a társas ősember közé egy társas viszonyokon kívül élő pár ékelődött, mely lelkileg és fizikailag annyira különbözött minden más teremtménytől, hogy minden társadalom lehetetlen volt számára? Ha igen, akkor ez annyi, mint az egyesek teremtésének elméletéhez térni vissza; mert azok a testi és lelki különbségek, melyek az embert más teremtményektől elválasztják, mind a társas érintkezés folytán alakultak és társadalom nélkül nem fejlődhetek természetes utón. A beszéd az a különös tehetség, mely az embert a vadaktól elválasztja és eszköz magasabb értelmi képességeinek fejlesztésére.

Némi, bár tökéletlen nyelv használata nélkül igen kétséges, hogy az emberi értelem fölemelkedett volna-e arra a magaslatra, mire a legrégebb időtől fogva uralkodó helyzete utal.²⁾ Továbbá a társadalom eredetének patriarkális elmélete sokszorosán lejárta magát s vele együtt pusztultak mindazok az előítéletek, melyekből az egyetlen pár elmélete alakult.

2. A KEZDETLEGES TÁRSADALOM PÁRHUZAMBAN A MAI VAD TÁRSADALMAKKAL.

Három eszközünk van az ősember társas jellemvonásainak közelítő meghatározására. Az egyik a biológiai és geológiai tények nagy sokasága, melyekből következtethe-

¹⁾ Darwin „Descent of Man” 180. old.

²⁾ Darwin „Descent of Man” 180. old.

tünk az ősember természetére s életfeltételeire. A második az arkeológia anyagának növvő tömege, mi sok dolgot fedez föl azoknak az embereknek az életéből, kik létükről az első határozott nyomokat hagyták hátra. A harmadik az ősi társadalmiak és ma is meglévő legalsóbb vad társadalmak bizonyos vonásainak általános párhuzamba állítása.

Sokféle okunk van e párhuzam fölvetelére. Egyik az, hogy a civilizált népek hitei és szokásai közt sok van, ami ma is teljes erejében él a vademberek közösségeiben. Ezek nemcsak arra utalnak, hogy a civilizált nemzetek vadságból fejlődtek, hanem arra is, hogy a meglévő vad hordák megakasztott fejlődésfokon, tehát közelítőleg az ősember feltételei közt élnek. Másik okul erre a feltételre az a tény szolgál, hogy az emberi munkálkodás legrégebbi maradványai azt mutatják, hogy a paleolit és neolit korbeli embernek ugyanazok voltak a mesterségei, mint a vadembereknek ma.

Mindazonáltal egyetlen meglévő társadalmat sem mondhatunk antropogén társulásnak. Egyik sem áll a fejlődésnek oly alacsony fokán, mint a kezdetleges emberi társadalomnak kellett állnia és egyikben sem hiányzik annyira a szervezkedésnek minden kezdete nemzetségi vagy törzsi vonalon, hogy etnogén társulásnak lehetne nevezni.

Továbbá vannak a párhuzamnak bizonyos fontos határai, melyekről sohasem szabad megfeledkeznünk. A mai vad csoportok aránylag pusztá, barátságtalan és megközeíthetetlen földterületeken laknak, hova erősebb népek szorították őket. Bizonyos, hogy az ember első lakóhelye bőtermő és nagyon kedvező terület volt.

A körülmények e különbségei nagy és fontos különbségeket teremthettek a legalsóbb mai emberek s az őse-

deti hordák társas-, lelki- és testi tulajdonságai között, A mai vadak bizonyos fokban kétszeresen elfajultak, elgyengültek és a kipusztulás ösvényén vannak. Az ősember nem volt értelmesebb, mint a mai vadak és lényegében ugyanazok voltak a gondolatai, bár sok tekintetben sokkal határozottabban állat volt, mint a mai vademberek; azonban valószínű, hogy az ősember aránylag jól táplálkozott, aránylag nagy bandákban élt s aránylag nagy energiamentyiséget használt fel a létért folyó küzdelemben. Ezek a különbségek jobban hatottak a társas fejlődés arányaira, mint formáira és állapotaira. Ezek tanulmányozása céljából még több bizalommal fordulhatunk az említett párhuzamhoz. Az antropológiai szociológia tehát az ősember társadalmainak tanulmánya, melyeket következtetéssel újraépít s egybeveti azokat a meglevő vad közösségekkel, amennyiben ezektől elvárhatjuk, hogy az ember eredetének megértésére adatokat szolgáltatnak.

3. AZ ANTROPOGÉN TÁRSULÁS FÖLTÉTELEI.

Bőven van bizonyíték arra, hogy a történet előtti ember társas halmozódásának természetes táplálék-szolgáltatás volt a föltétele. A Tierra del Fuego kagylóhalmait a neolitikumbeli ember hagyta ott s ilyenek a világ minden partja körül láthatók.³⁾ Dánia partjain ezek a konyhahulladékok kilencszáz láb hosszú s egy-kétszáz láb széles és három, öt, néha tíz láb magas halmokat alkotnak.⁴⁾ Az ősember legrégebb biztos maradékai (a paleolitikumbeli eszközök és

³⁾ Tylor „Antropology” 207. old.

⁴⁾ Isaac Taylor „Origin of the Aryans” 61. old.

fegyverek, miket északnyugati Franciaország és Dél-Anglia folyómedreiben és barlangjaiban találnak) keveredve vannak a táplálékul használt állatok csontjaival. Az ilyen maradványok mennyisége arra mutat, hogy a nyers lakomákra jelentékeny számú egyén gyűlt össze. Az arkeológiai maradványokról általában mondhatjuk, hogy mindig emberi társulásra s a társulásnak és táplálék-szolgáltatásnak egyenes összefüggésére mutatnak.

Az emberek legrégebbi társulásainak azonban még egyszerűbb föltételek közt kellett végbemenniök, mint a nőkre a legrégebbi mesterséges maradványok mutatnak. A legrégebbi ember nem hagyott hátra arkeológiai jeleket; az még nem jutott tovább a botok és alaktalan kövek használatánál – erről a tényről az ember korának minden tárgyalásánál meg kell emlékeznünk. Ha semmi paleolit maradványt nem találunk a negyed-kor vége előtt, abból nem következik, hogy az ember csak a negyed-kor végén lépett föl. Ellenkezőleg bizonyos, hogy ha az ember akkor már tűzkövet faragott, kellett előtte olyan embernek élni, akinek fogalma se volt a tűzkőfaragásról. Az első emberek társulását tehát, mint sok mai vad hordáét, azon tápláléknek bőségének és megközelíthetőségének kellett meghatározni, melyekhez a csak bottal vagy kővel segített kéz hozzáférhető. Brazília erdei hordái gyökerekből, növényhagymákból és magvakból, lopótökből, babból, vadmézből, madártojásból, korhadt fák férgeiből és rovarokból élnek. Az első embereknek ugyanígy kellett élniök, de talán bővebben, táplálékukat még megtoldva halakkal, kagylókkal s könnyen elfogható állatokkal.

4. AZ EMBER EREDETÉNEK ÖVE.

Az ősember életének többi fizikai föltételeiről csak akkor mondhatnánk biztosat, ha tudnók, hol és melyik geológiai korban jelent meg először az ember. Azok a bizonyítékok, melyekkel rendelkezünk, megerősítik Darwin véleményét, melyekben vele a tehetséges Darwin-ellenes antropológus Quatrefages is megegyezik,⁵⁾ hogy t. i. az ember már a harmadkorban is élt. Azonban nemi erősítik meg Darwin habozó véleményét, mely szerint az állattól az emberig haladó átmenet teljesen Afrikában ment volna végbe;⁶⁾ még kevésbé erősítik meg Quatrefages véleményét, mely szerint az ember Észak-Ázsiában vette volna eredetét. Inkább arra utalnak, hogy az átmenet sok bonyolult változaton, keresztezésen és kiválasztáson át ment végbe, melyek egyike ezen, másika azon a vidéken folyt le, mert az emberi faj a földgolyó felét elfoglaló lakóhelyen volt szétszórva.

Darwin bizonyítékai az ember afrikai eredetére ezek voltak: „A világnak minden nagy területén élő emlősök ugyanazon vidék kihalt fajaiival szoros rokonságban vannak.”⁷⁾ Az ember közelebbi rokonságban van az ó-világ keskenyorrú majmaival, mint az Új-Világ szélesorrú majmaival, Az emberhez legközelebb álló majomfajok, a gorilla és a csimpánz, Afrikában élnek. Két vagy három emberszabású majom, köztük Lartet *Dryopithecus*-a, mely közel akkora, mint az ember, Európában élt a miocén korban. „Azon a

⁵⁾ Quatrefages „The Human Species” és „The Pynnes” különösen a 186. oldalon.

⁶⁾ „The Pyquies 186. old.

⁷⁾ Darwin „Descent of Man” 155. old.

vidéken és korban, akárhol és akármikor történt is, hogy az ember szőrruháját elvesztette, valószínűleg meleg volt az éghajlat; ez kedvező körülmény volt a növényi táplálékra, melylyel – analógiából ítélve – fentartotta magát. Szó sincs róla, hogy tudnók, mikor tért el az ember a keskeny-orrú majmok ágától; de ez megeshetett egy oly távoli korban, mint az eocén-korszak; mert azt, hogy a magasabb majomfajok az alacsonyabb majomfajokból ágaztak ki a felső miocén korában, a *Dryopithecus* léte mutatja.”⁸⁾

Számos és komoly tudományos ellenvetés áll azzal a következtetéssel szemben, hogy az embernek alsóbb típusból történt kifejlődése teljesen Afrikában ment volna végbe.

Az igen meleg és nedves éghajlat segíthetett az embernek a szőr elvesztésében, de nagyon káros lehetett volna az agy magasfokú fejlődésében lényeges fizikai és szellemi tevékenységre; ellenben egy termékeny, szub-tropikus, alföldi éghajlat, mi a hegyvidéken hideg és mérsékelt éghajlatba megy át, mindezeknek igen magas fokban kedvezhetett.

A fekete faj eloszlása látszólag összeférhetetlen minden oly elmélettel, mely az ember első hazáját az indiai óceántól nyugatra s a Szaharától délre helyezi. A messze Keletnek törpe feketéi, melyeknek legjobb képviselői az Andamán-szigeteken élő minkopik, minden valószínűség szerint az első emberi ágak leszármazottjai s bizonyítani látszanak azt, hogy a fekete faj délkeleti Ázsiából vándorolt nyugat felé s nem Afrikából kelet felé.⁹⁾ Annak bizonyítékai, hogy korábbi geológiai korszakokban az egyenlítő körül Guineától keletre

⁸⁾ Darwin „Descent of Man” 156. old.

⁹⁾ Lásd: Tylor „Antropology” 87., 88. old. 4s Quatrefages „The Pygmies” 51. old.

Új-Geunia felé¹⁰⁾ egy kontinens terült el, nem oldják meg ezt a nehézséget.

Nemi kevésbé nehéz azt az elméletet, hogy az ember első lakóhelye az egyenlítői Afrika volt, összeegyeztetni a legrégibb ember s az emberhez legjobban hasonlító emberszabású majmok megkövült maradványaival. Ezen maradványok csoportosulásai alaposan gyanítják azt a lehetőséget, hogy az emberi faj Nyugat-Európában vette eredetét. Darwinnak e kérdésre vonatkozó állításába vetett hitét is megzavarták annale bizonyítékai, hogy az emberszabású majmok a miocén és későbbi korokban Nyugat-Európán átvándoroltak. A *Dryopithecus fontani*, mely magasabb volt a rendes embernél s fogai az ausztraliakéhoz hasonlítottak, Franciaországban a Garonne felső völgyeiben és Itáliában lakott.¹¹⁾ A keskenyorrú majmok egyik faja most is ott lakik a Gibraltár szikláin. Először Európában találtak a negyedkori ember kétségtelen bizonyítékaira s egészen ilyen értékű felfedezést sehol másutt nem tettek. „Akár Európát tekintjük a földgolyón legkorábbi emberi törzsek lakóhelyéül, akár nem, mindenképpen igaz, hogy az Európában talált maradványok az ember korának legjobb bizonyítékai”, ez a dologban Tylor véleménye.¹²⁾ Paleolit eszközöket találunk Angliában az Ouse és a Themse völgyében, Franciaországban a Somme és a Garonne völgyében, Spanyolországban és Portugáliában a Tájó völgyében.¹³⁾ A neandervölgyi koponyát 1857-ben talál-

¹⁰⁾ Haeckel „Lemuria”-ja. „The Natural History of Creation” I. kötet 361. old. Lásd még Tylor: id. mű. 87. old.

¹¹⁾ Mortillet „Le Préhistorique, antiquité de l'homme. 120. old. és Gandry „Le dryopithèque”.

¹²⁾ Tylor „Anthropology” 26. old.

¹³⁾ De Mortillet, *Materiaux pour l'histoire de l'homme*. I.

ták a Neander völgyében Düsseldorf és Elberfeld között.¹⁴⁾ Hasonló töredéket találtak 1865-ben Eguisheimban s néhány évvel később egy másikat Brüxben, Csehországban.¹⁵⁾

Dr. Brinton¹⁶⁾ megkísérelte ezeket Darwin felfogásával összeegyeztetni azzal a föltétellel, hogy e nagy természettudós főgondolata e következtetésben csupán az volt, „hogy az ember először az Ó-Világ nyugati, vagyis Atlanti partjain lépett fel, valahol a mai, vagy régi Afrika és nem Ázsia területén.” Így fogalmazva a dolgot, az ember hazájául feltételezett Afrika többé nem az egyenlítői Afrika, mely a Szaharától délre fekszik, hanem az a nagy régi félsziget, mi Észak-Afrikát és Nyugat-Európát foglalta magában. Más szavakkal, nem a régi Afrika, hanem, a régi Európa.

Tudjuk, hogy a harmadkor első korszakában Európa és Észak-Afrika egy volt s hogy az egyenlítői Afrikától sekély tavak választották el ott, ahol most a Szahara-sivatag, a Földközi-tenger keleti fele s az Eufrát völgye van.¹⁷⁾ A Szaharái tenger, mely az Atlanti és az Indiai óceánt összekötötte, az ó-Világot így két kontinensre osztotta, égy északira, mi

series, I. kötet 1865. 137. old.; John Evans „Ancient Stone Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain” 595. 616. old.; Lubbock „Prehistoric Times”; Dawkins „Early Man in Britain” és „Cave Hunting-”, továbbá Emile Cartailhac „Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal” 10-18. old.

¹⁴⁾ E koponya leírását lásd Schaafhauseintől az *Archiv für Anatomie*-ben 1858. 953. old. Broca bizonyítása, mely szerint rendes és nem patológikus, lásd *Bulletins de la société d'anthropologie de Paris*. IV. köt. 1863. 322. old.

¹⁵⁾ Hovelacque et Hervé „Précis d'anthropologie” 359. old.

¹⁶⁾ Brinton „Baces and Peoples” 86–89. old.

¹⁷⁾ Wallace „The Geographical Distribution of Animals”, I. köt. 38., 39. old. és E. Suess „Das Antlitz der Erde” I. kötet 879., 380. old. és Husley „Physiography” 89. old.

Afrika északnyugati, Európa nyugati és déli s Ázsia déli és keleti részét foglalta magában s egy délre, mi Afrika nagy részét tartalmazta. Arábia és Hindosztán szigetek voltak. Európa északkeleti része és Ázsia északnyugati része az Északi jeges tengerbe voltak merülve. Skandinávia sziget volt. Nyugat-Európa szoros összeköttetésben állt Amerikával Anglián, Izlandon és Grönlandon át, melyeken mindenütt szubtropikus volt az éghajlat. Az északi kontinenst a geológusok Eurázsia néven rég ismerik. Dr. Brinton, talán attól a gondolattól befolyásoltatva, hogy Darwin nézeteit valamiképpen össze kell egyeztetni ezekkel a bizonyítékokkal, s talán még jobban befolyásoltatva, a fehér fajták történeti eloszlásától ajánlotta, hogy a nyugati félszigetet Eurafrikának nevezék.¹⁸⁾ Ennek az elnevezésnek azonban megvan az a saját-sága, hogy bár az Eurafrika név szerencsésen fejez ki egy nagyfontosságú jelen tény, nevezetesen Európa és Észak-Afrika mai fiziografiai, botanikai, zoológiai és etnológiai egységét, mely fenmaradt, miután földrajzilag szétváltak s északi és az egyenlítői Afrika földrajzilag egyesült, – azonban az elnevezésnek nincs értelme, ha visszamegyünk a harmadkorba. A harmadkorban Eurázsia volt, Eurafrika nem volt.

Mindazonáltal jogunk van következtetni, hogy ha az első emberek csoportjai éltek Európában, akkor a fajok lakóhelye délre és keletre nyúlt el a, mai Afrika északnyugati része felé, mely akkor nem volt Afrika része. A harmadkori földrajz e következtetését a paleontológia és arkeológia meg-egyező eredményei támogatják. Az emberszabású majmok eloszlása bizonyosan dél felé és kelet felé terjedt nyugati

¹⁸⁾ „Races and Peoples” 89. old.

Európából. Emlékezni fogunk, hogy a *dryopithecus*-t Itáliában találták. A Nyugat-Európában oly bőven található paleolit-maradványok találhatók az Atlasz völgyeiben és Tuniszban is.¹⁹⁾

De ha ezen bizonyítékok alapján az ember és közvetlen őseinek primitív lakóhelyét kelet felé egészen addig gondoljuk, hol a mai Itália és Tunisz a harmadkori Európa görbülő déli partján összefüggőitek, akkor nem állhatunk meg itt s neon mondhatjuk, hogy a faj „valahol a mai vagy régi Afrika területén s nem Ázsiában fejlődött.” Az északi kontinens déli partvonalra megszakítás nélkül vonult végig annak a hegyláncolatnak délnyugati oldalán, mely az Eufrát északkeleti völgyét, a Tigris-völgyet s a Perzsa-öblöt köti egybe; innen tovább az Indiai óceán mentén; innen az északnyugati oldal mentén, mi most az Indus völgye; innen tovább az északkeleti oldalon, a mai Ganges völgye mentén; s innen végül délkeletre a Maláj-félszigeten át Szumatra és Jáváig. E hosszú öv keleti széléin ma is nagy számban élnek ez emberszabású majmok. A keleti szélen a fejletlen ember maradványait is találjuk, melyek legjobban hasonlítanak az emberszabású majmokhoz. Paleolit eszközöket találnak Madras fölött Indiában, mii nyílt sziget volt s másutt déli Ázsiában.²⁰⁾ Ezek a tények bizonyára elégségesek annak a lehetőségnek kimutatására, hogy a majomember Ázsia széléin lakott, mely lakóhely északnyugatra, Európáig terjedt.

Ezekhez a megfontolásokhoz kell tennünk még a Jáva szigetén talált s a pliocen-kornak végéből való maradványok

¹⁹⁾ Lubbock, *Journal of the Anthropological Institute* X. köt. 1881. febr. 318. old. és R. Collignon *Bulletins de la société d'anthropologie de Paris* IX. köt. III. series 1886. 676. old.

²⁰⁾ Tylor „*Anthropology*” 30. old.

felfedezését, melyekről első leírójuk, dr. Dubois, nagyon is elhamarkodva jelentette ki, hogy az emberszabású majmok s az ember közé esnek s melyeknek a *Pithecanthropus eredus* nevet adta s melyre Haeckel 1868-ban a „hiányzó láncszem” nevet ajánlotta. Ezek a maradványok, mik valószínűleg neandervölgyi típusú emberből valók, koponyatetőből, combcsontból és őrlőfogakból állanak. A koponyaív a csimpánz és a jól fejlett emberé közé esik, bár az agyvelő ürege a gorilláénak kétszerese s megközelíti az ember fiziológiai minimumját. A combcsont majom-jellegű, de alakban és kiterjedésben az emberéhez hasonló. Ez a fölfedezés az ember keleti eredetének hipotézisét épp oly erőssé teszi, mint a nyugati eredetét.

Az eddig használt okoskodás mégis szükségessé teszi, hogy a harmadkori Afrikához térjünk vissza és fogadjuk el, hogy az emberfaj lakóhelye a Szahara-tenger déli partjai mentén e kontinens északi részére is kiterjeszkedhetett. A Szahara fölemelkedésének ideje alatt s a Földközi-tenger medencéjének sülyedésekor kétségtelenül nagy földhidak, kötötték össze a két kontinenst. Afrika a ma élő két legmagasabb, fajtájú emberszabású majomnak, a gorillának és a csimpánznak hazája. Paleolit-tűzköveket találnak a Libiai sivatagban,²¹⁾ ahol egykor gazdag növényzet volt, továbbá a Nílus völgyében.²²⁾ A belső egyenlítői vidékek negrillói fajban feltűnően azonosak az Andamán-szigeteken lakó minikokkal és a Philippini-szigetek negritóival.

²¹⁾ Zittel „Sur des silex taillés trouvés dans les desert Libique” „Congrès International d'Antropologie et d'archéologie” 1874. 76. old.

²²⁾ Petrie „Ten Year's Digging in Egypt.” 77. old.

Keveset kell mondanunk azon jelekről, mik az ember születéshelyét Dél-Afrikába, Amerikába vagy Ázsia északkeleti részébe teszik. Paleolit-eszközöket találnak délre a Jóreményfokáig,²³⁾ de nincs semmi bizonyíték, ami a paleolit-embert a benszülött emberszabású majmokkal összekötné. Amerikában nem találtak egy farkatlan, keskenyorrú majmot sem s a negyedkori emberre utaló állítólagos fölfedezések nem nyertek igazolást. Abbot trentoni paleolitjainak és Wright Okio-völgyi paleolitjainak hitelessége kérdéses.²⁴⁾ Nagyon kevés, alig valami paleolit-maradványt találtak Skandináviában, Németországban, Oroszországban és Szibériában.²⁵⁾ A Himalájától és az Alpoktól északra nincsenek keskenyorrú majmok.

Mindezen tényeket tekintetbe véve, úgy látszik, hogy az ember közvetlen ősének lakóhelyét oly vidéken kell keresnünk, amelyről tudjuk, hogy harmadkori éghajlata a tropikustól a szubtropikuson át a mérsékeltig fokozódott le; ahol a magasabbrendű keskenyorrú majmok éltek; ahol az ember legrégibb maradványaira akadtak; s ahonnan az ember legalacsonyabb fajtái úgy szétszóródhattak, ahogyan most találjuk őket. Az a terület vagy vidék, mely mindezen kívánalmaknak eleget tesz, volt valószínűleg az ember alacsonyabb típusból történt kifejlődésének színhelye. Azok a vidékek, melyekben paleolit-maradványokat találnak, de amelyeken a miocén és későbbi korokban nem laktak keskenyorrú majmok, vagy me-

²³⁾ Gooh, „The Stone Age of South Africa” *Journal of the Antropological Institute*, X. köt. 1881. máj.

²⁴⁾ A vitát lásd: „*Science*” XXI. köt. 1893.

²⁵⁾ Woldrich „lieber die pateolithische Zeit Mittel-Europas” *Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie*” XX. évf. 1889. 110. és köv. oldalak és „*Archiv für Anthropologie*” XVIII. köt. 1889. 353. old.

lyeknek kedvezőtlen volt az éghajlata, vagy amely nem lehetett szétszóródás kiindulópontja, lehettek azok a területek, melyekre az ember eredeti hazájából először vándorolt. Az oly vidékek, melyeken paleolit-maradványok nem találhatók, voltak valószínűleg azok, amelyek legkésőbb népesedtek be.

Ha ezeket a szabályokat az ismert tényekkel egybevetjük, kitűnik, hogy az emberi fajok lakóhelye valószínűleg tropikus vagy szubtropikus földöv volt, mely félig körülvette a földet Jávától északnyugatra Angliáig. Pontosabban, a nagy harmadkori kontinensnek, Euráziának délnyugati lejtői és partjai, a harmadkori Hindostan-sziget és a harmadkori Afrika északi partja. Erről az övről először levándorolt Afrika keleti partjai mentén a Jóremény-fokig, Izlandon és Grönlandon át pedig Amerikába nyomult.²⁶⁾ Csak sokkal később talált utat a Himaláján át Ázsia északkeleti részére s az északi tengereken át Skandináviába.

Kétségtelen, hogy az elterjedt véleményekkel ellenkezik az, hogy az emberi fajok eredeti lakóhelyét egy nagyon hosszú és keskeny övnek képzeljük, körülhatárolt völgy vagy fennföld helyett; de fölösleges bizonyítani, hogy az e tárgyra vonatkozó elterjedt véleményeknek a tudományos kutatásban sosem volt semmi alapjuk. Tudjuk, hogy az ember előtti korban a felsőbbrendű majmok a leirt indo-európai földöv egész hosszában voltak szétszórva. Tudjuk, hogy a negyedkori ember is idővel ugyanezen az övön terjedt el. Hacsak nem akarjuk azt hinni, hogy a csimpánzénál nem jobb agyvelő olyan jó

²⁶⁾ Bár véleményem Brinton véleményétől eltér az első emberek ázsiai és afrikai lakóhelyeire nézve, örülök, hogy egyetértetek tudós és érdemes barátommal Amerika benépesítését illetőleg. Azt hiszem, hogy ő hajlandó a vörösbőrűek mongol eredetének elméletére. Lásd „The American Race”.

agyvelővé alakult, mint a tazmánié vagy a minkopié, rövidebb idő alatt, mint a germán erdőségek vadembereinek agyveleje alakult modern európai agyvelővé, akkor el kell fogadnunk a fenmaradó lehetőséget, hogy t. i. a majom és ember közé eső típus elég soká élt arra, hogy elterjedjen az egész földön, melyen az emberszabású majmok s a negyedkori emberek el voltak terjedve. Hacsak nem akarjuk azt hinni, hogy azok a tehetségek, melyek az embert a majmok fölé emelik, oly módokon álltak elő, mik egyáltalán nem hasonlítanak azon módokhoz, melyek a civilizációt a vadságból kiemelték, akkor el kell fogadnunk, hogy az emberszabású majmoknak nemcsak egy kis csoportja szerezte meg az összes emberi képességeket, s nemcsak egy olyan hely volt, mely mindannyinak kifejlődésére kedvező környezetül szolgált. A civilizáció számtalan népkeveredésen, vérvegyülésen s hagyományok szövevényein fejlődött, melyek segítségével az egyes csoportok szerezte elméleti és fizikai nyereségek ezer csoport sajátjaivá lettek. Nincs elég okunk kételkedni abban, hogy azok a szerzemények, melyek az emberszabású majmot emberré alakították, szintén hasonló módon cserélődtek és sokszorozódtak.

Szóval ezek a halmazokban oly csodálatos és részleteikben talán jelentéktelen szerzemények hosszú szociológiai folyamatban gyűltek fel. Leszármazott és gyülekezett csoportok szövődtek össze, kereszteződtek, szétszóródtak s ismét egyesültek a nagyság és összetétel végtelen változataiban. Időnkint a soká biztonságban élő, többé-kevésbé elszigetelt s a társulás kizárolagosságát fentartó kis csoportokban megkülönböztető vonások fejlődtek. Máskor az ilyen csoportok összetódultak, – mint ahogyan ma is összetereli az állatokat és vadembereket a táplálék eloszlásának változása, áradozók, tűzvész vagy az ellenség mozgásai, – s óriási halmazokká tömörültek. Az élet

ily zavaraiiban az ideiglenes változások gyorsan elvesztek; az állandó szerencsés változatok pedig eredetük középpontjából a faj minden hordájába és egyénébe átmentek. Ebben a felfogásban, mely az emberi fajokat egy kiterjedt övön szétszórva képzeli, melyen belül sok helyi sajátágú környezet volt és sok vándorlásokkal és keveredésekkel megzavart társulási közép-pont alakult, talán ebben a felfogásban találhatjuk egyesítve a valódi igazság elemeit a két ellentétes elméletnek a monogenizmus és poligenizmus összeolvasztásával.²⁷⁾

II. Az emberi természet kialakulása.

1. A TÁRSULÁS AZ EMBERI FEJLŐDÉS FŐOKA.

Ha e munkában eddig levont következtetések igazak, akkor azt kell hinnünk, hogy az alsóbb fajok társulásánál kiterjedtebb, bensőbb és változatosabb társulás volt az elméleti és erkölcsi fejlődésnek s azon anatómiai módosulásoknak alapja, mely egy az embernél alsóbbrendű fajt emberré alakított. Azt a következtetést, hogy a társulás az ember közvetlen ősei közt bensőbb volt, mint más emlősök között, megerősítve látjuk, ha egyetlen pillantást vetünk a legmagasabbrendű állatok s a legalsóbbrendű emberek társulásaira. Az állatvilágban a kölcsönös segítség legmagasabb fejlettségét a társas majmok közt találjuk. Hogy a barlanglakó emberek között

²⁷⁾ Ez az elmélet mégis monogenizmus. A poligenizmust lásd Hovelaeque et Hervé: „Précis d'anthropologie” és Grumplovicz »Der Rassenkampf».

magasabb fejlettségű volt, azt bizonyítják sikeres harcai, melyeket a masztodon és a barlangi medve ellen viselt. Az energia-főléleg játékban való felhasználását a négykezüek mészszobrászokként viszik, mint más emlősök s a majmoknak majdnem emberi érzelmei nagyon is ismeretesek arra, hogy leírjuk őket. A legalsóbbrendű emberek között a játék mulatságokká és ünnepségekké szerveződött. Ha volt a négykezüek s az ember közt átmeneti forma, ez kétségtelenül a társulásnak egy közbeeső fokára esett, a négykezüek kölcsönös segítsége és társas örömei s az emberek együttműködései és ünnepségei között.

2. A BESZÉD KIFEJLŐDÉSE.

A társulás bensőségének és mindenekelőtt az ünnepségeknek fejlődése az állatok elemi nyelvét beszéddé alakította, mi ettől kezdve az emberi haladás alapjává lett. Romanes pontosan kimutatta, hogy mi az áthidalni való.²⁸⁾ Nem igaz, amit Arisztotelészről Lockeig igaznak tartottak s mit ma is sokan hisznek, hogy az ember és a nálánál alsóbb állatok szellemi különbsége az általános fogalmak alkotásának képességében rejlik. Az állatok is tudnak általánosítani. Sőt kifejezhetnek és közölhetnek is általános fogalmakat hangok és mozdulatok segélyével, azonban nem nevezhetik meg absztrakt gondolataikat s nem szöhetnek a neveket ítéletekké.

A képzetek lehetnek az észrevételek puszta emlékei, egyszerűek, részlegesek és konkrétak. Lehetnek az egyszerű

²⁷⁾ Romanes „Mental Evolution in Man.”

képzeteknek összetételei vagy szövevényei (s mint ilyenek, általánosak), melyeket azonban a tudatos alany nem ismer különbözöknek az egyszerű képzetektől, bár tényleg azoktól nagyon különbözök; egyszóval lehetnek észrevétlen abstrakciók, melyeket Romanes „*recept*” (közkép) szóval jelölt. Végül lehetnek igazi fogalmak, azaz oly absztrakt gondolától, melyeket a tudatos alany ilyenekül ismer és különböztet meg, melyekről mint absztraktokról gondolkozik s melyeknek neveket ad s ezzel képessé teszi magát és másokat arra, hogy mint absztraktokat tekintse őket. Az állatok általánosítás-képességére Romanes példákat hoz fel; említi a vízityúk viselkedését, mely bátran merül nagy magasságból a vízbe, de óvatosan száll le a jégre vagy a földre; a kutyákat, melyek mélyebb helyeken keresik a vizet s a medvéket és elefántokat, melyek a vizet áramlásba hozzák, hogy az úszó tárgyakat elérjék.²⁸⁾ Ezek és más példák, melyekben Romanes munkája bővelkedik, határozottan mutatják, hogy az értelmes állatoknak van valami képessége az általánosításra, de nincs bizonyítékunk arra, hogy valaha is gondolkodás tárgyává tenéneken valami absztrakt gondolatot.

A nyelv, mint jelek rendszere, melyekkel egyszerű képzetek, gondolatok és fogalmak fejezhető ki. állhat arcjáték-ból, hangokból, tagozatlan kiejtések-ből, tagozott hangokból, vagy tagozott hangok és mozdulatok szövevényéből. A mozdulatok és hangok nyelve a közképek („*recept*”-ek) nyelve; jól ki van fejlődve az állatok között, s alkotja a gyermekek, az értelmileg tökéletlen felnőttek és a vademberek természetes nyelvét. A tagolás a közképek másodrendű nyelve s a fogalmaknak egyedül megfelelő nyelv. A beszélő madarak és em-

²⁸⁾ Romanes id. mű. 55. old.

lősök a tagozott hangokat bizonyos terjedelemben csak mint közképek kifejezőit használják.

A nyelvet alkotó jelek, akár mozdulatok, hangok, akár tagolt hangok legyenek is, a jelentés mindég nagyobb mélységéhez jutnak, amint egymásután fejezik ki az érzeteket, egyszerű képzeteket, közképeket és fogalmakat. Romanes sorozása szerint: először rámutatok (*indicativ*), ha csupán egy lelkiállapotot fejeznek ki, mint például mikor a papagáj lehajtja a fejét a vakaráshoz, vagy a kutya csontért rimánkodik; másodszor megjelölők (*denotativ*), mikor mutatnak vagy kijelölnek, de szigorúan meg nem neveznek bizonyos tárgyakat, tulajdonságokat vagy cselekvéseket, mint midőn a papagáj megtanulja, hogy egy bizonyos kutyát Jacknak hívjon s ezzel egy szójegyet fűz egy tárgyhoz anélkül azonban, hogy azt határozottan megnevezné; harmadszor együttjelzők (*connotativ*), mikor képzettársulás folytán (de még mindig határozott elnevezés szándéka nélkül) egy osztály több tárgyára is kiterjednek, mint mikor a papagáj, miután megtanulta, hogy egy kutyát Jacknak nevezzen, azontúl minden kutyát Jacknak nevez, vagy mint a gyermek, miután megtanulta a csillag nevet, azontúl a gyertyát, a gázlángot és minden fénylő tárgyat csillagnak nevez; negyedszer ci-nevezők (*denominativ*), mikor az együttjelző jelet határozottan névül választjuk s a jel maga is meggondolás tárgyává leszen; ötödször állítóok (*predikativ*), mikor két elnevező szó kerül fogalmi szembeállítva, azzal a teljesen tudatos szándékkal, hogy egyikről a másik segítségével valamit jelezzünk. A tagolt jelek állító használata a beszéd.

E megkülönböztetések segítségével az állatok és az ember között az elválasztó vonal a pontosság bizonyos megközelítésével rajzolható meg. Az állatok használnak mozdulatokat,

arcjátékot, hangokat, kiejtésekét és kis terjedelemben a tagolást is rámutatólag és megjelölőleg; alkalmilag a legértelmezebb állatok hangbeli vagy egyéb jeleket az együttjelzés fokán is használnak. „Semmiféle jelet sem használnak az elnevezés fokán, mert nincs meg az az elmebeli képességük, mi a jeleket a jelzett tárgyaktól elválasztja. Tehát a jeleket nem használhatják állító értelemben. Használhatják a közképek logikáját, de nem használhatják a fogalmak logikáját. Van nyelvük, de nem beszélnek.³⁰⁾

Hogyan válnak a gondolatok jelei meggondolás, tárgyaivá, mozgatható formákká, nevekké? Hogyan alakítják ezzel a közképekben való gondolkodást (fogalmivá? Ez az emberi képességek eredetének döntő kérdése. A leghelyesebb választ e kérdésre, azt hiszem dr. Donovan³¹⁾ adta és kevésbé határozottan más kutatók, kik megvizsgálták a beszédnek s a gondolkodásnak a karénekkal való szoros kapcsolatát.³²⁾ „Azt hiszem, azt fogjuk találni” – mondja Donovan – „hogya a beszéd eredete csupán annak a pszichológiai gépezetnek segítségével volt lehetséges, ami a zenei örömhöz tartozott.”³³⁾ A társas népekről szóló fejezetben elég bizonyítékot adtunk arra, hogy azt a további kijelentést is megkockáztathassuk, hogy a közönséges szellem első és legnyersebb kifejezést a testi játékokkal járó izgalomban talál s hogy a legkorábbi fölfedezett formákban ez a nyers kifejezés már az ünnepi szertartásokban faji szokássá lett, melynek állandó elemei

³⁰⁾ Romanes id. mű. 163. old.

³¹⁾ Donovan „The Festal Origin of Human Speech” *Mind* XVI. köt. 1891. okt.

³²⁾ Posuett „Comparative Literature” II. könyv II. feje. és „Old English Ballads” bevezetése.

³³⁾ Id. m. 499. old.

játszó testmozgások, cselekvés-utánzások, ütemszerű kalapálások, bizonyos énekeféle dolgok és társas érdeklődés. Tehát erős alapja van annak az állításnak, hogy inkább ilyen alkalmak lelki izgalmi alatt, mint kevésbé ingerlő körülmények között terelődött a figyelem a hangjelekre s ezzel az a következmény is biztosítva van, hogy a társas izgalmak ingerei alatt különböztették meg gondolatban a jeleket a jelzett dolgoktól először s tették megállapodott nevekké, a beszéd mozgékony formáivá.

3. A BESZÉDEDEL FEJLESZTETT EMBERI TERMÉSZET. ÉRDEKLŐDÉS, VÁGY.

Attól a pillanattól kezdve, mikor az emberi faj elkezdett beszélni, bármily gyöngén, bármily esetlenül is, de az emberi természet fejlődni kezdett. Az „emberi természet” kifejezést oly soká fűzték egybe gazdasági motívumokkal és az individualizmussal, hogy visszas értelművé lett. Az emberi természet nem a társulást ellenző, önző természet. Az önérdék nem megkülönböztető emberi vonás, ez őseredeti állati vonás, mi a – mégis csak állati – emberben még most is megvan s művelésre szorul, ha az egyén életben akar maradni. Az emberi természet elsősorban társas természet. Elsőrendű tényezője a neminek tudata, mi mélyebb, tágabb, jellemzőbb, változatosabb színezetű, mint bármely alsóbb állat nemének tudata. Másodrendű tényezője az erős, messze kiható, módosítható vágyak differenciálódott tömege olyan fokon, mely más fajokban ismeretlen. A másodrendű tényező részben az elsőrendűből származott; a vágy kifejlődése rész-

ben a nem tudatának kifejlődéséből ered. Mindkét tényezőnek magasfoku fejlődését tette lehetővé a beszéd.

A beszéd a nemi tudatának emberi fokát egyenes és közvetett hatások révén fejlesztette.

Mínthogy a beszéd a társulás következménye volt, egyenes visszahatását a társulásra kellett gyakorolnia. Soha semmi annyira el nem választott egy fajt a többitől, mint amily élesen elkülönítette az ősembert a beszéd – mert csak akkor lett emberré, mikor beszélni kezdett – minden vetélytársától a létért folyó küzdelemben. Semmi sem lehetett az ellenszenv és rokonérzés kialakulásának oly világos alapja. A nemi tudatára gyakorolt visszahatásának is szükségkép rögtöninek, egyenesnek és mélynek kellett lennie.

A beszédnek a nem tudatára gyakorolt egyenes visszahatásán kívül volt egy közvetett visszahatása is, mi nem kevésbé pozitív jellegű s messzeható következményű volt. Ez volt minden cselekvésnek, személynek és dolognak finomabb megkülönböztetése és pontosabb osztályozása, mi akkor vált lehetségessé, mikor a hangjelek elnevező használata a közíépék logikáját a fogalmak logikájává alakította. Ezzel az átalakulással a fogalmi gondolkodás és a neminek tudata megkezdte egymással szemben szüntelenül folyó kölcsönhatását.

A beszéd az emberi vágyakat mind közvetlen, mjind közvetett visszahatás révén fejlesztette.

Közvetlen hatása a kíváncsiság állandó ingerlése volt. Az alsóbb állatok vágya és az ember vágya abban különbözik, hogy az emberben óriási fejlettségűek a vágnak azon alkotói, melyek az értelmi tevékenységekben erednek. Minden vágy kezdő mozgásingerekből és a külső ingerrel való érintkezés óhajából alakul. A vágy elsőrendű elemei a táplálkozás és szaporodás alapvető fiziológiai folyamataiból erednek.

Ezek minden magasabb vágnak is alkatelemei, de maguktól nem fejlődhetnek tovább. A vágy másodrendű elemei az észrevétel és gondolkodás szerveinek tevékenységeiben erednek. Ezek sóvárgások azokért az izgalmakért, melyek a pszichológiai készülék tevékenységét kísérik. Ezek az óhajtasok igen sokfélék lehetnek. Egymással s elsőrendű óhajokkal újra meg újra összeszővődnek a részletek végtelen változatosságában. Az ő fejlődésük alkotja a vágyak haladó fejlődését. A kíváncsiság az értelmi vágyak szélső foka. Ez az értelmi vágy saját határainál távolabbra ér, mint új dolgok vizsgálatának s új viszonyok megpillantásának szenvedélye. Világos tehát, hogy a vágy fejlődése a kíváncsiság fejlődése révén történik s ezzel a beszéd és vágy közvetlen viszonya tisztán áll előttünk; mert kezdetben a beszéd hatott a faj kíváncsiságára, mint ma hat a gyermek kíváncsiságára. Mikor gyermek neveket kezd fűzni a dolgokhoz, akkor válik a kíváncsisága kielégíthetlenné. Igyekszik fölfedezni, hogy vajjon az új tárgy hasonlít-e valamelyikhez, a már beosztottak és elnevezettek közül s minden lehetséges módon vizsgálja, tapintja, ízleli, hallgatja, húzza, forgatja, dobálja, méregeti, szétszedi, míg teljesen ki nem merítette figyelő-képességét. Hasonlóan biztosra vehetjük, hogy újonszerzett csodálatos képességének, a beszédnek használatában érzett szellemi izgalom! alatt, az ősemlerben is fölébredt az érdeklődés a tárgyak tulajdonságai és viszonyai iránt, melyeket elnevezni kezdett s mely érdeklődés utódaiban kiolthatlan tudásvágygá alakult. Ha Ádám már megnevezte az állatokat, akkor már késő volt megtiltani, hogy az élet fájának s a jó és rossz tudásának titkaiba behatoljon.

A beszédnek a vágyra gyakorolt közvetett visszahatása abban állt, hogy hajlandó volt egyrészt az egyenlőtlenséget

kiemelni s másrészt a nem tudatát kifejleszteni. Az egyenlőtlenség, mi minden állati vagy emberi csoportban kikerülhetetlen, s mely az öröklés, táplálkozás, környezet és alkalmak különbségeiből fakad, a magasabb emberalatti fajokban már élesebbé vált, mint a kevésbé fejlettekben; ezt abból a fontos szerepből látjuk, mit a vezérség a csordában élő állatok közt játszik. Az ilyen egyenlőtlenségek alapján a beszéd ellenállhatlanul működhetett közre az okos és ostoba távolságának növelésében s e távolságnak minden elmében való kiélesítésében. A tiszta fogalmi gondolkodásra képes és okosszavú egyén a megkülönböztetés legérdekesebb tárgyává lett. Ugyanakkor fogalmi gondolkodásban rejlő tehetségei révén saját maga is gondolata tárgyává tehetette ezt a különbséget. A kívánság túlszárnyalni társait, mi korokkal ezelőtt az állati csoportok vetélkedéseiben és utánzásában keletkezett s a szexuális kiválasztás udvarlási versengéseiben erősödött, most a kiválóságra irányuló tisztán felfogott vágygyá alakult. Társaiban azonban a nemnek mind mélyebbé váló tudata csak erősíthette azt a hitet, hogy amit egyik keresztül tudott vinni, annak valamennyi számára lehetségesnek kell lenni. A versengés vágya, mi az utánzásnak már számtalan nemzedékkel előbb elterjedt szokásából született, végül tudatosan fogalmazott vágygyá alakult elméjükben, mi épp oly világos és hatalmas formát öltött, mint a kiváló ember vágya arra, hogy kitüntesse magát. E két vágnak a kiválóság és a versenyzés vágyának születésével kezdődött az emberi haladás hosszú pályája.

4. AZ EMBER FIZIKAI SZERVEZETE A TÁRSULÁSTÓL BEFOLYÁSOLT ELMEBELI TEVÉKENYSÉG EREDMÉNYE.

Az emberi természet fejlődése nyomokat hagyott az ember fizikai szervezetében; először agyában s idegrendszerében és másodsorú egész testi alkatában.

A fejlődés fogalma, mely a „Descent of Man” közzététele után elterjedt, az ember kifejlődését úgy festi, mint amely fizikai átalakulásban kezdődik, elméleti és erkölcsi fejlődésben folytatódik és a társas viszonyok kialakulásában válik teljessé. Fiske ezeket a fogalmakat teljes elméletté egyesítette az ő ismeretes felfogásában, mely a csecsemőkor meghasszabbodását a társas szervezet előzményének tekinti. Gondolata az volt, hogy az ember csecsemőkorának meghosszabbodása, mi a családot arra kényszeríti, hogy aránylag hosszú ideig együtt maradjon, előkészítette a társas érzés növekedésének s így egyszersmind a társas fejlődésnek útját. Ezt a magyarázatot általában elfogadták.

Azoknak a tényeknek és bizonyítékoknak világításában, melyeket eddig előadtam, Fiske elmélete, azt hiszem, úgy fog feltűnni, mint amely az ok és hatás valószínű rendjét felfordítja. A társasélet bővítette és ingerelte a szellemi életet, míg ez meg nem teremtette a beszédet s a fogalmi gondolkodást. A beszéd és fogalmi gondolkodás segítségével a társulás tovább és mindig növekvő arányban fejlesztette a szellemi tevékenységet, míg ez az ember legfelsőbb tevékenységévé s uralkodó érdeklődésévé nem vált. Ezen az utón fejlődött ki az ember szövevényes agya és idegrendszere. Ennek eredménye

³⁴) Fiske „Outlines of Cosmic Philosophy” II. köt. 340–344. old. 360–369. old.

az egyén lassúbb fejlődése s a hosszabb csecsemőkor. A csecsemőkor meghosszabbodása idők során szükségképp nagy változásokat okozott az anatómiában és fiziológiában. A tehetetlenség hosszú korszakának, mi késleltette a lábak és karok használatát, hozzá kellett járulnia ama változásokhoz, melyek az álló helyzetet s az első lábak különféle használatát eredményezték. Az aránylag hosszú csecsemőkornak, melyben az ember képtelen minden oly táplálék felvételére, mi az álkapocs erejét kívánja meg, alaposan meg kellett változtatnia az arcszőget s a magatartás kifejezését³⁵⁾

III. A fajták eredete.

1. AZ ISMERT ELMÉLETEKBEN FÖLTETT LEHETETLENSÉGEK

A szellemi tevékenység visszahatása a testalkatra s a megjelenésre minden egyénben vagy minden csoportban nem volt ugyanaz. Még kevésbé volt azonos a táplálék és éghajlat különböző föltételeit szolgáltató vidékeken. Tehát a változás állandó hajlama, mi az állatvilágot már nemekké és fajokká differenciálta, folytatta működését az emberi fajon is. Elkezdte differenciálni az emberiséget, változatokat

³⁵⁾ Majdnem ugyanakkor, midőn e hipotézist először közzétettem egy „Sociology” című értekezésben, a *Johnson Universal Encyclopedia* új kiadásának hetedik kötetében, Lester F. Ward közzétett az „American Anthropologist”-ben egy cikket, melyben azt mondja, hogy az ember álló helyzete „főleg az agy fejlődésének következménye” 244. old. s hogy pszichológiai fejlődését legnagyobb részt a társulás magyarázza.

vagy fajtákat teremtett. A társulás, mely a keveredésen és keresztezésen való uralkodásával valószínűleg elsőrangú tényező volt az állati formák differenciálódásában, kétség-telenül még elhatározóbb tényezővé vált az emberi differenciálódásban, mikor a fogalmi gondolkodás tökéletesítette a különbségek és hasonlóságok észrevételét s mélyebbé tette a nemnek tudatát.

A változatok ezrei közül, melyeket a társulás, keresztezés, szellemi tevékenység, környezet és természetes kiválasztás összeszótt hatásai termeltek, korán kiszemelődtek bizonyos jellemvonások, melyek arra voltak hivatva, hogy a fajták maradandó vonásaivá legyenek. Ez állandó fizikai sajátságok közül valók a göndör haj, mi keresztmetszetben elliptikus és sima haj, mi keresztmetszetben kerek; sötét bőr és világos bőr; széles koponya és hosszú koponya; rövid, széles arc és hosszú, keskeny arc; nagy szemnyílás és kis szemnyílás; keskeny orr és széles, lapos orr; egyenes állkapocs és kivetett állkapocs; széles medence és keskeny medence.

Tudjuk, hogy a mai nagy fajta-típusok, mint az afrikai feketék, az ázsiai sárgák s az európai fehérek, igen messze múltból erednek, de mégis bizonyos, hogy mielőtt kialakultak volna, a fizikai különbségek már minden felfogható módon szövédtek volt össze. Ez állítás igazsága azonnal feltűnik, mihelyt összehasonlítjuk a ma meglevő fajták és alfajták fizikai sajátságait. így például az afrikai néger *dolichocephal*³⁶⁾ (tíosszu koponya), *prognatic* (előre álló állkapocs)

³⁶⁾ Az antropológusok a koponyákat, szemüregét és medenciformákat egy szám segítségével fejezik ki, mely egyszerűen a legnagyobb szélesség viszonya a legnagyobb hosszúsághoz. Ezt a szá-

és nagyon fekete. A svéd szintén *dolichocephal*, de *orthognathic* (állkapocsa egyenes) és nagyon fehér. Az ázsiai mongol *brachicephal* (széles koponya) *orthognathic* és sárga. A dán szintén *brachicephal*, de *prognathic* és fehér.

Mégis megtörténhetett, hogy már a legrégebbi időkben bizonyos fizikai vonások erős, maradandó fajtává szövődtek; hogy más vonások más, egészen különböző, de nem, kevésbé maradandó fajtává egyesültek; és hogy ismét mások talán harmadik fajtát alkottak, mi hasonlóan maradandó vonásokat nyert. Miután két-három ilyen fajta kifejlődött, ezek keveredéséből leszármazott fajták sarjadhattak.

A mai antropológusok nézete szerint az afrikai néger, az ázsiai sárga s kaukázusi fehér faj eredeti típusok, melyekből a tazmániak, a busmanok, a pápuák, a malájok, a vörösbőrűek, az eszkimók, a lappok és a finnek származtak. Ezt tíz évvel ezelőtt Prof. Flower³⁷⁾ körvonalozta és ez az alapja Prof. Topinard három emberi fajról szóló elméletének.³⁸⁾ Ennek a felfogásnak egy kis módosítását, melyben a fehér fajta, mint a néger és sárga faj leszármazottja jelenik meg, tartják helyesnek sokan Tylorral, ki ezt írja róla: Mindezek a bizonyítékok abban egyeznek meg, hogy két szélső típust tüntetnek föl: az afrikait hosszú fejjel, hosszúkás szemnyílással és lapos keresztmetszetű hajjal: és a mon-

mot Brocea módszerével 10-es rendszerben kapjuk, ha osztjuk a szélességet a hosszúsággal és szorzunk százzal. *Dolichocephal* koponyának nevezzük azt, melynek szélessége sem nagyobb a hosszúságnya részénél, azaz jelző száma nem nagyobb 75-nél. A 83 vagy magasabb jelzőszámú koponya *hrachycephal*.

³⁷⁾ Flower, Address before the Anthropological Institute. 1885. jan. 27. *Journal of the Anthropological Institute* XIV. köt. 1885. máj. 378. old.

³⁸⁾ Topinard „Anthropology”.

o-olt melynek gömbölyű feje, kerek szeme és kerek átmét-tízeti haja van. Az európai típus közbeeső – feje, szemnyilása és hajának keresztmetszete hosszúkás.³⁹⁾

Ha Taylor állítását csupán a ma is meglevő tekintélyesebb embertípusok jellemzésének tekintjük, akkor az igaz, s s Prof. Flower és Prof. Topinard rendszerei helyesebbek, mint azok a nagyigényű osztályozások, melyek a nem leszármazott típusok számát szaporítják. De ha felteszszük, hogy az afrikai néger és az ázsiai sárga eredeti fajta, melyek az emberi faj első differenciálódásáig nyúlnak vissza, vagy hogy még hozzá öregebbek, mint az összes meglevő fajták, akkor e magyarázatoknak egyszerre oly nehézségei támadnak, melyeket a gondos vizsgálat leküzdhetlennek fog feltüntetni.⁴⁰⁾

Első sorban ez a föltevés szükségessé teszi, hogy az Andaman-szigeti minkopikat, a Philippini-szigetegen élő negritokat és észak eszkimóit a fekete és sárga faj keresztezéséből alakult, leszármazott fajtáknak tekintsük. A minkopik és a negritok feketék, gyapjas hajúak, de *bracMcephalok* és aránylag *orthognaták*. Az eszkimó erősen *dolichocephal*, mint a néger, de fehér és simahaju, sok miás tekintetben pedi³⁹⁾: a mongol típussal egyezik. Mégis minden antropológus meg fog egyezni Quatrefages véleményével abban, hogy a minkopikban sok olyan jellemvonás van, mely tiszta fajra vall,⁴¹⁾ s elfogadják Taylor állítását, hogy ezek egy igen korai ágnak maradványai lehetnek és talán az első néger típus legjobb képviselői, mi az idők során, miközben

³⁹⁾ „The Origin of Aryans” 65. old.

⁴⁰⁾ Quatrefages „The Pygmies” 65, old.

⁴¹⁾ A minkopi hajának keresztmetszete laposabb, mint a négeré.

a világ távoli vidékein elterjedt, sok tekintetben megváltozott.⁴²⁾

Másodsorban a kérdéses föltevés önmagát cáfolja meg, mert csak akkor lehetne igaz, ha egy kezdetleges néger és egy kezdetleges sárga faj egymás lakóhelyén átköltözött volna, mi mindenik faj tisztaságára végzetessé válhatott volna. Ezt az állítást bizonyítani fogom.

A költöző fajták győzedelmes fajták, A költözés alatt a győző fajta hímei kereszteződnek a legyőzött fajta asszonyaival, de fordítva soha. Az antropológia exakt kutatásainak egyik eredménye, hogy a kevert fajtában az anya fajtájának haja, színe és szemei hajlandók fenmaradni. Dr. Boas az északamerikai indiánok közt végzett hosszú vizsgálatai folyamán azt találta, hogy a félvér gyermekek hajukat és szemüket majd mindig indián anyjuktól öröklik.⁴³⁾ Másrészt a kevert fajoknak századokra menő vizsgálata kimutatta, hogy a kevert faj szellemi tulajdonságai a győző, vagyis az apai fajtából erednek. Nem következik szükségképpen, hogy az apai faj koponya-típusa átvivődik az apai pszichológiai típussal együtt, azonban a gondolkodásnak és az agynak kapcsolata elég szoros arra, hogy valószínűvé tegye, miszerint a kevert fajta koponyaformáját is főleg az uralgó apai fajta határozza meg. E valószínűségnek erős támasztéka az a megállapított tény, hogy mindannyiszor, amikor a *dolichocephal* és a *brachycephal* típus kereszteződik, az eredmény nem mindig egy közbeeső (*mesocephal*) faj

⁴²⁾ Tylor „Anthropology” 77., 78. old.

⁴³⁾ Boas: „The Anthropology of the Nord-American Indian”, »Memoirs of the International Congress of Anthropology” 40. oldal.

termelése.⁴⁴⁾ Ebben és más vonásokban is a kevert fajta ivadéka annak a hajlamnak enged, mit elsőször Galton vett észre az öröklés tanulmányozása közben, mely szerint az ivadék inkább visszatér a szülő típusokhoz, semhogy közbeeső típusokat alkosson.⁴⁵⁾

Ha ezeket az elveket alkalmazzuk a minkopik s más törpe feketék eredetére, melyek az ember első lakhelyének egyik szélén s az eszkimók eredetére, melyek ama lakóhely másik szélén laktak, érdekes eredményekhez jutunk.

Ha a minkopik és a négritók gyapjas hajukat és fekete bőrüket egy anyai fajtából kapták s ez a fajta az afrikai néger volt; ha széles fejüket egy apai fajtából kapták s ez a fajta az ázsiai sárga volt, akkor a néger először Dél-Ázsiában lakott s lassankint legyőzte s hatalmába kerítette őket a sárga faj. Ha az eszkimó sima haját egy anyai fajtából kapta s ez a fajta a sárga volt; ha hosszú keskeny fejüket egy apai fajtától kapták s ez a fajta a néger volt, akkor a sárgák először északnyugati Európában, Izlandban és Grönlandban éltek s azután győzte le és kerítette őket hatalmába a néger.

Következőleg, ha a néger és a sárga eredeti fajták s ha amazok az egyenlítői Afrikában, ezek pedig Közép-Ázsiában keletkeztek, mindeniknek terjeszkednie kellett délkelet és északnyugat felé; a néger először délkelet, azután északnyugat felé; a sárga előbb északnyugat, aztán délkelet felé. Kétségkívül sok antropológus tételezett már föl ily eloszlást azok közül, akik a négert és a sárgát az ember eredeti fajtáinak tartották, de ez, mint e fejezetben rámutat-

⁴²⁾ Boas id mű. 41., 47. old.

⁴³⁾ Galton „Natural Inheritance”.

tunk, nem fér össze az ember és magasabb négykezűek harmadkori és negyedkori eloszlásáról szóló tudásunkkal.

Ha a fenmaradó másik esetet tesszük föl, hogy t. i. a néger fajta Ázsia déli részein vagy az indiai archipeláguson eredt s ha a sárga fajta Európa északkeleti részén vette eredetét s mindenik költöző népáramlatokat bocsátott ki magából a másik felé, akkor nagyon kevéssé valószínű, hogy az áramlatok, melyek Közép-Afrika és Közép-Ázsia felé irányultak, tiszta fajok voltak; különösen, ha azt aényt is tekintetbe vesszük, hogy a föltételezett körülmények között a szétszóródás oka valószínűleg összeütközés és kölcsönös nyomás lehetett.

Ha mindazonáltal Délkelet hosszúfejű feketéi Északnyugaton át vándoroltak, s egy költöző tömegük valami véletlen folytán az egyenlítői Afrikába hatolt és itt mint tiszta fajta mutatkozott, nemsokára másik tömegnek kellett beléje hatolni, mely, a most vizsgált hipotézis szerint, már nem volt tiszta fajta. Az igazi dolichocephal néger lakóhelye az az öv, mi szabálytalanul szeli át Afrikát az egyenlítőtől körülbelül öt foknyira észak felé., kivéve, ahol a déli határ a keleti oldalon az egyenlítő alá süllyed. Ettől az övtől délre a Kongó völgyében éltek a legrégebb idők óta a brachycephal negrillok, kikről azt hitték, hogy a minkopikkal s a negritókkal azonos fajtából valók.

Tehát: semmi mód se kínálkozik az ősi költözések tényeinek oly elrendezésére, mely megmentené azt a hipotézist, hogy a dolichocephal néger tiszta, eredeti fajta.

Harmadsorban, ha a dolichocephal feketék és a brachycephal sárgák tisztább fajták, mint a brachycephal feketék és a dolichocephal eszkimók, akkor e tény reménytelenül ellentmond a fajkeveredés minden eddig ismert hatásá-

nak. Az eszkimó alacsony termetű; a negrillók, a minkopik, a negritók törpék. E fajták egyike sem szapora, se nem mutatott soha valami nagy hajlamot az értelmi fejlődésre vagy a társas szervezkedésre. Az igazi mongolok, bár alacsonyak az európai fehérek vagy a malájok mellett, mégis magasabban, mint az eszkimók, azonkívül termékenyek és értelmesek. Az igazi négerék magasak, erősek, szaporák, erős képzeletűek, értelmi haladásra képesek és jól kifejtett törzsi rendszerekből álló társas szervezetük van. Az antropológiai munkákban gyakran található olyanféle megjegyzések, melyek szerint a néger a legalacsonyabb emberi típus, helytelenek az ő szellemi és társas tulajdonságait illetőleg és dacára anatómiája sok majomi maradványának, ez nem igaz testéről mint egészről sem, ha a magasságot s az agyképességet vesszük számításba. Feltegyük-e hát, hogy erős aránylag magas, szapora és tehetséges fajták, tisztábbak és idősebbek, mint a gyöngye, törpe, kiveszőfélben levő fajták? Az eddigi antropológusok nem ezt tanították és nagyon különös volna, ha feladnák hitüket abban, hogy a keveredés növeli s újítja az életerőt, éppen akkor, midőn a kutatás megerősíti azt.

Dr. Boas mérései és felsorolásai következetesen mutatják, hogy a félvér mindig magasabb, mint a tiszta vérű, a félvér asszony termékenyebb, mint a tiszta vérű s a félvér gyermekek gyorsabban nőnek, mint a tisztavérű gyermekek.⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ .Boas id. mű. 42. old.

2. NÉHÁNY HOZZÁVETŐ KÖVETKEZTETÉS.

Ebből a kritikából vonható hozzávetőleges következtetések, azt hiszem, így formulázhatók.

Elsősorban lehetett két emberfajta, egyik dolichocephal, gyapjas hajú, fekete faj, mely az ember eredetileg lakott övének délkeleti részein élt s egy brachycephal, simahajú u, világosabb fajta, mely távolabb nyugaton és északon lakott. Mindenik fajta betörhetett a másik területére s keveredésükből fakadhatott a dolichocephal simahajú, világos színű eszkimó, a brachycephal, gyapjashajú negritó, minkopi és negrilla. Az okok, melyek kétséget támasztanak az iránt, hogy az eszkimók és a minkopik maguk a primitív fajták s melyek inkább arra vezetnek, hogy további típusok keveredésének tekintsük őket, azokban a tényekben található, hogy először Ausztrália és Tasmania dolichocephal feketéit egy benszülött dolichocephal fajta leszármazottjainak tekinthetjük (bár nem keveredés nélkül), s másodsor, hogy a Lapland és Finnland brachycephal törpe fehéreit valószínűleg egy északnyugati Európában benszülött brachycephalus ősfaj leszármazottjának kell tekintenünk. Valószínű tehát, hogy a most élő fajták közt legrégibbek a brachycephal törpe fehérek (lappok és finnek), a dolichocephal törpe fehérek (eszkimók) és a brachycephal törpe feketék (negritok, minkopik és negrillok).

Másodsorban: miután a törpe feketék Afrika egyenlítői részére hatoltak, legyőzhették Európa dolichocephal fajtáját, mely Spanyolországon és Marokkón át délre vándorolt a jégkorszak mozgó jégtömegeivel. A keveredés teremthette a dolichocephal, gyapjashajú néger fajtát. Ennek a föltevésnek legalább megvan az a jó oldala, hogy végtelen

sokkal valószínűbb, mint az, hogy a néger faj elborította Európát és rányomta a mai fehér emberre sub-dolichocephal bélyegét. Teljesen megegyezik azzal a ténnyel is, hogy Afrika hosszúfejű fajtái a brachycephal és sub-brachycephal fajoktól északra laknak.

Harmadszor: az ősi brachycephal fehér fajtának egy ága, mely északkelet és kelet felé tódult, egyidőre elkerülhette a keveredést és átvonulhatott Lapföldön és Finnországon, hol még élnek sötét és világos színű maradékai, innen Oroszországon át végre Ázsiába jutott, ahol a már nagyon kevert s valószínűleg simahaju sötét néppel vegyült, mely délkelet és délnyugat felől került ide és így jöttek létre a mongol vagy sárga fajták.

Negyedszer, lehetett egy kékszemű, vörös vagy sárgabőrű és szőkehajú ősfajta, mint Prof. Topinard és mások hiszik, mi az emberi ágaknak korán differenciálódott formája volt s a költözés nagy útjaitól távol, talán a hagyomány szerint a Kaukázustól északra, vagy Közép-Európa északi részén, vagy talán, mint dr. Brinton hajlandó hinni, Afrika északnyugati részeinek Atlasz vidékein lakott.⁴⁷⁾ Ha nem volt ilyen ősfajta s ha a fehér fajta az ősi finnajtának egy sötét déli fajtaival történt keveréke, akkor valószínű, hogy aránylag késői eredetű, s abból az időből való, mikor a költözésnek egy reflexhulláma visszafelé özönlött északnyugat felől dél és kelet felé. Ebben az esetben az egyik ág, mely dél felé tartott, lett a *melanochroic* vagy sötétebb fehér típus, ellenben egy másik ág, mi a messzebb északon maradt, lett a *leuchrochroic* és *xantochroic* vagy sápadt fehér és piros-fehér típus.

⁴⁷⁾ „Races and Peoples” 132., 117-120. old.

Bármelyik eset igaz, a mai fehér faj a legnagyobb liléitokban összetett, melynek jellemző vonásai közé tartozik széles fej és hosszú fej, kerek szemnyílás és szűk szemnyílás, fekete írisz és kék írisz sima fekete haj, merev göndör fekete haj, hullámos barna haj, göndör vörös haj, sima, vörös haj, sima világos haj és hullámos világos haj.

3. MINDEZ CSUPÁN HIPOTÉZIS.

Azonban komolyan figyelmeztetem az olvasót, hogy mindezek a következtetések csupán hipotetikusak, nem pedig bizonyított tudományos igazságok. Mégis, mint hipotéziseket előadom őket; részben sugalmazásul az antropológiai kutatás számára, mert azt hiszem, hogy ezek jobb magyarázatul szolgálnak az ismert tények számára, mint az általában elfogadott elméletek, melyeket gyakran dogmaszerűen tanítanak az iskolában; részben azért, mert jól megmutatják, mily megdöbbentően szövevényesek voltak a költözések és keveredések, a társulások és elszakadások, melyek a modern társas szervezetek faji alapját megalkották – s hogy mily óriási volt a szerep, melyet a társas tényezőknek játszottak az emberi fejlődés első napjai óta; és részben végül azért, mert azt hiszem, hogy a további kutatások ki fogják mutatni, hogy a néger és sárga fajták, melyek bizonyára fontos szerepre vannak még hivatva a világ népességének jövő fejlődésében, nem ősfajták, melyek biológiai alkata nagyon is egyszerű volna arra, hogy további fejlődésre képesítse őket, hanem nagy mértékben összetettek és a haladásra képesek.

IV. A társas elme fejlődése.

1. AZ ANTROPOGEN TÁRSULÁS FÖTERMÉKE.

A fajták differenciálódása élesítette azokat a szétválásokat, melyek a nemnek tudatába lépnek, melyek tehát mind határozottabbakká és tisztábbakká lettek. A fajták szétválásai minden fajtán belül visszahatottak a társulás erejére. Az egyes fajták beszéde így hajlékonyabbá és pontosabbá lett. Minden fajta egyénei tehát folyton érzékenyebbek lettek a gondolatok és érzések formáinak közlésével szemben s mind képesebbek arra, hogy a közös gondolkodásban s a közös érzésben részt vegyenek. A fajták keveredése minden helyi emberhalmaznak fontos ismereteket szerzett, mikhez először különböző fajták jutottak a világ különböző részein, mely szerzeményeket a beszéddel lehetővé tett gondolatok még gazdagabbá tették. Mindezen eredmények szövevénye révén fejlődött ki az emberi társulás legmagasabb terméke, a társas elme. A közös tudat és a közös gondolatvilág fejlődésében a múlt társulások eredményei felgyűltek és fenmaradtak.

2. GAZDASÁGI GONDOLATOK.

Ama közös gondolatok között, melyek a társas elme tartalmát képezik, a gazdasági gondolatokat kell alapvetőknek tartanunk. A kezdő hasznosság tapasztalásában veszik eredetüket, mi – amint egy előbbi fejezetben elismertük,⁴⁸⁾

⁴⁸⁾ Fentebb 41. old.

megelőzi a társulást. Kifejlődése azonban csak a társulás istápolása mellett történhetett. A hasznosság első emberi gondolatai a kíváncsiság leirt kifejlődése folytán s a növekvő vágyak nyomása alatt kétségtelenül aránylag magas fokra fejlődtek, ha a legértelmesebb állatok hasznosság-gondolataival vetjük őket össze. A kielégítés s annak külső okai közt fennálló viszony egyéni érdekek tárgyává lett s a kielégítés tudata igazi szubjektív hasznossággá vált.⁴⁹⁾ Az ember ezt a viszonyt is aránylag sok példán nyomozta. Sokféle táplálékot megpróbált, sokféle fortélyt tanult a hajlék-készítésre, rájött arra, hogy sok dolog alkalmas testének díszítésére és valószínűleg arra is, hogy különféle dolgok alkalmasak a test mesterséges védelmezésére. Talán észrevették a kezdő és végső hasznosság különbségét. Lehet, hogy a hasznosság és igyekezet viszonya – a szubjektív ár – formát öltött a fogalmi gondolkodásban s ha igen, akkor a szubjektív érték, mint a kilátásban levő hasznosságok nyers megbecslése, szintén fölmerült a tudatban. Mikor ezeket a fogalmakat, viszonyokat és fölfedezéseket közölték egymással és beszéltek róluk, akkor mindezek a társas elme maradó gazdasági gondolataivá lettek.

Csak e közlés és megvitatás révén váltak mindezek közös tulajdonná és szövődtek a hasznosság és érték egybefont gondolatai a vagyon kezdetleges fogalmává. Mert a kívánatos dolgok nem képeznek vagyont, míg a közösség épp úgy nem becsüli őket, mint az egyén, ki először fedezi föl kívánatos voltukat. A közzgazdászok tökéletlenül fejezik ki ezt az igazságot, mikor azt mondják, hogy a vagyon hasznos dolgokból áll, melyeket ki lehet cserélni, vagy melyeknek a ki-

⁴⁹⁾ Lásd a meghatározást 42. old.

cserélésben értéke van. A tényleges kicserélés nem szükséges arra, hogy a kielégítés anyagi eszközeit vagyonnak tekintsük, de szükséges erre az általános, társas becslés. Az ilyen beclés akkor ébredt, mikor az emberek kezdték tudatosan összehasonlítani szükségleteiket, igyekezeteiket és kielégítéseiket és mikor azzal a közös megegyezéssel, mely a versengésnek és a vitázásnak volt az eredménye, a kielégítés eszközeit kívánatosságuk szerint kezdték rendezni. A jóllakás és éhség ama váltakozó napjaiban bármi ehetőnek pusztá halmaza már foglalkoztatta a képzeletet s a nyers bőség volt az első a társas beclések során. Felfedezni vagy hatalomba keríteni ily bőséget annyi volt, mint érdemeket szerezni. Ezt követték azok a dolgok, melyek minőségük vagy mennyiségük folytán a megkülönböztetés jeléül szolgáltak, mint győzelmi jelek, díszítések, szerszámok s végül azok a dolgok, melyek új vágyakat hívtak ki. A vagyon kezdetleges gondolata nemi volt lényegesen különböző a vagyonnak mai gondolatától. A vagyon kezdetben is társas becslésben részesülő bősége volt azoknak a dolgoknak, melyek megélhetésre, a társas kiválóságra, a versengésre s az újdonságok utánzására szükségesek. Az egyenlőtlenség növekedésével miindinkább elterjedt és erősítette a vágyat a kiválóságra és versenyzésre. Mallocknak egészen igaza van, mikor azt vitatja, hogy az egyenlőtlenség nélkül sohse terjedt volna ki a vagyon más dolgokra, mint a megélhetés pusztá, szükségleteire és hogy valószínűleg ezeknek sem alakult volna ki soha igazi bősége.⁵⁰⁾

A kezdetleges társas elme hátralevő gondolatai azok voltak, melyek a hasznos és termelő mesterségeket megalkot-

⁵⁰⁾ Mailek „Social Equality”

ták. A felfedezés és a feltalálás volt akkor is, mint ma, a gazdasági termelés első tényezője, de az, ősember felfedezései csekély számúak és egyszerűek voltak, találmányai pedig nem mentek túl a legegyszerűbb szerszámokon s folyamatokon. Prof. Tylor megjegyzi, miszerint nem egészen igaz, hogy az embert az állattól a szerszámok használata különbözteti meg, mert egyes majmok sőt más állatok is használnak kezük ügyébe eső eszközöket kövek és botok formájában; azonban egyedül az ember javítja e természetadta eszközöket és így szerszámcsináló állatnak nevezhetők.⁵¹⁾ Mindemez egyszerű felfedezéseket, mindemez egyszerű találmányú eszközöket és eljárásokat közölték, megvitaták egymással és utánzótták. Ezzel közös tulajdonná lettek; s ez volt a fontos, a lényeges a dologban. Minden mesterség a társas elme egy fejlődés-szakasza. Annyira megszoktuk, hogy termékeikben gondolkozunk róluk, hogy elfeledjük, miszerint a mesterségek maguk gondolatok csoportjai s megszerzett ügyességek, melyek csupán az élő ember elméjében, izmaiban és idegeiben vannak. A mesterség fenmaradása azon múlik, hogy elmről-elmére és kézről-kézre adódjék.

3. JOGI GONDOLATOK.

A kímélet szokásai már régen megvoltak, mikor az emberek fogalmi gondolkodás tárgyává tették őket. Mint a társas népekről szóló fejezetben kifejtettük, e szokások azokban az összeütközésekben eredtek, melyek az erő egyensúlyá-

⁵¹⁾ Tylor „Anthropology” 183. old. Alapos bizonyítékát annak, hogy az ősreredeti ipari találmányok asszonyoktól erednek, lásd: Mason „Woman's Share in Primitive Culture”.

nak bizonyítására szolgáltak. A kímélet már a legalsóbb állati csoportokban kezdetét veszi s a támadás és bosszúállás számtalan tapasztalataiból fejlődik, melyek az erő egyensúlyát bizonyítják. Tovább-fejlesztette az együttműködés, a kölcsönös élvezetek, a rokonézés és az a fölfedezés, hogy a csoportnak bármely pillanatban szüksége lehet minden tagjának szolgálataira, akár védekezésben, akár a kölcsönös segítség más formáiban. Bizonyos értelemben a kímélet szokásai talán már szabályok voltak, mikor a beszéd képességét megszerezték, de jobb azt mondani, hogy akkor váltak szabályokká, mikor megnevezték, fogalmilag meggondolták s megvitatták őket.

A kímélet gondolatainak a társas elmében kezdettől fogva abba a két osztályba kellett sorozódniok, melyek ma is alapvetők a jogi gondolkodásban: nevezetesen az életbiztonság fogalmi-, s a vagyombiztosság fogalmainak osztályába.

Az életbiztonság fogalmait először a nemnek erős és szűkkörű tudata határozta meg. Az ősember érezni tudott társával szemben, élvezetet talált az együttlétben, mérlegelni tudta az annak megsértéséből eredő veszélyt és értékelni tudta társai életét bandája szempontjából. Az idegen iránt nem érzett így s nem tartotta szentnek az idegen életét. Az ember, ki egy bandabeli társát megölte, összes társai közül való kiközösítésre számíthatott. Aki idegen kéztől szenvedett, az számíthatott összes társainak segítségére, mind az üldözésben, mind bosszúállásban.

A tulajdon gondolata, mely a birtokosság ösztönszerű állításában vette eredetét (mit gyakran az állatoknál is találunk), a kezdetleges társas elmében a tulajdon vagy tulajdonjog fogalmává alakult, mely két tényezőnek terméke; ne-

vezetésen az egyik tényező a birtoklás állító erősítése az egyéni birtokos részéről, a másik tényező a birtokos ezen igényének eltérése vagy elfogadása a közösség részéről. Az ősi társadalomban a tulajdon egyszerű személyes vágyakra, díszítéstárgyakra, vadászati vagy harci győzelmi jelekre, szerszámokra és fegyverekre terjedt ki. Valószínű, hogy a szorgalom vagy tehetség megajándékozása fontos tényező volt a tulajdon fogalmának fejlődésében. Semmi sem lehetett kétségtelenebb tulajdon, mint amit a közösség kedvelt vezéreinek adott.

4. POLITIKAI GONDOLATOK.

A politikai gondolatok csirái a kezdetleges társas elemében, mint a közös terület, közös védekezés és érdekek, közös vezérség és szövetkezés és közös kultúra gondolatai jelentkeztek.

Semmi sem helytelenebb, mint az ősi társadalmat a maitól azzal a föltevással választani el, hogy az ősi társadalom a rokonság és nem a terület gondolatán alapult, a mai társadalom pedig a terület és nem a rokonság gondolatán alapul. Morgan, ki azt állítja, hogy az emberiség csupán két kormányformát fejlesztett – mi nem igaz, mert három volt, – óvatosan azt mondja, hogy az egyikben „a kormány a személyekkel csak nemzetségük és törzsük közvetítésével érintkezett” s a másikban „a kormány a személyekkel földtulajdonuk szerint érintkezett.”⁵²⁾ Szó szerint mindkét állítás igaz. Egykor a kormányzás pusztá közigazgatási alapja a nemzetségi rokonság volt; a kormányzás pusztá közigazgatási

⁵²⁾ „Ancient Society” 62. old.

alapja ma a terület. De magát az emberi társadalmat, mint a kormányformától különálló valamit minden időben ép úgy egyesítette a terület gondolata, mint a rokonság gondolata, A legalsóbb vad hordáknak is vannak fogalmaik durván határolt földekről, melyekre jogot tartanak s melyeket védelmeznek s lehet, hogy ezen fogalmak eredete messze visz a történet előtti időkbe.

Az ősember legfőbb közös érdeke a kölcsönös támadás és védekezés volt-és bizonyosak lehetünk, hogy a társas elme a rohamban és védelemben érvényesülő kölcsönös segítség szokásait, melyeket már a fejlődés állati fokán megneveztek, jól meggondolta, hogy elnevezte és megvitatta; s az adott esetben nyilvános helyesléssel találkozó viselkedésnek ebből sírédő fogalmai már jókor szövődtek a hűség és szolidaritás fogalmaivá.

Gyakran bizonyára a vereség is fontos szerepet játszott válságos helyzetekben s az ősember figyelmét a személyes erők különbségeire s az alsóbb és felsőbbnek viszonyára irányította.⁵³⁾ Kénytelen volt gondolkozni a tiszteletnek és szertartásoknak amaz egyszerű formáin, melyeket az emberi faj még állati életéből örökölt. Még nemi vesztette el azt a kritikátlan csodálatot, amit az alsóbb teremtmények mindig éreznek a hatalom) vagy csillogás szokatlan mutatványaival szemben. Azokkal szemben, kiket csodált vagy kiktől félt az állatokhoz hasonlóan ő is kifejezte alárendeltségét, alázatos magatartásával, szolgálattételekkel s tulajdonainak átengedésével. Cserében ez alázatosságért mindig azt várta, amit a többi állatok, hogy t. i. a hatalmasabb vele különféle- képen jót tegyen. E dolgokban az ősember eleinte nem figyelte

⁵³⁾ Lumholtz „Among Cannibals” 176. old.

meg magát s nem figyelte meg társait sem. A gyermek egy darabig konkrét egységnek tekinti magát. Az őseber egy darabig ugyanígy gondolkozott Önmagáról. A maga és mások közt talált különbség főleg nagyságbeli és hatalombeli különbség volt. Az egyik gyöngé volt, annak az erőset csodálni, neki engedelmeskedni és tőle kegyeket kérni kellett; a másik erős volt, parancsolhatott és vezethetett, tiszteletet és szolgálatokat követelhetett és jótéteményeket osztogathatott.

Ezekből a fogalmakból, miután a társas elme közös birtokaivá lettek, alakultak a közösség vezető személyeiben a közös tulajdonnak gondolatai, a vezér részéről a jótétemény és követőinek részéről a lekötelezettség gondolatjai, s a szertartások közös formáinak gondolatai. Ezek a gondolatok kötötték össze az embereket, ha magukat felsőbbeknek vagy alantosoknak gondolták ép úgy, mint ahogyan közös védekezési és támadási érdekeik kötötték Okét egybe, ha magukat egyenlő szövetkezetteknek gondolták. A jótétemény és lekötelezettség nyers fogalmaiban ott voltak a későbbi hűbéri kormányforma értelmi csirái, azé a kormányformáé, miről Morgan megfeledkezett és melynek közigazgatási alapja a fővel vagy úrra] szemben tanúsított személyes hűség volt. A szertartások gondolataiból fejlődtek a parancs és engedelmességnek, ajándékoknak és adónak, a zsarolásnak és szolgálatnak, a kegynek és alázatnak azok a differenciált formái, melyek lényegét alkotják mindennemű kormányzásnak.⁵⁴⁾

Az élet érdekeire és viszonyaira vonatkozó közös gondolatok tömegében a szertartások közös formáiban s a be-

⁵⁴⁾ Spencer „Ceremonial Institutions” „The Principles of Sociology”. II, köt. I. rész.

szédben, mi mind a gondolatok, mind a szertartások közlésére szolgált, a közösségnek a közös kultúra elemei voltak birtokában. Mikor a társas elme ezeket az elemeket észrevette és gondolkozása tárgyává tette, ezzel tényleges kultúrává egyesítette őket, egy legfelsőbb érdekké, mit szorgalmasan kell támogatni. A közös kultúra e fogalmában jelent meg a politikai gondolatok egyik legfontosabbjának a csirája.

A közös kultúra a leszármazott halmozódástól függ. A közös kultúra fogalmának főeleme a beszéd közösségének gondolata, melyet szabály szerint a rokonsággal azonosítottak. A közös kultúra fogalmának tehát a rokonság fogalmával kellett egybefűződni. Ez a két fogalom volt annak a kormányformának értelmi csirája, mi későbbi fejlődésében a rokonságot tette közigazgatási alapjául.

A kezdetleges társas elni/e mindeme politikai gondolatai, nevezetesen a közös terület, a hűség és szolidaritás, a vezérség és alattvalói érzés, a rokonság és közös kultúra gondolatai tényezők voltak a politikai szervezet minden megpróbált formájában; de a rokonság gondolata volt az első, az alattvalói érzésnek gondolata volt a második s a terület gondolata az utolsó, mi közigazgatási célokat szolgált.

5. A LÉLEKRE VONATKOZÓ GONDOLATOK.

Eddig a társas elme olyan gondolatokról elmélkedett, melyekben az ember más fajokkal osztozott. Mind azokhoz az alapvető viszonyokhoz tartoztak, melyeket a tudatos szervezet a kézzelfogható teremtmények és anyagi dolgok tapintható világának tart.

De az emberi elme gondolatain való elmélkedés közben megpillantotta önmagát s ezzel jelenségeket, melyek az állatok elméiében sohasem váltak tudatossá. Először is gondolkozott a gondolatokról, az akarás, élet s az ok gondolatairól, azon erőmegnyilvánulások gondolatairól, melyek csodálatot vagy félelmet keltettek benne. Ez volt a tapintatlan világ észrevételének kezdete.

Az ember először is önmagát elemezte. A gondolat és test rendes körülmények közt elválaszthatatlannak tetszett előtte. Más emberek teste hasonlóan látszott az övéhez; azok is úgy cselekedtek, mint az övé s oly tökéletesen megfeleleltek az ő kimondott és végrehajtott gondolatainak, hogy a test és gondolat bennünk is konkrét egésznek látszott. De látta őket akkor is, mikor nem válaszoltak többé. Mintha valami, bár megfoghatatlan és eltűnő valóság, elköltözött volna a lehelettel.

Ezek szerint hát minden emberben két én volna? Majdnem úgy látszott, hogy igen és minél többet gondolkozott az ősemler e kérdéssről, és minél többet beszélt róla társaival, annál valószínűbbé vált számára az igenlő válasz. Saját tapasztalatai látszottak szolgáltatni a végső bizonyítékot. Nem volt-e tanúja néha képzeletben oly dolgoknak, melyeket testi szemei nem láthattak? Nem vándorolt-e álmlában messze az erdőben, míg teste mozdulatlanul alva feküdt?

Így mind az egyéni, mind a társas elmében utoljára, alakult ki az én vagy személyiség gondolata, mint tudatos élet, lélek, szellem, mely a testben lakik, de attól különálló és elválasztható.

Ebből a fogalomból következett az az őseredeti okoskodás, hogy mindaz, ami életet mutat, személyes, és az em-

beri indító okokhoz hasonló okok viszik keresztül. Tudatos akarat volt mindenben, ami mozgott és változott s az akaratát étvágy, kíváncsiság, vágyódás, barátság vagy rossz akarat irányította, mint az emberét. A világ tudatos hatalmak szövevényes halmaza volt. Némelyek az embernek voltak alárendelve s az ember élhetett vagy visszaélhetett velük; azonban mások rettentők, gyorsak, finomak vagy titokzatosak voltak tetteikben s a bámuló emberlelket félelemmel vegyes csodálattal töltötték el. A kígyó, mi lábak nélkül tudott rohanni, a teknősbéka, mely tudott élni a levegőn és a vízben is, a saskeselyű, mely meglátta zsákmányát az égből, a növény, mely gyógyíthatott és mérgezhette, a villám, a mennydörgés, a nap – mindezekre lételemmel nézett az ember és szertartásos tisztelettel hódolt nekik, mint a leghatalmasabb embereknek.

6. ESZTÉTIKAI GONDOLATOK.

Volt a jelenségeknek egy osztálya, melyben az ősember az élő ént, mi, bár elválhat a testtől, de rendesen együtt van vele, a testtől részben elválva, vagy az elválás folyamatában gondolta. A napfényen sétálva mindig látta árnyékát, mi vele mozgott és állt meg, de amely sosem szakadt el tőle teljesen. Mi más lehetett volna ez, mint a tudatos én, mi a testi énhez tartozik és rendesen benne van, de eltávozhatik és élhet egyedül? A víz színén árnyékát még tisztábban látta s az úgy viselkedett, mint előbb. Ha társáért kiáltott, hangját visszaverte a hegyoldal. Ilyenkor másának valahol messze kellett lenni láthatatlanul s mégis beszélt és megőrizte hangjának azonosságát.

Ezek az adatok különös következtetésekre vezettek. Az árnyék és a visszhang egy megfoghatatlan ének voltak részei. A szavak és a nevek tehát bizonyára a szellemi ének részei és egy ember nevét tudni annyi, mint személyisége mivoltának egy részét birtokolni s így titokzatos hatalommal rendelkezni fölötte. Ez a hit a világ minden részén megvan a vadak között.⁵⁵⁾ Valószínű, hogy mielőtt keletkezett, valaki a homokban bottal meghúzta egy árnyék körvonalait ⁵⁶⁾ s durva rajzokat használhattak írott nevekül. Akár így volt, akár nem, felébredhetett az a gondolat, hogy egy személyesnek gondolt tárgy képével rendelkezni annyi, mint e tárgy lényeges részét birtokolni s nevét is tudni. Szók és képek magukban s a nevek révén közvetve varázsul szolgáltak. Szók és képek révén összeköttetésbe lehetett lépni mások szellemével, meg lehetett érezni az egyénen kívül eső szellemi élet rezgéseit. Az esztétikai érzés” megszületett. Itt fogant az iras, irodalom, s minden kifejező művészet.

7. VALLÁSOS GONDOLATOK; TOTEMIZMUS.

Míthogy az ősemler hitt a testtől elválasztható lélekben, a halált többé nem gondolhatta a tudatos élet végének. A halál a léleknek anyagi lakhelyéből való eltávozása volt hosszabb időre vagy néha mindörökre.

Sok különös eset győzte meg a szemlélt arról, hogy a szellem néha visszatér a testbe, mit látszólag örökre elha-

⁵⁵⁾ Tylor „Researches into the Early History of Mankind IV. fejt. 119-129. oki

⁵⁶⁾ A rajzolás eredetének e szellemes magyarázata Miss Simcox-tól ered „Primitive Civilisation” I. köt. 4. old.

gyott s hogy a szellemek néha egyik testből a másikba vándorolnak. A coma-ban a test napokig lehet oly állapotban, mi nem különböztethető meg a haláltól. Az epilepsziában és őrültségben nyilvánvaló, hogy nem a betegnek saját szelleme van a testében, hanem egy másik idegen s valószínűleg rosszakaratú szellem, amely elűzte a régít. Ezekre az időkre vezet vissza a tudatlanok hite, mely szerint az őrült személy „megszállás” alatt van s a beszéd közönséges formáiban ma is vannak ilyen fordulatok, mint „elment az esze” vagy „elvesztette az eszét”.

A holtak megmaradó szellemeibe vetett hit, mely szellemek néha visszatérhetnek a testbe, máskor azonban szabadon kóborolnak a levegőben s olykor egy-egy személybe vagy tárgyba költöznek, e hit az egész emberi nem meggyökerezett meggyőződésévé lett. A világ a holtak szellemeivel népesült be s az emberek, állatok, növények és dolgok szellemei azokkal mind fölcserélhetők voltak. Az ember nemcsak a hatalmas emberi és nem emberi élőknak volt köteles tisztelettel adózni, hanem a hatalmas elköltözőiteknek is.

Azonban nem volt elég az elköltözőiteknek áldozni, hanem az élőknak is kellett, mert azok szellemei ezekbe visszatérhettek. Akkor még nem különböztették meg az ősök szellemeit más szellemektől. Minden lény és dolog a szellemek zürzavarában kapcsolódott egygyé, mi csodálkozást és félelmet ébresztett az emberben.⁶⁷⁾

⁶⁷⁾ Ázt hiszem, hogy minden vallásmagyarázat, mely abból a feltevésből indul, hogy fetiszizmus, állattisztelet, természetisztelet, vagy ősök tisztelete volt a kezdetleges forma, melyből a többi formák származtak, arra van rendeltetve, hogy megcáfolja. A legelső hit egy gondolatzavar volt és soká tartott, míg a vallások különböző fajtái szétválasztódtak. Többek közt az árjak vallásának

Mindazonáltal az összes szellemek két nagy osztályba oszlottak, a barátságos és barátságtalan, a jó és rossz szellemek osztályába.

A társas elme gondolkozni kezdett a szellemek fölcserélhetőségéről s a képeknek és neveknek szellemi lényekkel való azonosításáról, s ezen a réven igen fontos meggyőződések alakultak benne a közösségnek és egyéneknek bizonyos tárgyakhoz való viszonyára vonatkozólag. A gyermekek és vadak megfigyelése utal arra, hogy az ősember mind élvezeteiben, mind komolyabb ügyeiben szorosán utánozta a nálánál alantasabb állatokat és hogy a személyek és dolgok megnevezésében s a rólok folytatott okoskodásban képzelt hasonlóságok, furcsa, véletlen vagy triviális gondolatfüzések vezették. A vadaknál általános szokás az embereket állatokról vagy más természeti tárgyakról vagy személyes sajátságokról nevezni el.⁵⁸⁾ Csúf neveket is adnak mindenütt a vadak is, a gyermekek is, utánzási tréfák, képzelt hasonlóságok, vagy esetleges kapcsolatok alkalmából.⁵⁹⁾ Föltéve, hogy az ősember nemzedékeken át a természeti tárgyakról vette neveit és csúf neveit s oly győzelmi jelekkel díszítette magát, mint madártollak, csőrök, szarvak, körmök, vagy esetleg egész fejek és bőrok, láthatjuk, hogy csak egy eredményhez juthattak, miközben az ily tények és szellemek viszonyáról gondolkoztak. Az az ember, kit a sasról neveztek el, szükségképpen hitte, hogy ő valami sajátságos

újabb tanulmányai is megerősítik ezt a hitet. Lásd Hopkins „The Religions of India” 147. old.

⁵⁸⁾ Grey, id. mű II. köt. 228. old.

⁵⁹⁾ Mc Lennan „Worship of Animals and Plants” *Forthnightly Review* VI. és VII. köt. 1869–1870. Lang, „Custom and Myth” 261., 262., 269. old. Spencer „The Principles of Sociology” I. köt. 307. old.

és maradandó módon osztozik a sas szellemében s így az összes sasokkal szemben szoros szellemi rokonságot érzett. Ebből a hitből folyólag egyszerű gondolkodása könnyen jutott arra a következtetésre, hogy a sas különféle titokzatos módokon fogja őt védeni s neki óvakodnia kell, hogy egy sasban kárt tegyen épp úgy, mint ahogy óvakodik kárt tenni embertársában. A sas így az ő orvosszerévé vagy tetemévé lett.⁶⁰⁾

Mikor ehhez a következtetéshez eljutottak, akkor az elnevezésnek új jelentése származott. Az elnevezés szellemi rokonság megteremtésévé lett, mi a gyermek jólétét vagy bajait az élet minden körülményeiben meghatározza. Nagy rettegetést éreztek az ily felelőségnek természetfölötti vezetés nélküli elvállalásával szemben s hogy e vezetést miként keresték, arra a mai vademberek fenmaradt szokásai sok példát mutatnak. Például a világnak annyira elkülönített két részén, mint Szamoa és a tehuantepeki földszoros, előbb az volt a szokás, hogy mikor a születés közeledett, a rokonok a földön különböző állatok körvonalait rajzolták és törölték el egymásután s ami megmaradt a születés pillanatában, az lett a gyermek toteme.⁶¹⁾ A dolgot véletlen határozta meg, de a véletlent a szellemek kormányozták. Az északamerikai fiú totemjéül rendszeren az első állatot választotta, melyről pubertásának hosszu, magános böjtjén álmódott.⁶²⁾

Az egyén és totemi hozzátartozóinak köteléke az ős-

⁶⁰⁾ A meghatározást lásd fentebb 108. old.

⁶¹⁾ Turner „Nineteen Years in Polynesia” 17. old. Bancroft: „The Native Races of the Pacific States” I. köt. 661. old.; Frazer „Totemism.” 55. old.

⁶²⁾ Frazer id. mű. 54. old. Oastlin „North-America Indians”. I. köt. 36. old.

eredeti gondolatok szerint még erősebbé volt tehető azzal, hogy az illetőnek maradandó jellel testére vésték a totem képét vagy jelét. Ha egyszer a vadászattal s pantomimikus multságokkal kapcsolatban az állatok utánzása már a fogak kitöréséig s kihúzásáig, a haj nyírásáig s kicsavarásáig s más, a vadak közt elterjedt megcsonkításig jutott, s ha a körvonalak rajzolásában némi gyakorlatra tettek szert, akkor természetesen következett az álarcozás, felmetszések, tetoválás, totemi jelzések gyanánt. Ez időtől kezdve nemcsak neve volt minden egyének, hanem testének megcsonkításában, a bőrébe vágott, szurdalt vagy égett alakokban maradandóan azonosították is az őt védő szellemi hatalmakkal.

Ebben az érdekes lelki fejlődésben a nem tudatának különös kiterjeszkedése ment végbe. Az embernek bizalmas társai többé nem kizárólag bandájának vele egyformán beszélő tagjai voltak. Más fajtól való teremtmények, még a növényvilágból is, közelebb állhattak hozzá s jobban hasonlítottak igazi mivoltához, mint a legközelebbi emberi barátja. Minden ember, ki úgy volt megjelölve, mint ő s így toteméhez tartozott, szükségképpen barátja volt, ha messze földről jött is. Minden teremtmény, mely totemével és totemi társaival barátságban élt, neki is barátja volt; minden, mi totemével és totemi társaival ellenséges lábon állt, neki is ellensége volt. Minden rokonszellem, mely védte totemi társait, totemét és őt magát, jó szellem volt. Az idegen szellemek mind rossz szellemek voltak. A társadalom, miként a gondolat, átszegte a határt, mi a megfoghatót a megfoghatatlantól elválasztotta. A közösség ezentúl látható és láthatatlan tagokból állt és összekötő kapcsa többé nem csupán politikai volt, hanem vallásos is.

8. HAGYOMÁNY. A KULTÚR-FAJTÁK.

A hat gondolatcsoport, mi együtt az őseMBER életének minden érdekét magában foglalta, nemzedékről nemzedékre szállt, a nöV tudás lassan bővítette és gazdagította, s lassan a társas elme három nagy elsőrendű s három nagy másodrendű hagyományává alakult, nevezetesen a gazdasági, jogi és politikai, továbbá a személyes, esztétikai és vallásos hagyománynyá. E hagyományokkal értelmezték s olvasztották össze a megszerzett újabb tudást. Kétségtelen, hogy a régi és új gondolatok igen kis mértékben hitekké, törvénykönyvekké és politikákká szövődtek. A totemizmus hit volt, a kímélet szabályai elemi törvénykönyv s a szövet-Kezes politika. Még kisebb mértékben szövődtek a hagyományok és bizonyos érzésfajok és viselkedések, aminők például faji és társas típusok, hűség s más összetartó kötelékek, terület, hősök, totemek, mesterségek és szertartások – társas értékekké.

A hagyomány elemei a történeti hagyományok kezdetével tovább szövődtek, először a költözés és kalandok pusztá meséivé, mik a fajta és nyelv hozzájárulásával arra voltak hivatva, hogy a katonai és politikai csoportosulások befolyásolják a társadalom későbbi fejlődésében.

A fajok szétszóródása és keveredése, mi eltérő fajtákat teremtett, megteremtette a beszéd különböző formáit is. Egyideig a nyelv és fajta bizonyára szorosan azonosak voltak, de a fajta és nyelv legkorábbi differenciálódásaitól kezdve a költözésből és keveredésből származó némi zavar kikerülhetlen volt. Amint az idő haladt s a számban nöV emberiség mind különmeműbbé lett, a fajták és a nyelvek mindinkább elütővé lettek. Egyetlen fajta néha több nyelv-

járással is beszélt. Egy nyelv pedig sokszor több fajtát is egyesített.

A nyelv és hagyomány ellenben mindig szoros egység felé tartott. A beszéd közössége szükségkép hozta magával a kultúra és bizonyos mértékben a történelem közösségét is. A történelem így kultúrfelosztásokba is differenciálódott. A jelennek nagy kultúrfelosztásai csak hosszú idővel azután fejlődtek ki, mikor a mai fajták a korábbiak keveredéséből már kialakultak, tehát a mai kultúrfelosztások késői eredetűek.⁶³⁾

A malayo-polinéziai nyelvek és hagyományok például egy könnyen megkülönböztethető kultúrában egyesítik a különböző kevert fajtákhoz tartozó emberosztályokat. Ugyanez áll Délafrika bantu nyelvéről és hagyományairól s Közép- és Észak-Ázsia különböző nyelveiről és hagyományairól. Ugyanez áll majdnem az összes nagy nyelv és hagyomány-családookról, mik hámi, séma, árja és indoeurópai néven ismeretesek.

Még ezeknek kultúrfelosztásaiban is kétségtelenül megvannak bizonyos jellemző elemek, amelyek az első differenciálódásokra utalnak.

Sok évvel az összehasonlító nyelvészet keletkezése után a nyelvészet és történelem még ki volt forgatva önmagából azzal a kritikátlan föltevessel, hogy a fajta a nyelvvel azonos, és nem csuda, ha kitűnő tudósok hajlandók voltak arra, hogy a fajta fogalmát, mi kevéssel látszott többnek, az álmodozásnál – mellőzzék.⁶⁴⁾

⁶³⁾ Lásd Lefèvre „Les races et les langues”.

⁶⁴⁾ Renan „Le judaïsme comme race et comme religion”, Dar-naesteter „Race and Tradition” a „Selected Essays”-ben, es Sayca „The Races of the Old Testament” 10. old.

A tények mindazonáltal, ha valamennyit ismernők is, akkor is alig igazolnák azt a következtetést, hogy a fajta és nyelv gyakran teljesen el van különítve. Ellenkezőleg, sokkal inkább föltehetjük, hogy a nyelvnek és kultúrahagyományoknak azonossága mindig hajlandó azonosságot teremteni a fajban is. Ugyanúgy beszélő, közösnyelvű asszonyok és emberek összeházasodnak. Bár tehát Renan-nak, Darmesteternek, Prof. Saycenak egészen igaza van, mikor azt mondja, hogy az olyan jelenség, mint az árja beszéd vagy a zsidó hit inkább a hagyomány, mint a fajták műve, az is igaz, hogy igen kevés kivétellel az árja beszédű, a zsidóhitű, vagy bármilyen nagy hagyományba tartozó emberek nagymértékben egy vérből valók. Az emberiség e felosztásai, melyekben a kulturái hagyományokon belül a fajtának és nyelvnek részleges differenciálódása megy végbe, fontos szerepet játszottak a történelemben, és elnevezésükben a szoros fizikai értelemben vett fajtáktól meg kell különböztetnünk őket, azonban úgy, hogy a fajtabeli elemről se feledkezzünk meg. Legalkalmasabb lesz, ha kultúrfajtáknak nevezzük őket.

9. AZ EMBERI ELME.

A társulás hatásai az első emberek s közvetlen őseik életében voltak a leggyökeresebb jellegűek. Az állati elme emberi elmévé, az állati test emberi testté alakult. Ezek az átalakulások az embert a más terményekkel való tényleges versengésben oly magasra helyezték, hogy ettől fogva teljesen alávetette őket s fizikai környezetét saját érdekeinek. Az átalakulás középpontja a szellemi és erkölcsi élet volt.

Lelki fejlődésének segítségével fizikai fejlődése befejeződött s szellemi és erkölcsi fejlődésének együttese volt felsőbbségének eszköze. A szellemi fejlődés fordulópontja a beszéd keletkezése s az ebből eredő absztrakt gondolkodás képessége volt. Az állati elmének ismeretlen gondolatok jelentek meg az ember tudatában s váltak állandó tulajdonaivá. Az emberi elmét a beszéd tehetsége, a vagyon, kímélet s együttlét gondolatai, a személyiség, szellem, hagyományok, társas értékek gondolatai alkották és különböztették meg az állati elmétől. Az első emberi társulások nagy munkája az emberi lélek megteremtése volt.

III. FEJEZET.

Etnogén társulások.

I. Az etnogén társulás problémái.

1. A TÁRSAS ELME ALKOTJA MEG AZ EMBERI TÁRSADALMAT.

Az emberi társadalom igazában akkor kezdődik, mikor a társas tudat és hagyomány annyira fejlődik, hogy a társas viszonyok nemcsak objektíve vannak meg, mint a társulás szokásai, hanem szubjektíve is, a társult egyének gondolataiban, érzéseiben és szándékaiban. Ez az öntudatos fázis válassztja el az emberi közösségeket az állatiaktól. Mert ha a társadalom gondolatban épp úgy megvan, mint a társulás szokásaiban, akkor ez a gondolat megkezdi hatását az összes objektív viszonyokra. A társas gondolat, mi eleinte pusztán észrevétel vagy felfogás, most eszmévé válik, mit a közösség meg akar valósítani. Ettől az időtől kezdve a társulás és a társas tevékenységek formáit részben egyenes fizikai okság, részben a társas elme határozza meg.

Az emberi társadalom legkorábbi és legegyszerűbb formáiban a társas berendezés még nem vált el a társas összetételtől. Bizonyos célokra a csoport, mint egész, együttműködő testként szerepel. Más célokra az együttműködő test csak al-

kozó csoport. Még nincs más munkamegosztás, mint az, mi esetlegesen előfordul a magukat fentartó s magukat megőrkítő társas csoportok összetételében, aminő a család és a horda. Később azonban a társas berendezés maga is differenciálódik és a társas összetételtől legnagyobbbrészt különválnak.

Tehát a társas elme hatása a társas szerkezetre hosszú korszakokon át elsősorban a társas összetétel formálása. Ha közvetlenül a társas berendezésre hat, akkor is nagyban módosítja a társas összetételt. Tudattalan erők segélyével teremt meg a család, a törzs, a nemzet határozott formáit. Csak mikor az *ethnos* kialakult, akkor kezd a társas elmie közvetlenül a társas berendezésre hatni s ezzel a *demos*-t szervezni és kifejleszteni.

Ebből, mint egy előbbi fejezetben hangsúlyoztuk, következik, hogy a társas összetétel tanulmányozása majdnem azonos kiterjedésű az etnogén szociológiával s az etnogén szociológia, főleg a társas összetétel fejlődésének tanulmánya, bár alkalmilag szükséges a társas berendezésnek több fejlődési jelenségét tanulmányozni.

2. A CSALÁD, NEMZETSÉG ÉS TÖRZS EREDETÉNEK PROBLÉMÁI.

Az etnogén társulásnak legfontosabb és egyszersmind legnehezebb szociológiai problémái a családok első formáinak, a család és nemzetség, valamint a család és törzs viszonyának tanulmányozása. Valamennyinek középpontja a nemzetség elmélete. Ha fel tudjuk fedezni a nemzetség eredetét s tisztává tudjuk tenni a családhoz s a törzshöz való viszonyát, akkor mindent megmagyaráztunk, mi jellemzi a törzsi társadalom szervezetét.

E kérdések vizsgálatában meg kell emlékeznünk arról a megkülönböztetésről, amit tettünk (1) az érintkezésnek és segítségnek a különböző viszonyokat, társas összetételt és társas berendezést teremtő formái és (2) maga a társas összetétel és berendezés között, melyek az érintkezés és segítség azon maradandó formái, miket a társas elme helyeselt s a természetes kiválasztás azután megerősített. így, bár az átmeneti szexuális viszonyok fontosak lehetnek a népesség jelenségei között, mégsem teremtik meg a családot, mint a társas összetétel egységét, sem az együttműködés pillanatnyi tevékenységei vagy az ideiglenes munkamegosztás nem teremti meg a társas berendezést.

Ez a szétválasztás nagyban egyszerűsíteni fogja a kezdetleges család problémáját. Ha például kimutatnók, hogy az első közösségekben a szexuális viszonyok közel álltak a szabad szerelemhez, ez a tény nem bizonyítaná, hogy az első közösségekben nem voltak családi viszonyok, sem a határozott családi viszonyok nem bizonyítanak, hogy ezeken kívül nem volt még szabad szexuális érintkezés is.

Az anyaági törzsnek négy lehetséges magyarázata van. Föl lehet tenni, hogy a nemzetségek idősebbek, mint a törzsek, s hogy a törzsek nemzetségek integrálódásából erednek. Ezt a föltevést gyakran használták az etnológusok, anélkül, hogy súlyos következményeire gondoltak volna. Másodszor föl lehet tenni, hogy egy differenciálatlan horda nő törzsi terjedelemig s azután differenciálódik nemzetségekké. Harmadszor fel lehet tenni, hogy bizonyos szomszédos hordák mindenike nemzetségi szervezetekké differenciálódik, mely nemzetségek mindenike a hordák exogám asszonylopása következtében idővel az összes hordákban képviselve lesz és háborúban vagy más nyomás alatt ezek a most már hete-

rögen hordák végre egy törzssé tömörülnek, mely így szükségképpen a hordákban képviselt összes nemzetségekből áll. Végre föl lehet tenni, hogy egy csoport minden hordája tényleg nemzetséggé válik azzal, hogy egy bizonyos nemzetség tagjainak nagy részét megtartja és csak időnkint fogad magába más nemzetségekből való tagokat, s az ilyen nemzetség-hordák egyesülnek azután törzsi szervezetté.

Némi gondolkodás meg fogja mutatni, hogy e föltevések mindenike azt a valódi nehézséget tartalmazza, hogy a nemzetség exogám voltának, az asszonyági rokonságnak és a lakóhelynek tényét kell összeegyeztetni.

Kevés író látta meg, hogy valójában milyen nehéz ez a probléma. Némelyek aránylag könnyűnek találták annak magyarázatát, hogyan alakult egy más hordáktól már módosított horda törzsnek egy szakaszává. Ez a felfogás lényegében ugyanaz, mint amelyik a nemzetséget idősebbnek látja, mint a törzseket és a törzseket nemzetségek halmazainak tekinti.

Azonban ez a felfogás nem fér össze a nemzetségek exogám! voltával. Világos, hogy ha minden ember kénytelen másik nemzetségből keríteni asszonyt magának, akkor egyik nemzetség nincs a többitől különválasztva és egyetlen horda sem alakulhat kizárólag egyetlen nemzetség tagjaiból.

Lehet azonban azt állítani, hogy bár a horda nem állhat kizárólag egy nemzetséghez tartozó emberekből, mégis tagjainak többsége lehet egy nemzetségből való s a többi tartozhatik sok különböző nemzetséghez. A társadalom és kormányzás minden gyakorlati céljára nézve a horda lehet egy nemzetség s az ilyen nemzetség-hordák könnyen kialakulhatnak, ha törzssé még nem egyesült, különböző hordák laknak egymás közelében s megszokták, hogy egymástól hozzanak feleséget. Sok tény utal arra, hogy ily csoportok vannak a törzsalakulás

előtt; ilyen tény például az, hogy az amerikai indián törzsekben rendszeren az egyes nemzetségeknek is volt főnöke.

A horda és nemzetség e gyakorlati azonossága anyaaégi és exogám hordák csoportjában akkor volna lehetséges, ha a férfiak mindég feleségük hordájába és nemzetségébe költöznének. Lehetséges volna apaági hordák csoportjában is, hol az apa rendszeren a maga hordájában marad és odaviszi asszonyát. De lehetetlen volna oly exogám hordákban, hol az asszony férjét követi, de amelyben a rokonság azért nem kevésbé anyaaégi.

Ez az utolsó eset okozza az igazi nehézséget. Mert ilyen hordák vannak. Azt kellene várnunk, hogy teljesen nemzetség nélkül való hordákká vagy annyi nemzetségből álló hordákká válnak, amennyiből asszonyt szereztek, mert az asszony mindég idegen nemzetségből való és gyermekei az anya nemzetségébe tartoznak. Lehetséges-e ily föltételek közt nagyobb arányú helyi csoport, melyben a tagok fele vagy többsége ugyanabból a nemzetségből való?

A nemzetségi szerveződés tulajdonképpen kezdetén, egy emberöltőig lehetséges volna a dolgok ilyen állása. Legyen például egy horda kizárólag fivérekből és nővérekből. A fivérek különböző hordákból hoznak maguknak asszonyokat a telepít vény re. Az asszonyok különböző nemzetségeket képviselnek, de a férjek és azok nővérei alkotják a többséget. Most azonban a nővéreket szétviszik különböző hordákba. A nemzetséget most már csak a rokonságban álló férjek alkotják. Születnek ivadékaik, de ezek nem tartoznak az apai nemzetséghez. Az apák halálával az apai nemzetség teljesen eltűnik és helyére több új nemzetség, – az anyák nemzetségei kerülnek – s ezentúl ezek alkotják a hordát.

Az ehhez hasonló bonyolódások világossá, teszik, hogy a

társas összetétel problémáit a társas fejlődésnek, mint egésznek eseményeit, összehasonlítónak kell tanulmányozni. A család, a nemzetség, a törzs elméleteibe főleges nehézségek csúsztak be, mert mindenik társas viszonyt nagyon is elszigetelten tanulmányozták. Az igazi specializálást az általánosítás csak lépésről-lépésre követheti. Ferde vagy egészen helytelen képet nyerünk a család és nemzetség fejlődéséről, ha csak nem a társas szervezet összes többi oldalaira való tekintettel tanulmányozzuk őket.

Eszerint a következő lapokon a társas fejlődést, mint egészet fogjuk vizsgálni, annak egymást követő etnogén eredetű fokain. A fejlődésnek hosszú és néha kanyargós vonalán először találkozni fogunk az elsősztályú¹⁾ etnogén társadalmakkal, nevezetesen a törzsekké még nem egyesült kis szomszédos hordákkal; másodsor az anyaaági társadalmak második és harmadik osztályával; és harmadszor az apaaági társadalmak második és harmadik osztályával. De bár az általános vagy szervezeti szempontoknak kell uralkodni, a család, nemzetség és törzs problémái fogják főleg lekötöni figyelmünket a kutatás minden fokán.

II. A hordák csoportja.

1. A KÖZLEKEDÉS ÉS KÖLCSÖNÖS SEGÍTSÉG FORMÁI.

Ha egy vidék nagyon szegény is arra, hogy nagyobb népességet tartson el, de mégis adhat több horda számára elegendő táplálékot nem túlságos nagy és könnyen bejárható területen belül, akkor az érintkezés különböző formái jelen-

¹⁾ Alább 157., 158. old.

nek meg. Az érintkezések legnagyobb része viszálykodás, egyik-másik azonban barátságos. Rendesen a harcnak és a vendégszeretetnek vegyüléke alakul ki, de néha az ellenségeskedés a szélső fokra hág, mi az asszonylopásnak kifejlődött gyakorlatával szokott együttjárni, néha pedig a barátkozás olyan nagy, mint például az eszkimóknál, ahol egyének vagy családok bármikor átköltözhetnek egy szomszéd telepítvényre s a vendégszeretetnek csak a tényleges táplálék-szolgáltatás szab határt. Ha valami barátság már kialakult, s ha az éghajlati és helyrajzi viszonyok kedvezők, akkor a hordákat időnkint visszatérő ünnepek tartják össze.²⁾ Az ilyen érintkezés emeli az érzelmi és szellemi tehetséget és fejleszti a nyelvet. Tisztítja a társas tudatot és bővíti a társas gondolatokat. Tágítja a hagyományok körét s az állandó együttműködés alapját veti meg.

Az ünnepek közvetlen eredménye az, hogy a leszármazott rokonság bonyolódik. Bármilyen legyen is a család formája a vademberek életében, a szexuális elnézés korlátait gyakran áthágják.³⁾ Az ünnepi alkalmak kiváltképpen a szexuális kihágások elősegítői. Alkalmilag gyakran cserélnek a különböző hordák férjeket és feleségeket. Akár baráti ünnepek váltakozzanak a viszályokkal és kisebb háborúkkal, melyekben a legyőzött féltől a győzők asszonyokat rabolnak, akár a férfiak vándorolnak táborról-táborra most egyikhez, majd a másikkal csatlakozva,

³⁾ Lumholt: „Among Cannibals” 240. old.

⁴⁾ Ugyanott 124. old. és „*Transactions of the Ethnological Society*” New Series II. köt. 1863. 35., 42. old. és III. köt. 230. old. Hasonló példákat oly magasfokú törzsi szervezettel bíró népnél, mint a santálok, lásd: Sherwille *Journal of the Asiatic Society of Bengal*” XX. köt. 1871. 554. old.

akár, mint Mitchell és mások látták Ausztráliában, az asszonyok önként mennek át a gyözőkhöz, az eredmény mindenképpen az egyes hordák démotikus összetételének növekvő különeműsége s az, hogy a születési rokonság különböző hordákba tartozó személyekre is kiterjed. Egészen véve a démotikus különeműség javítja a fizikai és a szellemi alkatot. Továbbá az öröklés folytán az összes hordák tagjai egyetlen homogén típus felé tartanak s ezzel az ellenségeskedés egyik alapja lassan megszűnik.

Az időszaki ünnepek másik fontos következménye a személyi különbségek növekedése, mi mindinkább fontos társas tényezővé válik. Az erő és ügyesség küzdelmeinek nyertesei nemcsak saját rokonaik, de a többi hordák szemében is kiválóká lesznek. Okos emberek és öreg emberek, akik sok tudás és hagyomány birtokosai, bölcsességükért tiszteletben részesülnek. Ilyen különbségek a vezérség s a kölcsönös segítség ama hasznos alárendeléseinek alapjai, mik akaratos elhatározáson múlnak.

A kiterjedt közlekedés a kölcsönös megértés révén kedvező az összerendeződésre is. Kellemes izgalmak, vetélkedés vagy közös veszély befolyása alatt a tömeg minden tagja osztozik társának gondolataiban és érzéseiben, annyira, hogy nagy együttműködés válik lehetségessé. Ily természetű együttműködést, valamint természetes vezérség alatti együttműködést a legalsóbb vademberek közt is gyakran tapasztalunk.

A kölcsönös segítség e formái gyakran tudatos szándékkal járnak; de az együttműködés ideiglenes és nem szervezett, így az ausztráliai feketék alkalmi gyülekezeteinek célja vadászat, háború és ünnepség egyszerre. A személyeknek ugyanaz a csoportja ma az egyik, holnap a másik közös tevékenységet viszi végbe.

A közlekedés és kölcsönös segítség ez egyszerű formáiban a társas elme helybenhagyás, helyeslés, kiválasztás révén hat, s így a társas összetétel és társas berendezés állandóbb viszonyait teremti meg.

2. A CSALÁD ÉS A HÁZTARTÁS EREDETE.

Mikor az az általános hit, hogy a legelső emberi család patriarkális típusú volt, megdőlt azokkal a nővé bizonyítékokkal szemben, melyek szerint kezdetben a rokonságot anyai ágon, nem apai ágon számították⁴⁾ és mainap is sok törzsi közösség társas szervezete anyai – a vélemény az ellenkező végletekbe tévedt. Elméletek a kezdetben volt nőközösségről,⁵⁾ általános szexuális vegyülésről,⁶⁾ mi minden családi étellel vagy egyvérű családdal,⁷⁾ mit fivérek és nővérek egyesülése alkot, összeférhetlen, és más elméletek kész - elfogadtatásra találtak. További kutatás és érettebb kritika megmutatta, hogy a kommunisztikus és patriarkális elméletek egyformán tartahatatlank a primitív társadalmak magyarázatában. A szexuális⁷⁾ viszonyok kiváló szabadsága még nem bizonyítja

⁴⁾ Lásd fentebb 158. Westermarck „The History of Human Marriage” 97. old. és Frazer „Totemism.” 69., 70. old.

⁵⁾ Lubbock „The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man”. III. fej.

⁶⁾ Bachofen „Das Mntterrecht” XIX. XX. 10. old. „Antiquarische Briefe” 20. old. M-e Lennan „Studies in Ancient History” 92–95. old., Post „Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit” 16. old.

⁷⁾ Morgan „Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family” 12. old. „Ancient Society”. 384., 401. old.

⁸⁾ Westermarck id. mű. IV. V., VI. fej.

az egyik elméletet, mert a szabadság együtt lehet a családi szervezet határozott formáival, mint például az eszkimók,⁹⁾ a todák,¹⁰⁾ a kondok¹¹⁾ között, mint volt a tahitiéknél¹²⁾ és amint kétségtelenül volt valamikor az árja népeknél.¹³⁾ Az pedig, hogy a családban az apa az úr, nem bizonyítja emezt az elméletet, mert ez az uralkodás lehet laza vagy rövid tartamú. Az emberek közt szokássá válhatnak, hogy elhagyják családi körüket s máséba hatolnak be.

Semmi módunk sincs arra, hogy a kezdetleges emberi család jellemét meghatározzuk. A geológia haladása nem földözi föl és, mint hangsúlyoztuk, nem lehetünk biztosak abban, hogy a ma meglevő legelső fokú vad társadalmak pontosan mutatják az őseredeti közösségek tulajdonságait.¹⁴⁾ Minthogy kedvezőbb környezetben éltek, mint a mai legelsőbb hordák, gyakran tömörültek aránylag nagy bandákká és szexuális viszonyaik még rendezetlenebbek lehettek, mint a ma meglevő hordákéi. De legalább is megokolható az a föltevés, hogy az ősember családja a legmagasabb állatfaj s a legalacsonyabb élő emberfajta családja közé eső fejlemény volt.¹⁵⁾ Ha ez áll,

⁹⁾ Ross „A Voyage of Discovery 133. old. és Reclus: „Primitive folk” 32. old.

¹⁰⁾ Shortt, *Transactions of the Ethnological Society*. TJJ sorozat VII. köt. 1869. 240. old. és Metz „Die Volkstämme der Nil agir i's” 24. old.

¹¹⁾ Macpherson a *Journal of the Royal Asiatic Society*-hen. VII. köt. 182. old.

¹²⁾ Wallis „Hawkesworth's Voyages” I. köt. 261. old.; Moerenhout „Voyage aux îles du grand Océan” I. köt. 484–503. old.; es Letourneau „Le sociologie d'après l'ethnographie” 57. old.

¹³⁾ Hopkins „The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India” *Journal of the American Oriental Society* XIII. köt. 1888. 118. old.

¹⁴⁾ Fentebb 210. old.

¹⁵⁾ Westermarck id. mű. 14., 15. és 50. old.

akkor az egy egyszerű páros család volt, mi könnyen felbomlott és esetleg néha élethossziglan is fenmaradt.

A legalacsonyabb állattól a legmagasabbig állandóan mutatkozik a közeledés aránylag határozott családi viszonyok felé.¹⁶⁾

Az emberi lények legsőbb meglevő társadalmában a legközönségesebb házasságforma az ideiglenes eg^nejűség. A férfi rendszeren előbb-utóbb ugyan elhagyja az asszonyt és másikat keres,¹⁷⁾ vagy kicseréli a feleségét valakiével, de minden adott pillanatban a népesség legnagyobb részében monogám csoportokban él.¹⁸⁾

Ha a férj elhagyja családját, akkor a gyermekek, akik az anyához és annak férfi-rokonaihoz tartoznak, az anya nevét kapják. Ez a körülmény a tények ama látszólagos ellentmondásának magyarázata, melyre Maine és patriarkális elméletének támadói hívták föl vita közben a figyelmet. Maine ragaszkodott a hím féltékenységének tényéhez, (mit Darwin is erősen használ), annak bizonyítására, hogy az őseredeti család apai hatalom alatt élt és hogy a kevert nemi viszonyok emiatt sohse lehettek általánosak.¹⁹⁾ Mc Lennan²⁰⁾ és mások az anyaági leszármazásra támaszkodva bizonyították, hogy az apai család későbbi eredetű. Úgy látszott, az az igazság, hogy az ősi család férjihatalmon alapult s a leszármazást mégis asszonyi ágon számították.

¹⁶⁾ Fentebb 154., 155. és Westermarck id. mű. 9-14.

¹⁷⁾ Fentebb 155. és Bonwick „Daily Life and Origin of the Tasmaniens” 73. old.

¹⁸⁾ Fentebb 155. old.

¹⁹⁾ „Early Law and Custom” VII. fej.

²⁰⁾ „The Patriarchal Theory”.

Ahol az élet föltételei olyan nehezek, hogy a férj vagy apa a családot segíteni és támogatni kénytelen,²¹⁾ vagy ahol bármi okból a család a gyermekek felnövekedéséig összetart s ezalatt az apa uralma alatt áll, ott a társadalom hajlandó apaágivá alakulni. Vannak hordák, melyekben a leszármazást az apák szerint számítják. Így van a grönlandi eszkimóknál,²²⁾ valószínűleg a tűzföldiek-nél²³⁾ s lehet, hogy Brazília erdeinek némely hordáiban is. Ezekben az esetekben a környezet olyan, hogy ha a családok csak az asszonyok munkájától függnének, hamar elpusztulnának. Ez különösen áll az eszkimókról, kiknek táplálkozásában és ruházkozásában a rozmár a fő, mit csak veszélyes műveletekkel lehet megszerezni, s erre az asszonyok általában alkalmatlanok. A természetes kiválasztás tehát megőrizte azt a típust, melyben a férfiak gazdaságilag ténylegesen segítik és támogatják a családot, míg a gyermekek képesek nem lesznek önmagukról gondoskodni. Az Andamán-szigetek tropikus erdeiben, mik szárazok, egészségesek és bő táplálékot szolgáltatnak, az asszony és csecsemő gyermeke megélhet a férj segítsége nélkül is, tehát nem csudálatos, hogy a minkopik házassága azonnal feloldódik, mihelyt a gyermeket az emlőtől elválasztják.

²¹⁾ Lásd Ferrero „The Problem of Woman from a Bio-Sociological Point of View”. *The Monist* IV. köt. 2. szám. 1894. Jan.

²²⁾ Crantz „The History of Greenland” I. köt. 176. old.

²³⁾ Westermarck id. mű. 105. old. és Hyades *Bulletins d'Anthropologie de Paris*. X. köt. IV. series 1887. 333. old. A „valószínűleg” szükséges, mert az író állításai összeütközök.

²⁴⁾ Starcke „The Primitive Family” 41. old.

²⁵⁾ Belcher *Transactions of the Ethnological Society*. Új sorozat. V. köt. 1867. 95. old.

Úgy látszik, hogy a legalsóbb közösségekben gazdasági föltételek szabják meg a házasság tartamát s valószínűleg a leszármazás vonalának apai vagy anyai ágon való számítását is. Ennélfogva a család állandósága az apa és anya közötti munkamegosztás tökéletesebbé válásával növekedik. A munkának ez az első differenciálódása az a föltétel, mi megelőz minden haladást a legalsóbb vadságból a jobb életviszonyok felé. A férfinak és nőnek különböző fizikai természetéből s a kezdetleges lét föltételeiből ered. A vadak élete kis harcok sorozata; a közösségnek bármely pillanatban késznek kell lenni arra, hogy ellenségeivel szembeszálljon. Az élet legszebb éveiben az asszony viselős és alkalmatlan a harcra vagy vadászatra. Mindezeket a ténykedéseket a férfiaknak kell elvállalniuk, az asszonyok dolga a szolgamunka, amennyire erejük engedi. Nemcsak a házi kötelességeket kell végezniök, éleszteni a tüzet, főzni az ételt s elkészíteni olyan egyszerű dolgokat, mint a gyékényfonatok és hálók, hanem segíteniök kell a környezetükben levő táplálék megszerzésében, s a vásáron teherhordó állatokká kell válniök, cipelniök kicsinyükkel együtt még eszközöket és egyéb szállítmányokat is. Ez az utóbbi gyakorlat általános a vadak közt és szükségességük oly nyilvánvaló, hogy az asszonyok maguk védelmezik. A férfinak bármely pillanatban késznek kell lenni a harcra vagy bármi meglepetésre. Ha fegyvereiken kívül mással is megterhelnék magukat, ez mindnyájuk életének veszélyeztetésével járna. Tehát egészen helytelen azt következtetni, hogy az asszonyok a vad állapotban mindig rabszolgák s a férfiak zsarnoki uraik. Bizonyos, hogy a sorsuk nyomorult, de láthatólag még jobban azzá teszik a társas föltételek, mint a férfiúi akarat és hatalom. Bő bizonyság van arra,

hogy amaz alacsony társadalmak asszonyai, melyek rokonsági alapon vannak szervezve s az anyai leszármazást tartották fenn, tulajdonképpen mind a nyilvános, mind a magánéletben egyenlők a férfikkal. Minél fontosabbá válik az asszonyok ipara a férfinak s a férfi védelme az asszonynak, annál inkább gondoskodik a férfi az asszony által kiérdemelt egyszerű kényelmekről, s minél jobban kell neki az asszony segítsége a vadászó táplálékszerzésben vagy erejét meghaladó munkák elvégzésében, aminő például a kunyhó- és csónaképítés, annál tartósabb a családi viszony az illető vad közösségben.

Akár anyai, akár apai ágon számítják a leszármazást, a vad horda családi csoportja rendesen exogám. Bár nem ismeretlen az a szokás, hogy saját testvérét yegyey mindenki feleségül,²⁶⁾ de mégis kivételes. Az irtózás a vérfertőzéstől valószínűleg ösztönszerű örökség, mi még emberelőtti ősoktól származik; a magasabbrendű állatok általában kerülnek a rokoni egyesüléseket. Ez ösztönt kétségtelenül a szexuális vágyat ingerlő újság érzete teremtette, mihez a természetes kiválasztás járult.²⁷⁾ Szigorúan beszélve az ösztön csak a fészeknemzés vagy házinemzés ellen szól, tekintet nélkül a rokonságra, de nem akadályozza meg a rokonnal való közösülést, ha külön nevelődtek.²⁸⁾ A közeli rokonok közösülésétől való irtózássá csak akkor válik, ha több tudást gyűjtöttek már s az elmélkedő gondol-

²⁶⁾ „Westermarck id. mű. XIV. fejt. Lásd még Owen *Transactions of the Ethnological Society*. Új sorozat. V. kötet. 1863. 36., 42. old.

²⁷⁾ Westermarck id. mű. XIII. fejt., XIV. fejt., XV. fejt.

²⁸⁾ Ugyanott 320–334. old.

kodás erejével messzebbre fejlődtek, mint amennyire a vad társadalmak eljutottak.

Ha hordák érintkezésbe kerülnek, az egyszerű páros család, mi az állatok közt is uralkodó udvarlásan alapul, megváltozik s a hordához való viszonyai ennek megfelelően szintén változnak. A páros családban, mi szerelmi viszonyon alapul, a nemek viszonya rendszeresen az egyenlőség.²⁹⁾ A vadak éleiben ez csak akkor látszik lehetségesnek, ha a férfi saját bandájából választ asszonyt, mint például a veddák között.³⁰⁾ A független hordák érintkezéséből származó családban vagy az asszony, vagy a férfi lesz alárendeltté. Ha a hordák barátságban vannak, akkor a férfi sokszor elhagyja hordáját és szomszédos csoporthoz csatlakozik. Ha talál itt kedvére való asszonyt, akkor annak népében él vele tovább. Ily körülmények közt nincs tekintélye felesége és gyermekei előtt, mert az asszony és anya mindig segítségül hívhatja fivéreit, kik pártját fogják. A férj csak mint eltűrt fél marad feleségével. A házasság e formáját az etnológusok *beena* házasságnak nevezik.³¹⁾ A nevet Ceylonban kapta, hol nagy kiterjedésben uralkodik. A világ több távoli részén is megvan, így Guyanában az aravákok és Borneóban a dajakok között.³²⁾ A *beena* házasságban az asszonyok és gyermekek mindig az asszony

²⁹⁾ Lásd Fielding „Burmese Women” *Blackwood Magazine*. CLVII. köt. (1805. 7–8. old.

³⁰⁾ Sirr „Ceylon and the Cingalese” II. k. 218. old.

³¹⁾ Mc Lennau „The Patriarchal Theory” 42. és köv. old. Smith „Kinship and Marriage in Early Arabia”; Westermarck id. mű. 112. old.

³²⁾ St Johnne „Life in the forests of the far east”. I. köt. 52. old.

hordájához tartoznak. Ha a férj inkább visszamegy saját népéhez, el kell hagynia családját és tulajdonát, hacsak el nem rabolja, mint Jákob tett, mikor Lábánt elhagyta.³³⁾

Ilyen rokonságokat figyelt meg Peary Grönlandban 1891-ben. Az északi grönlandiak közt az ember gyakran hagyja ott a családját s más telepítvényre megy új házasságot kötni. Évekkel később elhatározhatja, hogy visszatér a régihez. Akkor elhagyja új családját, az előbbi hordához csatlakozik és rendesen visszanyeri előbbi feleségét és gyermekeit.

Ha másrészt a szomszédos hordák többé-kevésbé ellenségesek, akkor az asszonyrablás az ellenségeskedésnek mindig egyik főforrása és a rabló-házasság az uralkodó forma.³⁴⁾ Ebben az esetben az asszony férjének és férje társainak könyörületére van utalva. A férj tulajdonának tekinti őt és szigorúan bánik vele. Azonban ebből nem következik szükségképpen, hogy a gyermekekre a férj tart igényt, vagy hogy annak a nevét viselik. A világnak számos részén hol az asszonyrablás van szokásban, az egyesülés csak időszakos dolog. Házasságtörés a megszokott kimenetele. Ezekben az esetekben az asszonyt és gyermekeit a férj hordája tekinti tulajdonul, mint ez a tazmaniaknál³⁵⁾ volt szokásban, vagy visszatérhetnek az anya hordájába, mint a karibiek között történik.³⁶⁾ Az utóbbi esetben állandóan

³³⁾ Genesis XXXI. 18., 21.

³⁴⁾ Lásd MG Lennau „Studies in Ancient History”, Primitive Marriage”; Westermarek id. mű. XVII. fejt. Smith „Kinslup and Marriage in Early Arabia” 80. old.

³⁵⁾ Bonwick „Paily Life and Origin of the Tasmaniens” 74. old.

³⁶⁾ Weite „Anthropologie der Naturvölker”. III. köt. 383. old. és Brett „The Indian Tribes of Guiana”. 354. old.

térnek vissza asszonyok és gyermekek a szülőcsoportba és a gyermekeket mindig az anya rokonai közé számítják.

Akár a *beena* házasság, akár a rabló házasság válik szokássá, mind a horda, mind a háztartás gyakorlatilag exogámmá válik. Nincs rá szigorú szabály, nem büntetik az endogámiát, de a gyakorlatban a hordából való házasodás mind kivételesebbé válik.

Mínthogy a háztartás és a horda már exogám, megvannak a föltételei annak, hogy a családból nemzetség keletkezzék s hogy bizonyos körülmények között a nemzetséget a hordával gyakorlatban azonosítsák.

3. A NEMZETSÉG EREDETE.

Alig kételkedhetünk abban, hogy a totemi rokonság eredeti magva tényleges fivérek és nővérek csoportja volt, kik egy háztartásban éltek. A vérbeli fivérek és nővérek természetes gazdasági és védekező csoportot alkotnak, önkéntelenül segítve egymást a táplálék-szerzésben és más csoport okozta bajok orvoslásában. Igen természetes tehát, hogy a kezdetleges népeknél a fivérség és nővérség szentebb bármily más viszohnál. Azonban a társas fejlődésben oly korán, hogy e gyakorlat eredetének fölfedezését alig remélhetjük, a természetes fivérség számüzetések és felfogadások révén gyakran alakul félig mesterséges fivérségekké. A felfogadást az állatok az emberi élet kezdetei előtt már régen gyakorolták. Az anyátlan csirkék felfogadását minden baromfi-udvarban figyelemmel kísérhetjük. Árva majmokat is felfogadnak és gondosan őriznek az idegen majmokok anyai és apai szeretettel és Darwin Brehm tekinté-

lyére támaszkodva egy páviánról beszél, kinek olyan tág volt a szíve, hogy nemcsak más fajok fiatal majmait fogadta fel, hanem kutya- és macska-kölykeket is.³⁷⁾

Ha a kultúra lelki fokát is elérte, akkor az akár mesetérseges, akár természetes fivérség és nővérség viszonyai különös szentséget nyernek azon hit révén, hogy az ember természetfölötti lényekkel rokon. Minden egyén hiszi, hogy totemével épp oly valóságos rokonságban áll, mint emberi fivéréivel.³⁸⁾ Ez a hite visszahat az emberi rokonságról alkotott fogalmára. „Fivérem vagy nővérem” – így okoskodik – „rokonom s így bizonyára totememnek is rokona. Én, ki rokonságban vagyok fivérémmel vagy nővéremmel, szükségképpen rokonságban állok totemükkel.” Ily gondolatok befolyása alatt idővel meg kell történni annak, hogy a háztartási csoport, mely természetfölötti egységnek tekintti magát, tagjainak egyéni totemén kívül még közös háztartási totemet is választ. Hogy ez mily természetesen mehet végbe, azt belátjuk, ha rágondolunk, hogy az egyéni totemet is rendesen a véletlen határozza meg. Gyakran meg fog történni, hogy egy háztartás több tagjának egyenként ugyanaz a teteme van s ezt ugyancsak véletlen folytan a háztartás külön védőjének fogják tekinteni.

A totem i szentesítés persze visszahat a fivéri csoport minden cselekedetére. A felfogadás szent szertartássá válik; a felfogadott tag köteles alávetni magát a totemi megjelölésnek vagy csonkításnak. A száműzés annyi, mint a bűnöst rosszakarató szellemek haragjának szolgáltatni ki. Ha a kör exogám, akkor e gyakorlat szentesítője, totem, minden

³⁷⁾ Darwin „Descent of Man”. 70. old.

³⁸⁾ Fentebb 251. old.

kihágással megsérthető. A vérfertőzést tehát, mitől először mint természetellenestől irtóztak, most mint bűnt kerülik.

Ezeknek a totemi fogalmaknak további igen fontos következményei vannak. Időnkint a háztartás tagjai találkozhatnak idegenekkel, kik ugyanazzal a háztartási totemi jellel vannak ellátva, A vadember számára az ily idegenek totemi fivérek vagy nővérek s a háztartás minden szabálya köti őket. Osztóznak a védelemben s a házasság tilalma érvényes rájuk. Ilyen hitek uralma alatt a fivéri kör tagja, ki nem házasodik össze nővéreivel, nem fog összeházasodni felfogadott totemi nővéreivel sem vagy felfogadott totemi fivéreinek nővéreivel sem, mert totemi értelemben ezek is a háztartási rokonságból valók.

Így a természetes fivérség és nővérség tágul és mindinkább mesterségessé válik. Lehetséges, hogy az anyai ágon leszármazó nemzedékek s a felfogadott fivérek és nővéreknek hosszú ideig megmarad a maguk totemi istensége, de végül eljön az ideje annak is, hogy az anyának és rokonainak befolyása alatt és abból az okoskodásból folyólag, hogy ők az anya totemi istenségétől származnak, a fivérek és nővérek köre az anya toteméhez kezd tartozni, ahelyett, hogy ujat választana. Ettől a pillanattól fogva a totemi kör a születések természetes folyamatával kezd növekedni és új jellemvonásokat szerez. A második nemzedékben már szükségképpen, nemcsak fivéreket és nővéreket foglal magában, hanem anyákat, lányokat és fiukat, nagybátyákat, nagynénéket, unokahugokat, unokaöcséket és unokatestvéreket. Továbbá, ha a rokonságot nem apai, hanem anyai ágon számítják, a kör csak leányaik gyermekeire tarthat igényt és foglalhatja őket magába. A fiúk gyermekei ki vannak zárva, azok az anyjuk rokonai közé tartoznak. Az ellenségeskedés és az exo-

gámia szabályai, melyek a totemizmus folytán a háztartási fivérség felfogadott tagjaira is kiterjedtek, most hasonlóan kiterjednek e nagyobb és még mesterségesebb szervezet összes tagjaira is. A rokonok végül nemzetséggé válnak.

4. A HORDA-NEMZETSÉG.

A totemi nemzetség átalakítja a hordát. A horda tartalmazhatja több nemzetség töredékeit, vagy állhat főként egy nemzetség tagjaiból.

Az egyének hordáról-hordára költözködésével, a *beena-házasság* és asszonylopás révén minden totemikus rokonság mindinkább elterjed a szomszédos hordákban. Minden horda tehát sok nemzetség tagjaiból áll. így figyeltek meg e tényt Ausztráliában.³⁸⁾

Azonban lehetséges, hogy egy horda tagjai legnagyobb részt egyetlen nemzetségből valók. Kimutattuk, hogy ahol a leszármazást anyai ágon számítják, ott a nemzetséget gyakorlatilag azonosítani lehet a hordával, ha a férfiak mennek az asszonyok lakóhelyére, mint a *beewa-házasságban*. A nehezebben magyarázható eset, mint hangsúlyoztuk, az, mi a nemzetség és horda gyakorlati azonosságában áll, ha a leszármazás anyai, de az asszony követi a férjet lakóhelyére, mire kénytelen, ha a házasságot rablás vagy vásárlás állapítja meg.

A nehézség elhárításának van egy módja. A fogoly feleséget tekinthetik a nővérnél alsóbbbrangúnak s a nővér a háztartás vezetője. A házasságtörés lehet épp oly gyakori, mint a házasság s az asszonyok csecsemő gyermekeikkel

³⁸⁾ Starcke „The Primitive Family”. 24., 25., 26. old.

rendesen visszatérnek fivéreik táborába, ahonnan elrabol-
ták őket. Ha még a gyermekek éveikig maradnak is apjuk
lakóhelyén, végre visszatérhetnek anyai nagybátyjaik és
nagynénjeik hordájába. Ezekkel az eszközökkel az anyai
csoport hordája, mi másképp az asszonylopás és anyai le-
származás gyakorlatában megsemmisülne, állandóan fel-
újulhat és érintetlen maradhat.

Ily módon szomszédos hordák csoportja nemzetsé-
gekké alakulhat s előkészülhet arra, hogy törzssé integrá-
lódjék, mi exogám, anyagi nemzetségekből fog állani.

III. Anya-ági törzs és nép.

1. AZ INTEGRÁLÓDÁS FÖLTÉTELEI.

Hordáknak csoportja, mely részben vagy majdnem
teljesen vérbeli (*enatic*) nemzetségekké alakult, anya-ági
törzssé lesz, ha olyan föltételek közé kerül, melyek a hor-
dákat szoros és állandó egyesülésre kényszerítik. Ez a
föltétel lehet az ellenség nyomása. Az andamán hordák,
melyek rendesen külön élnek, elég magasfokú képességet
mutatnak az egyesülésre, ha közös ellenséggel kell szembe-
szállniok.⁴⁰⁾ A feltételek lehetnek fizikaiak. Áradások, tűz-
vész, téli hajlék, vagy a táplálék-szolgáltatás változásai
kényszeríthetnek szoros közelségben élni oly hordákat, me-
lyeknek ez előbb nem volt a szokása. Vagy végül az érint-

⁴⁰⁾ Heathcote *Transactions of the Ethnological Society*. II.
köt. 1863. 46.

kezes barátságossága oly mértékben növekedhetik, hogy ha a környezet alkalmas arra, hogy valami kezdetleges ipari foglalkozás mellett nagyobb közösséget is eltartson, akkor a hordák azért is közelebb húzódnak egymáshoz, hogy a pajtáskodás vágyainak eleget tegyenek.

Mindenik esetben, szigorúan mondva, a gyülekezés további fejlődése az, mi a társas integrálódás tényét alkotja. Az egyének érintkezéséhez, mi eddig is rég megvolt a különböző hordák tagjai között, most hozzájárul a hordáknak, mint egységeknek szoros gyülekezése és állandó érintkezése.

A hordák csoportjainak igazi törzsszé alakulása valami szokatlan nyomás kényszere alatt gyorsan is végbe-mehet, de nincs okunk feltenni, hogy gyakran történt így a dolog. A természetes, rendes jelenség, kétségtelenül fokozatos integrálódás volt, mi olyan nyugodtan ment végbe, hogy senki sem tudta volna megmondani, hol végződött az egyes hordák függetlensége és hol vált teljessé a törzs egyesülése.

Azonban nem szükséges föltételeznünk, hogy minden anyaaígi törzs rokon s egymás közelében élő hordák egyesüléséből származott. Idegen hordák is kényszerülhetnek arra, hogy egymás közelébe tóduljanak és végül szorosan egyesüljenek.

Azt a föltevést tehát, hogy a törzsi társadalmak mind, gyülekezésnek, mind leszármazott halmozódásnak termékei, közvetlen bizonyságok támogatják. Az egykorú törzsi társadalmakban folytonos volt a többé-kevésbé különböző s egykor független elemeknek költözés, háború, győzelem, rab-szolgaság és asszonyrablás révén való keveredése. A történelem) is bizonyítja, hogy hasonló feltételek határozták meg

a törzsileg szervezett közösségek eredetét, melyek a messze múltban civilizált államokká fejlődtek.

A gyülekezés azonban, mi a törzsi társadalmakat teremt, mégis az elsőrendű forma. Kimutattuk, hogy az elsőrendű gyülekezés ugyanazon fajta-ághoz tartozó csoportok közeledése, aminők például az algonkin- és irokéz-fajtához tartozó amerikai csoportok. Az ilyen csoportok, bár több nemzedéken át úgy el voltak szórva, hogy egymást idegeneknek tekintették, mégis ugyanazon jellegű geográfiai területen belül maradtak, a kultúra hasonló formáit őrizték meg s beszédük hasonlósága mutatja, hogy közös ősi ágból eredtek,⁴¹⁾ ama igen messzemenő és rendszeren ismeretlen korszakban került mostani területére. Azonban rendszeren nemi s a történeti tudósítás eseteiben sohasem származnak le közös ősi családból, ami olyan fiatal volna, hogy a leszámazást meg lehetne állapítani. A hagyomány gyakran emleget ilyen ősoket, de a tények azt mutatják, hogy az ilyen hagyomány csak a szövetkezés vagy együttműködés mátsz-szerű magyarázata.

2. A TÁRSAS BERENDEZÉS EREDETE.

Az anyaági törzs s később az anyaági nép s az apaági törzs és nép fejlődésében a jelenségek között első a társas összetétel formáinak fejlődése és megalakulása, Ehhez a fejlődéshez járulnak a társas elme további alakításai és a társas berendezés fejlődésének kezdetei.

⁴¹⁾ Bár a nyelv hasonlósága nem mindig vall a törzsoek azo-nosságára (fentebb 253-254. old.) akkor mégis arra vall, ha az illető csoportok nem voltak érintkezésben.

A fejlődésnek ezen a fokán pontosan látható, hogyan keletkezik a társas berendezés. Differenciálódik a társas összetételtől s hosszú időre, míg t. i. az etnogén társulás polgárivá és demogénné alakul, nem válik külön a társas összetételtől. így a háztartás majdnem, bár nem egészen azonos a természetes családdal. A háztartás gazdasági csoportta szervezett család s mint ilyen, felfogadhat a család véérébe nemi tartozó személyeket is. A nemzetséget viszont vérkötélék fűzi a háztartáshoz, de a nemzetség mégis több is, kevesebb is, mint kibővült háztartás. Hasonlóképpen soha sincs a hordától egészen elválasztva, habár a horda, mint a törzs alkotó része, majdnem azonos a nemzetséggel. A törzsi tábornak nemzetségi felosztása, mint helyi felosztás, mindig tartalmaz más nemzetségekből való tagokat is.

3. A CSALÁDNAK S A HÁZTARTÁS GAZDASÁGI ÉLETÉNEK ÉS HAGYOMÁNYÁNAK KIFEJLŐDÉSE.

A törzsen belül a család – a társas összetétel egységes csoportja – és a háztartás – a társas berendezés legkisebb szándékos társulása – mindig határozottabbá és mindig összetartóbbá válik. A család egynejúvé, soknejúvé vagy sokférjúvé alakul a háztartásnak, mint gazdasági szervezetnek különböző sikerei szerint. Az egynejú formát úgy kell tekinteni, mint két szélső forma közbeeső típusát, melyből mindkét irányba indulhattak ki változások.⁴²⁾ A nagy szegénység gyermekgyilkosságot és sokférjúséget hoz magával. Például Tibetben, a sokférjúség hazájában csak az elszegé-

⁴⁵⁾ Westermarck id. mű. 459. old.

nyedett letelepült népességben fordul elő, hogy több embernek egy felesége van. Az aránylag jólétben élő nomádok soknejűek.⁴³⁾ A jólét kedvez a többnejűségnek. Azok a törzsek, melyek oly vidékeken laknak, hol a természet bőségesen szolgál táplálékkal, mint Közép-Afrika, Polinézia, mind soknejűek. A soknejűség szokásos nem kevesebb mint negyven amerikai indián törzsnél.⁴⁴⁾

A gazdasági tevékenység a háztartásban szerveződik. Az anya ági törzsből a háztartás rendszeren az asszony vezetése alatt áll, akire gyakran nagy felelősségek hárulnak. Voltak amerikai törzsek, melyekben az asszony, férj és gyermekekből álló család kicsi kunyhóban élt egyedül. Más törzsekben azonban az indián háztartás öt-husz családból állott, kik közös lakóhelyet, egy „hosszú házat” foglaltak el, mint azt az irokézek nevezték. A hosszú ház közepén, egyik végétől a másikig, egy út vonult, melynek mentén nyíltak az egyes családok lakásai. Az út közepét a földre épített tűzhelyek sora foglalta el, melyek mindenike két vagy négy család számára égett. A házon belül a közös raktárból éltek. Mindaz a táplálék, mit a háztartás tagjai halászás vagy vadászás útján szereztek, vagy amit a talaj a művelés folytán termelt, mindez közös tulajdonná lett.⁴⁵⁾ E közös háztartásban egy matróna uralkodott, ki a házi gazdálkodás gondját viselte s a munkát szervezte és felülvizsgálta. Kötelességei közt első volt utána nézni, hogy az indusnők

43) Deniker *Revue Antropologie* VIT. köt. II. sorozat. 1884. 358. Lásd még Mc Lennan „Studies in Ancient History” 88. old. és Letourneau „The Evolution of Marriage” 86. old.

⁴⁴⁾ Lásd Letourneau „The Evolution of Marriage” 125. old.

⁴⁵⁾ Morgan „Houses and House Life of the American Abonpines” 64. old.

műveljék a háztartásnak kiosztott földet. Powell a vajandottokról írva, ezeket mondja: „A háztartások fejei felelősek a terület műveléséről s ha ezt a kötelességet elhanyagolják, akkor a nemzetség tanácsa számon kéri tőlük.⁴⁶⁾ A matrónának gondoskodnia kellett arról, hogy a férfiak ellássák a háztartást halakkal és vadakkal és parancsainak végrehajtatása rendesen semmi nehézségbe se került. „Jaj volt annak a szerencsétlen férjnek vagy szeretőnek, ki ügyetlen volt arra, hogy a táplálékszerzésben kivegye a maga részét. Nem határozott, hogy hány gyermeke vagy mi-féle javai vannak a házban, neki bármelyik pillanatban, mikor rendelték, szedni kellett sátorfáját és menni.” Végre a matróna kötelessége volt ellenőrizni a közös raktár felosztását is: „Miután a napi eleséget a különböző tüzeken megfőzték, a matronát odahívták, s az ő kötelessége volt kiosztani az üstből a táplálékot a különböző családoknak azok szükségleteihez képest.”⁴⁸⁾

Az itt leírt berendezkedés az olyan jól szervezett törzsekben szerepelt, minők a senekák és vajandottok voltak de ugyanezt a rendszert, kis módosításokkal, megtaláljuk a legalsóbbak kivételével mindama törzsekben, melyek a Columbia-folyótól a mexikói öbölíig laknak. Több-kevesebb módosítással ez volt az anya ági törzsek házi gazdálkodásának szokásos rendszere.

A családi hagyománnyal és a gazdasági hagyománnyal lépést tartva, a mesterségek hagyományai is kifejlődtek a háztartásban. Mindenik háztartásnak megvolt a maga sajátos ereje és ügyessége. A zunyik társas életének egy le-

⁴⁷⁾ Powell „Wyandotte Government” „First Annual Report of the Bureau of Ethnology” 1879–80.

⁴⁸⁾ Morgan: Ugyanott, 65. old.

írója érdekes példát mutat: Rendes dolog, hogy minden család maga készíti cserépedényeit, azonban a munka családi különbségei, készítményeiknek különféle sajátosságokat adnak. Az egyik háztartásnak sajátos hivatása, hogy finom leveses fazekakat, másoké, hogy kisebb portékákat vagy állati alakokat készítsen és egy asszony híres volt arról, hogy nagyon csinos teknősbékákat tudott formálni.”⁴⁹⁾ A fizikai erő és energia, a szellemi alkat, az ízlésnek s a gyors kéznek különbségei mind szerepet játszanak az ügyességek e kisajátításában, mi később a hivatáson alapuló munkamegosztás, forrásává válik.

4. A NEMZETSÉG JOGI MŰKÖDÉSEINEK ÉS HAGYOMÁNYAINAK KIFEJLŐDÉSE.

Az anyagi törzsben a háztartások fölött valami általános hatalmat gyakorol a nemzetség. A nemzetség kényszeríti ki a jogokat és kötelelességeket. Értelmezi a házassági s a felfogadást irányító szabályokat s kényszeríti a családokat, hogy ezekhez alkalmazkodjanak. Gyakran fontos birtok-csoport is egyszersmind. A törzsnek a földjét először a nemzetségek közt osztják szét s aztán a nemzetség kiosztja a magáét művelésre a különböző háztartások között.

Minden háztartás birtokrészének művelése közösen történik. Az együttműködés, mint Új-Angliában és másutt találták, határozott formákat ölt. Új-Anglia korábbi napjaiban, mikor a farmernek olyan fontos dolgai voltak, mint

⁴⁹⁾ Baxter „The Father of the Publeos” *Harper's Magazine*. LXV-. kötet 1882. inn. 83. old.

építés, cséplés, a felesége bőségesen készített neki pompás ennivalókat és a férfi rumot meg almabort is kedvére ivott. Azután segítségül meghívta szomszédait s lakoma és ivás közben ment végbe a munka. Ez volt az együttműködésnek az emberi dolgokban megjelent legkorábbi formája, melynek Amerikában ismeretes neve „*A méh.*” így vittek keresztül az amerikai bennszülöttek minden nagyobb vállalatot. A családanya elküldte fivérét vagy fiát az erdőbe vadászni vagy a folyóra halászni. Azután meghívta a nemzetség minden ép-testű asszonyát, hogy segítsen a földosztalékot bevetni vagy learatni. Mikor a munka készen volt, lakomát adtak.⁵⁰⁾ Az emberek alkalmi munkáikat ugyanúgy végezték, mint az asszonyok a föld művelését. Egymás segítségével nagy csónakokat építettek, megszerezték a súlyosabb anyagokat a házépítéshez, megépítették a törzs tanácsházát és a faluk körül sáncokat emeltek. A házépítésben a férfiak és asszonyok együtt dolgoztak, amazok végezték a súlyosabb előkészítő munkát, s az asszonyoknak hagyták az elkészítés könnyebb részleteit. Minden munkát, melyben egy háztartásnál több ember vett részt, szigorúan felülvizsgált a nemzetség.

A nemzetség szabályozza a vásárokon át történő közvetett együttműködést is. Az északamerikai indiánok megörögzött kereskedők. Kagylók és kagylódíszek, amiket a mexikói öböl partján kellett találniuk, Wisconsinba kerültek. Kődíszítések és pipák, mik csakis Minnesotából származhatnak, New-Jerseyben is vannak. Kagylógyöngyök, miket a Csendes-óceán partjáról hoztak, a Mississippi völgyébe kerültek. Obsidian nyílfejek Oregonból és messze délnyugatról, az Alleghany hegyektől keletre eső vidékekre jutnak.

⁵⁰⁾ Powell: „Wyandotte Government”.

Rézfegyverek és szerszámok, miket a Felső tó vidékén készítenek, különböző keleti államokba kerültek.

A kereskedés háborúból és ellenségeskedésből ered s ennél fogva a vadember elméje szintén nyilvános rendezés tárgyának tartja. A fegyverek, táplálék és hasznos szerszámok gyakori rablásai már a törzs szerveződését megelőző időkben minden hordát megismertettek távoli helyek termékeivel és sugalmazták nekik a kicserélés előnyeit. A békés kicserélés első lépése az ajándékozás, mely tény egyenesen az ellenségeskedésből fakad. A vad közösségekben legelterjedtebb szokások egyike.⁵⁰⁾ A horda vagy törzs, mely tényleges csatában fél találkozni ellenséges szomszédjával, úgy próbálja kiengesztelni, hogy ajándékokat küld neki azokból a dolgokból, melyeket az, mint győző ellenség, elragadna. Az engesztelés e formáitól a kicserélésig mint önmagáért értékes dologig való átmenet könnyű, de az ajándék-adás képzetben soká fenmarad. Olyan dolgokat, miket a közösség szívesen megoszt másokkal, a terület határára visznek s ott hagyják abban a reményben, hogy elhordják és más dolgokat tesznek a helyükre.⁵¹⁾ Ha a kicserélést fontosnak tartják, akkor a javakkal követeket küldenek. Az alkudozás, mi ilyenkor végbemegy, tulajdonképpen palástolt harc. Az erősebb fél képviselői csinálják a jobbik vásárt. Cseréjük részben vásár, részben zsákmányolás. A gyöngébb fél cseréje részben vásár, részben adó.

⁵⁰⁾ Spencer: „The Principles of Sociology” IV. rész. IV. feje.

⁵¹⁾ Tennent „Ceylon” II. köt. 440. old., Knox „An Historical Relation of the Island Ceylon” 123. old. és Lander „Journal of the Termination of the Niger” III. köt. 161. old. Lásd még Maine „Village Communities” 191-193. old.

A kereskedés e kezdetleges formáit gyakran üzik a nemzetség-hordák, még mielőtt törzsszé egyesültek volna. Egyszerű hordák így kereskednek ma is. Következéleg, miután a törzsek megalakultak, ugyanazon törzs nemzetségei között is folytatódhatnak a vásárlások. Egy amerikai indián törzs különböző nemzetségei között a vásár tényleg közönséges volt.⁵²⁾ Mikor ily módon a cserélés szokása kifejlődött, kétségtelenül követte ezt az egyes háztartások és egyes egyének *közti cserélés szokása is. Az anyagi törzsekben mindig sok egyéni vásár ment végbe. A nemzetség válik az összes vásárlási ügyek fő-szabályozójává; s ez természetes, mert bizonyos mértékben maga is kereskedő volt mindig; és szükség szerű, mert igazságszolgáltató hatalmat gyakorolt a személyek minden összeköttetéseiben.*

A nemzetség, amellet, hogy a házasság és felfogadás rendes szokásait kikényszeríti, földet oszt és a közös ipart és vásárt kormányozza, latbaveti tekintélyét minden komoly személyes viszályban és ellenségeskedésben. A nemzetségen belül nem tűri meg az egyéni boszút. Azonban más nemzetségbe tartozó egyénnel szemben a boszúállásra gyakran bátorít. Néha azonban megállapítja a föltételeket, melyek az ellenségeskedést megszüntetik s így a kérdés a két nemzetség között barátságos elintézést nyer.

Ha nincsenek testvérnemzetségek (*phratry*), akkor a nemzetség mind e működéseken kívül vezeti még a közös multságokat és vallásos szertartásokat is.

Így fejlődik a nemzetségben egy tiszta, különálló és fontos jogi hagyomány. E hagyományt legnagyobbbrészt a sache-

⁵²⁾ Doney „Osage Traditions” „Lixt Annal Eeport of the Bureau of Ethnology' 1884-85. 379. old.

mek értelmezik, kiket rendszeren korokra vagy nagy bölcseségükre való tekintettel választanak meg. Idővel tehát a sache-mek mintegy jogi igazságszolgáltató osztálylyá válnak.

5. A TESTVÉRSÉG, ENNEK VALLÁSOS MŰKÖDÉSE ÉS HAGYOMÁNYAI.

Az anyaági törzs fejlődésében olykor megtörténik, hogy egy nemzetség, mely igen megnövekedett és alkalmatlanná vált, nemzetségsztályokra bomlik. Ilyenkor ezek az osztályok független nemzetségekké lesznek. Ilyen esetekben testvérenemzetségeknek vagy testvérségeknek hívják magukat. A testvérenemzetség lesz tehát az eredeti nemzetség mindama érdekeinek képviselője, melyek az új nemzetségeknek is érdekei maradtak. A házasság még sokáig tilos ugyanazon testvérenemzetségek tagjai között, bár ezek most már különböző nemzetiségbeliek is lehetnek. Ez a tilalom azonban lassankint eltűnik. A testvérenemzetség lassankint eredeti igazságszolgáltató tevékenységeik nagy részét a nemzetségekre bízza és maga társas és vallásos működéseket fejt ki s az egyes esetekben való igazságszolgáltatás fölött csak a legfelsőbb jogi hatalmat tartja fenn magának.

Ha egy törzsben két vagy több testvérenemzetség van, akkor rendszeren egymás ellen játszanak kedvteléseikben és egymás ellen fogadnak játékaik eredményére. Az irokézek szeneka törzsében két testvérség volt. A labdajátékban mindenki kiállította hat vagy tíz legjobb emberét. Mielőtt a játékek megkezdődnének, a versengő testvérségek tagjai személyes tulajdonukból való dolgokat tesznek a játékra s a két versengő testvérség a mező két ellenkező oldalán gyűl össze. A

betéteket külön örökre bízzák; a játékot egész lélekkel játszzák és éberren figyelik.⁵³⁾

Ha egy gyilkost letartóztattak, az áldozat nemzetsége tanácsot tart és mérlegeli, hogyan bősziülj a meg cselekedetét. A bűnös nemzetsége is tanácsot tart s megkísérli kieszközölni a bűnbocsánatot. Ha azonban a gyilkos és a megölt mind különböző testvérséghez, mind különböző nemzetséghez tartozik, akkor a vétkesnek nemzetsége segítségül hívhatja a testvérenemzetségeket, hogy hozzájáruljanak a bűnbocsánat megszerzéséhez. Ebben az esetben a végső alku a testvérségek között megy végbe.⁵⁴⁾

A testvérség, mint a vallási hagyományok külön őrizője, fontos szerepet visz a törzs kiváló embereinek temetésén. A szeneka törzsben az elköltözöttnek testvérsége testületileg volt a gyászoló és a másik testvérség tagjai végezték a szertartásokat.⁵⁵⁾ A testvérség szervezetével közvetlen kapcsolatban és tekintélye révén szerveződnek a titkos társaságok és az orvosi páholyok. A testvérség orvosai külön vallásos osztályigá válnak.

6. A TÖRZS, ENNEK KATONAI MŰKÖDÉSE ÉS HAGYOMÁNYAI.

Így a háztartás lényegében gazdasági szervezet, a nemzetség lényegében jogi szervezet, a testvérség lényegében vallásos szervezet és a törzs lényegében katonai szervezet. A törzs katonai célokra alakult; a nemzetség-hordák egyesülése a leg-

⁵³⁾ Morgan: „League of the Iriquois” 294. old.

⁵⁴⁾ Morgan „Ancient Society” 94. old.

⁵⁵⁾ Ugyanott 95–96. old.

több esetben összeütközés eredménye volt. Ha az így alakult törzsek nemzetségekké és testvérségekké szerveződtek, összeütközéseik a habom jelleget öltötte fel.

A törzs katonai szervezete közvetlenül az összeütközés kezdetleges módjaiból fejlődik és igen alkalmas az egyéni érték és sikeres vezérség kifejlesztésére. Az egyéni kezdeményezést gondosan fentartják. Az indián törzsekben minden ügyes ember számíthatott nemzetségéből olyanokra, kik önként követik őt a harcmezőre. Tervét háborútáncjal jelentette ki. „Ha sikerült sereget alkotnia, mi azokból állt, kik a táncban hozzá csatlakoztak, azonnal távoztak, míg a lelkesedés alább nem hagyott.”⁵⁶⁾ Ha a vállalat sikeres volt, akkor a vezér remélhette, hogy a nemzetség hadi fejévé tesz. A hadsereg így önkényes és szándékos társulás volt a nemzetségen belül, mint a vallásos társulat a testvérségen belül.

A nemzetségek hadi fejei együtt igen fontos szándékos társulást alkotnak – a törzs tanácsát. Némely törzsekben a tanács fővezért választ. A tanács nem kormányzó testület a szónak megszokott értelmében. Nem próbál beleavatkozni a nemzetség vagy testvérség dolgaiba. Az ő feladata a törzsnek más törzsekhez való viszonyát s az összes haditerveket megállapítani. Ezekben ő a legfőbb. A törzs tanácsában tehát katonai hagyomány fejlődik.

Így az anyagi törzsnek nagyon jól szervezett berendezése van, mi azonban még sem differenciálódott a társas összetételtől. Valójában csak esetleges és a társas összetételnek alárendelt. A háztartások fejei és a nemzetségek sache-meik a rokonság gondolatát képviselik. Más tisztviselők valami módon szintén szorosan egyesülnek anyagi kötelékben. Végre

⁵⁶⁾ Morgan: „Ancient Society” 117., 118, old.

a törzsi berendezés, mit leírtunk, készíti elő a törzset arra, hogy egy nagyobb halmaznak, a népnek részévé lehessen. Ez teszi lehetővé az összetétel következő lépését.

7. A SZÖVETSÉG, ENNEK POLITIKAI MŰKÖDÉSE ÉS HAGYOMÁNYAI.

A számban gyarapodó törzsek részekre oszolhatnak. Ilyen esetekben minden nemzetségből mennek át tagok minden új törzsbe. Tehát minden egyes új törzsben ugyanazok a nemzetségek fordulnak elő.⁵⁷⁾ Az ilyen törzsek, melyek nemzetségi vonalakkal vannak egymáshoz fűzve, ugyanazon nyelv különböző nyelvjárásait beszélik s a közös eredet hagyományát megőrzik, az ilyen törzsek alakulnak leszármazásbeli vagy anyagi néppé a társas elme további fejlődése következtében.

A társas emlékezet és észrevétel, mely már a társas fejlődés korábbi fokain kialakult, most társas értelemmé és öntudattá fejlődik. A törzsek és nemzetségek viszonya határozott meg gondolások tárgyává leszen. Az összerendezést eddig véletlen, utánzás, megszokás és a vezérség szokása formálta. Most észreveszik, hogy további összerendeződés is lehetséges a vitázás útján elérhető észszerű megértések segélyével. Ha tehát több törzsnek etnikai és nyelvi egységéhez még öntudatos lelki egység is járul, akkor a föltételek készen állanak a társas összetétel következő nagy lépéséhez és a társas berendezésnek további fejlődéséhez is.

Ezek a törzsek, minthogy különböző népfajokból való közös ellenségeik vannak, szándékos katonai-politikai

⁵⁷⁾ Morgan id. mű. 133., 134. old.

társulásokat, szövetséget alkothatnak.⁵⁸⁾ A törzsek főnökei megalakíthatják a szövetség tanácsát, vagy máskor e tanács megalakítására az egyes nemzetségek választanak főnököket, A szövetségnek magának is lehet egyetlen választott főnöke, vagy lehetnek főnökei.

A szövetség tanácsán belül, vagy általánosabban a szövetségben megalakul a felsőbbség s kifejlődik az igazi politikai hagyomány.

A szövetség célja kétféle. Az első kétségtelenül az, hogy a katonai védekezés és támadások esetére kiterjedtebb szervezetet alakítson. Azonban a másik célja is majdnem ilyen fontos. Látják, hogy a rokon törzsek ellenségeskedése szétszórja az erőt, mit fenn kellene tartani, hogy a közös ellenség támadásaival szembeszállhassanak. A régibb időkben az egyéni boszúállás volt a nemzetség-hordában és törzsben a gyöngeség forrása. Ezt jórészt megakadályozta a nemzetség jogi szokásainak kifejlődése. Most észreveszik, hogy az összeütköző érdekekkel való bánásmód jogi eszközei kiterjeszthetők a néni zetségi rokonság alapján a törzseken belül ébredő viszályokra is. Az ily kiterjesztésnek kísérlete a társas és katonai megszilárdulás mellett a politikai cselekvések kezdete, melyek a jogi és katonai működések, a belső kormányzás és a külső viselkedés szövevényéből állanak, egyetlen tekintély uralma alatt. A tekintély elfogadása katonai és polgári ügyekben a szokásnak pozitív törvénynyé alakulása, a jogszabályok körének és alkalmazásának kiterjesztése öntudatos társas okoskodás révén, ezek a felsőbbség uralmának kezdetei.

⁵⁸⁾ Ugyanott 122. és köv. old,

IV. Apaági törzs és nép.

1. ÁTMENET AZ ANYAÁGIBÓL AZ APAÁGI RENDRE.

Az anyaági rokonság és társas szervezet a társas fejlődés bármely fokán apaágivá alakulhat. Megtörténhetik a horda-nemzetségekben és lehet, hogy nem ment végbe teljesen akkor sem, mikor már az anyaági nép szövetségévé szerveződött.

Az átmenet első lépése, úgy látszik, az asszonyablás. Amíg a férj feleségének rokonai közt beena-házasságban él, addig a gyermekekre rendszeren az anya nemzetsége tart igényt és adja nevöket. Ugyanily természetes, hogy a rabolt asszony gyermekei az apa rokonai közé tartoznak, míg ez tartani akarja őket és anyjukat, s ha gondoskodik róluk addig, míg felnőnek, akkor a nevét is viselik. Az apaági rokonságnak és az asszonyablásnak e szoros viszonyát minden író elismeri. Prof. Tylor⁵⁹⁾ közösségeket ír le, melyekben az asszonyablás befolyása alatt most foly az átmenet az anyaági rendszerből az apaágira. A Babar archipelagus maláj törzsei között a férfiak rendszeren az asszony házába költöznek s a gyermekek az asszony családjához tartoznak. Egy férfi akár hét asszonynyal is összeházasodhatik, de ezek mind a maguk rokonainak házában maradnak. Azonban néha rabolnak asszonyt és a férj nemzetségéhez viszik. Ilyenkor a gyermekek az apát követik s az ő nevét veszik föl. A Kisar- és Wetaz-szigeteken is az

⁵⁹⁾ Tylor: „*Journal of the Anthropological Institute*” XVIII. köt. 261. old.

anyarendszer uralkodik, de átmenőben van az apai felé, mi az asszonyt és gyermekeket a férj hatalma alá helyezi.⁶⁰⁾

Hasonlóan álltak a dolgok ezelőtt Arábiában, mint Robertson Smith leírja. A sivatagbeli törzsek házasságának legrégebb formái a *beeua*- és *mota*-házasság voltak. A *mota*-házasság ideiglenes összeköttetés volt, melyben az asszony követőjét saját házában tartotta, mi g kedve volt hozzá, azután elküldte, hogy másikat vehessen, mindezt rokonainak beleegyezésével s jó hírének elvesztése nélkül. A *beena*- és *niota*-házasságot lassankint felülmutta a *baál*-házasság, melyben mint a név is utal rá, a férfi volt az asszony ura és tulajdonosa. A *baál*-házasság rablásból eredt. Smith azt mondja: „sok a bizonyítéka annak, hogy a régi arabok az asszonyrablást gyakorolták. És látjuk, hogy az így alakult házasság típusa teljesen más, mint azok az egyesülések, melyeknek a *mota* a maradványa s melyeknek szükségszerű kísérője az asszonyi ágon számított rokonság. Egyik esetben az asszony választja és küldi el férjét tetszése szerint, a másik esetben elveszti rendelkezését személye fölött s a házasságtörés joga teljesen a férjéé. Az egyik esetben az asszony saját sátrába, saját népébe fogadja férjét, a másikban az asszonyt viszik haza a férfi sátrába és népéhez. Egyik esetben a gyermekek az anya rokonainak védelme alatt nőnek fel s az ő vérségéhez tartoznak, másik esetben az apa rokonaival maradnak s annak vérségéhez tartoznak.”⁶¹⁾

Ha a férj és feleség elvált az asszony rokonaitól – ha az asszonyt nem is rablással szereztek – ez mégis ugyanilyen következményekkel jár. Powell, ki az anyagi ro-

⁶⁰⁾ Riedel „De sluik-en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua” 351. és 415., 448. oldalak.

⁶¹⁾ „Kinship and Marriage in Early Arabia” 74-75. old.

konságnak apaági rokossággá alakulásáról ír, az amerikai indiánokra vonatkozólag ezt mondja: „Mindazon tényekből, melyeket összegyűjtöttem, az tűnik ki, hogy a vadászatok és más kivonulások gyakran vannak úgy szervezve, hogy a nemzetség-csoport férfitagjai magukkal viszik nejeiket és gyermekeiket. Ilyen körülmények között a család fölötti uralom szükségképpen a férjek és apák kezébe kerül. Ilyenek a viszonyok a pueblo-indiánok matriárkális, asszonyi leszármazást népénél, kiknek nemzetségei, minthogy pusztá vidékükön az öntöző víz kevés, kénytelenek messze széledni a föld művelésére.

Az eredmény az, hogy a családokon való uralkodás s a \ gyermekek nevelése időnkint kikerül az anyai rokonok kezéből s ez az állapot maradandóvá válik, különösen az állatszerezés révén, mi arra bírja őket, hogy az új otthonban állandóan letelepedjenek.”⁶²⁾

Azonban sem maga a rablólázasság, sem a férjnek és feleségnek a feleség rokonaitól való elválasztása maga nem okozhatja a rokosságváltozást. Szükséges, hogy a férj ne csak birtokába vegye az asszonyt és gyermekeit, hanem birtokában is tartsa. Ha elhagyja, vagy az anya-nemzetséghez visszaküldi őket, akkor nem alakulhat ki az apaági rokosságváltozás. Tehát a pusztá asszonyrablason kívül az is szükséges, hogy oka legyen az asszony és gyermekeinek megtartására. Ez az oka a társas fejlődés igen korai fokán fölléphet, ha a horda elég értelmes arra, hogy előrelássa a hadi erejének növekedésében rejlő előnyöket, mikkel a fiúk felnevelése jár. A törzsi szervezet azon fokán, mikor a háború rendszeresebb s az assz-

62) Levél Tylor idézetében *Journal of the A. J.* XVIII. köt. 1889. 257. old.

szonyok munkája a föld művelésében hasznos, akkor a foglyul ejtett asszonyok és gyermekeik munkája oly értékes a törzsnek, hogy a rokonok kényszeríthetik a férjet családja megtartására akkor is, ha megunta és másikat szeretne. Azonban az ivadék megtartására kényszerítő ok akkor válik legerősebbé, mikor az ipar formái megjelennek, melyek lekötik az emberek érdeklődését és igyekezetét és értéket adnak a fiúk munkájának. Tehát kedvező körülmények között a férfiak, kik azt találják, hogy az ő ipari tevékenységeik fontosabbakká lettek, mint az asszonyoké, természetszerűen minél nagyobb számú éptestű segítők tulajdonosaivá akarnak válni. Ez megeshetik már a vadászat fokán, ha a vadászat fáradtságos. A világ legtöbb részén azonban az állatok megszelídítése után következett. Minthogy az állattenyésztés mérhetetlenül jobb táplálék-szolgáltatást nyújtott, mint eddig bármi s alkalom volt a vagyon gyarapítására is, elég fontossá vált arra, hogy a férfiúi törekvéseket fölébressze. A kívánság most arra irányul, hogy a csordáit és pásztorait szaporítsa és a fiaira örökséget hagyjon.

Amint az asszonyok és gyermekek értéke növekedik, s amint az ipar bizonyos mértékben eltereli a figyelmet a háborúról, lassankint a vásárló házasság lép a rablóházasság helyébe. A vásárlás a férjnek még nagyobb tekintélyt ad az asszony fölött, mint aminőt a rablás biztosít, mert a vett asszony fölötti jogait az asszony saját rokonai sem tagadhatják. Azok teljesen átadják őt és nem remélhet tőlük semmi pártfogást. Afrika egyes részein „a családok többé-kevésbébbé készek – bizonyos értékért – odaadni lányukat a férfiúnak, vagy *beena* házasságban a férfit saját népükbe fogadni. A szerződés ez esetben természetesen átadja a férjnek az asszonyt és ivadékait: ez az, amiért főleg alkusznak; s ahol ezt nem vették

meg s fizették ki, még ha az asszonynak megengedik is, hogy férjével annak falujában éljen, azt találjuk, hogy a gyermekekre az asszony családja tart igényt. Ha a fizetés nem történt meg, akkor az asszonyt családja nem adta el. Itt az apának a gyermek fölötti jogai egyedül az anya családjával kötött szerződésen alapulnak.”⁶³⁾

A férj tekintélyét a vallás tovább növeli. Gyakran megtörténik, hogy az anyaági törzsi közösség totemi hitei komoly akadályul szolgálnak az apai leszármazással szemben. A gyermekek születésüknél fogva az anya toteméhez tartoznak. Az anya és atya totemei lehetnek ellenségesek és a gyermekeket társadalmilag az apa nemzetségébe számítani, bár vallásilag az anya nemzetségébe tartoznak, a vadember elméjében tűrhetetlen zavar forrása. Azzal, hogy a rabolt vagy vásárolt asszonyt a férj nemzetségébe és totemébe veszik föl, a nehézség elhárul. A gyermekek így minden értelemben az apa rokonai. A guineai négereknél, kik most az anyai és apai rokonság átmenetében élnek, a törzsfőnek első felesége s annak gyermekei föltétlenül az asszony vérrokonainak nemzetségébe és toteméhez tartoznak, de a férj vásárolhat rabszolgaleányt s azzal, hogy őt bálványának, istenének szenteli, rokonává teszi és toteméhez fűzi. Az ilyen feleség és gyermekei a férj uralma alatt állanak s ezt az asszonyt áldozzák föl a főnök halálakor, hogy a lelke kövesse őt.⁶⁴⁾

Végre a pásztor ember családjának vándorló élete és aránylagos elszigeteltsége, mi nemcsak feleségétől, hanem saját rokonaitól is hosszú időre elválasztja, kedvez az apai hatalom teljes kialakulásának a kicsiny közösségben.

⁶³⁾ Mc. Lennan: „The Patriarchal Theory” 320. old.

⁶⁴⁾ Mc. Lennan id. mű. 235-236.

2. VÁLTOZÁSOK A VALLÁSBAN. AZ ŐSÖK TISZTELETE.

Az apai tekintély nagy mértékben visszahat a vallásra. Régen tisztelik már a titokzatos hatalmú állatokat és növényeket, a természet erőit és az elköltözöttek szellemeit. Ezek közül egyik-másik talán jobb szolgálatokat tett, mint a többi, ezek a kiválasztás folyamatában törzsi istenségekké váltak.⁶⁵⁾ A nemzetségek tagjai mindég hitték, hogy ők totemi isteneik leszármazottjai. Ha tehát a leszármazást férfiágon kezdik számítani, a vallásos rendszer megváltozása kikerülhetetlen. A család ura a férfi, a tekintély és hatalom típusa. Így tekintik életében, így tekintik halála után is. Bár a háztartásnak tagjai ezután is babonás érzésekkel gondolnak a természet tárgyaira, ”erőire s mindenféle szellemekre, mégis a ház elköltőzött alapítója iránt érzik a legnagyobb tiszteletet. Úgy gondolnak az elköltözöttek szellemére, mint védőjükre az árnyak birodalmában. Neki szentelik fő ájtatosságait, s így anélkül, hogy más vallási szertartásokat mellőznének, az ősök tisztelete uralkodó hitté válik.

Kínában és Japánban a családi kultusz ma is az ősök tisztelete. Sok nyoma maradt Arábia sivataglakó törzsei közt. A történeti sémi népek mind tisztelték őseiket törzsi szervezetük napjaiban.⁶⁶⁾ Az árnjak is őseiket tisztelték, mikor először megjelentek a Földközi tenger partjain s a rómaiak között a háztartás e vallása csak a kereszténység győzelmével veszett ki.

Az árnjak tisztelete a holtak iránt egyszerű és szép ke-

⁶⁵⁾ Payne „History of the New-World called America” 389. és köv. old.

⁶⁶⁾ Lásd: Robertson Smith „The Religion of the Semites”.

gyelet volt.⁶⁷⁾ Hitték hogy a léleknek szüksége van lakóhelyre, ételre és italra. Az a lélek, melynek nem volt sírja, kénytelen volt, mint hazátlan szellem, örökre vándorolni, s ahelyett, hogy védelmező hatalom lenne, rosszakaratú szellemmé kellett válnia, Hogy nyugalma biztosítva legyen, a testet tisztelettel kellett eltemetni. A sírra bort kellett önteni és ételt készíteni „A sír földjére öntöm” – mondja Ifigénia – „a hegyi üsző tejét, a bor italáldozatát s a barna méheknek mézét, mert ezekkel örvendeztetjük meg a holtat.⁶⁸⁾ A családi sír rendszeren közel volt a házhoz s nem messze a kaputól, hogy a fiuk, mikor lakásukba lépnek vagy távoznak onnan, mindannyiszor találkozhassanak apáik szellemével és segítségért folyamodhassanak hozzájuk.⁶⁹⁾ A házban volt az oltár, melyen a szent tűz égett. Hitték, hogy ezt a ház halottjai látogatják és mind ezen, mind a sírnál italáldozatokat mutattak be és táplálékokat égettek el. A tüzet csak akkor oltották ki, ha az egész család kipusztult.

3. A VALLÁSOS BIRTOKOS CSALÁD.

Az ősök tisztelete visszahat a családi életre s a nemzetség és törzsnek szerkezetére. A családban, melynek sok a nyája és falkája, mind tudatosabbá válik a tulajdon fontossága, mélyen hisz őseinek vallásában, és vallásos-birtokos családdá válik. A házasságot a tulajdon átszállására s

⁶⁷⁾ Lásd Fustel de Coulanges „The Ancient City” I. könyv.

⁶⁸⁾ Euripides „Iphigenia in Tauris.”

⁶⁹⁾ Euripides „Helena.”

a fiúk papi tisztére való tekintettel és a családi csoport egész voltának és megmaradásának számításba vételével rendezik. Csupán a fiú hajthatja végre az ősi síron a szertartásokat. Ha tehát valaki zavartalan életet akar biztosítani magának a szellemvilágban az élet gondjai után, akkor törvényes fiúivadékról kell gondoskodnia. A házasságtörés, mit az anyaaági család megbocsátott, most nemcsak a férj-jel szemben válik sérelemmé, hanem az egész családi közösséggel, élőkkel és holtakkal, a társas renddel és az istenekkel szemben is, tehát vétek, bűn. A meddőség, amit a félig-meddig éhenhaló, sokférjű hordákban áldásnak tekintettek, most a legborzasztóbb szerencsétlenséggé válik, mert nemcsak a családnak, hanem a vallásos szertartásoknak is véget vet. A fiúnak vallástalan viselkedése szintén végzetessé válhatik a ház érdekeire.

Ezek a meggondolások nem mulasztották el a vallás minden szentesítésével megerősíteni az apa tekintélyét és megállapítani a háztartási csoport összetartozását. Mindezeknek természetes következménye az, hogy az apának hatalmában volt az asszony és gyermekek élete és halála, hogy tetszése szerint követhetett el hűtlenséget az asszonynyal szemben, vagy ha ez nem ajándékozta meg őt fiukkal, második asszonyt vehetett. Természetesen az apai tekintély rendezte a fiuk házasságát is.

A család szervezetének e változásai megfelelő változásokat okoztak a nemzetségben. A jogi hagyomány nemzésbelivé (*agnatic*) lesz. Az ősök tisztelete még inkább megkülönböztetett vallásos jelleget ad a nemzetségnek. A nemzetség megőrzi nevetadó ősei tiszteletének hagyományát, fõntartja sírját s időnkint áldozni gyűlik köréje. A nemzetségfõi és törzsfõi tisztség a férfiaági leszármazás és az ősök tiszteletének befo-

lyása alatt bizonyos családok örökségévé válik. Az anyagi társadalmakban a tisztesség, mi nem szállhat fiúra, gyakran száll unokaöcsre, kit a választók minden más jelötnél többre becsülnék, minthogy rokonságban van azzal, ki mint vezér vagy tanácsadó sikereket aratott. Az őseit tisztelő apaági csoportban mindég megvolt az az erős hit, hogy a nagy emberek fia legalkalmasabb követőjük is, mert azt gondolták, hogy az apa szelleme öröklik a fiú tettei fölött és természetfölötti vezetéssel segíti őt.

Mindezek a változások kedveznek a társas integrálódásnak. Az apai ágon való leszármazás mindinkább azonosítja a nemzetséget a hordával vagy faluval, mert az asszony a férfi lakóhelyére költözik. Egy falu összes emberei lehetnek egy nemzetségbeliek és egy nemzetség tagjai lakhatnak együtt egy faluban. Az öröklött főnökség kedvez a tekintélynek s az ősök tiszteletének, vallásos rendszere nemcsak az élőt, de az élőt és holtat is a hagyomány és szokásnak tökéletes folytonosságában egyesíti.

4. A HÚBÉRISÉG KELETKEZÉSE.

Az apaági törzs, melyben a főnökség öröklődik, nem-sokára szervezeti átalakulásokon megy keresztül. A személyes hűség köteléke erősödik, a rokonság köteléke gyengül. A változás minden pillanatban észrevehetlen, de az idő folyásával feltűnik, hogy a törzsi rendszert valami barbár hűbériség különös módon átalakította.

A rang és méltóság, ha a rokonok vagy politikailag egyenlők szószólása adja is, mindig vagyonnal jár, mi oka

vagy hatása. A győzedelmes főnöknek követői nagy osztalékot adnak a zsákmányból. Az így nyert gazdagsággal köti magához azokat a követőit, kik leghívebben szolgálnak törekvéseiben. Itt vannak a *commendatio* és *beneficium* kezdetleges formái.

Amíg a vagyon csak szerszámokból, fegyverekből, vadakból, bőrökből, kis gabnahalmazokból, kosarakból, gyönyökből áll, s míg a rokonságok anyaágiak, addig a főnök vagyona, bár aránylag nagy, de alig válhat valami óriási hatalom forrásává. Másként áll azonban a dolog, ha a törzsnek sok a barma s a férfihatalmat az apaági rokonság s az ősök tisztelete erősen megalapította. Ily körülmények között a nemzetségek és törzsek főnökei gyakran előbbi főnökök leszármazottai. Azokat a családokat, melyekben kiváló főnökök vére foly, már nemeseknek tekintik és a társadalom rangokra oszlik. Az új főnök öröklí apja nyárait. Minden szertartásos alkalommal barmokat kap ajándékba a törzstől. Bíróságokat ró ki és ezek fejében teheneket koboz el. Minden alkalommal kirándulásokat szervez, hogy a szomszéd törzsektől barmokat lopjanak. A törzstől kapott kiváltságai közé tartozik, hogy növé nyárait a törzsi tartomány bármely területén legeltethesse. A barbár értékmérő szerint vagyona óriási s a különbség az ő állapota s egy egyszerű törzsbelinek állapota között, mindinkább növekedik, kegyeket osztogat, kedveltjeit gazdaggá teszi s így nemsokára sok ember fölött rendelkezik. Ezeket az állapotokat tapasztalhatjuk ma a délafrikai kaffe-
reknél. A kaffir főnököt hívei barmokért szolgálják. Az ő kísérete vagy udvara – akárhogyan nevezzük is – a törzs minden részéből való emberekből áll, a fiatalokból, az okosokból, a bátrakból, kik egyidőre udvari szolgálatba mennek, hogy barmokat kapjanak, hogy ezen a réven elláthassák ma-

gukat a feleség, fegyver s más óhajtott tárgyak megszerzésének eszközeivel.⁷⁰⁾

Az egymást követő lépések, melyek a törzsi társadalomban hűbéri viszonyokat teremtenek, világosan mutatkoznak az írországi régi Brehon-törvényben.

A legrégebb korban, melyet a Brehon-törvény megvilágít, a törzsfők hatalma gyorsan növekedett s a törzsfő mindenekelőtt gazdag ember volt.⁷¹⁾ Vagyona nem föld, hanem juhok és szarvasmarhák voltak. A Brehon-törvénynek *Cain-Aigillne* nevű szakasza előírja, hogy a törzsfőnek többek között „a leggazdagabbnak” kell lenni, „leg hatalmasabbnak” ellenállásban és „a legerősebbnek” a barmok megszerzésében s a veszteségek kikerülésében.⁷²⁾

Ezek a törvények mutatják, hogy a vagyonszerzés révén a főnökség útja mindég nyitva állt. A jómódú szabad embert, aki főnök akart lenni, *bo-aire*-nek vagy tehén-nemesnek (*cow-nobleman*) hívták. „Egy egyszerű paraszt, aki barmokban meggazdagodott, valószínűleg úgy, hogy a törzs földjének nagy részét birtokába kerítette.”⁷³⁾

A törzsfőnek tett szolgálatokkal teszik az első lépést az ilyen birtokok felé. A *bo-aire*ek, mint a nyájakban már gazdag főnöknek társai és személyes követői, részeket kapnak a főnök vagyonából. A főnök szintén kiterjeszti legeltetési jogát követőinek külső területére, kiknek saját nyájai gyorsan szaporodnak.

Hatalmuk növekedésének másik szükséges eleme az,

⁷⁰⁾ Dugmore „Compendium of Kaffir Laws and Customs” 27. oldal.

⁷¹⁾ Maine „Early History of Institutions” 133. old.

⁷²⁾ Ugyanott 134. old.

⁷³⁾ Ugyanott 135. old.

hogy a *bo-airek* nagyobb számú tőlük függő ember fölött rendelkezzenek. Ezek a letört vagy tönkrement emberekben rendelkezésükre állnak, amilyeneket minden ír törzsben *fuidhuir*-eknek neveztek.

A fuidbuirek első osztálya azokból áll, kiket a nemzetiség kiközösített, kik a törzsi szokás ellen vétettek, vagy akik többé nem tartanak igényt rokonaik segítségére. A fuidhuirek számát növelik a törzsek viszályai, melyekben egész törzsek mennek tönkre és szóródnak szét. Az ilyen tönkrement embereket a bo-air könnyen gyűjti maga köré a nagy törzsi területen, mint törvényen kívüli tehénpásztorokat, kik minden pillanatban készek öt követni rabló kivonulásokra. A törvénykivüli bandák használatának végső lépése a gyöngébb törzsek kifosztásában és barmaik ellopásában áll. A minden birtokuktól megfosztott és legyőzött törzsek csak úgy maradhatnak fenn, hogyha visszakölcönzik földjüket a követelő tehénmesektől, kik így rendszeres adóhoz és földjáradékhoz jutnak.

Így attól a perctől fogva, mikor a vagyon fontos társas elemmé válik, a törzsi népesség differenciálására irányuló hajlama világos. Valószínűleg minden történeti nép átment a durva hűbériség ama korszakán, mit a Brehon-törvény leír.⁷⁴⁾ Az Odisszea lapjai azt mutatják, hogy a homéri korszakban a görögök társas rendje is ilyen volt. Tacitus tanúskodik ennek kezdeteiről a germánok között, kikről azt mondja: „az államoknak az a szokása, hogy a törzsfőhöz önkényes egyéni adóval járulnak, barmokat vagy gabonát ajándékoznak neki, aki ezt tisztelet kifejezésül fogadja és szükségletei kielégítésére használja.”⁷⁵⁾ A százszok, miután Angliában

⁷⁴⁾ Hopkins „The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India” 82. old.

⁷⁵⁾ Germania 15. fejt.

gyöztek, léptek a későbbi mezőgazdasági hűbériség első fokára, mi még később a pásztori hűbériség lényeges elveit óriási rendszerré fejlesztette. A *ceorl*, ki képes volt öt földtelket szerezni, *tkan-ná*, lett. A *thanok* voltak a király közvetlen társai, az ő *comitatus*-a és az angol történetben való első megjelenésük óta a korábbi szász eorlok fölé kerültek, kik az ősi törzsfőnökök leszármazottjai voltak. Így a *thánok*, mint az újabban meggazdagodottak nemessége, megfeleltek a korábbi idők tehén-nemességének.

5. AZ APAÁGI NÉP. A KIRÁLY. AZ ETHNOS.

Ugyanazon fajta-ágnak földrajzi egységű területen belül lakó apaági törzsei közös veszély nyomása vagy közös törekvés ösztönzése alatt katonai szövetségekké egyesültek, melyek összefüggőbbek, nagyobbak és állandóbbak, mint a leg-erősebb anyaaági szövetségek. Az apaági szövetség népet alkot s nagy polgári állammá fejlődhetik. Az egyiptomiak, a babiloniak, a zsidók, a görögök, a rómaiak, a szászok, a frankok, a germánok és a szlávok törzsileg szervezett népek voltak, melyek folytonos növekedés és integrálódás révén fejlődtek nemzeti államokká. E népek mindenike oly kiterjedésű és olyan földrajzi egységű környezetben kezdte meg etnikai pályafutását, mely környezet könnyen lehetővé tette a nagyszámú tagokból álló és nagyon elszórt társadalomnak s mindama sokféle tevékenységeknek fejlődését, melyek ingerlik a vágyat, a találékonyságot és a tevékenységet. Nem tételezhetjük fel, hogy e népek bármelyikétől lakott területet egyetlen kis horda leszármazottjai népesítették volna be. Valószínűbb, hogy az etnikai egység több különböző törzsi elem összeolva-

dásának eredménye, melyeket a jobb környezet vonzása vándorlásaik folyamán összeteretelt. A földrajzi egység és a természet bősége volt tehát az etnikai egység előzménye s a gyülekezésnek és társulásnak alapja.

Az apaági társadalmakban az anyaágiaknál még teljesebb mértékben fönáll az a hagyomány, hogy a törzs közös őstől származott, annyira nemrégén, hogy a leszármazás vonala még ismeretes. Úgy látszik, hogy a törzsek rendszeren ugyanabból a fajtaágból valók, de elszóródtak és bizonyos mértékben különbözővé váltak, mielőtt szövetkeztek volna. A rokonságot nem tartó csoportok győzelmeinek és egymásbaolvasásainak bizonyítékait a felfogadás és szövetkezés szerződéseiben vagy frigyeiben találjuk. A civilizálatlan emberek nem kötnek frigyét testvéreikkel. Idegenekkel lépnek frigyre, kik e törvényes tény alapján testvéreiké válnak. Például a zsidó törzsek szövetsége vagy frigye Jehova val, azt mutatja, hogy Jehova eredetileg nem volt az összes zsidók istene. Ha bizonyos törzseknek felfogadott istene volt, akkor őt egy másik hegyi törzsnek vagy törzseknek, kiknek eredetileg is istene volt, kellett az összes törzsek számára felajánlani. Általában tehát a törzsi társadalmak úgy alakultak, hogy a leszármazott halmozódáshoz távoli rokon hordák gyülekezése járult, melyek egy közös területen belül voltak elszórva.⁷⁶⁾

Mikor az apaági törzsek szövetkeznek s megalkotják az etnikai nemzetet, akkor az aparokonság elvei, az ősök tisz-

⁷⁶⁾ Gumplovicz tévedése („Der Rassenkampf”) abban áll, hogy nem különbözteti meg a fentebb leirt igen kevésbé különmemű vagy gyakorlatilag egynemű csoportokat a kiváltképen különmemű csoportoktól. Az igazi etnikai társadalom fajtájukban hasonló csoportok integrálódása folytán alakul.

telete, a politikai és katonai elvek együttvéve nagy tekintélyt ruháznak a szövetség fejére. Hadvezérré, vallásos vezérré vagy pappá, legfelsőbb bíróvá válik egy személyben. A főnök egyszóval királylyá lesz.

A szövetkezés megtörténtével s a királyság megalakulásával az etnogén fejlődés teljessé válik. Faj, nép vagy *ethnos* keletkezett. További fejlődése, ha ezen a fokon meg nem akad, a polgári életnek és a demogén haladásnak új föltételei közé viszi.

IV. FEJEZET.

Demogén társulások.

7. A civilizáció természete és fokai.

1. A TÁRSAS BERENDEZÉS FELSŐBBSÉGE.

Kimutattuk, hogy az etnikai társadalomban a társas berendezés a társas összetételnek alá van rendelve. Az etnogen társulás fokán túl lévő társadalmak fő jellemvonása az, hogy a társas összetétel van teljesen alárendelve a társas berendezésnek. Minden ilyen társadalom polgári (*civil*) társulás, civilizáció.

Az ilyen jellegű társadalmak demogének. Nagy népeiségeket alakítanak és szerveznek, melyek szellemükben és alkattukban demokrata hajlamúak.

E fokon álló társadalmak közé kell foglalnunk tehát minden régi és mai államot (*commonwealth*) és nemzeti államot (*national state*), melyben a polgári társulás meghaladta az etnikai vagy nemzetségi szervezetet és melyben egy területnek állandó elfoglalása s magas szervezetű iparral való tevékeny kihasználása nagy népességet növelt, az egyének

százazeitől milliókig; ilyenek voltak például Egyiptom Kr. a 2806-tól 2882-ig; Babilonia Kr. e. 2000-ben, Athén Kr. e. 450-ben; és Németország, Franciaország, Itália, Anglia s az Egyesült-Államok napjainkban.

2. A CIVILIZÁCIÓ HÁROM FOKOZATA.

A polgári társadalmak fejlődésük folyamán a haladás három nagy fokozatán mennek keresztül. Egyiptom és Babilónia legrégebb civilizációi nem jutottak túl az első fokozaton; Görögország nem fejezte be a másodikat és Róma nem érte el egészen a harmadikat. A modern nemzetek teljesen belejutottak a harmadikba. A civilizáció e fokai nem felelnek meg a társadalmak oly elütő típusainak, mint az anyagi és az apaági társadalmak, azonban különbségük mégsem pusztán időbeli, hanem egyszersmind jelleg- és alkatbeli.

A polgári társadalmak első fokozatán nagyon kevés vagy éppen semmi a hasonló fejlettségű társadalmakkal való barátságos közlekedés. Folytonosan védekeznie kell, vagy a majdnem általános barbarizmussal vagy versenytárs államokkal szemben. A népesség energiáit először a politikai egység, katonai szervezet és a biztonság megállapítására fordítja; csak másodsorban, ha ugyan egyáltalán, fordít valamit a társas berendezésen belül a társulás kisebb formáinak jogi szervezetére és a gazdasági jólét rendszeres fejlesztésére. Ha a politikai egységet s a biztonságunk bizonyos fokát elérték, akkor a nép energiáinak újabb levezetést s újabb kifejezés-formákat kell találnia. Áttörik a katonai politikának eddig nyomasztó és kényszerítő megszorításait,

hogy értelmi, valamint személyes szabadságot szerezzenek. A társas szervezetet bírálni kezdi. Belátják, hogy annak lehetősége, hogy az állandóságot és folytonosságot szabadsággal és haladással egyesítsék, a törvényfejlesztéstől függ. Az állam a maga politikai mivoltában az alkotmányos fejlettség fokára lép s az alárendelt társulások nagyban szaporodnak. A társas berendezés kisebb részeiben is át meg át-differenciálódik.

Athén fényesen kifejlesztette a civilizáció második fokának kritikai és filozófiai vonásait, de a jogi szerkezetet nem. Róma nagy tehetséget mutatott a jogi szerkesztésben, de nem tartotta fenn a kritika egészséges szellemét. Az élet önkényét s a szabadságot feláldozták a közigazgatás gépezetének.

Tehát sem Görögország, sem Róma nem fejezte be a civilizáció második fokozatát; még kevésbé jutott a harmadikig. Azért nem, mert mint Egyiptom és Babilónia, nem voltak állandó civilizációk. Nagy vagyonuk a külső világ barbárjainak folytonos kísértésül szolgált, kik végre leigázták őket.

Azonban a germán nemzetek, kiket a civilizációra a maguk hosszú fejlődése s a Rómával történt hosszú érintkezés készített elő, egészen ellentétes föltételek közt kezdték meg politikai fejlődésüket. Egyidejűleg nőttek államokká oly civilizáció környezetében, mely korszakokon át köztük és Közép-Afrika, valamint Közép-Ázsia barbárjai között feküdt és ugyanezen civilizáció nyugati kiterjedésének bizonyos romjaira építettek. Ezért állandó a modern civilizáció.

A modern nyugati államok, melyek egymás mellett növekedtek s hatalmukban nagyon is egyenlők voltak arra, hogy egymás fölött fenhatóságot gyakoroljanak, épen emiatt

A civilizáció első fokozatán, – a politikai integrálódás és a középponti kormányzó hatalom durva szervezésének fókán, – az élet kisebb érdekeinek csekélyebb elnyomása árán haladtak át, mint Egyiptom és a Kelet.

A második fokozat, mi következett, nem csupán részleges fejlődés volt, mint Görögországban és Rómában. A *Renaissance*, a hitújítás, az angol forradalom, a tizennyolcadik századbeli *Aufklärung*-, az amerikai forradalom, a francia forradalom, a szabad kereskedelem mozgalma Angliában, a német liberális mozgalom 1848-ban, mind a társas berendezés átható bírálatának s újraserkesztésének megannyi fázisai voltak a törvényesség, szabadság és szabad társulás jegyében.

Nem kell azt hinnünk, hogy bármelyik nemzetnek vagy nemzetsaládnak életében teljesen különálló volt ez a két fokozat. Sok részben fedték egymást. Itália és Németország csak újabb időben jutott nemzeti egységhez, hosszú idővel azután, hogy az általános liberális mozgalom rajtuk mély benyomást okozott s hogy az európai államok a berendezésben újításon keresztülmentek. Azonban az igazi egymásután még ezekben a példákban is úgy alakult, amint leírtuk. Az egyesült Németország és az egyesült Itália csak akkor kezdte meg polgári életét, mikor politikai megszilárdulása végbement. Az alkotmányos szervezkedés s a szabadság problémáival még szembe kellett nézniök és még most sem oldották meg valamennyit.

Általában azonban a nyugati nemzetek most hatalmas, egyesített, független államok közösségét alkotják, melyekben a társas és politikai szervezkedés nagy munkája be van fejezve s melyekben a szabadságot törvény biztosítja. A külső vadság és barbárság többé nem nagy és bár a nem-

zetközi háborúk mindig lehetségesek és időről-időre elő is fordulnak, a nemzetközi ügyek rendes állapota mégis békés. Az energia új irányokban használdik el. Ezek a nemzetek beléptek a civilizáció harmadik fokába, a gazdasági és az etikai fokozatba. Iparban, vagyongyűjtésben s annak újabb felhasználásmódjaiban és a népnevelésben vannak elmerülve s mindinkább belemélyednek a néptömeg életszükségleteinek minél jobb megvalósítására szolgáló munkába.

3. A TÖRTÉNELEM FILOZÓFIÁJA.

A történetfilozófusok nem, mulasztották el a civilizáció típusainak és fokainak vizsgálatát. Ezek elemzésében és magyarázatában a szociológia a történet filozófiájává léssen. A legfontosabb dolog jgjentékeny s a fejlődés tényleges fokainak megfelelő osztályok megállapítása. Az eddig adott csoportosítások vagy osztályozások között három van, nevezetesen Hegel, Comte és Spenceré, melyeket érdekes lesz összehasonlítani azzal, amit én adtam az előbbieken.

Hegel történetfilozófiájában az emberi fejlődést úgy fogja fel, mint magunk megvalósításának folyamatát. Az ember lépésről-lépésre jut önmagának, mint öntudatos és magát meghatározó lénynek, s mint a szerves egészet képező világegyetem alkotórészének tudatára. De ez a folyamat nem csupán értelmi. Az emberi szabadságnak is tágul a köre. Tevékenysége mind nagyobb területre talál. A történet tehát a szabadság tudatában történő haladás volt. Akkor kezdődött, mikor a szellemi tudat és törekvés derengeni kezdett az emberben. Előbb a szabadságra, mint valami ab-

¹⁾ Vorlesungen über die „Philosophie der Geschichte“.

strakt és egyetemes dologra gondoltak s úgy fogták fel, mint aminek teljessége csak egy személyben lehetséges. Ez az egyetlen személy volt Isten az égben s az egyeduralkodó a földön. A történetnek ez a foka keleten dolgozódott ki. A görög világ már haladást tett. A szabadság többé nem kizárólag egynek tulajdona volt. Némelyek szabadok voltak, lehetek szabadok sokan, de nem mindenki. A rabszolgák megmaradtak. Róma valamivel tovább vitte a görögök munkáját azzal, hogy a szabadság mivoltát a személyes jogok formális törvényeiben testesítette meg. „Végre a germán világban a kereszténység befolyása alatt jutunk a teljes érettség korához, melynek az a küldetése, hogy megértse és keresztülvigye azt az igazságot, hogy a szabadság minden embernek veleszületett joga.”²⁾

Bármily nemes és igaz is a történetfilozófiának e fogalma a saját körén belül, nem ismeri el a jelenségeknek felét, a társadalmi szerkezeti változásait. Csak a sorozatos jelenségeket mutatja elénk és ezeket is csak szubjektív oldalukról.

Comte hitte, hogy felfedezte a történet törvényét, mi az emberiségnek a gondolat két előkészítő fokán át egy harmadik és végleges állapotba haladó fejlődésében áll.³⁾ Az első fokozat volt a teológiai, melyben az emberi elme minden okosságot az isten vagy istenek közvetlen tevékenységéből, a teremtségből és gondviselésből magyarázott ki. Minden esemény istenségek egyenes közbelépése volt. Míg az ember a világot így fogta fel, addig nem lehetett tudomány, sem: anyagi vagy

²⁾ Morris „Hegels Philosophy of the State and the History” 36. oldal.

³⁾ Cours de Philosophie Positiv IV. köt. 653. és Martineau „The Positive Philosophy of A. Comte” II. köt. 131. és köv. old.

szellemi haladás. Az emberiség gyermekes, babonás volt és hőseit istenként tisztelte. A második fokozat volt a metafizikai. Nem hitt többé a csodálatosban, hanem elvek, absztrakciók és entitások segítségével próbálta értelmezni a világot. Eközben gyümölcstelen elmélkedésekbe tévedt. Az emberi elme felszabadult, de energiáit lehetetlen és mivoltukban megválaszolatlan kérdésekre pazarolta. A harmadik fokozat a pozitív vagy tudományos. Az elmélkedés megfigyelésnek, kísérletezésnek, indukciónak és általánosításnak ad helyet. Az ember észreveszi, hogy a megismerhető igazságok világa épen elég arra, hogy elnyelje minden idejét és erejét. Szilárd tényalapokra épít, tanulja a természet titkait, melyek kezébe adják az uralmat az anyag s az életnek sok szellemi föltétele fölött. A világ a haladás ösvényére lép. Ezekből világos, hogy Comte a történelem e törvényét pusztán értelmi haladásban látta.⁴⁾ Nem emelkedett Hegellel az egész emberi személyiség haladó fejlődésének gondolatára és elmulasztotta, mint Hegel, észrevenni azt, hogy maga a társadalom szerkezete is az emberi természet fejlődésének megfelelően haladó differenciálódásnak és integrálódásnak van alávetve.

Spencer elégedetlen volt Hegel metafizikájával és Comte egyoldalúságával s feladatául tűzte ki a haladás filozófiájának megszerkesztését a megfigyelés és indukció alapján.⁵⁾ A társadalom fejlődését szerkezetének differenciálódásával magyarázza s azt következteti, hogy a szerkezet a társadalom szokott tevékenységeihez képest két típus valamelyikébe tartozik.

Spencer felfogásában a katonai hatalom a nemzeti-

⁴⁾ Condorcet „Progrès de l'esprit humaine”.

⁵⁾ „The Principles of Sociology” I. köt. V. rész. X. fejelet 286-271. §. 18 TT. köt. V. rész XVII. és XVIII. fejelet.

kotás folyamatában rendszeresen olyan fontossá válik, hogy ez adja meg az egész politikai szervezet formáját. Ettől az időtől kezdve a társadalom és különböző intézményeinek jövő jellegét azok a formák határozzák meg, melyeket a vezető tevékenységek rendszeresen fölvesznek. Ha a katonai tevékenységeket tovább folytatják akkor is, midőn azok már keresztülvittek tulajdonképpeni feladatukat, az integrálódást, akkor a társadalom, annak a folyamatnak vetődik alá, mit Spencer *regimentation*-nak nevez s aprólékos felülvizsgálat terjeszkedik ki a dolgok minden osztályára. A társas rangot élesen meghatározzák, esetleg kasztok keletkeznek. Az ipari rendszert alárendelik a kormányzó rendszernek, az önkényes vállalkozásokat elbátortalanítják, sőt elnyomják s a személyes szabadság eltűnik. Ellenkező hajlamok mutatkoznak, ha a katonai tevékenységek alárendelteké válnak. Az ipari fejlődés idővel olyan fontossá lesz, mint volt a katonai. A személyes szabadság növekedik s a polgári hatalom válik túlnyomóvá, önkényes vállalatok szövevényes szervezete alakul, miket szabadon alakult társulatok visznek keresztül, s ezek hajtják végre a társas működések sokaságát.

Spencer filozófiája tehát ad valamit, amit Comte és Hegel kihagytak, de mégis távol marad a teljességtől és főáltalánosítása nemi pontos.

Mert, amint láttuk, a társadalom jellegét azok a változhatlan föltételek határozzák meg, melyekkel a társadalom fejlődésének minden fokán szembekerül. Az integrálódás vagy ösmzetalkotás korában a társadalomnak katonainak kell fenni a Spencer által kijelentett összes következményekkel együtt. Később a szerveződés szabad típusát alakítja meg az orgiák felszabadulása s az ebből eredő bírálat és tiltakozás, mi a civilizáció első nagy munkájának keresztülvitelét követi.

És csak miután a törvények védelme alatt megalkották a szervezet szabad formáit, akkor válik lehetővé a nagy ipari fejlődés. Az ipar nem a szabadság oka, hanem hatása.

Tehát nem mondhatjuk, hogy vannak a társadalomnak katonai és ipari típusai, mintha a társadalom fejlődésének bármely fokán lehetne katonai vagy ipari, vagy mintha egyszerre fennálló társadalmak a fejlődés és növekedés ugyanazon fokán lehetnének ipariak s mások katonaiak.

Polgári fejlődésének kezdetén minden társadalom szükségképpen katonai tevékenységekre szerveződik. Fejlődésének végső fokain főleg ipari. Ezek tehát a polgári társadalmak társas fejlődésének szakaszai vagy fokai. Közéjük esik egy oly fokozat, melyet Spencer osztályozása nemi ismer el, a liberális-alkotmányos vagy liberális-törvényes, melyben a katonai kor energiái az ipari kor tevékenységeivé alakulnak át.

Bár az igazi történetfilozófia kénytelen elismerni, hogy a civilizáció fokozatai kétségtelenül a társas fejlődésnek fokai, mindazonáltal azt is el kell ismernie, hogy a fejlődés magában foglalja, az értelmi haladás folyamatát is, mint Comte állította s a személyes szabadság kiterjedésének folyamatát is, mint Hegel állította. Ennyit már egyenesen vagy rejtve én is mondtam azokban a nyilatkozataimban, hogy a társadalom működése a személyiség fejlődése s hogy a demogén társulás demokrata hajlamú. Kutatnunk kell tehát, milyen viszonyban van az egyén szubjektív fejlődése a társadalom szerkezetének és tevékenységeinek változásaival.

Itt érdekes fölfedezést teszünk. A társas elméről szóló fejezetben kimutattuk, hogy három alapvető társas hagyomány van; nevezetesen a gazdasági, a jogi és a politikai. Ezek közül a gazdasági hagyomány az elsőrendű – a legkorábbi, – ellenben a politikai az utolsó a fejlődés rendjében.

De a civilizáció három fokozatának e felsorolásában a polgári társadalom úgy van feltüntetve, mint amely először politikai szervezetét teszi tökéletessé, aztán jogi berendezését és végül ipari szervezetét s így a hagyományok keletkezésének sorrendjét megfordítja.

A magyarázat ez: ha a társadalom az elemi gazdasági és jogi hagyományokra építve politikai fejlődéshez jut, akkor egy ideig minden energiáját a politikai élet tökéletesítésére fordítja és ehhez képest jogi és gazdasági életét elhanyagolja. Szükségképen az államra összpontosítja teremtő erejét, míg csak erős és összetartó szerkezetté nem teszi, melyen belül a társas élet többi elemei fejleszthetők.

De ha a politikai integrálódás befejeződött, akkor a társadalom energiáit korábbi érdekeire fordítja, hogy azokat is kifejleszse és a társas szervezet többi részeit is a politikaival egyenlő erejűvé és fontosságúvá tegye. Először a szabadságot s a viszonyok törvényes szervezését viszik keresztül s azután fordítják a figyelmet a gazdasági tevékenységekre.

így a legfőbb társas hagyományok fejlődésrendje eredetük rendjének fordítottja. Ugyanígy áll a dolog a másodrendű hagyományokkal, nevezetesen a személyi vagy lelki, az esztétikai és a vallásos hagyományokkal. Ezek akkor jelennek meg, mikor a társadalomnak a létért folyó legfőbb küzdelmekből elég energiája marad az élet kisebb fontosságú oldalainak fejlesztésére.

Ha a társadalom minden erejét a politikai fejlődésre fordítja, s a másik két alapvető hagyományt elhanyagolja, ezzel semmiképp sem tökéletesíti a legkorábbi másodrendű hagyományt. Az emberi elme a tapinthatlan dolgok közül főleg a vallás és a teremtő művészet durva kezdetei iránt érdeklődik. Mialatt területet szerez s államot szervez, az-

alatt szabad óráiban egyszerű élvezetekre adja magát s a világ magyarázatában kétségtelen hittel fogadja el a természetfölötti hagyományokat. Ez a költészetben az eposznak, az építészetben és szobrászatban a hatalmasnak, hősiességnek, a hitben a csodálatosnak s az istentiszteletben a szertartásosnak korszaka. Az állam a maga friss hatalmi kitörésében a multság és minden művészi vállalkozás legfőbb pártfogója. A vallásért is felelősnek tartja magát és így teokratikus. A nemzetalkotás kora tehát a vallásalkotás kora is, melyben egyszersmind az esztétikai hagyomány legelső, hősi oldala is kifejlődik.

Az emberi elme a második fokozatban kritikai és filozófiai szempontokhoz jutott s az államban megérzik a törvény biztosította szabadság szükségét. Ezen a fokon tehát a fejlődés a közbeeső hagyományokat tökéletesíti, mind az elsőrendűek, mind a másodrendűek osztályában; kidolgozza a törvényt s kiegészíti az esztétikai hagyományt a kritikai szempontok kifejlesztésével. Végre a harmadik fokozaton az emberiség a gazdasági és személyes érdekek felé fordul. Nagy buzgalommal veti magát az élet hasznos dolgaira s ugyanakkor ismét fölteszi a kérdést, mi az élet, mi az emberi lélek és mi az ember sorsa?

A harmadrendű hagyományoknak, – a fogalmi gondolkodás hagyományainak – fejlődésrendje más. A vallásos politikai korszakban az emberi elme teológiai. A kritikai és jogi korban metafizikai. Csakis a gazdasági és szellemi korszakban tudományos.

Ez a teljes történetfilozófia. A társadalom kifejleszti politikai életét s aztán visszamenőleg dolgozza ki jogi és gazdasági alapjait; szervezi az istentiszteletet s az esztétikán át visszamegy a személyes hagyományokra; megalkotja teológiai

hitét s aztán halad előre a metafizikához, végül a tudományig. Ezt a rendet nemcsak azért követi, mert ez a közösség pszichológiai fejlődésének természetes rendje, hanem azért is, mert minden lépésnél a már kifejlődött hagyományok természet-szerűit támogatják egymást. A hősi esztétikai, az odaadó vallásos és a teológiai hagyomány hatalmasan erősíti az államot alakulása napjaiban. A társas újraszerveződés jogi alapú munkáját csak a kritikai szellem és a metafizikai elme képes bevégezni. A történeti jogász jól teszi, ha kimutatja, hogy a „természetjog” alaptalan és üres metafizikai abstrakció, de nem szabad elfelednie, hogy csak azért volt ilyen, mert az emberek egész lelkükkel hittek a természetjogokban, mint igazi entitásokban, melyek képesek alkotmányos törvényttest teremtésére. A gazdasági fejlődésből nyerjük végül az igazi etikai fejlődést és a tudomány kialakulását s ezek után folytatódhatik a gazdasági fejlődés, minden lehetőségének teljes keresztülviteléig.

A civilizáció fokozatai tehát ezek: a katonai és vallásos; a liberális-jogi s a gazdasági és etikai.

II. A katonai-vallásos civilizáció.

1. KÖLTÖZÉS, HÓDÍTÁS, LETELEPEDÉS.

Az etnikai társadalom, mely részben hűbérvivé lett s elérte a szövetség és királyság fokozatát, oly föltételekkel áll szemben, melyek szervezetét továbbfejlesztik. Vagyona és népessége növekedőben van és rendszeres mezőgazdasággal kell foglalkoznia. De a folyamatban lévő gyors energia-fejlődést a törvénytelenység és nyugtalanság kitérőesei kísérik. A félig hű-

béri főnökök és híveik semmiáron sem akarnak földművelő életre letelepedni. Sokkal vonzóbb és kívánatosabb előttük a győzelem és pusztítás s a meghódított népek kényszerítése a földművelésre.

Ennek megfelelően azt találjuk, hogy az apaági törzsi szervezetek ritkán telepednek meg földművelésre azon a területen, ahol eredtek. Megkezdik a költözés és hódítások pályafutását. Ez volt az Egyiptomon átvonuló nomád törzsek története, az asszír törzseké, melyek Akkádián törtettek végig, a zsidóké, a görögöké, a latinoké, a germánoké.

Ha sikeres a vállalat s meghódítanak egy idegen népet, akkor az elfoglalt területen állandó hazát alapítanak.

2. A PAJTÁK KEVEREDÉSE. ÚJ ETNIKAI TÍPUSOK.

A hódítás első hatása másodrendű gyülekezés és változatosabb démotikus összetétel.

A másodrendű gyülekezés a törzsi társadalmak életében az egyetlen, mely a fajtájukban rokon halmazokat más fajtákkal vagy alfajtákkal oly érintkezésbe hozza, hogy a társas és démotikus összeolvadás elkerülhetlen. Kimeríthetlen bizonyítékaink vannak arra, hogy a nagy történeti népek a fajták vagy alfajták egymásra-helyezéséből alakultak.

Pétrie egyiptomi fölfedezései⁶⁾ mutatják, hogy a Nilus völgyében a történet előtt is laktak népek, mielőtt azok a törzsek betörték volna, melyek a korábbi népességet legyőzve, ott nemzeti államot alkottak. Medumban két egymás mellett található temetkezési mód mutatja egy benszülött és egy hódító-

⁶⁾ „Ten Years Digging in Egypt”.

fajtának szokásait.⁷⁾ Az utóbbiak a testet egész hosszában temették el s a test számára ételt tettek a sírba. A benszülöttek nem tettek táplálékokat s egyéb tárgyakat a sírba és halottaitkat összehúzódottn helyzetben temették el; a combok derékszögben állottak a testhez, a sarkak felhúzva, s a fej mindég észak felé irányítva, kelet felé fordított arccal. Az Eufrát, Tigris, Palesztina és Kis-Ázsia völgyei a legrégibb idők óta a fajták találkozásának és keveredésének voltak színhelyei. A zsidók gyözelme⁸⁾ előtt Palesztinában laktak a fehér fajta kelta-libiai vagy szöke ágából, az amoritek, a hámi ágából a föniciék vagy kánaániak és sok csoport a sémi ágából is. Messzebb északnyugatra Kis-Ázsiában egy hasonlóan kezdetleges népesség lakott kelta-libiai, hámi és sémi ágakból, kiket már igen régi korszakokban meghódítottak a középtengeri ág diadalmas harcias törzsei, liciaiak, lidek, frigeek és káriaiak,⁹⁾ kik a Hellespontuson át Trákiából jöttek. Görögországban a pelazgok ősi népét igázták le a hellén törzsek. Itáliában az etruskokat és umbrákat a latinok és a szabinok hódították meg. Angliában, a történeti időben szászok és dánok kerekedtek a kelták fölé és normannok a szászok és dánok fölé. E gyözelmek és keveredések előtt a történet előtti Európában mindenhol a népességeknek népességekkel történő elnyomása ment végbe szüntelenül, minek bizonyítékai ránk maradtak kő- és bronzeszközökben, temetkezési halmokban és koponyákban.

Az etnikai elemeknek keveredése gyülekezett társulásban kedvező vidéken nem fejeződik be az érintkezésbe került csoportok pusztá közlekedésével. Össze is házasodnak. A gyü-

⁷⁾ Pétrie id. mű. 145–146. old.

⁸⁾ Sayce „Races of the Old Testament” 174. old.

⁹⁾ Ramsay: „Journal of Hellenic Studies” IX. köt. 1889. 350. és köv. old.

lekezés és a leszármazott halmozódás kibonyolíthatlanul szövődik össze. A világ minden részéről jövő régi és modern példák nemcsak azt a természetes következményt mutatják, hogy ugyanazon ághoz tartozó, társadalmilag integrálódott csoportok összeházasodnak, hanem azt is, hogy a győző törzsek ritkán irtják ki a legyőzöttet, Kiváltképpen az asszonyok menekülnek meg, s mint rabszolgák, szeretők vagy feleségek, kevertvérű gyermekeket szülnek. Hogy egy állam összes népességének mily nagy része eredhetett így a régi időkben, arra mintát az izraelitákhoz intézett rendelet a midianitákkal küzdött csata estéjén: „És most öljetek meg minden férfigyermeket és öljetek meg minden asszonyt, aki férfit ismert úgy, hogy hált vele. De tartsatok életben magatok számára minden lánygyermeket, akik nem ismertek férfit, hogy vele háltak volna”¹⁰⁾ és ez a tudósítás, hogy „a zsákmányban, melyet a harcosok szereztek,” volt „mindössze harminckétezer asszony, kik nem ismeretek férfit, hogy vele háltak volna.”¹¹⁾

Az elemek keveredése és összeolvadása folyamán keletkező démotikus összetétel kiterjedtebb és szövevényesebb, mint a vad hordákban. A folyamat teljessé válása és végső összeolvadása etnikai típusokat teremt.

Megállapított tény és többé bizonyításra nem szorul, hogy a kelta és teuton költözés Európán átvonuló nagy hullámaiban nem szorította ki egyik ág a másikat, hanem új, kevertvérű nemzetiségeket teremtett. Broca azt „találta a testalkatra vonatkozó vizsgálataiban, hogy a mai Franciaország tizenkilenc huszadrésze különböző mértékben a kevert fajták jellemvonásait mutatja.¹²⁾ Az angol fajta talán érdekesebb

¹⁰⁾ XXXI. 17-18.

¹¹⁾ 32-35.

¹²⁾ Idézve Topinard „Antropology” 371.

bármelyiknél. Huszonöt évvel ezelőtt Huxley kimutatta, milyen tartós volt a feketehajú, feketeszemű fajta, mely a szigeten lakott még az igazi árja kelták előtt.¹³⁾ Az a fekete nép nem volt Britannia első emberi tulajdonosa, de a régi kőkorszak embereit a jégkorszakban a jég lefelé, délre vonta s alig hagytak nyomokat maguk után. Másképp állt a dolog az újabb kőkorszak embereivel, kik alacsonyak, feketék és feketehajúak voltak. Az Egyesült Királyságban végzett gondos mérések bizonyítják, hogy ezek ma is élnek, nemcsak Skócia és Írország fekete keltáiban s Lincolnshire és Yorkshire fekete lakóiban, hanem még sok helyen elszigetelt csoportokban. A következő betörők az igazi kelták voltak, egy világos hajú fajta, s ezeket követték a rómaiak, szászok, dánok és normannok. A római hódítás kevés fiziológiai nyomott hagyott hátra.

Általánosan elismerik, hogy a szász és a normann vér jól összekeveredett. A vita csak arra a kérdésre irányul, hogy mennyiben keveredtek a szászok és dánok a legyőzött britekkel. A kiirtás elméletének a történettudósok közt sok kiváló képviselője van. Felfogásuk azonban az etnográfus szemében képtelenség. Ha az angolszászok kiirtották vagy kiűzték volna azt a sötét fél-kelta népességet, akkor a mai Anglia népessége, mint Grant Allen mondja: „kivételem nélkül világos hajú, kékszemű volna, mint Norvégia és Svédország legszőkébb vidékein.”¹²⁾ A tény azonban az, hogy a mai Angliában a meglévő népesség fele sötét, göndör hajú és fekete szemű. A győző angol sohasem hatolt be igazán Walesba és Cornwallba s e két kerületnek majd az egész népessége abból a keveri fekete fajból áll, mit közönségesen keltának neveznek, hogy a vilá-

¹¹⁾ „The Forefathers of the English People” *Nature* I. köt. 1870. 514. old.

¹²⁾ „Common Sense Science” 174. old.

gosabb teuton angolszásztól megkülönböztessék. Cumberland, Westmoreland, és Lancashire nagy része, bár részben a normannok lakóhelye, épp így ment maradt az angolszász gyarmatosítástól. Devonban, Somersetben és Dorsetben, valamint a Welsh part mentén Hertfordshire, Worcestershire, Shropshire és Geshire területén a bevonuló angol csupán felsőbb osztályt alkot a Welsh földművelők alárendelt tömegében. S még Britannia leginkább teuton vidékein is, mint Kent, Sussex, Lincolnshire és Yorkshire, bőségesen találjuk a sötét elemnek mindig eltöröletlen vonásait. És tényleg mindenhol., még Anglia legangolabb részein is nagy számban él egy brit fajta, ami nem angol.¹⁵⁾

Az angol népesség leírása mutatja, hogy az összeolvadás sohasem válik oly teljessé, hogy a népesség feltétlenül egynemű legyen. Itt az eredeti elemek uralkodnak, amott mások. Emellett még előfordulhat az eredeti szélsőségek közé eső minden lehető árnyalat.

3. POLITIKAI FEJLŐDÉS; INTÉZMÉNYEK TEREMTÉSE.

Ha egy törzsiileg szervezett nép egy meghódított területen megalakult s elkezdett az alárendelt fajtaival összeolvadni, akkor megkezdődik a társas elme politikai fázisának tényleges fejlődése.

A felsőbbiség határozottabb alakot s pozitívabb jelleget ölt. Az anyaaági szövetség tanácsában megtestesült felsőbbiség a szabad törzsi ember alig tekinti engedelmességet parancsoló hatalomnak. Ha azonban az apaági nép örökös királya

¹⁵⁾ Ugyanott 174-175.

személyesíti e hatalmat, akkor már a parancsolás jogára is lehet gondolni. Akkor is azonban csak mint a nép fölött gyakorolt félisteni hatalmat, nem pedig mint a népben rejlő hatalmat tekintik. De ha egyesített erővel egy egész népesség kényszeríti szabályait egy meghódított fajtára, akkor a többség igazi mivoltában, mint a társas akarat legfelsőbb kifejezése, mint törvényalkotó és engedelmességet parancsoló hatalom jelenik meg, melyhez az állam minden tagja egyéni tekintélyével és hatalmával járul.

Ezen a fokon kezd a többség erősen visszahatni a társadalom egész szervezetére. A társas elme, mely a társas viszonyokról már régen gondolkodik, helyeslését vagy rosszítását eddig a nemzetség és törzs ősi szokásaiban fejezte ki. Most kezdi ítéleteit formális rendeletekbe foglalni. Az uralkodó és alárendelt népesség érintkezése a szervezkedés új problémáival állítja szembe s rendszeresen kezdi átvizsgálni a társas szervezetet, mint eddig az egyének viselkedését és határozottan megmondja, mily viszonyokat fog megtűrni. így a tekintélylyel és szentesítéssel kifejezeten felruházott viszonyok pozitív intézményekké alakulnak.

A többség a társas berendezés révén, különösen pedig a kormányzás szerveivel hat. Ez az oka annak, hogy a társas berendezés most a társas összetétel fölé kerül.

Az első intézmények e szerint a kormányzásiak és vallásiak – a királyság és a papság. Minthogy ez időben a vallásos, katonai és politikai működéseket mind a király végzi, az egyház és állam nem válik külön: az állam teokratikus.

Ezen a fokon azonban a társas berendezés még nem vált el a társas vagy a démotikus összetételtől. Tehát az állam legfelsőbb akarata azzal, hogy a kormányzás szerveit pozitív intézményekké alakítja, szükségképpen a szövetséget, a tör-

zset, a nemzetséget és a családot is ily intézményekké teszi. Egy ideig a felsőbbség elfogadja és szentesíti e szervezetek ama formáit, melyeket a szokás megállapított. Elfogadja és szentesíti a meglevő rangsorokat is. Ha a szövetkezett nép, mely hűbérivé és egyeduralmivá lett, egy meghódított területet birtokába vesz, abban már differenciálódtak a királyi, nemesi, szabad- és szolgacsaládok. A társas összetétel e megkülönböztetései adják most a társas berendezkedésben a hatalom, a tekintély és szolgálatok fokainak alapját. A társas összetételnek s a társas berendezésnek ez azonossága soká fenmarad.

A győzők azonban, bár maguk közt is nagy rangkülönbségek vannak, a legyőzöttektől élesen elkülönítik magukat a társas működésekben. A társas berendezés és összetétel az olyan népeességben azonos, mit nem pusztítanak ki hamar. A győzők alkotják a vallásos, katonai és politikai osztályt, a legyőzöttek az ipari osztályt. Minthogy az uralkodó osztály a földnek tulajdonosa és kényszeríti az alárendelt osztályt, hogy művelje azt, a közösség ipari és politikai szervezete nem válik szét. A kormányzás intézményes szervezete tehát szükségessé teszi, hogy az ipari viszonyokat a pozitív intézmények harmadik csoportjává alakítsák, nevezetesen: a tulajdon, a rabslolaság és szolgaság intézményeivé.

Így a győzők megtartják jogaikat arra, hogy szervezzék és vezessék a társaságokat, melyeknek irányító működése van s melyek értelmi érdekekkel törődnek. Szervezik az államot és az egyházat; ők tartozhatnak csupán az örömek társaságaihoz. A legyőzöttek alkotják az ipari társadalmat, fát vágnak és vizet hordanak a győzők isteneinek házához. Bizonyos időszak rabslolgaí idővel lehetnek mások uraivá, de rendszeren nem ugyanabban az államban. Izrael téglákat készített a fá-

raónak s mikor Izrael fiai felnőttek s megerősödtek, a kanaániakat kényszerítették munkára, de a téglákat a Nílus mellett készítették s a kanaániak nem voltak fáraók.

A győzelem a társas fejlődésben oly nagy szerepet játszott s az etnikai szétválások és a szándékos társulások elvegyüiése oly közönséges volt, hogy bizonyos szociológusok¹⁶⁾ nem akarják elismerni, hogy a közösségek bármi más módon magas szervezethez juthatnak. Tagadják, hogy nagyobb arányú munkamegosztás alakulhat ki etnikailag homogén csoportban. Sok említett tény áll ezen hirtelen általánosítással szemben. A társas szövevény a győzelmen kívül még sok dolognak terméke.

Mindazonáltal el kell fogadnunk, hogy minden meglevő emberi társadalomban a legmagasabbak és legalacsonyabbak kivételével a szándékos szervezés csak részben válik el az etnikai összetételtől. Azt is el kell fogadnunk a történet egyik legbiztosabb ténye gyanánt, hogy a legmagasabb szervezetű meglevő társadalmak részben oly elemekből alakultak, melyek a győzelmek egymást követő hullámain túléltek, részben olyanokból, melyek egykor győzelmes erők voltak, de azután alárendelteké váltak s részben oly elemekből, melyek a felsőbbiséget megszerezték és megtartották. Tényleg az etnikai alárendelés elvét sok nemzedéken át láttuk a szándékos szervezetek minden részében. Csak a magas szervezetű közösségek fejlődésének előrehaladott szakaszaiban történik meg, hogy a társas berendezésnek a társas összetételtől való differenciálódása olyan teljes, hogy minden etnikai elem szerepet visz a szándékos társulás minden részében. A néger társas képtelensége

¹⁶⁾ Különösen Gumplovicz, lásd „Der Rassenkampf” IV. rész és „Grundriss der Sociologie” III. rész.

és az indián társas, jogi és politikai képtelensége mutatja, hogy a differenciálódás milyen messze van a tökéletességtől a mi nemzetünkben ma is.

4. IPARI FEJLŐDÉS; VÁROSOK, KERESKEDELEM, MUNKAMEGOSZTÁS.

A társas viszonyoknak határozott intézményekké alakulása növeli a társas szervezet általános hatékonyságát. Az életet és a tulajdont biztosabbá teszi, mint volt a nomád napokban. A népesség és a vagyon növekedik.

Most kezdődik a városi életnek a falusítól való differenciálódása. Ez időben a helyi földművelő csoport falusi közösséggel és a vidék népességének társas szervezete általában uradalmi formájú. A talajt időnkint a nemzetség tagjai közt osztják ki, de a földművelők szolgák. A földnek, mit művelnek, már többé nem tulajdonosai, mint nemzetségek vagy törzsek, – mint egyének nem is voltak soha. Uruknek szolgálnak és fizetnek adót.¹⁷⁾

Varosok a szó mai értelmében még nincsenek. A népszerűségnek nincsenek középpontjai. De vannak az istentiszteletnek és védekezésnek középpontjai, szent helyek, melyeken az emberek közelről és távolról összegyűlnek, hogy időszaki áldozataokat mutassanak be törzsi isteneiknek. Az istenek ez otthonait megerősítik; veszély idején a nép oda menekül. Ezek a közigazgatás és igazságszolgáltatás középpontjai,

¹⁷⁾ Lásd Gomme: „The Village Community”; Maine „Village Communities”; és Nasse, Von Maurer, Seebohm, de Laveleye, Fustel de Caulange, Kovalevszky, Andrews és Vinogradoff munkáit.

mert itt tartják udvarukat a királyok és a bírák. Idővel a törzsfők, az öregek, a papok, a hadvezérek is e szent helyeken ütik fel állandó tanyájukat.¹⁸⁾ Katonák csapatai vannak állandóan közelükben. Kézműveseket és munkásokat hoznak oda, hogy a templomokat gondozzák, erősségeket építsenek, fegyvereket és ruházatot készítsenek a katonaság számára.

A kereskedelem áramlata most állandóan a vallásos és társas élet e középpontjai felé irányul. Az időszaki ünnepélyek és áldozatok alkalmul szolgálnak cserélésekre. A nemzetségek összegyűlt tagjai közt élénk adás-vevés megy végbe. Barmok, gabona, gyümölcs, fémmunkák, szőtt gyártmányok, fegyverek, szerszámok, só, fűszerek, gyanták, borok, olajok, tömjén és illatszerek vándorolnak kézzől-kézre. A vallásos ünnepség nagy piaccá, vásárrá alakul.

Az időszaki vásárok közé eső idő lassankint rövidül. A vallásos és katonai középpont köré gyűlt népesség állandóan növekedik. A helyi gyárak szaporodnak, a kereskedelem mindennapi eseménynyé válik.

A munka megosztása város és vidék között, amit Adam Smith¹⁹⁾ az alapvető differenciálódásnak ír le, most teljesen kialakul. A földművelés termékeit rendszeresen hordják be a városba a városi népesség fõntartására s azokat az árúkat, miket a vidék leggyakrabban készít, rendszeresen gyártják eladásra. A szabad tőke nagy arányban gyűlik össze ily konkrét formákban, mint barmok, gabona, szerszámok és gyártmány-raktárak. Némelyik árut a többinél annyival

¹⁸⁾ Lásd Fustel de Coulanges „La cité antiques” és Hopkins „The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India” 77. old.

¹⁹⁾ „The Wealth of Nation's” III. könyv I. feje.

gyakrabban cserélhették ki, hogy az emberek mindig biztosak lehetnek abban, hogy bármi árut megszerezhetnek vele, amit kívánnak. Bármi legyen is az a különösen jól ismert és magasra becsült árú, – ökör, gabona, só, vas, réz, üveggyöngy vagy kagyló, – ez válik a csere eszközévé, s mihelyt közös, bár hallgatag megegyezéssel elfogadják a tartozások törlesztésére, igazi pénz. A pénz megjelenését a kereskedő-osztály fejlődése követi, mi nem keletkezhetett hamarabb, mert a kereskedőnek rendelkeznie kell oly eszközzel, melyen minden árut megszerezhet s azt felhalmozva kell tartania; tehát képesnek kell lennie arra, hogy fizetésül olyasmit adjon, mit általában elfogadnak. Ettől az időtől kezdve a kézműves és a mezőgazda többé nem tárgyalkodva közvetlenül egymással. Mindenik a kereskedőnek ad el és vesz tőle, s így a kereskedő-osztály lesz a városi népesség fő-elemévé.

5. ÁTMENET A TÖRZSI SZERVEZETRŐL A POLGÁRIRA.

Az ipar és kereskedelem tovább gyöngíti a régi törzsi kötelékeket, melyeken a hűbériség már csorbát ütött. A városi középpontokba idegen törzsbeli emberek jönnek a gazdasági nyereségért, mint ez Görögországban történt, hol már Lycurgos idejében állandóan folyt a bevándorlás a Földközi-tenger szigeteiről s a keleti part jón gyarmatairól. A társas viszonyok régi rendje szétmorzsolódik s helyette új rend van alakulóban.

A városi népesség kevert elemei, melyek nem tartoznak a törzshöz, hol szerencsájüket kipróbálják, de vagyont és hatalmat nyerve, jogi és politikai kiváltságokat követelnek. Egyes kiváló személyek felfogadtathatják magukat egy-egy

nemzetségbe vagy biztosíthatják nemzetségük fölvételét a törzsbe, de ezeket az előjogokat általában nem adják meg. Világos tehát, hogy a nemzetségi alap mellett más alapot is kell találni az állam szervezkedésére. A felsőbbség intézményalkotó hatalma egy teljesen új problémát kénytelen kezébe venni.

A kereskedési jogokat kevés habozással megadják. Az idegen születésűnek meg van adva, mint Rómában is volt, – a helyi törvény minden védelme összes kereskedelmi ügyeiben. De ezen *jus commercii* és a *jus connubii* között mély szakadék van. Megengedni az idegennek, hogy a helyi nemzetségbe beházassodjék, ez annyi, mint megengedni az aszszonynak idegen istenek tiszteletét és végeredményben kétségtelenül az idegennek is megadni azokat a gyászoló áldozatokat, melyeket a város halottai kapnak. Ez nagyon is komoly újítás arra, hogy elfogadják, míg a forradalmi nyomás nem vált ellenállhatlanná.

Azonban előbb-utóbb ellenállhatlanná válik s ezt nem lehet kikerülni. A kereskedő-osztály már számban meghaladja s vagyonban jóval felülmúlja a régi népességet. Világossá válik, hogy a szervezetlen, de gazdag sokaság nem lehet soká ment az állam támogatásának és védelmezésének kötelezettségétől s hogy, hacsak valami módon meg nem testesül a politikai szervezetben, felfordíthatja a várost, mi hajlékot adott neki. Mindenki belátja, hogy az ősi istenek, kiknek tiszteletét a házassági törvények megszorításával tisztán tartották, most az erőszakos pusztítás veszélyének vannak kitéve. Az oltárokat, melyeken csak a hívek mutathattak be áldozatokat, az idegenek lerombolhatják.

De hogyan szervezzék törzsi államban a különmemű, rokonságban nem álló emberek sokaságát? Ez oly kérdés,

melyre a gyakorlati politikus, a maga megtéveszthetlen érzékével arra, hogy minden hibás fortélyt kimerítsen, mielőtt a nyilvánvalóan helyesre találna, nem válaszol azonnal. Azokban az egymást követő kísérletekben, melyekben Athén és Róma próbálta az államot újraszervezni, a megpróbált különféle tervekben mind megvoltak a jelesen kiesztelt találékonyosság jellemvonásai. Azonban valamennyit azok a formák sugalmazták, melyeken a társas fejlődés átment vagy átmenőben volt. Athénben például első kísérlet az volt, mit a mesebeli hős, Theseus nevével fűztek össze, mely a társadalmat osztályokká akarta szervezni, nevezetesen nemesek, földművelők és kézművesek osztályaivá. A polgári közigazgatás és a papság főtisztviselői a nemesekhez, az eupatridákhoz tartoztak, kik egyszerűen a nemzetségek és törzsek fejei voltak. A nyilvánvaló szándék a törzsfőknek osztályérezésben való egyesítése volt s az, hogy ugyanígy ellentétes osztályérezéssel egyesítsék a földműveseket s hasonlóan a kézműveseket és így törjék meg a felosztásnak nemzetségi vonalait. Kísérlet volt a törzsi rendszer lerombolására a hűbéri rendszer érdekében. Föltétlenül megbukott, mert ellentétben áht a többség konzervatív érzésével. A következő kísérletet Solonnak tulajdonítják, ki a társadalmat a birtok és a katonai szolgálat alapján akarta szervezni. E tervzet szerint Athénben s később Rómában is, minden szabad embert, ha nemi is tartozott egyik nemzetségbe sem, besorozták a hadseregbe s a nyilvános dolgokban szavazata volt. Ez a rendszer is megbukott, mert a törzsi és a kevert népesség elválasztó vonalát élesebben hagyta, mint valaha. Csak Kleisthenes idejében lehetett belátni, hogy minden lehető terv között a legegyszerűbb és a legnyilvánvalóbb volt az egyetlen, ami gyakorlatilag keresztülvihető. Bármit állítsanak is a szellemi borter-

melésről, a politikában az új bort régi üvegekbe kell tölteni, különben a közönség nem fog bízni a firmában. A törzsi vonalak lerombolásának kíséretével akkor felhagytak. A nemzetségek és törzsek régen helyhez kötöttek. Mindenik a maga határozott területén belül igényt tartott az igazságszolgáltatásra. Minden területi felosztáson belül voltak nemzetségbeliek és idegenek. Az állam egyszerűen azt követelte, hogy minden ember, ki valamely törzsi tartomány helyi felosztásán belül élt, besoroztassék az ott lakó helyi közösség tagjai közé; s hogy mindazok, akik valamelyik törzs tartományán belül laknak, besoroztassanak ama törzs tagjai közé. A rokonságot számontarthatta az, aki törődött vele. Mindenki megtarthatta nemzetségbeli nevét, vallásos szerződéseit ősi szokás szerint²⁰⁾ és az arisztokrata leszármazási! polgárok tényleg tovább is nemzetségbeli nevüket használták, bár hozzáadták már a községük nevét is.²¹⁾ így az állam tökéletes szervezése be volt végezve a régi előítéletek lehető legkisebb sérelmével. Névből és formában fenmaradt a régi rendszer. Társas és vallásos célokra lényege is megmaradt, de politikai célokra teljesen megváltozott.

így végül a társadalom nemzetségi szervezete polgári szervezetté alakult. A polgári társulás a rokonságra való tekintet nélkül válik a politikai együttműködés alapjává. A törzsi vonalakat többé-kevésbé mesterségesen törlik el s végül elfeledik, hogy valaha helyi határok jelezték a törzsi tartományokat s hogy a falvak nevei egykor nemzetségek nevei voltak. A törzsi szövetség területi állammá alakult.

²⁰⁾ Aristoteles „The Constitution of Athens¹” XXI. feje.

²¹⁾ Pl: Hypparchus, Charmus fia, Colyttueból. Ugyanott, XXII. feje.

6. ÚJ NÉP-IDEÁL. NEMZETI ÁLLAM.

Nem kell azonban feltételeznünk, hogy a területi állam megteremtése eltörli az etnikai egység gondolatát. Csak magasabb eszmének rendeli alá, melyben a területi egység gondolata fontosabb helyet foglal el, mint eddig.²²⁾ Az állam még tudatosan törekszik a népesség etnikai egységének megvédésére, de a kísérlet most már nem az ősi vér tisztaságának megőrzésére irányul. Inkább az új etnikai egység tökéletesítése, azaz a sok elem szövevényéből való kiemelése a cél. A nemnek tudata tágult. Az összeolvadás lehetőségeit észrevették. Elképzelik már, hogy azok az emberek, kik érdekeiket az ősi fajtáéval azonosították, kik megtanulták nyelvét és fölvettek vallását, ezeknek révén szellemükben vele azonosokká lehetnek s végre az összeházasodás révén vérbeileg is egyesülhetnek vele. E gondolat befolyása alatt a félfogadás fenmarad a honosítás képében s a *pis sangnini*, mint a nemzetség törvényét, szintén megőrzik.²³⁾

Az állam az etnikai és területi egység bővült gondolatától lelkesítve hozzáfog pozitív politikájának megvalósításához. Igyekszik egyetlen felsőbbség alatt egyesíteni az összes rokonnépeket, kik ugyanazt a nyelvet beszélik s hasonló érdekeik vannak. Igyekszik egy közigazgatás alá foglalni mindama területi töredékeket, melyek együttvéve természetes egésznek alkotnak a kereskedés, társas érintkezés és katonai védekezés céljaira. Röviden tudományos határokat

²²⁾ Burgess „Political Science and Comparative Constitutional Law”. I. köt. 1-4. old.

²³⁾ Munroe Smith „Nationality, Law of” a Lalor-féle „Cyclopaedia of Political Science”-ben.

akar megállapítani. Ezen szándék keresztülvitelére a támadások hosszú sorozatát kezdi meg, mi tökéletes belső összetartást tesz szükségessé. Bizonyos mértékben minden érdeket feláldoznak a katonai fegyelemnek. A vallás, mi sokáig az ősi hitek zavaros vegyülete volt, most nemzetivé és szervezetté válik. A családi, nemzetségi és helyi isteneket teljesen a nemzeti isteneknek rendelik alá, melyeket a király és a központosított papság személyesít. A nemzeti vallás szentesíti s ezzel föntartja a középponti közigazgatás tekintélyét, a királyt isteni tulajdonságokkal ruházzák föl s önkényes ítélő hatalmat adnak kezébe.

A politikai integrálódás ezen befolyások alatt ellenállhatlanul halad előre. Az erősebb állam elnyeli a gyengét, míg az eredő polgári társadalmak kétszeresen, háromszorosan összetettekké nem válnak.²⁴⁾ A háború azonban nem ér véget, ha a tudományos határokat megállapítottuk. A törekvés túllépi saját határait. Egymásután alakulnak az egyetemes birodalmak. Ramses és Sargon, Gyrus és Nagy Sándor, Caesar és Nagy Károly szemei előtt. Pusztá hatalomvágyból távoleső népeket hódítanak meg, melyek a győző nemzetnek sohse válhatnak alkotó részeivé, kényszerítik őket adófizetésre, s mind bővebb áramlatokban özönlik a vagyon a főváros gazdagítására. A katonai sikereket anyagi fényűzés jutalmazza. Paloták és templomok szolgálnak emlékére. Szobrok és emléktáblák adják hírül a hősök tetteit.

Ezek a nemzetalkotás korának,²⁵⁾ a társas fejlődés katonai-vallásos szakaszának munkái. A civilizációhoz két fontos elemmel járulnak, nevezetesen az élet és vagyon

²⁴⁾ Spencer: „The Principles of Sociology” I. köt. 256-257-ik §.

²⁵⁾ Lásd Bagehot: „Physics and Politics” III. és IV. feje.

biztonságával s az emberi szellemnek mesteri teremtőerejével, mi a politikai és vallásos szervezetekben s egy nyers, de hatalmas, tartós művészetben talál kifejezést. A harmadik elemet a kritika és filozófia szolgáltatja, mi azonban a haladásnak csak következő nagy szakaszában fogamzik meg.

III. Liberális törvényes civilizáció.

1. A HALADÁS FÖLTÉTELEI.

Az energiafölösleg felhasználódásának irányait, miután a politikai integráció végbement és a biztonságnek elegendő fokát érték el, a katonai korszak társas tevékenységei határozzák meg.

A katonai kiküldetések, a győzelmek, rabszolgaság és kereskedelem tágították a tapasztalás mezejét, szélesítették az értelmi látókört és növelték a démotikus összetétel bonyolultságát. Ezekiel fényes leírása a tiruszi kereskedelemről megmutatja a régi világ nemzetiségeinek keveredését, mit a maga kápráztató bonyolultságában ma is csak a legnagyobb városok múlnak felül.

Az etnikai elemek ily keverékei haladást eredményeznek. A zoogén és antropogén társulásról szóló fejezetben kimutattuk, hogy a nem túlságosan különböző változatok kereszteződése gyakran jótékony. A kevert fajták, miután a természetes kiválasztás a korcsokat kiküszöbölte közülük, nagyobbak, erősebbek, szaporábbak s alkalmazkodóbbak, mint a tiszta fajok. Az antropológusok véleményei eltérők azokra a határookra nézve, melyeken belül a keresztezés elő-

nyos. Prichard ²⁶⁾ véleményét, mely szerint a hibrid ivadékok egyformán szapora, akár hasonló, akár teljesen elütő fajták voltak is szülők, ma is sok kutató tartja fenn. Az e tárgyra vonatkozó legjobb vélemények egyetértése támogatja J. G. Nott következtetését, mely szerint két hasonló fajta termékeny ivadékokat hoz, de a nagyon különböző fajták kereszteződéséből származó ivadékok hajlamot mutat a termékenységre, ha a szülőfajtától elkülönítik.²⁷⁾ Ez Vogt²⁸⁾ véleménye és Prof. Brocaé²⁹⁾ is. Egy kérdésben nincs vita. A keresztezés fiziológiai idomíthatóságot és változékonyságot teremt. Ez az oka annak, hogy némelyik hibridfajta nem állandó. A legtöbb etnikai elem, melyek a polgári társadalmakban keveredve vannak, elég különbözők arra, hogy az idomíthatóságot s az egyéni erőt biztosítsák s nem annyira különbözők, hogy az eredő fajnak állandóságát vagy termékenységét csökkentse.

Azonban a fizikai idomíthatóságnál még fontosabb a polgári népségek szellemi idomíthatósága. A nemzetek érintkezése egy kritikai és egyetemes szellemi típust teremtett, melyben az automatizmuson tudatos alkalmazkodás uralkodik.³⁰⁾ Sok fiziológus tartotta, hogy az idegfejlődés automatikus cselekvések felé tart s hogy az emberi lény eszerint egy föltételeihez alkalmazott gépezetté készül alakulni. Guyau azonban hangsúlyozza, hogy a társas környezet folytonosan változik és így lehetetlen, hogy az ember tudatos géppé változzék. Sokkal valószínűbbnek tartja, hogy

²⁶⁾ „Natural History of Man” 18. old.

²⁷⁾ Nott and Gliddon „Types of Mankind” 397. old.

²⁸⁾ „Lectures on Man” 421. old.

²⁹⁾ „Phenomena of Hybridity in Genus Homo”. 60. old.

³⁰⁾ Guyau „Education et Hérédité” IX fejelet.

a természetes kiválasztás azoknak kedvez, akik legnagyobb mértékben képesek a változó feltételeknek tudatosan megfelelni.

Eleven és alkalmazkodó népességek idomítható tudásban fölébred a nyomozó, kritikai és filozófiai szellem. A fölfedezést önmagáért üzik; a történelem, a földrajz s a tudomány komoly értelmi érdekekké válnak. Az eredmény az, hogy amint a különböző kultúrfokon álló különböző közönségek párhuzamba kerülnek, elégedetlenség támad a meglévő föltételekkel szemben s a lehető javítások gondolata megfogamzik. A szó legtágabb értelmében vett protestantizmus kezd befolyássá lenni, s a most már teljesen öntudatos közönség kezébe veszi saját újjászervezésének és haladásának munkáját.

2. HALADÓ ÉS NEM HALADÓ TÍPUSOK.

Bár egy bizonyos fokozaton minden polgári társadalmat a szellemi fejlődés kritikai fázisa jellemez, ez a kritikai szellem igen különböző fokokban mutatkozik. Némely társadalmak a haladás bizonyos útját megtették és állandósultak; mások csak módosíthatók maradtak; kevés lett tovább is bensőleg haladó. Ezeket az egyenlőtlenségeket a kiválasztás magyarázza. A fönmaradás és kiválasztás megerősíti némely társadalmak változékonyságát és növe hatalmát, másoknak módosíthatóságát és másoknak merevségét. Ezek a tényezők minden nemzetségben és minden közösségben típusokat rögzítenek meg.³¹⁾ Társadalom-típusok keletkez-

³¹⁾ Bagehot: „Physics and Politics”

nek, Anglia, Németország és az Egyesült-Államok bensőleg, egész mivoltukban haladó nemzetek. Írország, Ausztria szláv tartományai és Törökország módosíthatók, Spanyolország és Kanada francia tartományai megállított társadalmak.

Szakadatlanul kiválasztás megy végbe.³²⁾ Fialtal, energikus és határozott emberek a sovány alkalmak s a társas elmaradás ellenében sietnek javítani a föltételeket, hogy a segítő-források bővebbek és a népesség tevékenyebb legyen. Ezen az úton s a születési számarány révén a haladó közösségekben is növekedik a fiatalok és erősek uralma.

A közösség azonban visszahat az egyénre. A természetes kiválasztás kedvez azoknak, akik alkalmazkodnak annak a társadalomnak főjellemvonásaihoz, melyben születtek s a kiválasztásnak ez a befolyás éppen olyan fontos, mint másik hatása, mely azokat, fejleszti, kik a fizikai környezet-höz alkalmasok. A kiválasztás kizárhatja, elnyomhatja, módosíthatja azokat, kik nagyon nagy változandóságot mutatnak. Az olyan ember, kinek megjelenése, vagy kinek szellemi vagy erkölcsi tulajdonságai ellen társai szót emelhetnek, kevesebb gazdasági alkalmat talál s ha más dolgok egyenlők is, kevesebb a lehetősége, hogy ivadékot hagyjon, mint azé, ki az uralkodó szellemhez alkalmazkodik. Nagy különbséget tesz tehát, hogy a közösség uralkodó érzése a vállalkozásoknak vagy reménytelen konzervatív magatartásnak kedvez-e. Az egyik közösség kívánja a változást, csodálja a vállalkozást; a másiknak csak arra van gondja, hogy a dolgok úgy maradjanak, mint vannak. Ezek a különbségek még ugyanazon állam egyes helyi közösségeiben is láthatók. A kiválasz-

³²⁾ „The Nature and Conduct of Political majorities *Political Science Quarterly* VII. köt. 1892. 127., 128; és Longstaff. „Studies in Statistics” VII. fejt.

tás egyikben a változó típust kedveli, másikban a módosíthatlant. Az ősidők fegyelme egyik helyen haladó, másutt megrögzött szokásokat teremt.³³⁾

Így a természetes kiválasztás nemcsak hogy kedvez a haladó közösségben a vállalkozó egyéneknek s a nemi haladó közösségekből kiüldözi a vállalkozó egyéneket, hanem azonkívül minden egyén kettős személyiségén is dolgozik. Minden ember összetett, tartalmaz haladó és konzervatív hajlamokat is. Ha a közösség szelleme, melyben él, haladó, akkor természetének haladó hajlamai ingerlődnek s a maradiak megbénulnak.

Továbbá mindenütt azok az egyének fejlődnek, akiknek tehetségeire szükség van s egy bizonyos egyénben a tehetségek azon csoportja uralkodik, melyet a közvetlen használat aránylag tökéletessé tett. Egyik korszak a katonát, másik az üzletembert, harmadik a költőt, negyedik a tudóst kedveli. Ha a lángész konzervatív közösségben születik, akkor vagy megfelelőbb társas környezetet keres, vagy szétmorzsolódik a szelleme, mielőtt eléggé megerősödött volna arra, hogy nyilvánuljon. Ha olyan helyen született, ahol az emberek semmit sem törődnek azokkal a dolgokkal, melyekben ő kitűnhetne, akkor sohse fognak megnyilvánulni természetadta képességei.

Ha tehát valamelyik érzésmód uralkodóvá lett, akkor a kiválasztás erősíti. A kiválasztás teremtette az amerikai szellemet, vágyait a változásra, szeretetét a kísérlet iránt s tiszteletét a vállalkozással szemben. Folyton kiküszöböli a nemi vállalkozó elemeket. A városok vállalkozóbbak és változóbbak, mint a falusi közösségek s a város és vidékének e különbsége már évek óta növekedik.

³³⁾ Bagehot: „Physica and Politics” 6. old.

Érdekes volna kutatni, vajjon az a fajta, melyet leigáztak, de nemi olvasztottak magukba legyőzőik, nem lesz-e mindég konzervatívabb. Az ilyen fajtában az uralkodó érzés a hódító faj módjaival és törvényeivel szemben való ellenségeskedés. A fiatal embereket, kik szívesen fogadnák el az új szokásokat, „megróják s mindes kedvező alkalom; azoké, akik konzervatív módon élnek. Ezeket a jelenségeket az észak-amerikai indiánok között ma is láthatjuk.

A társulás lehetséges mértéke egyik fajtában nagyobb, mint a másikban, valamint ugyanazon nemzeti közösség egyik részében nagyobb, mint a másikban. Ugyanabban a fajtában, vagy ugyanabban a nemzeti ágban is a változó föltételekkel módosul.

Néha azt mondják, hogy nemi kell azt állítanunk, miszerint az alsó fajoknak nincs képessége a társas fejlődésre, mert nemi tudjuk, nem volna-e, ha alkalmuk kínálkoznék rá. Azonban ők sokkal régebben élnek, mint az európai fajták és mérhetlenül kevesebbet végeztek. Tehát mégis mondhatjuk, hogy nincsenek meg ugyanazok a belső képességeik.

Ha magasabb és alacsonyabb fajták kerülnek érintkezésbe, a magasabb szükségképpen sokféle módon támogatja az alsót, különben lehetetlen volna, hogy két nagyon különböző fajta együtt éljen. Azonban, fájdalom, ugyanaz a nevelő igyekezet nem nyújt egyenlő eredményeket, ha különböző ágakon kísérletezünk vele.

Semmi sem bizonyítja, hogy a ma már kihalt tazrnániakban megvolt a képesség az elmélkedésre. Oly könnyen pusztultak ki, hogy bizonyára sem; ellenálló erejük, sem alkalmazkodó képességük neon volt. Másik, a javulásra kevésbé képes faj a ma is élő északamerikai indián. Bár értelmileg a néger fölött áll. mégis kevesebb képességet mutat az új fölté-

telekhez alkalmazkodásra. A néger idomítható. Könnyen átengedi magát a környezet befolyásainak. Az erősebb fajok támogatásától megfosztva, újra visszaesik a vadságba, do a fehérekkel érintkezésben, készen veszi fel a civilizáció külső benyomását is van okunk remélni, hogy idővel annak szellemi színvonalat is el fogja érni.

Az igazi haladó típusnak nemcsak idomíthatónak, de erős jelleműnek is kell lenni, hogy független előrehaladást tehesen és külső segítség nélkül megtarthassa mindazokat az előnyöket, melyeket már megszerzett, A tulajdonságok ez összetételét újabb időkben csak észak- és nyugateurópa népeiben és gyarmataikban találjuk. Mindent tekintetbe véve, Anglia volt a történelem leghaladóbb nemzete, mely az alkalmazkodást és változatosságot az elhatározással és erővel ritka mértékben egyesítette.

3. A LIBERÁLIS TÖRVÉNYES TÁRSAS BERENDEZÉS FEJLŐDÉSE.

Arra a nemzetre, mely a szó általános értelmében protestáns és haladó lett, a társas szerveződés oly bevezetésének feladata vár, mely az egységet és állandóságot fentartsa és mégis biztosítsa a szabadságot.

A vallások, törvények és politikák összehasonlító tanulmányából két vezető-gondolat fakadt. Egyik a *jus gentium* fogalma jogszokás, mely lényeges szabályaiban minden nemzetben ugyanaz. Gyermekekorában minden nemzet valami sajátosság népnek tekinti magát. Törvényeit, mint egyetlen és párját nem lelő bölcsesség megnyilvánulását dédelgeti. Ha azonban idegen népeket hódított meg, földjüket elfoglalta, és fölfedezte, hogy azoknak rendszerei és törvényei csak

alakban és részletkérdésekben különböznek az övétől, akkor a törvény természetéről alkotott fogalmai szükségképen mély változáson mennek át. Kénytelen úgy tekinteni a törvényt, mint ami inkább általános, mint valami különös elvekből felépített. Bizonyos elveket egyetemes igazságoknak kezd tartani s ezeket a társadalom természetével azonosítja. Azt is észreveszi, hogy a jogszokások egyetemes szabályai függetlenek a kormányformától és legfelsőbb tekintélyeknek kezdi őket tekinteni s az a hit fogamzik meg benne, hogy magán a kormányon is a jogszabályok általánosan elfogadott formáinak kell uralkodniuk.

A második vezető gondolat a *jus naturae*, s ez oly szoros rokonságban van a *jus gentium*-mal, hogy sokszor azonosítják vele. Azonban a *jus naturae* mind történetileg, mind filozófiailag különböző. A *jus gentium* objektív; ez ténylegesen szentesített szabályok összege, mely különböző államokban valósággal működik. A *jus naturae* szubjektív és elméleti. Az erkölcsi magatartás észszerű alapjainak felfedezésére irányuló filozófiai kísérlet eredménye. Ideális szabályok csoportja, melyeket az értelem helyesel, vagy mint Cicero mondja: „a legmagasabb, a természetben gyökerező értelemi, mely rendeli azokat a dolgokat, miket tennem kell és tiltja azokat, miket ne. kell tennem.”³⁴⁾

Az ideális törvény e fogalmából könnyű az átmenet a *jus gentium* idealizált fogalmához s a két fogalmat gyakran zavarják össze, mint pl. Gaius, mikor azt mondja: „bármily természeti ok terjesztette is el az emberek között, egyenlően kedvelik az összes nemzetek és *jus gentium*-nak hívják, mintha az összes nemzetek használnák”³⁵⁾ és mint sok szá-

³⁴⁾ „De Legibus” I. 6.

³⁵⁾ „Institutes” I. 1.

zaddal később Jeremy Taylor tette, mikor azt írta: „A természettörvény a világ általános törvénye vagy az emberiség közös szükségéit illető törvény, melyre természettől hajlandók vagyunk, mit segít a megegyezés, siettet az okoskodás, de ránk az Isten rendelete kényszerít.”³⁶⁾

Ilyen gondolatokból az következik, hogy a törvények lényegét inkább a nép, mint kormányzói teremtik és hogy a népnek, mint észszerű erkölcsi lények csoportjának magát és kormányát engedelmisségre kell bírnia ama „legmagasabb törvény”-nyel szemben, mely „megszületett mielőtt törvényt írtak vagy államot alkottak volna”³⁷⁾ s melynek léte „egyszerre kezdődött az Isten elméjével.”³⁸⁾

Ez eredményekhez fűzött hosszás elmélkedések végre vitát szülnek és a nyilvános érdeklődés irántuk előbb-utóbb fölbred. Belátják, hogy a társadalom törvényes berendezése lehetséges. Állandóan hangoztatják a követelést, hogy a kormányok szüntessék meg a tetszőleges hatalom gyakorlatát és biztosítsák a gondolat és cselekvés szabadságát az értelem előírta határok között minden egyén számára. Fölösleges itt elmondani a forradalmak és lázadások történetét, melyek ezt a követelést kierőszakolták. Ha az események természetesen folynak le, a kimenetel mindenütt ugyanaz. Alkotmányleveleket és biztosítókat kényszerítnek ki a királytól, kinek isteni jogait többé nem veszik körül féltő tisztelettel. Lassankint a törvényhozás is beleszövődik az előbbiekre és az alkotmányos (*constitutional*) törvény erős gyártmánya készen áll. A kormány hatalmát megkorlátozzák, kötelességeit meg-

³⁶⁾ „Doctor Dubitantium” II. könyv, I. fejelet I. szabály.

³⁷⁾ Cicero: De Legibus I. 6.

³⁸⁾ Ugyanott. II. 4.

határozzák. A szerződés szabadságát is megállapítják, mint az élet kisebb viszonyainak törvényes alapját.

Ez időtől kezdve az akaratos szervezetek a törvény tekintélye és védelme alatt a formák és működések végtelen változatosságait vehetik föl. A társas berendezés újra meg újra differenciálódik, míg alkata a legmesszebb menő szövénységét éri el, és finoman alkalmazkodik egy vállalkozó és haladó nép céljaihoz. Mindinkább elválik a társas összetételtől. Az egyház elválik az állam szervezetétől s a politikai hatalom alattvalójává lesz. Szabad decentralizált ipari szervezet alakul és indul gyors fejlődésnek. Az együttműködő társulások kisebb formái szaporodnak s a munka megosztása tökéletesebbé válik.

A szervezet akaratos típusa kedvezően hat a személyes szabadságra. Sok tény vezet ahhoz az általánosításhoz, hogy a tagállomány szabadsága a társulás kiterjesztésével és specializálásával növekedik. A kizárólagosságot nehéz fentartani, ha hasonló célra dolgozó szervezetek versenyeznek a helyeslésért és a támogatásért. Ha a társulás tagjaira nem lényeges vagy kelletlen föltételeket szab ki, akkor nehéz lesz tagállományát tudatos politikával kiterjeszteni, vagy szigorúan egy specifikus munkára áldozni magát. A vallásos célzatú politikai pártok s a munkaszervezetek története bővelkedik e szabály megerősítésében. Ha másrészt egy társulás növekedik a nélkül, hogy tevékenyen keresné a tagszaporítást, a tagok számának növekedése növeli a tapasztalatok és gondolatok különféleségét és biztosítja az egyetemességet. A puszta számokban sok demokrácia rejlik.

Mindazonáltal nem kell azt föltételeznünk, hogy a legkedvezőbb körülmények között is lehetséges a tagok teljes szabadságát s a tervnek hajlékonyságát a társas berendezés min-

den részében keresztülvinni. A társadalom tehetetlensége nagy és minden társadalomban a régi formák és tiszteletreméltó előítéletek egész tömege marad fenn. Minden közösség szándékos szervezetében sok a régi, mi számos nemzedéknek öröksége. Merevvé vált, közigazgatása pedig gépiessé. Vannak későbbi eredetű szervezetek, melyek még hajlékonyak s még változásban vannak. Ha megbizonyosodhatnánk arról, hogy egy nemzet társas berendezésének mely részei régiiek és merevek s melyek újak és hajlékonyak, ez mértéke volna a közösség életrealitásának és tudnók, milyen sikert arathatna az új föltételekhez, talán tágabb lehetőségekhez történő alkalmazkodásban. Például az Egyesült-Államokban az üzleti vállalatok kiterjesztésére irányuló szervezetek, s a politikai, morális, emberbaráti és nevelési újítások terjesztésére munkálkodó szervezetek együttvéve a társas berendezésnek nagyobb részét alkotják, mint bármely más nemzetben. Oly nagy részt alkotnak, hogy világos, miszerint a mi társas berendezésünk még nem kezdte meg felölteni végső formáját. Szociológiailag is, években is fiatal nép vagyunk s a jövő határozatlan lehetőségeket és talán sok meglepetést tartogat. Ezeknek a tényeknek tudományos jelentősége az, hogy utalnak arra, miszerint a megállapodott társas berendezésű közösségnek közvetlen jövője előre megmondható, ellenben az oly közösségé, melynek hajlékony és változó a berendezése – bizonytalan.

4. A LIBERÁLIZMUS NÉMI VISSZAHATÁSA.

Bár a liberalizmus fejlődése biztosítja a társas berendezés hajlékonyságát és ezzel a társas szervezetet határozottabb eszközzé teszi az élet céljainak keresztülvitelére, a társas összetételre gyakorolt befolyása mégis némileg feloszlató.

A vallásos birtokos család, mely az etnikai fejlődés későbbi fokain alakul, akadálytalanul virágzik a polgári fejlődés első fokozatain. A házasságokat egyáltalán nem az egyéni becsülés kormányozza. A vallásos, gazdasági és társadalmi megfontolások igen nyomatékosak. A szülők és sokszor a rokonok beleegyezése is szükséges, mert minden egyesülés legfőbb célja a család, az apai vagyon s a vallásos hit fentartása. A liberalizmus, mely szerződést tesz a szokás helyébe, új fogalmakat visz a házassági viszonyok közé. Az egyéni megbecsülés, mit eddig mellőztek, most megfontolásban részesül. A romantikus szerelem nagy szerepet kezd játszani a házassági tervekben, A szülőknek és még inkább a családnak, mint egésznek, tekintélye gyöngül. A házassági viszonyt többé nem tekintik szentségnek, pusztán törvényes viszonynyá, szerződéssé válik. Úgy kezdenek rá gondolni, mint az egyéni örömök és hasznok eszközére s az a kötelesség, hogy csorbítatlan birtokot vigyenek át és a család egész voltát fentartsák, többé nem az elsőrangú megfontolni való. A vallásos birtokos család így romantikus családdá alakul, mi sokkal kevésbé állandó intézmény.³⁹⁾

A liberalizmus a szövetkezett állam összetartását is csökkenti. A szerződésnek, mint minden társas viszony alapjának fogalma azt a gondolatot sugalmazza, hogy szerződés vagy frigy volt az eredeti szövetkezett egyesülésnek alapja is. Az érdekek összefüggését, a vér azonosságát, a nyelv és hagyomány egységét, melyek a frigy mögött vannak és megkötésére *raison d'être* gyanánt szolgáltak, elfelejtik. Elismerik a szétválás jogát és sok kiváló ember védelmezi is. Míg az érdekek összehangzók maradnak, addig e hitekből közvet-

³⁹⁾ Lásd Pearson „National Life and Character” V. fejezet-

len sérelem nem származik, azonban veszélyessé válnak, mi-
helyt az államon elkeseredés vesz erőt és gyorsan okoznak
forradalmat.

Mindezekkel a gyengeségekkel és veszélyekkel szemben
a liberalizmus mellett szólnak azok az óriási gazdasági és
etikai előnyök, melyekkel ez az ember tulajdonait gyarapítja.
Csak a liberalizmus teszi lehetővé a civilizáció harmadik
fokának óriási ipari eredményeit. A liberális társas beren-
dezés a nemzetközi közlekedés más formái közötti viszonyok-
nak következménye, a nagy gazdasági fejlődésnek pedig előz-
ménye. Ádám Smith-nek igaza volt, mikor azt mondta,
hogy a munkamegosztást a piac kiterjedése határolja meg, de
a gyáron növekedésének a munkamegosztás szab határt.

IV. A gazdasági-etikai civilizáció.

1. JÓLÉT ÉS NÉPESSÉG. MALTHUS TÖRVÉNYE.

Ha az alkotmányos kormányzás legsürgetőbb problé-
máit így megoldották, akkor az emberek komolyan anyagi
föltételeik javítására fordítják figyelmüket s ipari ügyekbe
bocsátkoznak. Először is rendszeresen átnézik a természet-
adta forrásokat és szorgalmasan tanulmányozzák a technikai
eljárásokat. A feltalálás azon dolgozik, hogy a természet gy-
akorlatilag határtalan energiáit az ember hasznos munkásává
tegye s egy új dolog jelenik meg a földön, egy csodálatos
gépezet, mi finomabb az emberi kéznél s megfelelőbb a rab-
szolgaseregnél, oly gépezet, melylyel a nap, – az emberi tu-
datlanság korában imádás tárgya – most az ember munkáját

végzi; megkovácsolja vasát, szövöi ruháját, lebélyegzi aranyát, megőrli gabonáját, viszi hajóját és széthordja gondolatát. Ügyesség, erő, hűség, előrelátás, vállalkozás és tudás szövődnek össze a közösség ipari szervezetében, mi nem kevésbé bonyodalmas, mint az az anyagi gépezet, mely vezeti. Ezeken a hatókon át a természet oly bőséggel szolgál, minőről az előbbi korok nem is álmodtak. Ezek lesznek gazdagokká s milliók szerzik meg az élet leglényegesebb kényelmeit.

A vagyon növekedését most a népességnek sokkal gyorsabb szaporodása követi, mint a társas fejlődés bármelyik korábbi fokán. A születési számarány nem növekedhetik, de a halálozás csökken s a nemzetek megkétszereződnek egy emberöltő alatt. A társadalom így a legmagasabb fokban demogénné válik.

Az anyagi jólét általános haladása s az élet értékmérőinek fokozatos emelkedése, a népesség növekedése addig, míg óriásilag nehezzé nem válik az élet színvonalának⁴⁰⁾ emelése s ezek után ismét a gazdasági folyamat előbbi korszaka – úgy látszik ez a ritmus a démotikus folyamat formája.

A népesség egész elmélete e gondolat világánál új megvizsgálást igényel. A feltalálás egy időre az élet pusztá szűkségeit olyan bő termelését biztosítja, hogy a közösség a meglevőnél jóval nagyobb népességet is el tudna tartani. Azonban gyökeresen helytelen volna ebből azt következtetni, hogy a malthusi filozófia hamis. Az életszűkséget több, mint szükséges táplálék s a feltalálás ritmikus, változóan virágzik és hanyatlik. Az az életszűkséget, minek gazdasági és szo-

⁴¹⁾ Az élet színvonala (plane of living) alatt objektív tény értékek – bizonyos kényelem és fényűzésnek tényleges bírását és élvezetét – megkülönböztetve azon szubjektív ténytől, amit az élet értékmérőjének (standard of living) hívnak. Lásd fentebb. 145.

ciológiai jelentősége van, az anyagi vagyon halmaza, mi szükséges az élet általános színvonalának emelésére nemzedékről-nemzedékre. A feltalálás apálya alatt a népesség mindaddig tovább nő, míg a szó tágabb értelmében vett életszükségletekre valóságos nyomás nem gyakorlódik. Két eredmény következik be. Egyik az ifjúságnak uralkodó befolyása, melynek, mint a haladás igazi okának, Comte „ helyesen tulajdonított fontosságot.⁴¹⁾ A másik eredmény élénk vetélkedés, mi élesíti a sikert aratók elméjét és kiküszöböli a kudarcot vallót. A feltalálásnak megint eljött a napja és az ipari haladás újból kezdődik.

A malthusi törvény kijelentésének tehát magában kell foglalni azt a kikötést, hogy elismerjük az anyagi föltételek javítására irányuló emberi vágyakat s egy határoló kikötést, mely hasonlít ahhoz, mit a föld fogyó jövedelmének formulája mindég magában foglal. Míg a földművelés módjai s a gépek javulnak, addig a föld növekedő jövedelmet ad; *de az ipar és mesterségek bármely adott állapotában* a munka és tőke növvő alkalmazása egy bizonyos batáron túl *nem* hoz megfelelő hasznot. Eszerint a kijavított malthusi formula ez: a népesség az iparnak és a mesterségeknek minden adott állapotában gyorsabban akar szaporodni, mint az élet általános színvonalának emelése megengedi. Vagy a legújabb gazdaságtudomány technikai kifejezőkészségével élve: míg az ipar kinetikus (mi csak a magánkezdeményezés és szabad verseny uralma alatt lehet), addig a népesség határtalanul nőhet, határtalanul javíthatja anyagi föltételeit és a szocialista millenium prófétái gúnyolhatják Malthust; azonban ha az ipar statikus, aminővé a szocialisták azt mind-

⁴¹⁾ „Cours de Phil. Pos.” IV. köt. 636-637. old.

örökre tenni akarják, akkor a malthusi törvény teljes szigorúságában érvényesül és a szocializmus maga bizonyítja, hogy ez az örök-mozgó ábrándjának negatív megfelelője.

Az így fogalmazott törvény elégséges bizonyítékát bizonyos mai jelenségekben találjuk, melyeket a Malthus-ellenes írók igen különösen értelmeztek. Ahol a civilizáció igen magas fejlettségű, mint például Franciaországban és Új-Angliában, ott a születési szám alászáll. Prof. Levasseur,⁴²⁾ Dumont,⁴³⁾ Miss Brownell⁴⁴⁾ és mások tanulmányai kimutatták Spencer amaz általánosításának igazságát, hogy a születés-szám az egyéni fejlődés növekedésével fogy. A születések számának csökkentéseit részben fiziológiai változások okozzák, amint a kis születés-számnak s az idegbajokból eredő nagy halandóságnak összeesése bizonyítja⁴⁵⁾ Elsősorban azonban az ok pszichológiai; elhatározás folytán akadályozzák meg a születéseket. A preventív eszközök a népességben általános használatban vannak. Hogy tehetséges írók ebben a tényben a malthusi törvény⁴⁶⁾ cáfolatát fedezik föl, az bizonyára igen különös. Épen oly észszerűen mondhatnák, hogy az éhség is cáfolja a törvényt. Ha az egész népesség szándékosan csökkenti a születések számát, ezzel kétségtelen bizonyítékát adja annak, hogy ko-

⁴²⁾ „La population Française”.

⁴³⁾ „Dépopulation et Civilisation.”

⁴⁴⁾ „The Significance of a Decreasing Birth-Rate” *Annals of the American academy of Political and Social Science*. 1904. V. kötet.

⁴⁵⁾ The Theory of Population Deduced from the General Law of Animal Fertility”. *Westminster Review*, I. köt. 1852. és „The Principles of Biology” II. köt. 6. r. 6. Pl. Nitti „La popolazione e il sistema sociale”.

⁴⁶⁾ Brownell: id. mű.

⁴⁷⁾ Pl. Nitti: „La popolazione e il sistema sociale”.

molyan érzi a természetes hajlamot a gyorsabb szaporodásra, mint aminőt az élet általános színvonalának emelése megenged.⁴⁷⁾

2. AZ ÖSSZETETT DÉMOTIKUS RENDSZER FEJLŐDÉSE.

A vagyon és létszám növekedése, valamint az élet nagyobb feszültsége növeli a polgári népesség különműségéi és szövvényes viszonyokat állapít meg egyrészt a különböző fajtabeli elemek s a különböző néprétegek, másrészt a fajták és a társas berendezésbeli munkamegosztás között. A démotikus összetétel változatosabbá lesz, az életrealóság és tehetségek különbségei nőnek és hajlandóság mutatkozik arra, hogy minden fajta-elemet, minden életerőfokot, minden képességfokozatot a társas szervezetben határozott feladattal lássanak el.

A különböző természeti előnyökkel rendelkező s az alkotmányos szabadság különböző fokait élvező nemzetek különbözően vagyonosak, és polgárai, kik most szabadon keresik gazdasági és politikai jólétüket a világ bármelyik részén, készebbek a költözésre, mint bármikor ezelőtt. Oly érzékenyekké váltak az ipari föltételeknek minden változására, hogy a költözés növése és apadása ugyanolyan rendszeres, mint az árak emelkedése és alászállása. Továbbá a költöző emberek ezrei nemcsak a világ azon részeit keresik, melyekben a munkát a legjobban jutalmazták, hanem az ipari szervezetek azon helyeit, melyeken legjobban jövedelmez az

⁴⁷⁾ A malthusi vitához járulnak újabban: Patten „The Law of Population Restated” *Political Science Quarterly* X. köt. 1895. s ugyanezen számban Prof; Hadley Review-je Nitti-ről.

a munka, amit ők végre tudnak hajtani. Itt azonban a gazdasági okságot nagyban zavarja a nem tudatának befolyása.

Ha az Egyesült-Államokban például minden bevándorolt nemzetiség tisztán gazdasági szempontok szerint oszolt volna el az összes elfoglaltságok és szervezetekben, akkor zavaró hatásuk a társas fejlődésben csekély volna. Ily hatásuk azért van, mert minden nemzetiség erős hajlamot mutat a földrajzi, politikai és ipari tömörülésre és ezért van nekünk komoly bevándorlási problémánk.

Az írek demokrata hajlamai az Atlanti parti államokban, s az ohioi németek köztársasági előítéletei évekig bizalmat keltettek a politikusokban. A vallásban ez a szétválás még kifejezettebb. Nemcsak abban nyilvánul, hogy bizonyos nemzetiségek a katolicizmusban, mások a protestantizmusban egyesülnek, hanem ugyanazon hiten belül vont el választóvonalakban is: ilyesmit láthatunk ma bizonyos újangliai és északnyugati városokban, hol az ir, francia, kanadai és lengyel római katolikus egyházi szervezetek külön állnak és gyakran féltékenyek egymásra.

A foglalkozás megválasztásában az amerikai nép mint egész, – benszülött és bevándorolt, – a földművelést tünteti ki.⁴⁸⁾ Második választásuk hivatalos és személyes szolgálat; a harmadik, gyári, gépi és bányai ipar; a negyedik a kereskedés és szállítás. A benszülött ugyanily rendben választja foglalkozásait, de még jobban becsüli a földművelést. Az idegen nemzetiségek választásait összevetve azt találjuk, hogy a skandinávok ugyanazokat becsülik, mint a benszülöttek. A németek s a Nagybritanniából beköltözöt-

⁴⁸⁾ Lásd Mayo Smith. „The Influence of Immigration on the United States of America” 68. old.

tek, a welshet és skótot is beleértve, megegyeznek választásukban, melyek a következők: először gyári, gépi- és bányai foglalkozások, másodsor földművelés, harmadszor hivatali és személyes szolgálat, negyedszer kereskedés és szállítás. Az ír elsősorban személyes szolgálatba lép; másodsorban gyári és bányaiiparba; harmadszor földművelésbe, negyedszer kereskedésbe és szállításba. De ha a házi szolgálatot nem tekintjük, akkor a sorrend ilyen: első a gyári- és bányaiipar, második a személyes szolgálat, a harmadik földművelés, a negyedik kereskedelem és szállítás. Ugyanez a sorrend a francia kanadaiaknál és annál a statisztikai csoportnál, mi „a többi országok” cím alatt van.

A kisebb szétválások még érdekesebbek. Például a németek gyakorlatilag kiszorítottak más nemzeteket a pék, a mészáros, az asztalos, a szivarkésztő, a kádár, a szíjgyártó, a márvány- és kőfaragó, a kőműves és a szabómesterségből.⁴⁹⁾ A zsidó népesség külön statisztikája az *Eleventh Census*-ban e fajnak túlságos becslését mutatja amaz ügyek iránt, melyeket többi nemzetségek csak negyedsorban választanak. A héberfajta 18.115 határozott foglalkozású férfja közül 14.525-nek kereskedelmi foglalkozása van; csak 383-at használnak a földművelésben és 84 munkás.

Az ipari- és társas működések fokozatos specializálódása szaporítja az életerő különbségeit a népesség egész eloszlásában. A bevándoroltnak, ki a lakóhelyének változtatásával általában javította helyzetét, aránylag nagy a születési száma; azonban az új életföltételekhez való tökéletes alkalmazkodás folytán a gyermekhalandóság nagy. A népesség régibb elemeinek halandósága ellenben alacsony, de a

⁴⁹⁾ Ugyanott 71., 72.

születések száma is alacsony. A népesség földrajzi eloszlásában azok a csoportok, melyeknek civilizációja legmagasabb és melyek igyekeznek életük színvonalat emelni, de a kiknek ipari formái nem fejlődnek gyorsan, azoknak alacsony mind a születési, mind a halálozási számuk. Ilyen csoportokat alkot például a Loire és Garonne völgyeinek népessége Franciaországban s Új-Anglia⁵⁰⁾ és az Egyesült-Államok középső államainak népessége. Az olyan csoportoknak, mint az Ille-et-Vilanie és Basses-Pyrénéés népessége Franciaországban, melyek még aránylag egyszerű életet élnek, s az oly csoportoknak, mint az Egyesült-Államok északnyugati államainak népességei, melyek a módszerek javítása folytán új forrásokhoz jutnak, nagy az életerejük, mi nagy születés-számban s kis halandóságban nyilvánul.⁵¹⁾ A népességnek foglalkozás szerinti elosztásában az ellentétek még élesebbek. A szövő- és ruházkodási ipar, sok kémiai ipar, betüöntés, köszőrüsség gyorsan emésztí meg az életerőt. Sok vasúti alkalmazott lesz idegbaj áldozatává. A földmivelés, házépítés, bányaiipar és halászat ellenkezőleg nagy mértékben kedveznek az életerőnek; az a nép, mely ezekkel a dolgokkal foglalkozik, nagy születési számot és aránylag kis halandóságot mutat az esetleges okok leszámításával.

A démotikus fejlődés nagyban növeli az életerőt s még inkább a képesség különbségeit. A személyiség három osztályából három politikai rang fejlődik. Az első rang azonos a személyiség első osztályával és oly egyénekből áll, kiknek értelmi képessége az átlagosnál nagyobb. A második pszichikai rang a személyiség második osztályának kiválóbb fe-

⁵¹⁾ Levasseur „La population française” II. kötet 27. 160. oldal.

⁵²⁾ Ugyanott.

lét foglalja magában. Minden természetesen megáldott egyén ide tartozik, akinek elég képessége van szerény üzleti vállalatok vitelére s így gazdasági függetlenségének fentartására. A harmadik rang a személyiség második osztályának megmaradó felét és az egész harmadik osztályt foglalja magában. A képesség e különbségei szorosan megfelelnek a társas működések különbségeinek s durván a gazdasági föltételek különbségeinek. Az első pszihikai rang végzi a társadalom irányító munkáját a politikában, üzleti ügyekben, hivatalokban, tudományban és művészetben. A középső rang szellemileg és erkölcsileg független és inkább kritikai, mint eredeti és irányító. Elfogadja az elsőrangúak utasításait és kezelését, de a maga módja szerint alkalmazza vagy alakítja ezeket magabízó ítéletekben. A harmadik rang végzi a szorosan irányított munkát s felülvizsgálat nélkül a leggyámoltalanabb lenne. Gazdaságilag nem ily szoros a megfelelés. Az első politikai rangban a legtöbben vannak a leggazdagabbak, de vannak szegények is és sokan azok közül, kik csupán kényelmes helyzetben élnek. A második rangnépessége a boldogulásnak vagy takarékoságnak jutalmát élvezi. Összeségükben az állam tulajdonának nagy része az övék. A harmadik rang szegény.

Az eddig leirt demográfiai viszonyok tovább szövődnek. Az életerő osztályai s a pszihikai rangok nem függetlenek egymástól. A második pszihikai rang összeesik az életerőnek első s az első pszihikai az életerőnek második osztályával. Az első pszihikai rang azonban az életerő első osztályából s az életerő harmadik osztálya részben az első pszihikai rangból származott. Végre az életerő első osztálya és a második pszihikai rang nagyrészt a falusi, a többi rang pedig nagyrészt a városi népességből állanak.

A népességi rendszer elméletét főleg dr. George Hansen⁵²⁾ munkáinak köszönhetjük. Az életerő első osztályát dr. Hansen a falusi földbirtokos népességgel azonosítja, beleértve az urakat és paraszt-birtokosokat is. Egészséges életet folytatnak és kényelmes életföltételekről vannak biztosítva, amennyiben aránylag mentek a jövőért való aggodástól; így a földbirtokos népesség életereje fölösen bő és a korábbi malthusi formula geometriai haladványához hasonlóan szaporodnak. A növekedés a népességet a városokba tereli; a törekvő ifjak állandóan tódnak a falusi otthonból a város utcáira. Energiájuk üzletekbe és hivatalokba viszi őket, s ugyanígy tesznek a munkásosztály bizonyos egyénei, kik sikert aratnak az életük föllendítésében vívott heves küzdelemben. A verseny erősödik, csak a legerősebbek tudnak lépést tartani és a fáradalmaknak ellentállni. Akik kudarcot vallanak, azok az életerő harmadik osztályába süllyednek, mi a másodikhoz hasonlóan egyenesen a vidékről táplálkozik, mert azok a férfiak és asszonyok, akik nem képesek s nem vágyódnak arra, hogy független földtulajdonosok legyenek, bár nem remélhetik, hogy üzleteket köthetnek még kiskereskedők gyanánt sem, mégis a városokba tódnak, mint kézművesek, közmunkások és szolgák.

Így dr. Hansen szerint egyrészt a földbírás és vidéki elfoglaltság, másrészt a városok üzleti és hivatalbeli életének erős versenye okozza a népesség szüntelen mozgását, mely népesség fokozatai határozott démotikus rendszert alkotnak. A földbirtokos népesség a társadalom nagy melegágya. A üzleti és hivatali osztályok a kiválasztott és átültetett növények, melyeknek virágzása vagyonban, tudásban, kultúrában

⁵²⁾ Lásd „Die drei Bevölkerungsstufen.“

a civilizáció legkitűnőbb terméke, minek azonban aránylagos termékletlenséggel adják meg az árát. A munkás-osztályok a satnyákból és a legyőzöttekből állnak. Az életerő és a pszichikai rang színvonalat, melyhez tartoznak, alacsonyan tartja legjobb egyéneiknek elvesztése, kik független helyzetre küzdik fel magukat s az életerő második osztályában kudarcot vallottaknak befogadása.

A demográfiai rendszernek ez a leírása közelítőleg pontos, de csakis közelítőleg. A statisztika részben megerősíti; de dr. Hansen sok dolgot vegyített össze, melyeket meg kellett volna különböztetnie. Európában és Amerikában a városok gyorsan nőnek a vidék rovására, de ez nem bizonyítja, hogy a városi népesség a vidéki népesség életerőben való fejlődésének csupán későbbi fokán van. Nem bizonyítja, hogy az életerő második és harmadik osztálya, – mik a városi népességgel azonosak – csupán az életerő első osztályának – mi a falusi népességgel azonos – későbbi fejlődési fokai. Ily állítások bizonyítására szükséges volna, hogy a városok halálozási száma tényleg felülmúlja a születések számát úgy, hogy a falusi beköltözés nélkül a városok népessége állandóan fogyjon. Ha e statisztika e viszonyt kimutatná, akkor nem lehetne elkerülni azt a következtetést, hogy az életerő osztályai, amennyiben a városiak és falusiak elkülönítésének megfelelnek, a genealógia szempontjából függetlenebbek, mint politikailag vagy iparilag. Tényleg azonban csak annyi van kimutatva, hogy a városi népesség természetes növekedése lassúbb, mint az egész népesség természetes növekedése. Bizonyos mértékben tehát a városi népesség a vidéki népesség életerőben való fejlődésének későbbi fokozatán van; és bizonyos mértékben ez magának a városi népességnek fejlődéséhez képest is későbbi foko-

zat. Továbbá a két elem természetesen nincs elválasztva. Házasságban folytonosan egyesülnek úgy, hogy a városi népesség igen nagy mértékben közvetlenül vagy közvetve falusi származású. Tehát, bár nem mondhatjuk, hogy az életerő második és harmadik osztályai az első osztály fejlődésének csak későbbi fokozatai, de ha az életerő első osztályát a falusi népességgel, a második és harmadik osztályt a városi népességgel azonosítjuk, mégis mondhatjuk, hogy a három osztály az életerő szempontjából kapcsolatos. A második és harmadik osztály nagyban függ az elsőtől, mi azonban tőlük független. A harmadik osztály nagyban függ a másodiktól, mi sokkal kevésbé függ, de nem is egészen független a harmadiktól.

Az a föltevés azonban, hogy az életerő első osztálya és a földbirtokos és a földmunkáló népesség azonos, nem állja ki a szigorú vizsgálatot még kevésbé állja ki a kritikát a városi népességnek a második és harmadik osztályllyal való azonosítása. Dr. Hansen sem állítja, hogy az azonosítás tökéletes, de nagyon is keveset utal az eltolódásokra s a kereszt-osztályozásokra. A földbirtokost nem kell túlságos élesen elválasztani a tőkéstől. Az első életerő-osztályban vannak üzleti és hivatalnok-családok, akiknek nincs földje és munkás-családok, akiknek se földje, se tőkéje. Sok földbirtokos vidéki család van viszont az életerő második vagy harmadik osztályában. Ezenkívül nem igaz, hogy az ügyek vezetői és az értelmi osztályok általában a városokban vannak, vagy hogy csak a városokban vannak kézművesek. A tényleges viszonyok szövevényesek, azonban a csoportosulások és a csoportról-csoportra haladó mozgások egészben véve olyanok, hogy rendszerbe foglalhatók.

3. A DEMOKRÁCIA KELETKEZÉSE.

A népesség fokozatai és felosztásai, mi a démotikus rendszer fejlődésének eredménye, a társas elme demokratikus fejlődését is magukkal hozzák. A népességnek az az osztálya, mi bérét kézimunkával szerzi, szembekerül azzal az osztályal, mely vagyont gyűjt és a tevékenységet irányítja. A bérmunkások jól ismerik a történelem egy fontos tényét. Tudják, hogy a kereskedő-osztály egykor követelte és megszerezte azon politikai jogokban való részesedést, melyeket addig csak az előkelő születésűek gyakorolhattak. Látták, hogyan használódott a kormány a gazdasági föltételek alakítására s a vagyon eloszlásának ellenőrzésére s úgy okoskodnak, hogy a munkásoknak is osztozni kell a törvényalkotó hatalomban, mielőtt remélhetnék, hogy a gazdasági haladás eredményeiben jobban fognak részesülni. Észreveszik, hogy a szavazat a birtokkal s az egyenes adók fizetésével függ össze és eszerint általános választói jogot követelnek. A követelés hatásos, mert biztosítja a szavazatokat azon párt számára, mely a szavazatjogot kivívja ép úgy, mint a kereskedők követelése is hatásos volt a tizenharmadik században, mert a király jövedelmének nagyobbodását biztosította. Majd az egyik, majd a másik párt terjeszti ki a szavazatjogot a munkások bizonyos kiválasztott szakaszára, mint az angol toryk, kik a városi munkásokra, az angol liberálisok, akik a földművelő-munkásokra s mint az Egyesült-Államok mindkét nagy pártja, melyeknek egyike a bevándorolt munkásokra, másika a felszabadított rabszolgákra terjesztette ki a szavazatjogot.

Az így megállapított demokrácia gyorsan demokratiálja az állam működéseinek fogalmát. Most azt a követelést

kezdik hangoztatni, hogy a kormány a munkás-tömegek javítására irányuló óriási hatósággá fejlődjék. Az államot felhívják, hogy nagy nevelési és egészségügyi felelősséget vállaljon magára. Ugyanakkor folyton növekvő követelés halatszik oly adórendszerért, mely a nyilvános vállalatok költségeit a jólétben élő osztályokkal viselteti el. Mikor Lassalle 1862-ben fölvette munkás-programjába a közvetett adózás megszüntetését, akkor a nép érdekeiről e tárgyra vonatkozólag keveset tudtak s így az, hogy Európában s az Egyesült-Államokban sok munkás támogatta a védekezési vámpolitikát, kétséget támasztott az iránt, hogy vajjon Lassalle nem ismerte-e félre a demokrata-szellemet. De újabban az egyszerű adózás 'mozgalma, a progresszív adózás tapasztalatai és a bérmunkásoknak a védővám-rendszer jótéteményeivel szemben növekvő kétségei igazat adtak Lassalle mély belátásának.

Ezek a gondolatok és szándékok nem szorítkoztak csupán a bérmunkások osztályára. Mind a gondolatok, mind a szándékok, mint Lassalle neve emlékeztet bennünket, sok jómódura és tanult hivatkoznak, akik hiszik, hogy a valódi igazságot csak a társas demokráciában lehet megvalósítani. A kultúremlékek elfogadják és védik a demokrata gondolatokat s ezek fokként alakítják át a közvéleményt és így formálják a népi ideálokat.

4. A TÁRSAS MŰKÖDÉSEK MEGOSZLÁSA VÁROS ÉS VIDÉKE KÖZÖTT.

A demokrácia bizonyos pontokban élesíti a városi és falusi népesség differenciálódását. Végeredményében azonban a vidék és város értelmi szolidaritását akarja megvalósítani

s így nagyban hozzájárul a társas berendezkedés egy fontos fejlődésfolyamatához; ahhoz a fejlődéshez, melyben a munka századok óta fennálló gazdasági megoszlása a város és vidéke között, helyettesítődik a társas működések megoszlásával. A vidék a népességet, energiát s az eredeti gondolatokat, azaz a társas élet nyers anyagát termeli, valamint táplálékot és a gyárak számára nyersanyagot szolgáltat. A város összeszövi a gondolatokat s így megalkotja a társas elmét. A tanyákból és falvakból jövő eleven életáramlatokért cserében minden mezei közösségbe, sőt a különálló udvarházakba is ösztönző gondolatáramokat és morális lelkesedést küld. Élénkíti a társas ösztönöket, érdeklődést ébreszt férfiakban és asszonyokban, kiknek élete különben egyhangú volna és nehéz. Föl-emeli értékmérőjüket és határozott politikákat tesz elénk meggondolásra. Lángész ritkán születik városban. A világ nagy vallásai pusztákon vagy hegyek között alakultak. Nagy politikáikat nem okoskodó emberek sugalmazták. Nagy fölfedezéseiket s halhatatlan teremtményeiket olyanoknak köszönhetik, akik a természet ölen és az egyszerű nép között éltek; de az alkotás és fölfedezés, a politika és vallás csak akkor emelte fel s alakította át a fajtát, mikor az elme már felszínre hozta s a sokaság szíve hatalommal ruházta fel őket.

5. A HALADÁS ÁRA.

Az anyagi és értelmi haladás nem csupán jó. Á haladás nemcsak erő kifejtésbe, de szenvedésbe is kerül. Minden fölfedezés és minden feltalálás megsemmisít bizonyos üzleteket és munkások elbocsáttatását hozza magával. A társas szervezet fejlődésének minden lépése rég megállapított viszo-

nyokat rombol szét. A haladásnak ezt az árát nem egyenlően adja meg mindenki. Az új módszerek s új elrendezések résztvevői maguk ritkán szenvednek azoktól a bajoktól, miket a régi társas rend lerombolása okozott. Némelyek, akiket a társas vagy ipari változások helyükről elmozdítottak, gyorsan találnak utat új alkalmazásokba. Másoknak nincs alkalmazkodó képességük. Alacsonyabb élet-színvonalra süllyednek és szerencsétlenségüket sohse teszik jóvá.

A haladás árát néha az erkölcsi és fiziológiai elfajulás adja meg, mit a túlhajtott tevékenység és a törekvés túlságos ösztönzése okoz. Minél nagyobb arányokban történik a haladás, annál súlyosabb ez az ára; minél gyorsabbak a lépések, annál többen hullanak el az útfélen. A haladás, mint a világegyetemben minden mozgásforma, önmagával szemben kihívja a visszahatást.

Az elfajulás az öngyilkosság, az örültség s a bűnök különböző formáiban nyilvánul, melyek legnagyobb számban a legmagasabb civilizációkban fordulnak elő, hol az élet feszültsége nagy vagy azokon a helyeken, melyekről a népesség elvonult s egy bátortalan maradványa küzd a rosszabbodó föltételek ellen.

Európában két jellegzetes pont van, mely körül az öngyilkosság mindég gyakori s ez Paris és Szászország. E középpontoktól távolodva az öngyilkosság mind kevesebbé válik.⁵⁸⁾ Az öngyilkosság e feszült tevékenységű század kezdete óta Norvégiát kivéve Európa minden országában szaporodott. Franciaországban a millió lakosra eső öngyilkosságok száma 1827 és 1875 között több, mint háromszorosára

⁵⁸⁾ Mayo Smith „Statics and the Sociology” 243. old. és Morcelli. „Suicide” 44., 132., 181. old.

emelkedett. Poroszországban több mint kétszeresére.⁵⁵⁾ Angliában a 1830-beli 62-ről 1891-ben 85-re emelkedett.⁵⁶⁾ Massachusetts államában 1851–1855 között 69 esett egy milliónyi népességre és 1881–1885 között már 909.⁵⁷⁾

Az örülségek statisztikai kimutatásai tökéletlenek, de nincs kétség, hogy az örülség nagyon felszaporodott egy emberöltő alatt s még mindig növekedik és ott uralkodik legjobban, ahol az élet intenzív vagy kemény. Az Egyesült-Államok észak-atlanti részében 1890-ben 2385 örültet számláltak össze minden millió lakosságban; a nyugati részben 1878-at; az északi középrészben 1647-et; s a déli középrészben csak 959-et. El kell tekintenünk attól a meg nem számlált zavarodott személyek száma egyik kerületben esetleg nagyobb volt, mint a másikban, de ez nem ad számot az egész különbségről.⁵⁸⁾ Az örülségek nagy száma az Egyesült-Államok magányosan gazdálkodó kerületeiben, ha helyesen értelmezzük, megerősíti az előbbi általánosítást. Az elszigetelt farmert és családját a modern élet áramlatai keserves módon kezdték befolyásolni. Többé nem ismeretlen ellőttük a városok fényűzése s az egyszerű életmód többé nem elégíti ki őket. A házat újjá kell alakítani és bútorozni, az étlapnak meg kell változnia; a ruházatnak divatosnak kell lenni s a lovak, kocsik és lószerszám többé kerülnek. E kiadások elviselése a meglevő földművelési viszonyok közt lehetetlen, ez elkészeríti az életet s végre sok esetben megzavarja a lelki egyensúlyt.

A véték, csavargás, iszákosság s a bűn egyéb formái

⁵⁵⁾ Morcelli, id. mű. 20., 21. old.

⁵⁶⁾ Ugyanott 26. old. és Mayo Smith, id. mű 242.

⁵⁷⁾ Davis R. Dewey „Statistics of Suicide in New-England.”

Publications of the American Statistical Association 1892.

⁵⁸⁾ *Compendium of the Eleventh Census* II. rész 133. old.

növekednek a létért folyó küzdelem ama nehézségeivel, melyek az ipari változásoknak, a népesség eloszlásának s a lázas cselekvésnek tulajdoníthatók, s ez oly következtetés, mit a statisztikai kutatás nagyban támogat. Valamint az örültség, a bűn is leggyakoribb, egyrészt a sűrű népességű városokban, másrészt a részben kipusztult falusi kerületekben. A gyilkosság a civilizáció kezdetének és hanyatlásának jelensége; főleg az új városok s a hanyatló városok bűne.⁵⁹⁾ Tolvajlás, hamisítás, sikkasztás s a nyilvános rend megsértései a nagy városok bűnei közé tartoznak. Mindeme vétkek ritkábban fordulnak elő a jómódú földművelő közösségekben és közép nagyságú városokban, hol a bevételnek s az élet érték mérőjének viszonya olyan, hogy a létért folyó küzdelem nem kemény.⁶⁰⁾

6. ELFAJULÁS A TÁRSAS SZERVEZETBEN.

A népesség elfajulását kikerülhetlenül követi a társas összetétel és a társas berendezés hanyatlása.

A romantikus család ingatag szervezete kevés ellentállást tanúsít a beteges érzelmek és eszelős törekvések bontó befolyásával szemben. Ha többé nem ismerik el a családi hagyomány fentartásának kötelességét, ha a vallás a házi életnek többé nem eleme, ha a gyermekeket nem szívesen fogadják s a házasságot csak szerződésnek vagy gyönyörnek tekintik, akkor a felbontás ellen irányuló törvényes akadályokat nem soká fogja túrni az ingerlékeny, érzékenykedő és

⁵⁹⁾ Cook „Murders in Massachusetts” Publication of the American Statistical Associations”. 1893.

⁶⁰⁾ A haladás árának teljes vitatását lásd „The Ethics of Social Progress”. *International Journal of Ethics* III. köt. 1893.

önző férfiak és asszonyok közössége, kik az életben csalatkoztak. Bizonyos, hogy a házasságtörésre szabadabb törvényeket követelnek. A házasságtörés Európában s az Egyesült Államokban az utolsó harminc esztendő óta gyorsan szaporodik.⁶¹⁾

A társas berendezés elfajulása főleg a város felbomlásában nyilvánul.⁶²⁾ A városokban a civilizáció minden megdöbbentő ellentéte előfordul. Szembetűnnek a vagyon óriási különbségei, melyek magas szervezetű iparnak adtak létet. A tudás és kultúra, mi minden emberi haladásnak gyümölcse, a nyers tudatlanság szomszédságában él. A föltételek e veszélyes szövevényébe lép a személyes elfajulás demoralizáló tényezője. Sok gazdag ember, bár szerencsére nem valamennyi, vagy a pénzszerzés örült küzdelmébe veti magát, oly mértékben, hogy vagyonát nem is tudja mire használni, vagy arra törekszik, hogy beszéltesen magáról, ha botrányok árán is, vagy arra, hogy olyasvalamit tegyen, ami felülmúl minden eddig képzelhetőt. Saját fontosságuk érzésétől áthatva ez osztály elfajultjai mindjobban elzárkóznak. Az emberiség lükettető életének középpontjában élnek és színlelik, hogy mégsem tudnak érzéseiről, bajairól és örömeiről. A mindennapi életnek minden részétől el akarják szigetelni magukat. Tagadják polgári kötelességeiket és távolmaradnak a politikától, mint olyasmitől, ami csak a szemétnép számára való.

Másrészt a szegények közül sokan, bár szerencsére nem a legtöbben, az anarchiát hangoztatják, szocialista álmokat szőnek egy világról, amelyben a munka időcsekkjein mindent

⁶¹⁾ Wright „A Report on Mariage and Divorce in the United States 1867 to 1886.” Egy függelékében az európai államok házasságairól és házasságtöréseiről.

⁶²⁾ Izoulet „La Cité Moderne”.

meg lehet venni, kivéve azt, amit minden baj gyökerének tartanak. Amennyire csak lehet, visszahúzódnak a gazdagokkal való érintkezéstől s remélik, hogy a proletárokat ellenállhatlan erejű szervezetté alakítják, mely birtokába fogja venni a kormányzás összes szerveit.

Így a civilizációt tehát talán ugyanolyan súlyos veszélyek fenyegetik, mint aminők kezdeteinél vetették rá árnyékukat. Akkor a falain túl élő barbarizmus fenyegette. Ma a korlátain belül élő vadság fenyegeti.

7. ERKÖLCSI VISSZAHATÁS AZ ELFAJULÁS ELLEN.

A haladás korlátai és visszahatásai magukra vonják a közfigyelmet, a szerencsétlenekkel szemben táplált rokonérzést erősíti a fényűzés szomszédságában élő nyomor látása s a társadalom tudata követelni kezdi, hogy rendszeres munkálatok induljanak meg a szenvedés enyhítésére s ezzel a társas rendet fenyegető veszély csökkentésére. A magánosok emberszeretete versenyez a törvényhozással a szegénység és bűn csökkentésében s azokban a kísérletekben, melyek a tömegek általános életfeltételeinek javítására irányulnak. E kísérletek között sok az érzelmeskedő és nem kevés a káros. Azonban amint a közösség értelme fejlődik, az emberszeretet szenvedélye bizonyos mértékben az ész uralma alá kerül, s így jó hatása növekedik. A társas elme mély erkölcsi tapasztalást él át, etikai jelleme fejlődni kezd. De a morális értelem fölbredése miatt a felbomlás a társas fejlődés munkáját lerontaná. Csupán az észszerű etikai tudat tarthatja fenn a haladó demokráciában a társas összetartást.

Az etikai tudatnak, hogy a haladás árának leszállítására irányuló szándékát keresztülvigye, sok morális újítást kell végeznie a társas tevékenységeken s ezeket a társas szervezet bizonyos szerkezetbeli alakulásaival kell megkönnyíteni.

Az elfajulás gyökeres orvosságát csak tiszta és egészséges családi életben találhatja, mi a szívesen fogadott és nem terhelt gyermeket az önuralom hatalmas erényében és tantoríthatlan kötelességérzetben neveli. Itt-ott a család etikai típusa már fölfedezhető. Az etikai család annyiban különbözik a romantikus családtól, amennyiben a romantikus család különbözik a vallásos birtokos családtól. A vallásos birtokos család az atyai örökség és vallás megörökítésének feláldozta az egyéni hajlandóságot; a romantikus család feláldozta az atyai örökséget és hagyományt, hogy eleget tegyen az egyén szerelmi vágyainak; később addig a szélsőségig jutott, hogy a gyermekeket is feláldozta. Az etikai család csak akkor áldozza föl az egyéni érzéseket, ha azok az értelemmel s az erkölcsi kötelességekkel ütköznek össze, de akkor habozás nélkül feláldozza őket. Az őszinte szerelmet a legszentebb dolognak tekinti a világon a kötelesség kivételével, de a kötelesség első helyre teszi s a parancsoló kötelességek sorozatába foglalja, hogy a népesség erős és értelmes része gyermekeket hozzon a világra és nevelje őket.

Az igazi etikai család tehát csakis oly férfi és nő egyesüléséből alakul, kik teljes őszinteséggel hiszik, hogy egyesülésüket négy dolog igazolja, nevezetesen: egy félreismerhetlen érzelem, miben szenvedély, csodálat és tisztelet egyformán egyesülnek; a szülőségre való fizikai alkalmasság; tiszteletre méltó és kedves otthon fentartásának képessége; erős érzék arra a jogra és kötelességre, hogy tulajdonságaikat s műveltségüket gyermekeikre átvigyék.

Röviden az etikai család minden kisebb megfontolást azon értelmes személyiség fejlődésének és megörökítésének rendel alá, mely a társadalom egészében való létének legmagasabb célja. Az etikai család mindazt megteszi, amit a családok többi típusai megtettek s ezenkívül még sokat. Átviszi az apai örökséget és a nevet; kielégíti az érzelmet; s ezenkívül tudatosan választja, műveli s átviszi az értelmes civilizáció legszebb gyümölcseit.

Az etikai szellem a társas berendezésen dolgozva az önkényes együttműködésnek s a kormányzás szerveinek formáit javítani igyekszik. Mind a szabad szerződés, mint a tekintély lehetőségeit gondosan tanulmányozza. A társadalom gondolkodóbb öntudatoságra s észszerűbb akaratra, tesz szert.

A legnagyobb tévedés, mibe a politika filozófusai esetek, a *laissez faire* szabályainak megfontolatlan helyeslése és helytelenítése volt. Nincs a gyakorlati viselkedésnek ennél egészségesebb formája, míg arról van szó, hogy az érett és természetes ember spontán tevékenységeit szorítsuk meg; de nem lehet ennél károsabb szabály, ha az éretlenekkel és elfajultakkal szemben való viselkedésünket irányítja. Míg a tökéletlen családi élet ezrével adja a közösségnek a nyomorék és neveletlen lényeket, kik szegényen vannak ellátva a létért folyó küzdelemre, addig nemcsak arra van szükség, hogy gyöngéden támogassák őket, ha szenvednek s megszorítsák, ha gonosztevők, hanem arra is, hogy neveljék őket. A társadalom sem! iskolák, sem újtók útján nem versenyezhet azzal a neveléssel, mit a legjobb típusú otthon adhat, de a lehetőség határait még sem az állam, sem! az önkényes emberbaráti testületek nem érték el. A társas berendezés fegyelmi szervei még nagyon tökéletlenek s etikai közvéleménynek kell a probléma felé fordulni, hogy megjavítsa őket. Már ma is

jobban törődnek az elhagyott és elhanyagolt gyermekek gondozásával s az irgalmassági és büntető intézmények fegyelmi működésével, mint bármikor ezelőtt.

8. A TÁRSADALOM ETIKAI TÍPUSA.

Mindez azt jelenti, hogy a társadalom végeredményben az etikai típusá fog fejlődni s ez az etikai típus be fogja bizonyítani nagy erejét és a fönmaradásra való képességét.

Spencer azzal, hogy a társadalmiakat katonai és ipari típusokba sorozza, elismeri a szokásos foglalkozások hatásait visszamenőleg is egészen amaz időkig, mikor a nemzetalkotás munkáját befejezték s a társadalom ipari típusa maradandóan (megalakult. De maga az ipari társadalom is oly különböző jellemvonásokat mutat, hogy jogosan különböztethetünk meg két nagy al-típust s ezekre való tekintettel fontos általánosításokat végezhetünk. Spencer többször utal arra a közeledő időre, mikor az emberek el fogják ismerni, miszerint nem azért élnek, hogy dolgozzanak, hanem azért dolgoznak, hogy éljenek.

Az ipari társadalom szokott tevékenységei lehetnek főleg vagyonszerzők, vagy lehetnek legnagyobbbrészt értelmi vagy erkölcsi irányúak. A társadalmi jellege aszerint fog változni, amint az uralkodó érdekek és elfoglaltságok változnak.

Az ilyen utalásokból, mint egy-két társadalom már megmutatta s azokból a további tényekből, amelyeket most Európa és Amerika különböző részein figyelnek meg, azt következtetjük, hogy az oly közösségben, amelynek élete az

anyagi célok fáradhatlan üldözése, s ahol pénzszerzés a siker csúcspontja, ott a sikeresen dolgozó osztály élesen el fog válni a kudarcot vallóktól s a szegénynek kiaknázása a gazdag részéről oly fesletté és oly könyörtelenné válik, aminő volt a katonai jellegű társadalmakban a gyengének az erős részéről történő kiaknázása. Az ilyen társadalomban a vagyonosok döntik el a tisztségeket és bírják a hatalmat. Még a törvény is a jómódúaknak fog kedvezni és súlyosan fog nehezedni azokra, akik reménytelenül küzdenek. A kereskedői szellem meg fogja rontani a vallást és az ítélkezést egyformán. A nemzet nagyjai tekintélyért ítélnék, papjai bérért tanítanak, prófétái pénzért jósolnak, s hercegei tolvajok pajtasai; mindenki az ajándékot szereti s a jutalmak után jár.

Ez szélsőséges kép. Remélhetjük, hogy egy társadalomban sem rendelődik alá a szellemi és erkölcsi élet a szépség élvezete, az igazság szeretete az aranykeresésnek annyira, hogy a jómódút a szegénytől teljesen elválaszsa, vagy a kormányt s az intézmények alakítását egészen azok kezébe adja, kik a lét anyagi eszközeivel rendelkeznek. Azonban, hogy a plutokrata szellem a társas felbomlásnak valóságos oka, az kétségen kívül áll. Megjátszotta szégyenletes szerepét a Római Birodalom bukásában s a középkori köztársaságok romlásában. Komolyan fenyegeti saját szabad intézményeink jövőjét is.

A főleg erkölcsi és értelmi tevékenységek eredményeit alkalmilag láttuk. A gyarmati Amerikának egyszerű demokráciáiban s az első nyugati vándorlásokban az Alleghanyn át férfias erkölcsi élet uralkodott, mi minden más érdeket megokolható alárendeltségben tartott. Ama korok emberei alkalomadtán tudták védeni magukat, de teljesen hiányzott belőlük minden törekvés valami erős katonai hatalom meg-

alapítására. Tudtak fáradni és kemény dolgokat elviselni az anyagi vagyon termelésében, de becsületesen megszerzett vagyonukat fel is tudták használni más célok elősegítésére. Nem a gyár és vásár, hanem a templom, a közös iskola s a szabadok gyűlései voltak a társas tevékenység igazi középontjai. A viták tárgya nem az áruk ára s a gyülekezet anyagi érdekei, hanem az ember jogai és a sors problémái voltak.

Az ilyen közösségekben lehettek — s a régibb amerikai életben mindig voltak is — különbségek a társas helyzetekben; de nem lehetett állandó választófal az osztályok között. Nem eshetett meg, hogy az erős a gyengét, a gazdag a szegényt kizsákmányolja. Minden ember bizonyos mértékben felebarátjának eltartója. Törvényeket alkotnak az erkölcsi rend és polgári szabadság megtartására, de arra nem, hogy monopóliumokat teremtsenek a szabadság és védelem nevében. Az egyenlő jogok és közös érdekek gondolata válik a politika rendszerében alapvetővé. A boldogság gondolatai a többség egészségében, kényelmében s tisztességes örömeiben, a táguló életben, a nép szaporodó férfitömegében, a rokonérzésben, az igazság és szépség iránti érzékenységben keresnek megvalósítást, — s nem a restségben vagy kérdésben.

Az amerikai népnek ritka szerencséje, hogy alakulásának napjaiban az ily közösségek élénk erkölcsi élete mély nyomokat hagyott a nemzet tágabbkörű életén. A benyomás még nem törlődött el, de szépségének tiszta vonalai megtörttek és összezavarodtak.

V. A haladás ténye és természete.

1. A HALADÁS SZAKASZAI.

Bemutattuk az adatokat, melyek a haladás tényének meghatározására és értelmezésére szolgáltak.

A haladás népszerű fogalma sok változáson ment át. A haladás tényét gyakran tagadták. Azok pedig, kik a tényt elfogadják, különbözőképen értelmezik.

A haladás népszerű fogalmának elemei között szerepel a növo gazdasági jólét gondolata, az anyagi bőség, a fizikai jólét, a társas szerkezet és működések fejlődésének gondolata, s valamennyi közt legfontosabb a fejlődő emberi személyiség gondolata. Így John S. Mackenzie az mondja,⁶³⁾ hogy: „az emberiség jóléte három fő-elemből áll: 1. a természet alárendeléséből, 2. a társas gépezet tökéletesítéséből és 3. a személyes fejlődésből, és hogy az igazi haladásnak mind a hármát magában kell foglalnia, Ezt a fogalmat a tudományos elemzés igazolja.

A haladás tényét csak azok vonják kérdésbe, kik tagadják, hogy a fizikai erő és az anyagi források növekedését jogosan nevezhetjük haladásnak. Bagehot⁶⁴⁾ állította föl a problémát a tudomány nyelvén annak kutatásával, hogy mit érthetünk az „igazolható haladás” alatt s a haladást mily határok között lehet igazolni. Kiemeli. hogy minden ember megtalálja a haladás bizonyítékát valamely nemzetnek arra való képességében, hogy minden támadás ellen fentartsa

⁶³⁾ „Introduction to Social Philosophy” 297.

⁶⁴⁾ „Physics and Politics.”

magát s másokat legyőzzön. Ez haladás a fizikai erőben, amin nem lehet vitatkozni.

Hasonlóképen el kell fogadnunk, hogy az újabb időben a nagy nyugati népek leigázták a természetet folyamatainak megértésével s energiáinak emberi célokra való felhasználásával. Ez a tény kvantitatíve is igazolható, ha statisztikailag összehasonlítjuk a közlekedés eszközeinek s a tőkének növekedését. A búza, rozs, hús gyapot és gyapjú mennyisége *per capita* növekedik évtizedről-évtizedre s nem lehet tagadni, hogy az éhség és hidegtől való rettenetes szenvedések csökkentése; mely szenvedésektől sosem volt egészen ment az emberiség, haladást jelent az emberi jólétben.

Az az igazság, mit kevésbé tisztán láttak az volt, hogy mihelyt elismerjük a haladást az anyagi javulásban, ezzel elismertük a haladás egész kérdését annak minden szempontjával együtt. A nyers erő nem teremt anyagi jólétet és nem képesíti a nemzeteket az ember és a természet, leigázására. Az anyagi előmenetel, az ellenség leigázásában nyilvánuló erő lelki fejlődést jelent szellemi ér, erkölcsi tekintetben is, A tudományos ismeretek és gondolatok szaporodását jelenti, mely folyamat, – ez többé el nem vitatható – tevékenységre hívja fel az elme minden képességét a pontos észrevételtől a teremtő képzeletig. Az együttműködés növe fegyelmét jelenti, gondolást a jövőre és önmegtagadást a jelenben. Az emberiségbe vetett növe hitet jelenti és a megégyezések megtartásának pontosságát. A modern ipar és kereskedelem nagy műhelye hitelen s a hitel az ember megbízhatóságán alapul. Bármilyen világításban nézzük is mindezt, az a föltevés, hogy anyagi javulás a haladás szellemi és erkölcsi elemei nélkül lehetséges – képtelenség. A győző nemzet pszichikai élete egészében haladottabb, mint a legyőzötté-

A nagyiparos nép pszihikai életének egésze, mely az éhenhalás útján álló nemieteket táplálja, mérhetetlenül nagyobb, mint azé a népé, amit táplál.

A különböző szociológusok különféleképen becsülték meg az emberi haladás két nagy tényezőjét. Comte a haladást mint az értelem fejlődését magyarázta. Spencer és Fiske, Adam Smith tanítását követve a rokonérzés növekedését tartják lényegesnek.

Szubjektív értelemben a haladás mind az erkölcsi, mind a szellemi élet kiterjeszkedése.⁶⁵⁾ Objektív értelemben a terjeszkedő értelem és a bővülő rokonérzés eredménye a társas vonatkozások szaporodása. A haladás bizonyos szempontból a szabad társulások aránylagos fontosságának növekedése azokhoz a vonatkozásokhoz képest, amelyeket az erőszak teremt és tart fenn. Mint Fouillée⁶⁷⁾ vitatja, ez a társas szerződés elméletének jelentősége. A társadalom, nem szerződéssel kezdődik, de a társadalmi ideál a megegyezés kötelékével összetartott társulás. Így Rousseau azt mondja, hogy az emberekről úgy ír, amint vannak, a törvényekről pedig úgy, amint kellene lenniök.⁶⁸⁾ Mikor a természetnek megfelelő életről beszél, akkor a „természet” alatt azt érti, amit Arisztoteles értett, a fejlett ember természetét és jellemvonásait. Az ő „Contrat Social”-ja ideált ír le, nem történetet. Sőt – és ez a dolog lényege – mikor azt mondja, hogy a társadalom szerződéssel veszi eredetét, ugyanakkor megtagadja a társadalom nevet oly emberek csoportjától, kik még nem ala-

⁶⁵⁾ De Greef „Introduction à la Sociologie” I. rész.

⁶⁶⁾ Guyau „L’art au point de vue de sociologie” es „Education et Hérédité”.

⁶⁷⁾ „La Science sociale contemporaine” és De Greef id. mű.

⁶⁸⁾ „Contrat social” I. könyv. I. rész.

pították meg viszonyaikat szerződés segítségével, Saját szavaival: „C'est si l'on veut, ure aggregation, mais non pas une association.” (V. fejezet.) Más szókkal, elmélete az, hogy amit ő *tulajdonképeni társadalomnak nevez*, az szerződéssel veszi kezdetét.

De a haladás ezen fázisai közül egyik nem értelmezi a haladást, bár mindenikre rákerült már a sor, hogy valamelyik író értelmezésül ajánlja, A haladás alaptermészetét a haladóknak leírt legáltalánosabb jelenségekben kell keresnünk.

Objektív szempontból a haladás növekedő közlekedés, vonatkozások szaporodása, előmenetel az anyagi jólétben, a népesség növekedése s az észszerű viselkedés fejlődése. Az egyetemes fejlődésnek nagy átalakulásaiban van egy végső fokozat. Ez is energia-átalakulások sora, végső természete tehát az átalakulások sajátosságában áll. A haladás, mint fizikai folyamat, a pszihikai megnyilvánulásokkal nemi kísért energia-formák fejlődő átalakulása oly energia-formákká, melyeket mind szövevényesebbé váló pszihikai jelenségek kísérnek.

A haladás szubjektív értelemben a nem; tudatának kiterjeszkedése. A rokonérzés növekedése és az értelem! fejlődése másodrendű jelenségek; ezek a nem tudatának fejlődéséből folyó hatások. Az emberi társadalomban a nemnek az a külön tudata, mi a fajták felosztásait elhatárolja, először a családra és a hordára szorítkozott. Azután eléggé kiterjedt arra, hogy magába foglalja a félig mesterséges nemzetségnek felfogadott tagjait is. Azután elég terjedelmessé vált arra, hogy a törzs fogalmában több rokon nemzetséget foglaljon össze s végre elég tágas arra, hogy a nép fogalmában több rokon törzset egyesítsen.

Ez a fogalom vezette be az etnogén folyamat végső fejlődését s a neminek tudata új fázisba lépett. A népességben a különemű elemek érintkezése s küzdelmük a felsőbbségért a nem jövő egységének gondolatát sugalmazta, melyet a különemű elemek fokozatos összeolvadásával meg kell valósítani s ezt a közös nyelv közös polgári érdekek és közös törekvések fogják megteremteni. Ezzel megkezdődött a demogén fejlődés.

Perzsia, Macedonia, Róma egymásutáni világbirodalmi előkészítették az egyetemes testvériség keresztény fogalmának útját. Mag ez a fogalom nem volt több, mint pusztán a benső erősítése annak, hogy az emberek mind testvérek, mert egy Atya gyermekei, addig kevés benyomást tett a társas elmére; de mikor Szt. Pál lángesze ideállá alakította, annak tanításává, hogy minden ember testvérré lesz a szellemi megújulásban, akkor az új hit olyan átalakuláson ment keresztül, mely hasonlított ahhoz, mi az etnikai társadalmat polgárvá tette s a kereszténység vált a történelem legnagyobb hatalmává. Fokozatosan valósította meg eszméit máig, mikor a keresztény emberszeretet és a keresztény misszionáriusok vállalkozásai gyorsan meghaladták az első ifjúság benső szentimentalizmusát, hogy a tudomány terjesztésére, a föltételek javítására s a jellemek képzésére szentelve magukat, az emberek osztályait és fajtáit a szellemi emberiségben egyesítsék.

IV. KÖNYV

A TÁRSAS FOLYAMAT, TÖRVÉNY ÉS OK.

I. FEJEZET.

A társas folyamat – fizikailag.

I. A társas folyamat természete.

1. A FIZIKAI ÉS PSZHIKAI OKOK KÖLCSÖNHATÁSA.

A leíró és történelmi szociológia a társas fejlődés folyamatait csak alkalmilag tanulmányozza, de mindég ama társas termékekhez való viszonyukban, melyek a kutatás főtárgyai voltak. Most figyelmünket magára a társas folyamatra kell fordítanunk, azzal a szándékkal, hogy a társas okság törvényeit felfedezzük.

Ez a tanulmány tulajdonképpen a fizikai erők és pszichikai indító okok kölcsönhatásának vizsgálata. Kimutattuk, hogy a társas népesség a fizikai föltételek szerint oszlik el.¹⁾ A társas egységeket eredetileg a táplálék-szolgáltatás tartja össze. Akik egymás közelében születtek vagy valami okból egymás közelébe húzódtak, azok a szétszóró erők hiánya miatt merő tehetetlenségből együtt maradnak. A halmozódás és el-

¹⁾ Fentebb 96. old.

szóródás eredeti okai tehát fizikai erők. Azonban a társas jelenségek másodrendű okai tudatos indítók s magának a társas életnek termékei.

Először tehát a társas jelenségekben a fizikai folyamatot kell tanulmányozni. Ezeket absztrakt értelemben kell tanulmányozni, s a figyelmet inkább a folyamatra, mint termékeire kell fordítanunk. Azután ugyanily módon kell tanulmányoznunk a pszihikai folyamatot. Végül pedig a két folyamat bonyodalmas kölcsönhatásait kell megfigyelnünk.

2. A TÁRSAS FEJLŐDÉS, MINT A KOZMIKUS FEJLŐDÉS FÁZISA.

A társas fejlődés a kozmikus fejlődésnek csupán egy fázisa. A fizikai energiának társas energiává alakulása kikerülhetlen és szükségképpen alkalmat ad a csoportosulások és vonatkozások ama változásaira, melyek a fejlődést alkotják. Vagy ha ez állítást valamivel másképp óhajtjuk kifejezni, a társas fejlődés eredeti okai a fizikai egyensúlyozódás folyamatai, melyeket az anyag integrálódásában s a mozgás szétszóródásában vagy a mozgás integrálódásában s az anyag szétszóródásában látunk.

Spencer kimutatta, hogy minden fizikai filozófia alapkövetelménye az erő megmaradásának állítása. Se nem bizonyíthatjuk, se nem cáfolhatjuk, hogy az anyag elpusztíthatatlan, hogy a mozgás folytonos, hogy valami nem válhatik semmivé, vagy a semmi valamivé, azonban minden gondolkodásunkban feltesszük ezeket az igazságokat, ezek a gondolkodás szükségletei. Nem bizonyíthatjuk, hogy a természettörvényeknek nevezett kozmikus egyformaságok abszolútok vagy hogy

– Spencer szavait használva, – az erők viszonya állandó; de bizonyíthatjuk, hogy mihelyt állítjuk a természet törvényeinek megsérthetőségét, ezzel azt is állítjuk, hogy valami lett a semmiből, vagy a valami semmivé vált. Ha például erősítjük, hogy a gravitáció törvényétől eltérés lehetséges, ezzel azt is mondhatjuk, hogy egy erő, mi hatott, eltűnt a semmibe s egy ellenható erő, mely előbb nem volt, keletkezett. Vagy ha azt mondjuk, hogy egy erő, mely ma így hat, holnap máskép hat, vagy azt, hogy azok az elemek, amelyek most egy adott terméké egyesültek, máskor más terméké egyesülhetnek, – miközben az összes többi erő és elemek változatlanul maradtak – ismét tagadunk minden különbséget a valami és semmi között.

Ha tehát az anyag és az energia elpusztíthatlan, aminek hitére gondolkodásunk föltételei kényszerítenek, ebből következik, hogy míg a világegyetem összes erői egyensúlyba nem kerülnek, addig a térben az anyagnak és mozgásnak mind újabb eloszlásai fognak alakulni. Anyagrészeknek kell helyről-helyre, összetételből-összetételbe vándorolni, s az energiának formáról-formára alakulnia. Továbbá az is következik, hogy az anyag és mozgás új meg új eloszlásai szükségképpen az anyag integrálódásának formáját veszik föl, az anyagban foglalt mozgás felszabadulása következtében, mint például az olvadt fém összehúzódása, mi hőszugárással jár; vagy a mozgás-halmazódás és anyagszóródás formáját veszi föl, mint például a víznek gőzzé alakításakor. Ha olyan az anyaghalmozás, hogy a benne foglalt mozgásmennyiség nagyobb, mint az, mi a körülvevő térben van, a folyamat szükségképpen a mozgás felszabadulása s az anyag integrálódása lesz. Ennyiben e folyamat fejlődés.

Ezeket az általánosításokat, az erőmegmaradást, az

egyensúlyozódás általános folyamatát s a fejlődés fizikai szükségességét még nem érte sikeres támadás. A tiszta gondolkodásra azonnal rákényszerülnek, mielőtt értelmük világossá vált.

II. A fizikai folyamat a társadalomban.

1. A TÁRSAS FEJLŐDÉS, MINT AZ ENERGIA EGYENSÚLYOZÁSA.

Ezek az általánosítások ép oly igazak a társas népesre, mint a szervezetlen anyagra vonatkozólag.

A népesség energiája minden pillanatban annyi, mint a körülötte levő világ aktív és lappangó energiái. A népesség és környezete között folytonos az anyag- és energia-kicserélődés, szervezetlen erők alakulnak szerves és társas energiákká és társas energiák alakulnak vissza fizikai erőkké.

A népesség növekedésére és tevékenységeire felhasznált minden energia a fizikai világból származik. Mind fizikai energia. Megmondom, mit értek a társas energián. Ebben a munkában a társadalmat lényegében a gondolat és érzés jelenségének tekintetem. A gondolat és érzés csupán tudatállapot és nem energia. Energia nélkül azonban nem tehetnek semmit. Külső cselekvésekben csak az idegek és izmok fizikai energiáin át nyilvánulhatnak. Tehát minden, mit a társadalomban vagy annak közvetítésével *tesznek*, akár tudatosan, akár nem, azt fizikai energia viszi végbe. Sem a társadalomban, sem másutt nincs másféle energia. Eszerint, ha politikai energiáról beszélünk, csak kényelemből használjuk e szót, mi semmi mást nem jelent, mint a fizikai energia egyik formáját,

nevezetesen azt az idegenergiát, mi közvetlenül a tudathoz fűződik. Röviden tehát, bár a társas jelenségek legnagyobb-részt tudatos jelenségek, nincs oly társas tevékenység, mely nem volna fizikai.

A társas jelenségek tehát a fizikai energiák átalakulásától és egyenértékétől függnék. A társas tevékenység mennyisége és intenzitása arányos azzal az energia-mennyiséggel, mit a társas test a környezettől elvett és szervezeti jelenséggé alakított.²⁾

Ezt a törvényt egyes általánosításokra lehet bontani, melyeket röviden felsorolhatunk.

A népesség sűrűsége a termelt táplálék mennyiségétől függ. A társas fejlődés kezdetei, mint a népességről szóló fejezetben kimutattuk, mindég termékeny környezetben folynak le. A népesség sűrűsége követi a táplálék bőségét, akár egyenesen a talajból, akár közvetve gyári árukért cserében jutnak hozzá; egyenlő körülmények között a társadalom tevékenysége és haladása bizonyos határok között a népesség sűrűségétől függ.

Szegény talajon gyéren elszórt népesség csak kezdetleges módszerekkel tud termelni és keveset. Csak a legdurvább munkamegosztása lehet; nem lehet gyáripara vagy jó utai, vagy gyors értelmi közlekedése; ezek mindenike a magas fejlettségű ipari szervezettel s a tőke teljes kihasználásával együtt csak az aránylag sűrű népesség számára lehetséges.

A magasfokú politikai életet is csak sűrű népességben találjuk. A polgári szabadság vitát jelent s a vita tekintélye-

²⁾ Spencer „First Principles” 72. §.

sebb tömegek gyakori találkozásán múlik, kiknek különbözők az érdekei s különbözők a szempontjai, melyekből az életet nézik. A népszabadság nevelésére irányuló mozgalmak rendszeren városokból indulnak ki. Az amerikai forradalom s a rabszolgaellenes izgatás ép oly sajátságos termékei voltak a városi életnek, mint a szocializmus, nacionalizmus s az adóizgatás ma.

A nevelés, vallás, művészet, tudomány és irodalom mind a népesség bizonyos sűrűségétől függ. Az iskolák, egyetemek, templomok, napilapok, nagy középületek, könyvtárak, múzeumok csak ott jelennek meg, ahol a népesség négyzetmértföldenkint egynél több és hanyatlásuk első jelei közé tartozik annak, hogy a népesség alászáll. Ez már a vidéki falvaknak a keleti államainkban történt elpusztulása előtt sok idővel magára vonta a közgazdászok figyelmét, az iskolák és az egyházak hanyatlását pedig a nevelésügyi és a vallásos sajtó figyelte nagy aggodalommal.

Adott népességben, egyenlő körülmények között a társas tevékenység a terméstől függ.

Bizonyos társas jelenségek csodálatos szabályossággal követik a jó vagy rossz időket. Ezek közé tartozik a házasságok, a születések és a halálozások arányszáma.

Például Bajorországban az 1840-től 1845-ig terjedő évek a nyugodt jólét évei voltak. Ez években a házasságok számai voltak 29.500, 29.453, 29.356, 29.490 és 29.373. Az 1846-47-ik évben az üzleti ügyek hanyatlottak s a házasságok száma 28.331-re szállt. A visszatérő jóléttel e szám 30.000-re emelkedett. Újból kemény esztendő következett s a szám leszállt 26.939-re. A házasságtörvény módosítása 1862-ben 40.000-re emelte s a törvény újabb változása 1869-ben 60.000-re. A francia-porosz háború 1871-ben le-

szállította 40.707-re. A háború megszűnte után újra felment 52.045-re.³⁾

Ezt a jelenséget gondosan tanulmányozták és Hermann, a német statisztikus, azt a törvényt formulázta, hogy a házasságok száma minden időszakban kifejezi a gazdasági jólét akkor uralkodó reményét, annál világosabban, minél nagyobb az illető ország gazdasági szabadsága.

A jólét napjaiban a születések száma nő és a halandóság csökken. Prof. Mayo Smith e kérdésre vonatkozó összegező statisztikai eredményei ezek: Világosan látszik, hogy a táplálék drágasága, nehéz idők és háború alászállítja a születések számát.

Németországban 1847-ben és 1854-ben, melyek az 1846-ik és 1853-ik szűk esztendőket követték, a születések száma igen kevés. Az 1873-iki pánikot követő években a születések száma fokozatosan apad Európa legtöbb országában, mi kétségtelenül a házasságok kisebb számából ered. Az 1870-71-iki háború hatását is megfigyelték Németországban. Poroszországban az 1865-ik évről az 1878-ikig a születések átlagos száma ezrenként 37.8 volt. Közvetlenül a háború után emelkedett a születések száma (1872-ben 39.7 volt), helyreütve az előző évek hanyatlását.⁴⁾

A táplálék szűk volta, nehéz idők és háború hat a halálozások arányszámára is. Ezt az összefüggést mutatta a halálozások növekedése Írországban 1846 után, Német-

³⁾ Mayo Smith „Statistics and Economics” *Publication of the American Economic Association*. III. köt. 4., 5. szám, 1888 sept. és nov. 53., 54. old. Lásd még „Statistics and Sociology” 100. old.

⁴⁾ „Statistics and Economics” 49. old. és „Statistics and Sociology” 77. old.

országban 1853 után és Franciaországban 1870-71 után. „Általában azt fogjuk találni, hogy a halálozások száma a nehéz időköt követő évben kezd nőni; olykor ugyabban az évben is.”⁴⁾

Egyenlő körülmények között a termés attól a fizikai energia-mennyiségtől függ, amit a társadalom földmívelő munkákra fordít. Az emberi erőnek a természet erőivel való minden helyettesítése növeli az összes tápláléktermelést.

Ha a népesség és a termés azonos marad, akkor a társas tevékenység attól a fizikai energia-mennyiségtől függ, amit másra használnak, mint tápláléktermelésre. Mily óriási-
lag megszorították a politikai, vallásos és nevelési tevé-
kenységeket a gőz és az elektromosság.⁵⁾

2. A TÁRSAS FEJLŐDÉS A LEGKISEBB ELLENÁLLÁS IRÁNYÁT KÖVETI ÉS RITMIKUS.

Az erő megmaradásának következménye, hogy mikor az anyag helyét változtatja, akkor mozgásának a legkisebb ellenállás vagy legnagyobb vonzás irányában kell történnie. Az anyag és energia újraeloszlásaiban a társas népességen belül, valamint a környezet és a népesség között, ez a törvény tökéletesen mutatkozik.

A társas tevékenység a legkisebb ellenállás irányát követi. A népesség a meleg éghajlaton aránylag sűrű. A gyarmatosítás a partvonalakat s a folyók völgyeit követi. A terjeszkedő államok tisztelik az erős vetélytárs területét, de behatolnak a gyöngének tartományába.

⁵⁾ „Statistics” and Economics” 63. old. és „Statistics and Sociology” 137. old.

Ahol valami gazdasági alkalom nyílik, ott az emberek rajai gyülekeznek össze s ott maradnak, míg a fogyó jövedelem új forrásokhoz nem kergeti őket. Ha képzeletben lefestenők az emberiség eloszlását, azt állandó mozgásban látnók, de itt a mozgó ezreket gyéren, szétszórtan, amott sűrűn felhalmozódva találunk.⁶⁾

A népességnek városokba tömörülése csak ugyanezen törvénynek másik példája; mert a városok egészben véve a legtöbb alkalmat adnak a munkába állásra.” A vonzás bizonyos erői”, mondja Courtney, „állandóan működésben láthatók, elvonják az életet onnan, ahol fakadt, hogy tevékenységeit másutt végezze el. Amint az egyén erettkorúvá lesz, szülőhelyét elhagyja és munkába áll idegen helyre.⁷⁾ így az emberiség a jelen században nyugalmas szülőhelyéről és dajkáló otthonából, a vidékről, állandóan az ipar, kereskedelem s hivatali törekvések gomolygó középpontjai felé tódul.

A legkisebb ellenállás iránya határozza meg a foglalkozásokat, a cserék alakulását, a közlekedés vonalait, s a munka és a tőke mozgásait, a törvényhozási és a közigazgatási politikát s a vallásos, tudományos és nevelési mozgalmak irányát is. A társas tevékenységeket pedig eredeti medrükben akarja megtartani.⁸⁾

Az erő megmaradásának másik következménye, hogy a hatás és a visszahatás szükségképen egyenlő s ennek további következménye az, hogy a mozgás ritmikus.

A társas tevékenységek periodikusak. A termés és a táplálékszolgáltatás váltakozva bő és sovány. A piacok és

⁶⁾ Courtney „The Swarming Men” *Nineteenth Century* CXXXIII. szám. 1888 márc.

⁷⁾ Ugyanott.

⁸⁾ „First Principles” 80. §.

vásárok cseréi ritmikusak s a nemzetközi kereskedelem egyensúlya folyton változik. Az árak emelkednek és alászállanak.⁹⁾ Az ipari hanyatlás ipari emelkedéssel váltakozik. A beköltözés száma emelkedik és esik. Béke és háború, konzervativizmus és liberalizmus váltják föl egymást. A vallás, erkölcs, filozófia, tudomány, irodalom, művészet és divat mind a ritmus törvényének van alárendelve.

3. A TÁRSAS FEJLŐDÉS ÖSSZETETT.

Az anyagnak és mozgásnak a társadalom és környezete között végbemenő újraeloszlásában vagy a népesség tömegének növekedése nagyobb a mozgásénál, s ekkor a folyamat egészben véve társas integrálódás, vagy az anyag elszóródása nagyobb, mint az energiáé s ilyenkor a változás egészben véve társas felbomlás. Vagy a népesség használja ki a környezetet, vagy a környezet teszi lehetetlenné a népességet.

A szétszóródás hajlama akkor áll fenn, ha a létszám s az egyéni energia növésevel az ipar nem biztosít növekedő jövedelmet.

Ez a hajlam rendszeren nem elég hatalmas arra, hogy a tehetetlenséget legyőzze, míg a csoport nagy. A csoport tehát összetart és alá van vetve mindazon befolyásoknak, melyek további integrálódásra teszik hajlandóvá.

Ha bármely anyagtömegben meghosszabbodik az integrálódás folyamata, ez kikerülhetetlen fizikai változások sorozatának kezdete, melyek folyton szövevényesebbé vál-

⁹⁾ Ugyanott. 85. §.

nak. A tömeg szükségképen differenciálódáson megy át és differenciálódott részei különválnak.

Ha az anyag egységei az integrálódó tömegben különböző helyzetűek, akkor nem hathat rájuk egyenlően a felszabaduló mozgás. Hasonló erőknek különbözőképpen vagy különböző erőknek hasonlóképpen lévén kitéve, meg kell változtatnia az egységek jellegét és elrendezését. Az eredmény differenciálódás.¹⁰⁾

Ha az egységeknek különböző nemei és elrendeződései alakultak, akkor a hasonló egységek, melyek ugyanazon vagy hasonló erőknek vannak kitéve, hasonló módon szenvednek hatást. Hasonlóságuk határozottabbá lesz és egymáshoz húzódnak. Az eredmény elkülönülés (*segregation*).¹¹⁾

Ha a társas halmaz különböző részeit különböző erők hatásának teszik ki, akkor az eredmény társas differenciálódás.¹²⁾

A hatások sokszorozódása sok másodrendű differenciálódásban nyilvánul, mi növeli a különmemüséget.¹³⁾

Míg a társas halmaz egységei mind ugyanolyan föltételeknek vannak alávetve, addig hasonló módon változnak. Az eredmény egyrészt hasonló egységek elkülönülése, másodrendű integrálódás ama nagyobb integrálódáson belül, mi a társas fejlődés első szakasza, másrészt a differenciálódott részek növvő határozottsága, melyekké a halmaz feloszlott.¹⁴⁾

Az éghajlat és táplálék külső föltételei például a hasonló természeteket csoportosítják. A fajtabeli hasonlóság összehozza

¹⁰⁾ „First Principles”.

¹¹⁾ Ugyanott.

¹²⁾ Ugyanott 122. §.

¹³⁾ Ugyanott 161. §.

¹⁴⁾ Ugyanott 134. és 168- §.

az egyenlő szellemi és erkölcsi tulajdonságú embereket, így ez a nemzetiség alapja; a hasonló nemzeti típusok, mikor szétváltak, újra egyesülni hajlandók. A hasonló tulajdonságú embereket foglalkozásuk is összetartja. A politikusok, papok, hivatalnokok, írók, színészek, művészek, gépészek, munkások elkülönülnek. A politikai pártok, vallásos szekták, társas klikkek alakulásában különböző alcsoportok keletkeznek.

Ezt a törvényt megkapóan példázza a beköltözők eloszlása. A németek nyugatról, New-Yorkból és Pennsilvániából Illinoisba és Jovába áramlanak. Az összes német beköltözőitek négyötödrésze van az Egyesült-Államok északi középső kerületében. Az ir keleten marad, a New-York és Maine közötti parton. A svéd és a norvég Minnesotában, Wisconsinban és Illionisban keres otthont, ellenben az olasz bevándorlók nagy áramlata állandóan délfelé, az Argentínai Köztársaságba tódul minek láthatólag az a sorsa hogy ép oly különálló amerikai Olaszországgá válják, mint aminő Amerikai Britannia volt Új-Anglia.¹⁵⁾

Ezek a különböző etnikai csoportok soká elütök maradnak. A különböző etnikai csoportok eredeti szaporaságának összehasonlításából az Egyesült-Államokban 1880-iki hivatalos cenzus azt a szabályt vonta le, hogy ott, ahol valamely nemzetiség mindkét nemből képviselve van, kevés a nemzetiségek összeházasodása. Például New-York-Cityben németek németekkel, írek írekkel, olaszok olaszokkal házasodnak s ugyanez áll az összes nagyvárosokról. A szokások, hagyományok és hitek, sőt a beköltözők nyelve is erősebb hajlamot mutat az Új-Világban való fenmaradásra s arra, hogy társas és

¹⁵⁾ Mayo Smith „The influences of Immigration on the United States of America” 49. old.

politikai életünket módosítsák, mint lehetők hitték volna.¹⁶⁾

Világos, hogy míg az integrálódás foly, a tömeg belső energiája nem tűnt el egészen. Továbbá a mozgás szétszóródása s az anyag integrálódása semmiféle halmazban sem jár teljesen ellenfolyamat nélkül, időről-időre bizonyos anyag elvész és bizonyos energia elnyelődik. Ez a jelenség a szerves testek fejlődésének folyamatában tekintélyes szerepet játszik.

Ez a belső mozgás a fejlődés folyamatának további bonyolódásait hozza magával. Az anyag újra-rendeződésének következtében, mi ilyenkor történik, a belső mozgás maga a tömegen belül újra-eloszlásnak vetődik alá. Így itt a hatások további sokszorosodása megy végbe, van új differenciálódás és elkülönülés; és mind a differenciálódás, mind az elkülönülés határozottabbá válik.¹⁷⁾

A társas népességben, – jobban mint bármily anyag-tömegben, – állandóan foly a mozgásnak egyidejű elveszése és elnyelése. Tehát a társas népesség mozgékonyabb és idomíthatóbb, mint bármely más halmaz s az anyag és mozgás másodrendű eloszlásai a társadalomban gyakoribbak s bonyolultabbak, mint másutt. A társas fejlődés a legnagyobb mértékben összetett.

Az éghajlatnak tulajdonított elkülönülés a népesség rétegeit mind határozottabbakká teszi.¹⁸⁾ Hasonlóan beszélő s hasonló fajtabeli jellemvonásokkal bíró emberek határozott területre húzódnak össze. A hivatásból folyó elkülönülés határozott osztálykülönbséggé válik. A kormányzó, a papi,

¹⁸⁾ Ugyanott 81–85. old.

¹⁷⁾ „First Principles”.

¹⁸⁾ Lásd Orgeas „La pathologie des races humâmes” és Pearson „National Life and Character”.

az irodalmi, a kereskedő, a kézműves és munkásosztályok nem szövődnek össze a társadalmak érettebb korában sem, hanem mind élesebben elhatárolódnak. Minden társas újítás, mi az osztályok összevegyülésének reményére épít, biztos bukásnak néz elébe. A társadalom szerkezeti változásait a működésnek párhuzamos változásai kísérik. Az anyag újra-eloszlását a lekötött mozgás újra-eloszlásai kísérik. A társas működések, a társas szerkezettel növekednek összetartásban, különműködésben és határozottságban.

A gazdasági, politikai és vallásos tevékenységek kezdetén a társadalom nem összefüggő. Egyik ember munkája nincs kapcsolatban a másikkal. A vadászatban, harcban és istentiszteletben nem szervezik igyekezeteiket. Későbbi időkben az emberi tevékenység mindezen módjaiban részletes összehívódás alakul ki. Kezdetben mind ugyanígy dolgoznak, gondolkodnak és ájtatoskodnak, de azután a munka minden lehető módszere a kormányzás minden lehető terve, a hitnek és tiszteletmódoknak minden lehető árnyalata megjelenik. A szándék határozottságának eleinte kevés befolyása van a tevékenységre. Az erő kifejtés folytonossága s az eszközöknek a célhoz való pontos alkalmazása jellemzi az üzleti, a politikai és az egyházi törekvéseket.¹⁸⁾

4. A TÁRSAS FEJLŐDÉS MOZGÓ EGYENSÚLY.

Ez összetett fejlődés mozgó egyensúly. A differenciálódott részek egymás közt bizonyos egyensúlyt tartanak fenn. mi bizonyos statikus állandóságot ad nekik, bár az anyag

¹⁸⁾ „First Principles” 144. §.

egyidejű vesztese és nyerése és energiájának állandó újraeloszlása lényegében kinetikai föltétel, mely a nagyság, alak, összetétel és kölcsönös viszonyok folytonos változásának van alávetve.

A fejlődés magas foka tehát csak akkor lehetséges, ha a mozgás-vesztés s az anyag integrálódása lassan történik, ha minél lassúbb a változás, annál nagyobb a tartalmazott mozgás újraeloszlásának mértékszama s következőleg annál nagyobb a származó differenciálódások határozottsága.

Minden társas tevékenység egyensúly felé tart, de bizonyos határozatlan időszakra ez lehet mozgó egyensúly.²⁰⁾ Bármely társadalom csak akkor juthat a fejlődés magas fokára, ha az elvesztett mozgás csak kis mértékben mulja felül a nyert mozgást, úgy hogy a fejlődés folyamata lassan megy végbe. Gyors növekedés és hirtelen megvalósított reformok szükségképen egészségtelenek, tökéletlenek és kiábrándulásban végződnek.

Minden mozgás ritmikus, eszerint az oly halmaz, mely veszít is, nyer is energiát, néha többet veszít, mint nyer, máskor többet nyer, mint veszít. Egy ideig a társadalom fejlődő változásokat él át, máskor feloszló változások uralkodnak. A széteszolt elemek közt újabb fejlődés kezdődhetik, mit idővel újabb feloslás követhet.²¹⁾

²⁰⁾ Ugyanott 175. old.

²¹⁾ „First Principles” 178. o.

II. FEJEZET.

A társas folyamat, – pszihikailag.

I. A személyiség fejlődése.

1. JELENLÉTI ÉS TEVÉKENYSÉGI TÁRSULÁSOK.

Ha a népesség összetartását a fizikai fejlődés folyamata fentartja, akkor a nem tudatának megszületésével megkezdődik az igazi társulás, melyben a nemnek tudata a barátkozás szeretetétvé fejlődik.

Az emberek társulása lehet főleg jelenléti vagy főleg tevékenységi társulás. Ritka az oly jelenléti társulás, mi egyszersmind nem tevékenységi is és kevés tevékenységi társulás lehetséges jelenléti társulás nélkül. Azonban mind a jelenlét, mind a tevékenység lehet az aránylag fontosabbik tényező.

A jelenléti társulás alapja érzés. Sóvárgás a barátkozásért az elemi, szociológiai erők egyike. Bár az emberi társadalom főjelenségei a társult tevékenység körébe tartoznak, a pusztá jelenléti társulás mégis különös módon fontos szerepet játszott az emberi haladásban.

„A társulásnak kimondott célja”, mondja Leslie Stephen, „gyakran az, minek legkisebb az értéke számunkra. Valóban szeretjük (a társulást), mert bizonyos érzelmek táplálásának és a társainkkal való együttlét élvezeteinek eszközeivel lát el bennünket s az egészről igen helytelenül adnánk számot, ha egyszerűen úgy tekintenők, mint pusztán annak az örömeinek eszközét, mi ürügyül szolgált megalkulására.”¹⁾

Csak a lélektelen tárgyakhoz való ragaszkodásra kell gondolnunk, mi a hosszú együttlétből származik, hogy tudatossá tegyük az emberi jelenlét óriási hatalmát szellemi és erkölcsi életünkben. Nincs ismeretesebb tapasztalat, mint az a nyughatatlanság, mit társunknak megszokott helyéről való elmaradása okoz. Tehát nem hajlunk arra, hogy túlbecsüljük a jelenléti társulásoknak, mint társas életünk fenntartó tényezőjének fontosságát. A romantikus napok letűnével s a család eredeti céljának, a gyermeknemzésnek elhanyagolásával gyakran ez a család egységének köteléke. A kölcsönös ismeretség és barátság tágabb társas viszonyai-ban is lényeges tényező. A nemzetségi és törzsi életben is mindig erős, bár észrevétlen kötelék. A közös tevékenység lehet alacsony fokon, de a restség napjaiban és óráiban is megmarad a jelenléti társulás. A legrégebb idők óta ez volt a nyilvános istentisztelet legmélyebben titokzatos és rette-gést keltő eleme.

Azonban a tevékenységi társulás nemcsak hatalmasabb tényezője a társas fejlődésnek, hanem egyetlen, mi sok mindenről számot ad, ami különben a jelenléti társulások-ban magyarázatlanul maradna. Ez azért van, mert a jelen-

¹⁾ „Science of Ethics” 114. old.

léti társulás magával hozza a társult tevékenység halovány emlékeit s annak tudatát, hogy az együttlét bármely pillanatban újra tevékenységi társulássá, azaz aktív következményűvé válhatik.

Ha a társulás ösztöne megalakult, a népességet többé nem csupán fizikai föltételek tartják össze. A társas egységek úgy alkalmazódnak a társas viszonyokhoz, hogy főélvezetüket találják bennük s föntartani és tökéletesíteni kívánják őket.

A társas viszonyokkal összetartott emberek módosítják egymás természetét. Kifejlődik az értelem s a tudatos személyiség. Az emberi természet e fejlődése a társadalom műve.

2. A SZEMÉLYISÉG A TÁRSULÁS ÖSSZETETT TERMÉKE.

A társulás pszihikai eredményei egységet, *consensust* alkotnak. Szerves egészszé olvadnak. Ez az egység a személyiség, az én, mi felgyűjti az érzékek benyomásait, az érzések hullámvásait, a képeket, a megismeréseket, az akarat szokásait, a szellemi élet e változatos jelenségeit és tudatos egészszé szövöi őket; mint egyesítő hatalom mind hatásosabban érvényesül az akarat vagy gondolat minden egyes fázisának ellenőrzésében és módosításában. „Az én kapcsoló és viszonyító tevékenység s így valódi egység, mi egészszé egyesíti tudásunk különféle elemeit és tagjait. A képzettársulásban és figyelemben ő az elme tevékenysége, mi társít és figyel s csak így válhat szellemi életünk termékeiben jelentőssé. Az én következőleg az egység köteléke. Nincsen oly eleme pszihikai életünknek, nincs oly tárgya tudásunknak,

mi nem azért az ami, mert az én hatott rá s azzá tette, ami. ;

Prof. Dewey világosan felállítja a személyiség problémájának egyik oldalát, de nem ismeri vagy félreismeri a másikat. A személyiség egység, de nem oszthatatlan vagy szétbonthatatlan. Hatalmasabb, mint bármelyik tudatos állapot, s rendesen uralkodik felettük, de uralma hasonlít a gyűlés uralmához azok felett, akik alakítják. Való, hogy kezdik pszichológiai igazságnak elismerni azt, hogy a pszichológiának a szociológiából kell fogalmakat kölcsönözni, valamint a szociológiának a pszichológiából. A hipnotizmusról s az akarat beteg állapotairól szóló tanulmányok mutatják, hogy az öntudatos személyiség összetett. Több erőnek az eredője, melyek különböző kitartással és erővel bírnak. Amint tényezői változnak és alakulnak, intenzitásban csökkennek vagy fogynak, szövődnek és újraszövődnek, aszerint változik a személyiség színezete és jelleme. Ma ilyen, holnap talán egészen más. A változás határai azonban rendes egészségi állapotban szűkeek; e határok tágulnak a fiziológiai egyensúly megzavarásával.³⁾

„Az ego egysége” – Ribot bámulatraméltó összefoglalását idézzük,⁴⁾ – „pszichológiai értelemben tehát bizonyos tiszta tudatállapotok összetartása, mit kevésbé tiszták kísérnek s a fiziológiai állapotok sokasága, melyek anélkül, hogy a többiekhez hasonló tudatossággal járnának, mégis

²⁾ John Dewey „Psychology” 242. old.

³⁾ Nőknél a normális változás is nagyobb, mint a férfiban, ha csak nem akarjuk a rendszeren előforduló szellemi és erkölcsi változásokat betegeseknek venni. Lásd Icard „La femme pendant la période période menstruelle, étude morbide et de médecine légale”.

⁴⁾ „Maladies de la personnalité”.

épen annyira, sőt jobban működnek, mint az előbbiek. Az egység valóságban összerendezést jelent.”

Megkísérlem kimutatni, hogy az „egonak ez az egysége” nem kevésbé szociológiai, mint biológiai termék. A legtöbb pszichológus azok közül, kik elismerték a személyiség összetett természetét, következtetéseihez pszichológiai oldalról jutott. Így Ribot az idézett szakaszt is folytatja: „Az egész dologból az következik, hogy a tudatosság egysége alá van rendelve a szervezet egységének; az én egységének problémája végső formájában biológiai kérdés és a biológia dolga megmagyarázni, – ha tudja, – a szervezet fejlődését és részeinek összetartását; csakis azután következhetik a pszichológiai magyarázat.” Ez igaz, de ez még nem az egész igazság. A biológia nem magyarázhatja meg a szervezet alakulását anélkül, hogy társas tényeket tekintetbe ne venne, miután a természetes kiválasztás és fönmaradás lények együttélését, egymásrahatásukat és visszahatásaikat tételezi fel. Még kevésbé magyarázhatja meg a szellemi egység szervezeti alapját anélkül, hogy a szociológiai értelmezést ne hívná segítségül.

Láttuk már, hogy a szellemi élet különféle fokainak mindenike a társas fejlődés terméke. Tehát a társadalom okozza, hogy a fizikai szervezet amaz alkotói, amelyek a szellemi étellel kapcsolatosak, az egyéniség bélyegét viselik. Föltehetjük-e, hogy szervezeti összerendeződésüknek más volt az eredete, mint szociológiai? A személyiség alkotó elemeit szöhetne volna-e egygyé más, mint a társas környezet? Lehetett-e ez más mint a társas közeg, ami számtalan emberöltön át hatott és meghatározta, hogy mely tényezők maradjanak fenn a tudatban s melyek vesszenek; mely erők izmosodjanak meg, melyek gyengüljenek el, mely összetéte-

leknek legyen aránylag biztos egyensúlya, tökéletes összeolvadása, összehangzása, egysége, mit jól egyensúlyozott jellemnek ismerünk; és mely más összetételek legyenek a tökéletes szintézisre képtelenek, mert elemeik nem összeillők s alkossanak olyan jellemvonásokat, melyek lényegükben állhatatlanok?

Más magyarázat nem lehetséges, mint a szociológiai. Amennyiben a probléma öröklési, világos, hogy a társas föltételek határozzák meg először azt, hogy milyen elemek szövődjenek össze a szexuális egyesülés árán az új egyén születésekor, – azaz, hogy a változatoknak mily lehetőségei vannak – és másodsor azt, hogy milyen új típusok maradjanak fenn. Amennyiben a probléma a szervezetnek az egyéni élet rövid pályáján történő módosulásait illeti, bizonyos, hogy minden egyénre a társas föltételek határozzák meg, hogy személyiségének mily elemeire fognak hatni erősítő vagy gyöngítő befolyások; mily sugalmazások adnak – tudatosan vagy tudattalanul – irányt gondolkodásának, minőséget érzéseinek s így végül meghatározást akarátának. Talán ebben az utolsó gondolatban rejlik, – mint Guyau is vitatta, – a nevelés filozófiájának kulcsa.⁵⁾

3. PSZIHikai MEGHATÁROZOTTSÁG.

A személyiség a szellemi állapotoknak nem pusztán passzív *consensus*-a, egysége. Bár eredetében összetett és szétbontható, azonban míg fennáll, addig egység, még pedig tevékeny egység. Minden érzelmi és értelmi tényezőjére vissza-

⁵⁾ Education et Hérédité.

hat. A személyiség minden érzetben és észrevételben, a figyelem és okoskodás minden mozzanataiban az összes múlt és jelen érzések eredője, maga is tényező, mi minden gondolatot, érzést valami sajátosságossá és közölhetlenné tesz. Az öszszerendezett egésznek részeire gyakorolt hatása kiváltképpen megkülönbözteti az ember pszichológiáját; tudatos életét elválasztja az alatta álló állatok tudatos életétől.⁶⁾

A személyiség aktív és passzív fázisainak összetétele a belső vagy pszihikai meghatározottság jelensége. A személyiség *consensus*, de él. Állapotai meghatározottak, de főleg a szellemi folyamatok maguk s a jellem határozza meg őket, mi mindannak terméke, ami most van, vagy valaha volt az elmében.

A pszihikai meghatározottságot a pszichológiai könyvekben gyakran *self-determination*-nak hívják. Ez a kifejezés azonban csak szemfényvesztésre való s ezért minden tudományos pszichológusnak kerülni kellene. A pszihikai meghatározottságnak a külső világban vannak az előzményei, melyektől sohse válik függetlenné. Ez igaz, legyen a külső világ akár a tudást meghaladó valóság, akár csupán észrevételek rendje. A belső változások külső előzménye azonban inkább távol van, mint közvetlen ható. A külső világ minden új benyomása előbbi benyomások belső eredményeinek ezreitől szőtt közeget át éri az elmét. A belső folyamat tehát különbözik a külsőtől. Visszahat a külső folyamatra s így a világnak két ellentétes felfogását kapjuk, melyek a tudományban és a művészetben tükröződnek vissza. A tudomány a dolgokat minden tekintetben külső dolgok *consensus*-a által meghatározottnak tekinti. A művészet, erkölcs és a vallás

⁶⁾ Lásd Vignoli „Myth and Science” 22., 23. old.

ellenben a dolgokat és személyeket belső lökés folytán spontán hatóknak tekinti.

Mindkét felfogás helyes. A dolgok és személyek kívülről vannak meghatározva, de visszahatnak környezetükre. Gondolható tehát, hogy az egyéni elme oly tökéletesen alkalmazkodjék a lét külső föltételeihez, hogy mindég épen azokat a dolgokat kívánja tenni, melyekre a kozmikus rend kényszeríti. Az ilyen lehető összehangzásról még beszélnek a pszichológusok, mint *self-determination*-ről, mint a „szabadság és szükségszerűség kijelentéséről.” Ez azonban ismét szemfényvesztés. A szabadságot és szükségszerűséget nem lehet „összeegyeztetni”, ha a szándék meg is egyezhet a szükségszerűséggel.

A pszihikai meghatározottság tehát egyszerűen valakinek tudatos tevékenysége révén beálló meghatározottság. Ez az akarat szabad gyakorlása és nem a szabad akarat gyakorlása – amennyiben az akarás saját szellemi berendezésének kifejezője – az örökölt hajlamtól s jelen érzetektől kezdve föl az értelemig és tudatig. A külső, azaz fizikai szükségességtől megkülönböztetett belső, azaz pszihikai szükségesség eredménye.⁷⁾

Az így meghatározott pszihikai determináltság a fejlődés egy szakasza, mi sem jobban, sem kevésbé nem titokzatos, mint a szervezet és környezetének más kölcsönhatásai. A szellemi összefüggések egyszerűbb formáikban, érzetekké és ösztönökké szervezeten, képesítik tulajdonosukat arra, hogy előnyökhöz jussanak azokból a csekély számú és arány-

⁶⁾ James „Psychology”; Ribot „Maladies de la Volonté”; Hodgson „Free Will: an Analysis” *Mind* 1891. És különösen Royce bámulatraméltó fogalmazása „International Journal of Ethics” VI. köt. 1895.

lag egyszerű föltételekből, amelyeken múlik az élet pusztá fönmaradása. Bizonyos fokban sorsának urává teszik azzal, hogy képesítik mind a romboló hatások elkerülésére, mind arra, hogy érintkezésbe jusson azokkal a hatókkal, melyek szükségeit szolgálhatják. A külső világ ama bonyolultabb viszonyaihoz, melyek a szellemi alkatban még nem érvényesültek, nem illeszkedik; ha útjukba kerül, elpusztul; s az organizmuson belül nincs mód a kikerülésükre. Ezekhez való viszonyában az egyén a véletlen kezében van.

A szellemi életnek tehát megvan az a megkülönböztető jellemvonása, hogy amint terjeszkedik, saját sorsának és a székhelyéül szolgáló fizikai szervezetnek részben urává lesz. Magasabb és összetettebb formáikban, mely formák értelemmé, rokonérzéssé és igazságéretté szerveződtek, a szellemi összefüggések a külső feltételek nagy sorozatának felelnek meg, és legmagasabb összerendeződésükben a megismerhető világ minden törvényét és folyamatát ábrázolhatják, így az ember észreveszi mindazokat a befolyásokat, melyek létére kihatnak, megtanulja a bajból való menekülésnek és a haszonszerzésnek összes módjait. Hogy hirtosítja-e ezeket az előnyöket vagy nem s válik-e szabad lénynyé, ki maga uralkodik sorsán, az attól függ, hogy mennyire uralkodnak a magasabb szellemi folyamatok az akaraton. Ez a fok a személyiség mértéke. Tudományos értelemben csak az az ember tökéletes személyiség, akiben a *re-representative*⁸⁾ gondolatok és érzések uralkodnak, kinek alacsonyabb hajlamai a magasabbaknak szorosán alárendelődtek és csakis a magasabbak engedélyével vagy parancsára működhetnek.

⁸⁾ Spencer: „The Principles of Psychology” II. köt. 480. §.

4. HALMOZÓDÓ BOLDOGSÁG.

A személyiség fejlődése oly eredmény, mivel szemben nem vagyunk közönyösek. E fejlődést a fájdalom! vagy élvezet érzései kísérik. Nincs növekedés bizonyos felbomlás, régi viszonyok felszakadása nélkül, mik lehetővé teszik az új, tágasabb viszonyokat és ez fájdalmas. De az élet maga, a spontán tevékenység, az alkalmak kiterjedése, az erő növekedése – mindezek élvezetesekek s minél tökéletesebb a szervezet, annál tágabb és teljesebb az élet s annál nagyobb a gyönyörűség.⁹⁾ Továbbá ez az élvezet olyanfajta, mi nem' hoz magával visszahatásokat, mint a túlságos gyönyörök, ösztönöz és növeli az élvezetre való képességet. A személyiség tehát, mikor saját tevékenységének s növekedésének minden kielégítését tapasztalja és magába zárja, természet szerint mind jobban felhalmozódó boldogságban részesül.

E halmozódó boldogság természetének megértésére meg kell emlékeznünk arról, hogy az élvezetnek kettős gyökere van. Élvezetet találunk a spontán tevékenységben; és gyönyörkedtető érzéseink vannak akkor is, ha bizonyos módon és fokok között hatnak reánk.

Az etika és pszichológia legbonyolultabb problémáinak némelyike egyszerűbbé válnék, ha ez ismeretes igazság világításába állítanók. Az intuicionalisták azt mondják, hogy az élvezet keresése lényeges baj és az erkölcsi rossz forrása. Az élvezet, szerintük, a helyesnek nem bizonyítéka, mértéke vagy igazolása. Lehet, hogy az élvezet választása minden köteles-

⁹⁾ Spencer „The Principles of Psychology” I. köt., II. rész, 9. fejt. Ward: „Dynamic Sociology” II. köt. 151. és köv. old. és Karshall „Pain, Pleasure and Aesthetics” 269. és köv. old.

séget megsért; a kötelesség útján pedig szenvedéssel találkozhatunk. Az utilitáriánusok másrészt, elfogadva, hogy a kötelesség és élvezet nem mindég találkozik, azt bizonyítják, hogy rendszeren vagy végtére is találkozik. A szenvedés önmagában rossz; az élvezet önmagában jó. A szenvedés, mint a kötelesség járuléka, csak azzal a föltevessel igazolható, hogy a kötelesség útja nagyobb és teljesebb örömhöz vezet. A minek természetes kimenetele fájdalom, az nem lehet kötelesség! Maga az állítás ellentmondás.

Ha pontosabban megnézzük a dolgot, azonnal azt találjuk, hogy az intuicionalisták rendszeren arra az élvezetre gondolnak, mi a cselekvést közvetlenül kíséri s azokra a fájdalokra, melyek később jönnek, távolabbi következményekben hatva vissza a személyre, ki a cselekvésben pillanatnyi kielégítést talált. Az utilitáriánus azzal szemben a távolabbi gyönyörre s jelen fájdalomra gondol. Az élvezet az ő rendszerükben az, mi a ránk hatásból származik, a fájdalom pedig az erő kifejtés fájdalmai. Az ifjú például éjszakáit kártyázva tölti. A pillanatnyi élvezet eleven, a kudarc következő szomorúsága túláradó. Az intuicionalista őt élvezethajhásznak nevezi s kijelenti, hogy az élvezethajhászás bűn. Az utilitáriánus azt mondja, hogy ő egyáltalán nem igazi élvezethajhász és bolondnak nevezi, mert nem tudja, mi az igazi élvezet. Mégis mindkettőnek igaza van.

Amit mi „élvezethajhászás”-nak nevezünk a mindennapi élet nyelvén, az nemi „hajhászás”, hanem a magunk odaadása azon élvezetek bódító hatásának, melyek erőink spontán tevékenységeit kísérik. Majdnem teljes vagy teljes elszakadás a következmények minden gondolatától, melyek idővel tetteink kimeneteleivé lehetnek. A vágyódás és szenvedélyek élvezetei ilyenek, valamint a versengésé is.

Másrészt amit „hasznosságának hívunk, az rendszeren valami külső személyre vagy dologra oly cselekedet folytán irányul, mit nem a közvetlen gyönyörködtetés, hanem: egyedül a távolabbi következmény vagy visszahatás kedvéért vittünk végbe. A vagyon és hírnév gyönyörűségei tipikus hasznosságok.

Ezek a megkülönböztetések alapvetők. Ismétlem, minden utilitáriánus erő kifejtés azon élvezetekből és fájdalomakból fakad, amelyek tevékenységeink visszahatásaihoz s nem pedig közvetlenül magukhoz a tevékenységekhez fűződnek. A hasznosságért való erő kifejtéseknél valami jobb fakad a spontán tevékenységek közvetlen élvezetéből.

Mert azok az élvezetek, melyeket az erkölcsi tudat kárhóztat, nem csupán ezen osztályba tartoznak, mint az intuitionalista tudja. Egyszerűen elhatározták, hogy azt, amit helyeselnek, más néven élvezetnek fogják hívni. A tevékenység élvezetei bensőbbek, gazdagabbak és mélyebbek, mint a ránkhatás passzív élvezetei. Az érzékek élvezetei a tevékenységek élvezetei közt legutolsók. A helyes megértés minden észszerű öröme, minden személyes szeretet, barátság, odaadás, az önfeláldozás minden öröme kielégítés, mi közvetlenül és elválaszthatatlanul kapcsolódik magához, a tudatos tevékenységhez, eltekintve a visszahatás minden előrelátott élvezetes vagy fájdalmas voltától. Tisztelet, szeretet, odaadás s a teremtő tevékenységek minden formájukban oly tevékenységek, melyeket jónak ismernek el és melyeket jónak kellene elismernünk önmagunkban akkor is, ha a lét hirtelen megszűnnék és többé nemi keletkeznék visszahatás.

Azt kell-e hát következtetnünk, hogy az életben az öröm e közvetlen tapasztalása elégséges vezető? Néhány egyénre lehet, de a fajtára nem. Ha az intuíció ma-

gára marad, fanatizmusává válik; a tevékenységből mérgezés lesz és visszahatása öl. Az ítélet igazi tisztasága ritkán tartódik fönn másképp, mint a hasznosság nyugodt kiszámításának gyakorlatában. Csak az a tökéletes élet, amelyben a cselekvés jó önmagában és visszahatása is szerencsés, mert életföntartó. Az utilitáris etikának az a feladata, hogy meghatározza a viselkedés és visszahatásainak kapcsolatát, hogy a kötelesség ezzel jelölt irányát világossá tegye. A szociológia dolga kimutatni, hogy az igazi boldogság szükségképpen halmozódó s hogy a személyiség és társas közegének szerves fejlődésében biztosítva van a boldogság növekedése.

II. Akaratos társulás.

1. AZ AKARATOS TÁRSULÁS FORMÁI.

Egyesítsük a pszihikai meghatározottság és a halmozódó boldogság tényét. Az eredmény egy tágabb szintézis, mely a tudatos politika és a társas fejlődés egyik tényezője. Tudván, hogy a személyiség oly föltételektől függ, melyeket csak a társulás állapít meg és tudva, hogy megvan a hatalmunk arra, hogy környezetünkre visszahassunk, növelni igyekszünk kielégítéseinket azzal, hogy társas viszonyainkat tökéletesítjük, így a társas működés, a személyiség fejlődése visszahat a társas összetartásra és szerkezetre. Az esetleges társulásokhoz olyan társulás járul, mi eredetében s magatartásában akaratos.

Az akaratos társulást nem kell azonosítnunk a szándékos társulással vagy ellentétbe állítnunk az autogén társa-

dalommal. A szándékos társulás természetesen akaratos, de így nagy mértékben autogén is. Az akaratos társulást az esetleges társulással kell szembeállítanunk. Ha azonban az esetleges társulás gyakran ismétlődik, akkor akaratos társulás fejlődik belőle és csak akkor válik igazi szerves társadalommá. A szexuális egyesülés, mit az autogén társadalom feltételez, az akaratos társulás alapformája. A legelső vad csoportokban is fordulhat elő alkalmilag rövid akaratos társulás, melyben több egyén bizonyos pillanatnyi célra egyesül. És végül a magas fejlettségű társadalmakban mindenekfölött az akaratos társulás tartja össze a nagy gépezetet. A társas viszonyok közt született emberek nem egykönnyen szakítanak a társadalommal. A hagyományos hit kötelékei, melyek oly erősen tartották a kezdetleges embert a munka és a szertartás bizonyos szűk körén belül, az elmélkedő gondolkodásban állandóan lazulnak. Az elmélkedő gondolat fejlődése azonban a társas növekedés kikerülhetlen eredményeinek egyike és ha az elmélkedés bizonyos mértékben minden ember szokásává lett, akkor a társas élet minden viszonyát meggondolják. Ha tehát érettségükben az emberek lázongás nélkül élnek a társas testnek tagállományában, melyben születtek s melyben nevelődtek, ez azért van így, mert így akarják.

Az akaratos társulás nem mindég önkényes az összes társult egyének részéről. Egy személynek erős akarata kényszerít gyakorolhat a sokaság gyengébb akarátára. A kényszer a társas fejlődésben alig játszik kisebb fontosságú szerepet, mint az önkényes társulás. Azonban nem szükséges megemlékezni erről a megkülönböztetésről az akaratos társulás további elemzésében. A társulás fázisait, miket most leirtunk, mind az erőszakos, mind az önkényes formák mutatják.

A tevékenységi társulások alapja az akarás. Sok ember

akarhatja megtenni egyidejűleg ugyanazt a dolgot s együttműködni a cselekvésben. A tevékenységi társulásoknak megszámolhatatlan formája van. Házi és nyilvános, ipari és katonai, tanácskozó és üdülő, ájtatossági és ünnepi, emberbaráti és bűnügyi, tudományos és művészi, nevelési és reakciós – ezek csupán rövid és tágra körülíró szavak, melyek az együttműködő tevékenységek végtelen változatosságát foglalhatják magukban. A szociológiaiaknak nevezett jelenségek nagy része, legyenek azok törzsiak vagy nemzetiek, gazdaságiak vagy politikaiak, vallásosak, nevelők vagy pusztán gyönyörködtetők, ez egyetlen leíró kifejezésbe foglalhatók – tevékenységi társulások.

2. AZ AKARATOS TÁRSULÁS ÖSSZERENDEZŐDÉSE.

A társas tevékenység legegyszerűbb összerendezései automatikusak; mindenik egyén a másokra való tudatos vonatkozás nélkül cselekszik. Az ilyen összerendezések nem többek, mint hasonló cselekedetek egyidejű elvégzései. Külső feltételek visznek rá és ezek legegyszerűbbje fizikai. A falusi földművesek mikor tavasszal együtt szántanak és együtt aratnak ősszel, egyszerűen követik a vetés és aratás évszakát. A társas fejlődés összetettebb feltételeket teremt. A vásári kocsik, melyek kora reggel a külvárosi utcákon végighaladnak, alkalmazkodnak az ébredő város életének napi ritmusához.

Az egyidejű cselekvés értelmezése persze megtalálható abban a pszichológiai tényben, hogy a szellemi változások és viszonyok külső viszonyoknak felelnek meg. Ha a társult emberek ugyanazon körülményeknek vannak kitéve, akkor hasonló benyomásokat kapnak, s amennyiben közös körülmé-

nyeik hasonlóan hatnak rájuk, hasonló szándékokat fognak táplálni, melyek közös cselekvéseket eredményeznek.

A társult cselekvések magasabb típusában minden egyén a többinek hasonló cselekedeteire tudatos vonatkozással cselekszik. Ez a társas öntudat révén történő összerendezésnek kezdete.

A tudatosan társított cselekvés összerendezése, valamint a nem rendezett cselekvése is pszichológiai törvényekből szükségkép foly. Mikor az utánzásról volt szó, megmagyaráztuk, hogy a nemgondolkodó emberek mért követnek impulzív bármely példát.¹⁹⁾ Az utánzás, mint kimutattuk, nemcsak szokásokat, formákat és típusokat teremt, hanem ezenkívül a nagy társas mozgalmak és egyesült cselekvések heves kitöréseit is okozza. A szellemi lökés így közlődik egyénről-egyénre, haladásában nyomatékokot nyer, míg ezeket nem ragad magával keresztes hadjáratokra, zarándoklatokra, mikre nehéz volna észszerű okot találni.

Az utánzás azonban tudatos összerendezés annak leg-határozatlanabb és átmentibb formájában.

Még határozottabb összerendezés ered abból az egyéni kiválóságból, mi az értelem terveiben s az akarat keresztülvitelében nyilatkozik. A szülő és fiú viszonyának következtében minden egyénben megvan az ösztön a parancsolásra is s az engedelmségre is. Tehát olyan egyének között, kik a személyes hatalomban nem egyenlők, az összerendeződés a vezérség formáját ölti. Ebből nemkevésbé következhetik a rab-szolgaság és szolgaság lehetősége, mint az önkényes szövetekezésé. Egyiket az irányító értelemnek az önkényes hatalommal való egyesülése teremti; a másikat ugyancsak az irányító

¹⁹⁾ Lásd fentebb 127. old. és Bagehot: „Physics and Politics”.

értelemnek erős, de nem önkényes jellemmel való egyesülése teremti.

Az. az elterjedt vélemény, hogy az emberek között az uralkodói hatalmat az uralkodó nyers ereje tartja fenn, egészben véve hibás.

Az uralkodó hatalom forrása, mi lehetővé teszi növekedését az alárendeltek rovására, mindég azok önkényes tiszteletadása és adózása. A függésükről tudatos emberek természetes ösztöne az, hogy adjanak annak, akinek már van; annak engedelmeskedjenek, azt tiszteljük. Lehetetlen olyan vad törzsre akadnunk, mely ne vinne önként ajándékokat főnökének, önként ne segítene házának építésében és önként át ne engedne tulajdonából bármit, ami a nagy ember kényelmét növelheti. A polgári államokban a politikai és ipari demokrácia végromlása a tömegnek az ügyes és merész kevesekbe vetett megokolatlan hite, kiktől hajlandó tanácsot és vezetést elfogadni. Továbbá, mint Adam Smith mondja: „Az emberiség e hajlamain, mely érzéseivel a gazdag és hatalmas mellé áll, alapulnak a társadalom rang- és rendbeli megkülönböztetései. Hódolatunk a felsőbbek iránt gyakrabban ered helyzetük előnyeinek csodálatából, mint abból, hogy valami jótéményt várunk tőlük. Hogy a királyok a nép szolgái, kik arra valók, hogy engedelmeskedjenek, de alattvalóik nekik ellentálljanak, letegyék vagy megbüntessék őket, aszerint, mint a közvélemény követeli, ezt így tanítja az ész és filozófia, de a természet másra tanít.”¹¹⁾

A vezérség két formát vesz föl. Az egyik a keresztülvivő képesség, ez közvetlen hatalom emberek fölött, minnek a harci fő vagy a munkaadó a példája. A másik oly dolgok ma-

¹¹⁾ „The Theory of Moral Sentiments”. 88., 89. old.

gasabb belátása, melyek a közönséges elme számára titokzatosak, s mely felsőbbiséget ad a hit és érzések fölött; látjuk a kuruzslóban, a papban, a prófétában, a tudósban, a filozófusban s a tanítóban. A vezérség e két elemének egyesülése mutatkozik az államférfiak legmagasabb típusaiban.

A tudatos összerendezés harmadik és tökéletes fokát a legmagasabb szellemi folyamatok okozzák nemzetesen az értelmi és az együttérző gondolkodás. Az eredő együttműködés egyetértő cselekvés. Bár az élet fizikai oldaláról a belső viszonyoknak a külső viszonyokhoz való illeszkedése, tudatos oldaláról nézve sokkal több, mint illeszkedés. Erről az oldalról abban áll, hogy minden egyes elme felfogja az összes többi elmék gondolatainak és érzéseinek egy részét. Ebben a jelenségben rejlik az oly tökéletes társas összerendeződés lehetősége, mi nem áldozza föl az egyéni szabadságot. A gondolatok és érzések megegyezése válik a szándék egységének alapjává. A társult egyének csoportja közösséggé alakult.

3. A TÁRSULÁS BELSŐSÉGÉNEK ÉS HATÁROZOTTSÁGÁNAK FOKAI.

Az összerendezés szoros viszonyban áll a társulásnak más fázisaival, melyek mint a bensőség és határozottság fokai irhatók le. A bensőség lehet akár fizikai, akár szellemi, akár mind a kettő. Amennyiben a fizikai tömörülés az ipar és vagyoneeloszlás föltételeiből ered, melyek fölött kevés az egyének személyes hatalma, ez nem esik az akaratos társulás tanulmányozásának keretébe; de amennyiben határozott választás következménye, annyiban akaratos társulás jelensége s komoly jelentősége van bizonyos társas bajokkal való viszonya-

ban. A Fourier óta ajánlott kommunista rendszerek legtöbbje a napi élet társulásaiban oly fizikai bensőséget foglalt magában, hogy ízléstelenek voltak s ez föltétlenül megakadályozza az ily berendezések általános elfogadását, melyek pedig gazdasági előnyöket ajánlanak az egyéni háztartással szemben. Ezeket a berendezéseket azonban a különböző nemzetiségek különböző érzelmekkel nézik. A francia gyakran szereti őket; az angol és az amerikai csak szükségből enged nekik és csak lassan szokik hozzájuk. A farmer-népesség legkorábbi eloszlása Amerikában mutatja, hogy ugyanígy vonakodtak attól, hogy nagyon is együtt éljenek társaikkal. Az első gyarmatok falvak voltak, de mikor ezekből a kiköltözés megkezdődött, akkor a maguknak élő falusi udvarházak s nem az óvilág sűrű falvai szaporodtak el s jellemezték egy időre mezei népességünket.

Az idősebb közösségekben azonban, hol a tömörülést gazdasági föltételek okozták, ott a társakkal való benső egyesülés megszerzett szeretete a fizikai és erkölcsi erő csökkenésével patológiakussá lehetett. Például nagyon nehéz a városi bérházi népességet az egészséges falusi környezetbe terelni, még azzal is, hogy határozott foglalkozást és jó bért ígérnek nekik.

Ha a gazdasági okok a bér munkások fizikai tömörülését a gyár városokban és a városi bérházakban egyszer megteremtették, akkor a jómódúak érzelmeibe egy másodrendű szociológiai tényező lép be s erősíti ellenszenvüket a napi élet szoros társulásaival szemben. Ez osztálykülönbséget alapít meg. Megtörténik tehát, hogy éppen mikor a föld legértékesebbé válik s a sokaságnak szükségletei több helyért, levegőért és világosságért legparancsolóbbak, akkor tulajdonít a gazdag legnagyobb fontosságot annak, hogy a városokban és a

vidéken külön otthona legyen, s hogy földet föld mellé helyezzen vidéki birtokainak nagyobbítására.

A szellemi bensőség a fizikai közelségtől függetlenül nagy mértékben növekedhetik. A gondolat és érzés tényleges kicserélésében áll. Fennállhat térben messze elválasztott személyek között is, tehát a tevékenységi társuláson múlik, ellenben a fizikai bensőség a jelenléti társulásnak fázisa. A szellemi bensőség nagy mértékben változik a fajtával és a nemzetiséggel. A Csendes-óceán déli partján lakó tahitiek és szamoák társasabbak, mint a náluknál értelmesebb fidsiek. Az eszkimó jobban szereti a társas érintkezést, mint a vörös; a néger jobban, mint a busman, a hottentotta és a kaffer; az ir és a német jobban, mint az angol. Ugyanabban a társadalomban a bensőség a szándékos társulásokkal, az osztályjellemekkel s a városi vagy vidéki tartózkodáshelyvel változik.

4. A TÁRSULÁS KITERJEDÉSE ÉS TARTAMA. SZÉTOSZLÁS.

Tökéletlen fogalmunk lenne a társas jelenségekről, ha csak a társulás tényeit vizsgálnók. Minden társulásban megvannak a szétbomlás lappangó erői, mik bármely pillanatban tevékenyekké válhatnak, lerombolhatják a csoportokat összetartó kapcsokat és szétszórhatják a társas tevékenység elemeit, hogy új viszonyok között újra egyesüljenek.

A gyülekezetek és testületek szétválása, a seregek szétszóródása, az egykor nyughatatlan népességtől nyüzsgő városok kipusztulása, eretnokségek, szakadások, forradalmak nem voltak kevésbé tekintélyesek, sem kevésbé végzetszerűek, mint azok a lassan fejlődött társulások, melyeket tönkretettek. Ezek a felbomlások, melyek a társulásnak határai, pszichológiaiilag hasonlók azokhoz a folyamatokhoz,

melyekben az egyén elveti az észrevételnek bizonyos érzelmeit, az okoskodásnak bizonyos észrevétel-elemeit. Az érzés vagy az értelmi megegyezés közössége tönkremegy, ha a társas csoportokat elkülönítik. Így látjuk, hogy a társulás kiterjedése mit lappangó vagy tényleges szétbomlás határol, a legnagyobb jelentőségű szociológiai tény. A nagykiterjedésű társulás vagy azt jelenti, hogy a gondolat és érzés kötelei nagyszámúak és erősek, vagy azt, hogy a társulás szorosán egy meghatározott tárgyra van korlátozva. Ha 50,000.000-tól 100,000.000-ig menő lakosság erősen egyesített politikai társadalomban tart össze, akkor a számtalan szellemi kötelék csodálatosan összeszövődik. Mégis egy bizonyos munkában, például egy kerület fölsegítésében, mit elpusztított az éhség, a különböző nemzetiségű, hitű, érdekű egyének ezrei működhetnek közre, kiket semmi más kötelék nem tart össze, mint a közös tudás és a pillanatnyi rokon-ézés,

A társulás kiterjedése a társas szervezettel is változik. A kiterjedés meghatározza a szerkezetet, de a szerkezet idővel viszont meghatározza a társulás kiterjedését. Egyrészt a kis csoport nem aprózható tovább, s így nem mutathatja a társas viszonyok nagy változatosságát. Másrészt a nagy társulás nem tarthat össze, hacsak nem fejleszt ki szerkezetet. Az egyszerű szerkezet, mit a majdnem egynemű horda alárendeltségében látunk kényszerurával vagy főnökével szemben, egyelőre elégséges lehet, de az uralkodó erejének és szigorúságának növekednie kell s a közigazgatás gépezetének összetettebbé kell válnia, amint az alattvalók szaporodnak. Az önkényes társulások kiterjeszkedése a szövevényesség egyenes következménye lehet, ha a közösség hasonló szándékú kis társulások szövetkezéséből származik. A mai

ipari társulatok főleg e folyamattal fejlődtek. De az önkényes társulásnak, akár összetett, akár nem, mihelyt bővül, differenciálódnia kell. Egyenlőtlenségnek kell származni s a sokaságot a keveseknek kell szervezni.

A társas indítók ereje, mit a kiterjedéssel mértünk, épp úgy mérhető a társulás állandóságával. Az ismeretség, mi egy vasúti utazásra szorítkozik s a barátság, mi egy életen át erősödik, számtalan tudatos társulásnak típusai. Az a házasság, mely csak néhány hónapig tart s az a másik, amiről a költő azt mondja, hogy „nem érintik az évek árnyékai”; a politikai együttműködés, mi egyetlen harcban bevégeződik és az angol állam, mi egy ezredév multán erősebb, mint volt a Plantegenet vagy Stuartok korában – ezek csak esetleges példái azoknak az ellentéteknek, melyekkel a tudós folytonosan találkozik, ha a társas összefüggés fokait akarja vizsgálni. Sohsem találja őket kétszer ugyanazoknak. A társulás mindenkor vagy erősödik, vagy gyöngül. Ha erősödik, ez azért van, mert a nemnek tudata mélyebbé és tágabbá vált, mert a tudás érik és a gondolat egyetemesebbé válik, mert az emberek szándékai komolyabbak, eseményeik nemesebbek. Egyetlen nemzet sem nőtt nagyra a századok során, mely engedett törekvéseiből vagy elbátortalanította a kutatás szellemét.

III. A társadalom és egyén kölcsönös függése.

1. AZ INTÉZMÉNYEK VISSZAHATÁSA A SZEMÉLYISÉGRE.

A javult társas szervezet visszahat a társas működésre. A fokozódott összefüggés s az összerendezett cselekvés segít a létért folyó küzdelemben; a hatások szövevénye

és rendje hozzájárul a személyes fejlődéshez. Az akaratos társulás leghatározottabb formái pozitív intézmények vagy a társult tevékenység formái, melyeket a felsőbbség alakított s ruházott föl tekintélyvel. A vélemények eltérnek arra nézve, hogy a tekintély intézményeinek mily értéke van az egyéni személyiség szempontjából. Az egyik felfogást jól képviseli Dániel Greenleaf Thompson,¹²⁾ ki azt hiszi, hogy az intézmények elkorcsosítják a személyiséget. Ezek tekintélyét ő csökkentené s a lehető legtágabb alkalmat adná az egyén megnyilatkozására.

Igaz, hogy az egyén fejlődése a tevékenység tág alkalmain múlik. Az intézményi élet, mi úgy van berendezve, hogy a tekintély megtöri a szabadságot, végzetes az értelmi élet egész fejlődésére. De másrészt a szabadság maga s a személyiség egész fejlődése bizonyos hiteket és engedményeket tételez föl. Az az egész belső meghatározó hatalom, mi a személyiségre jellemző, bizonyos, arra a világra vonatkozó hiteket tételez föl, melyben az ember találja magát s e hiteknek megfelelő bizonyos tisztelet-nyilvánításokat. Azonban ez sem elég. Ha az emberi személyiség legmagasabb tulajdonságai vannak megjelenőben, vagy kivált ha a szabadságnak, melytől a személyes fejlődés függ, kell megszületnie, akkor kell az emberi életben valami állandóságnak, valami folytonosságnak lenni, azokon az elemi biztosságokon kívül, miket a legegyszerűbb társulás nyújt; ki kell alakulni a nyersség rendszeres megszorításainak s a társas viszonyok némi rendszeres kormányzásának. A hiteknek és tisztelet-nyilvánításoknak a szokásban és törvényben formát kell öltetniök, melyeket keresztül kell vinni s ki kell erőszakolni. Kormányzás

¹²⁾ „The Problem of Evil”.

nélkül, vagy az történik, hogy azokat az egyéneket, kikben magasabb gondolatok és érzések némi csirái vannak, erőszak igázza le, vagy az, hogy energiáik az értelmi és erkölcsi haladástól eltávolodnak s önvédelemre fordítódnak.¹⁴⁾ Nem képzelhetjük, hogy egy Newton gondolkodása, egy Shakespeare vagy Beethoven teremtő lángesze, vagy Lincoln hűsége kialakulhatott volna oly közösségben, hol az élet oly bizonytalan, érdekei oly lazák, hogy tönkreteszik az elmélkedés alkalmait és az erőért s a jószándékért semmi jutalmat sem ígérnek.

Minden tapasztalás kimutatta, hogy csupán az intézményes életben van meg az állandóság és folytonosság szükséges összetétele, mely biztosítja a szabadságot. Az emberi történelemben nem volt más politikai szabadság, mint alkotmányos szabadság. Nem volt egyéni szabadság másképp, mint kormány és törvények uralma alatt.¹⁵⁾ Sőt nem könnyű belátni azt sem, hogyan lehetett volna fentartani a hagyomány legértékesebb részeinek, a közös törvénynek, művészetnek, tudománynak, folytonosságát a nagyobb társadalmiakban, több nemzedéken át. Történetileg valóban csak miután a funkcionális társulás intézményessé vált, született meg a tapasztalás folytonossága és változatossága arra, hogy pozitív tudományt, szépművészetet és etikát teremtsen. Csak miután a liberális intézmények megalakultak arra a célra, hogy összehasonlítsák a különböző társadalmak tapasztalatait, hiteit, tudását és gyakorlatát, akkor fejlődhet a vallás a törzsi istentiszteletekből a személyiség transzcen-

¹⁴⁾ Fiske „The Destiny of Maii”.

¹⁵⁾ Burgess „Political Science and Comparative Constitutional Law” és Lieber „Civil Liberty and Self Government”.

dens viszonyainak mély tudatává; akkor nőhet ki az etika a morálból s a szépművészet a szórakozás művészeiből.

Az intézmények így egyesítik az egyik társadalom elméjének a másikéval adott eredményeit. Az intézmények nélkül a társadalmak ugyan módosítanak egymást, de érintkezésüknek nem volnának maradandó termékei. Az intézmények azok a szervek, amelyek azt, mi legjobb az emberi fajta múltjában, megtartják, az egyénnek pedig a tevékenység mindig táguló mezejét szolgáltatják.

A társas életnek és a társas elmének akár intézmények árán, akár nem, de tagolt formában kell megtestesülnie. Az érett embert elméjének és akaratának nem elhatározott gyakorlatok formálja egyéniséggé, mit hatásukért tűzött ki magának, hanem a mindennapi élet küzdelmei azon kötelességek teljesítésében, mik a szervezett közösségekben elfoglalt helyzetével járnak.

Egy szóval az a közeg, melyben a személyiség legmagasabb kifejlődése lehetséges, oly társadalom, melynek specializált berendezése van s mely az összetételnek több fokát tünteti föl. Az egyénnek határozott szerepet kell vállalnia a munkamegosztásban, a nemzet közéletében, a helyi közösségekben és a családban.

Hogy ez a napi kötelesség az egyént a termelő ipar érdekeivel azonosítja-e, vagy irányító működéseket ad-e kezébe, vagy a tudás terjesztésére avagy az élet szellemibbé tételére készíti-e, mindezekről csak akkor lehet szó, ha a társas szervezetben nincs rendtelenség. A munka megosztásának meg lehet a maga rossz oldala, de tévednek azok a gazdasági írók, akik csak a gazdasági nyereséget látják s tagadják, hogy erkölcsileg és szellemileg is jótékonyan hat az egyénekre. A munkamegosztás határozott célt ad az életnek.

Határozott fegyelmet biztosít s lehetővé teszi azt az aprólékos, átható teljességet, mit minden kutató ismer, mint az észszerű szellemi élet lényeges föltételét. Ugyanakkor megkönnyíti az ember munkáját és több szabad órát enged számára, mint amennyivel különben rendelkeznek.

Továbbá a munkamegosztás gazdasági oldala nem erkölcsstelen és nem értelmetlen dolog, aminek nagyon is gyakran feltűntették. A világban való emelkedésért folyó küzdelem az az eszköz melynek árán a legerősebb és a legjobb emberi vonások termelődtek. Ezen küzdelemben a botlás, ha egyszer megkezdődött, akkor úgyszólván az egész életre kiható. Minden korok nagy moralistái és filozófusai elismerték, hogy a szegénység épp úgy tönkreteszi az értelmi és erkölcsi szabadságot, mint a fényűzés.¹⁵⁾ Az egyszerűség, mit ajánlottak s a fényűzés, amit kárhoztattak, viszonylagos. Amint a társadalom szövevényesebbé és világpolgáriasabbá válik, az értelmi érdekek, az esztétikai gyönyörök s az emberbaráti alkalmak sora bővül és a vagyon nagyobb mennyiségére van szükség a tökéletes személyes kifejlődés érdekében. Ezenkívül a vagyon szaporodó formáival az észszerű választások és összetételek szükségessége mind parancsolóbbá és nehezebbé válik s így folytonos értelmi és erkölcsi fegyelmet tartanak fenn.¹⁸⁾

Továbbá sem az emberiség élete a maga nagy teljességében, sem az emberek szervezetlen tömegeinek élete nem fejlesztik az egyént elsősorban. Igazi fejlesztője a határozott csoportokban való élet és részvétel a közös érdekekben. A

¹⁷⁾ Plato „Respublica”.

¹⁸⁾ Patten, „Economic Causes of Moral Progress” *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. III. köt. 1892.

nemzet törekvései és ideáljai, melyek a hazafias lelkesedést fölébresztik; a város vagy közösség érdekei, melyekben a polgárság büszkesége érezhető, ezek mindig szükségesek voltak a jellem tökéletesítésére s ezek nélkül nem volna sem irodalom, sem művészet. Ami a családi életet illeti, bár ennek formája időnkint megváltozhat, de a házi életnek határozottságát és folytonosságát, tehát az asszony és férfi, szülő és gyermekek viszonyai nélkülözhetetlennek kell tartanunk az emberi életnek teljességében való kifejlődéséhez. Ezek ama viszonyok, melyek teremtik az előrelátást, enyhítik az egyéni szélsőségeket és ébrentartják az önfeláldozás hajlamait, és melyek egyik nemzedék szerzeményeit átviszik a következőkre.

Így amennyiben az akaratos társulásról egy *raison d'être* segítségével kell számot adnunk, teljes magyarázatot nyer az egyéni élet etikai és szellemi fázisaira való visszahatásában. Az akaratos társulás egyszersmind funkcionális abban, hogy a legmagasabb személyi fejlődésre szükséges föltételeket tartja fenn.

2. A KÖZÖSSÉG ÉS VERSENGÉS FŐNMAR ADÁSA.

Ha mind az összetartás, mind a szétszóródás hajlama állandó, akkor a társas rendszer egyidejűleg mutatja az összefonódásnak és versengésnek, a kommunizmusnak s az individualizmusnak jelenségeit. A tünemények egyik rendje sem zárhatja ki a másikat soha, azonban minden adott időben lehet az egyik vagy másik emelkedőben s így kialakul az összetartás és versengés, a kommunizmus és individualizmus váltakozó emelkedésének ritmusa.

Tehát a fejlődésben sem az egyén nem előzi meg a társadalmat, sem a társadalom nem előzi meg az egyént. A közösség nem előzi meg a versengést, sem a versengés a közösséget. A versengés és közösség, a társadalom és az egyén kezdetől fogva mellérendeltek. A társadalom és egyén mindég hatott és visszahatott egymásra, a közösség és versengés mindig határolták egymást.

A társas egységek szellemi és erkölcsi természetük révén módosítják egymást. Itt a pszihikai jelenség – a másodrendű fizikai jelenségekkel szemben – elsőrendű. Minden egyéni tudat a társas állapothoz illeszkedik. Mindenik kívánni kezdi a társalkodást és megérti mások tudatának egy részét. Lassankint bizonyos mértékben minden egyén hasonlóan gondolkodik, érez és akar s minden tudat a társas rendszer mikrokozmoszává alakul összes tevékenységeiben.

Ezen módosulások fizikai oldalát az agy és idegalkat s az izomzat szokásaiban és magatartásában rejltő szerveződés alkotja. E fizikai szerveződés a nyelvvvel, irodalommal és művészettel, mint a másik lényeges tényezővel összeműködve tartja fenn a társas rendszert és adja át nemzedékről-nemzedékre. így az, hogy a társas egységek egymást, a társadalmat az egységei s az egységeket a társadalom hatásai módosítják, mindég szerves jelenség, ezek a pszichológiai összeolvadás és a biológiai fejlődés folyamatai. A társas fejlődés tehát a külső és belső viszonyok egymáshoz illeszkedésének folyamata.

II. FEJEZET.

A társas törvény és ok.

I. A társas jelenségek törvényei.

1. A SZOCIOLÓGIAI TÖRVÉNYEK KÉT OSZTÁLYA.

Melyek a társas folyamat törvényei s mi a társas okság végső természete?

Ha a társadalom lényegében pszihikai jelenség, mit fizikai folyamatok határoznak meg, akkor a szigorúan szociológiai törvények először a pszihikai folyamat törvényei és másodsor arra vonatkozó törvények, hogy a fizikai folyamat miként határolja a pszihikait. Az akarás a társas folyamatra impulzus és utánzás révén hat az észszerű választással pedig tudatosan befolyásolja azt. Az akaratos folyamat törvényei tehát az utánzás és társas választás törvényei. A fizikai folyamattal történő határolás törvényei a kiválasztás és főnmara-dás törvényei.

2. AZ UTÁNZÁS TÖRVÉNYEI.

Az utánzásnak van két nagy törvénye, melyeket Tarde formulázott. Összeütközések nélkül az utánzás geometriai ha-

ladványban terjedne.¹⁾ Ha egyetlen egyén új példát utánoz, ezzel már azonnal két példa alakul. Ha mindeniket ismét egy utánozza, akkor már négy példa származott s ha ezek mindenikét ismét utánozza egy, akkor már nyolc példa vár követésre. Az utánzás geometriai haladványa magyarázza azt az óriási gyorsaságot, melylyel új szók, új divatok, pánikok és forradalmak terjednek. Az utánzás második törvényét a társulás formáinak magyarázatánál emiítettük.²⁾ Az utánzások közegükben megtörnek.³⁾ A szók, szokások, törvények és intézmények módosulnak, mikor fajtáról-fajtára, korról-korra szállanak át.

3. A TÁRSAS VÁLASZTÁS TÖRVÉNYE.

Az észszerű választás törvényei a társas értékek csoportosításának s a társas magatartás formáinak változatlan viszonyai. A társas értékek csoportosítása az előzmény, a társas magatartás formája a következmény. Adjuk meg a társas értékek bizonyos összetételét, ezt a társas magatartás határozott formája fogja kísérni, ha észszerű választás határozza meg.

Hogy a társas értékek csoportosításait megértsük, vissza kell mennünk arra a folyamatra, melylyel az egyéni elmékben bárminemű szubjektív érték keletkezik s különösen figyelembe kell vennünk bizonyos lépéseket, melyeket nem méltattak eléggé a gazdasági értékek tanulmányozásában, de amelyek az etikai és társas értékek elméletében fontosak.

Az elme minden választásban állapotai közül kettőt

¹⁾ „Les lois de l'imitation” 18. old.

²⁾ Lásd fentebb 128. old.

³⁾ Tarde id. mű 24. old.

vagy többet gondol át, azaz két vagy több tapasztalást, cselekvést, módszert, szabályt, tervet, föltételt vagy tárgyat s ezekre vonatkozólag különböző fokú vágyat vagy különböző fokú helyeslést talál magában. A vágy érzés, a helyeslés ítélet, elismerése annak, hogy a meggondolás alatt álló tapasztalat, tárgy vagy cselekvés oly elemet vagy tulajdonságot foglal magában, mát az elme fontosnak tart, vagy amely bizonyos értékmérőnek vagy bizonyítéknak megfelel. A választás akkor válik teljessé, mikor az összeütőköző tárgyak vagy folyamatok egyikét minden másnak kizárásával kiemeljük vagy elfogadjuk.

Ha a választásban tett tapasztalatainkat összevetjük, észreveszszük, hogy nem mindég helyesljük, amire vágyunk és nem mindég választjuk azt a dolgot vagy eljárást, amit helyeslünk. Az igazi választást a helyeslés határozza meg, legalább is csak akkor történik meg, ha a helyeslés meggondolttá vált, de ez esetben megtörtént, ha még az ítéletet az ellentétes vágyak végül felül is múlják. Az észszerű választás törvényei csak oly jelenségekre vonatkoznak, melyeknek egyik tényezője helyeslés. Az akarás, melyben a vágy az egyetlen indító, csupán impulzív vagy utánzó természetű.

A választásra vonatkozó tapasztalatainkat általánosítva, jóknak nevezzük azokat az állapotokat és cselekedeteket, melyeket helyeslünk és azokat az állapotokat, tapasztalatokat, dolgokat és cselekedeteket, amelyeket nem helyeslünk, rossznak nevezzük. Ezzel csak másképpen mondtuk ki azt, hogy a jó az elme különböző állapotaiból, a cselekvések és dolgok ama, tulajdonságaiból vont abstrakció, mely tulajdonságokat helyeslünk, mikor róluk Ítéletet mondunk.

Annyi elmebeli állapotnak, annyi tárgynak, s annyi cselekedetnek hiányzanak bizonyos fontos elemei vagy fi-

nomságai vagy értékmérőinknek megfelelő vonásai s maguk az értékmérők oly gyakran emelkednek azon fölfedezések folytán, hogy a kívánatos dolgok magasabb fokait érhetjük el, mint eddig gondoltuk – hogy a jóról alkotott fogalmunk ideállá alakul, mit csak igyekeztünk megvalósítani. Az ideál változik s a különböző állapotok és tulajdonságok, melyeket helyeseltünk, több vagy kevesebb becsülésben részesülnek, mikor a jellem és az értelem fejlődik. Az ideális jónak megvalósítása az eszközöknek céljukhoz való alkalmazását foglalja magában. Az emberek értelmükhöz képest helyesen vagy helytelenül ítélik meg az eszközök hatékonyságát s aszerint, amint ítéleteik az eszközöket fontosnak vagy hatékornak mondják, nagyobb vagy kisebb mértékben becsülik azokat. A gazdasági érték elemzésében kimutattuk, hogy a szubjektív érték gazdasági értelemben a becsülésnek bizonyos foka.⁴⁾ Hasonló okoskodás igazolná azt sz állítást is, hogy a szubjektív érték mind etikai, mind szociológiai értelemben a becsülésnek bizonyos foka. Minthogy minden szubjektív érték előfordul e három kategória valamelyikében, meghatározásainkat abban az általánosításban foglalhatjuk össze, hogy szubjektív érték a becsülésnek minden foka, mi lelkiállapotra, helyeselt vagy annak gondolt tulajdonságra, vagy az ideális jó lényeges elemének gondolt tulajdonságra, vagy bármi tényre, cselekvésre avagy viszonyra, mint az ideális jó elérésére szolgáló eszközre, vonatkozik. Gazdasági érték akkor, ha a helyeselt lelkiállapot oly kielégítés, mit a szükségleteknek anyagi eszközökkel vagy fizikai hatóval történő kielégítése okoz, vagy akkor, h a az értékelt tárgy szükségletek kielégítésére szolgáló fizikai eszköz. Etikai érték akkor, ha a helyeselt

⁴⁾ Lásd fentebb 50., 51. old.

lelkiállapot belső összehangzás, vagy akkor, ha az eszköz valami tett vagy magatartás. Társas érték akkor, ha az értékelt tárgy társas valami, típus, jellemvonás vagy föltétel, vagy akkor, ha az eszköz társas elem, oly viszony, tevékenység vagy birtoklás, mi társas jóhoz vezet.

Az etika tudománya kritikailag vizsgálja azokat az elemeket, melyek a jó fogalmában foglaltatnak s azokat a kritériumokat, melyeket a tapasztalatokra, tárgyakra, cselekvésekre és viszonyokra alkalmazunk, hogy az ideális jó helyes fogalmához jussunk. A szociológiának ezeket történetileg és induktíve, fejlődésük oldaláról kell vizsgálnia, mely vizsgálat a társas választás-folyamat tanulmányozásához tartozik.

Az ideális jó elemei és kritériumai két igen ellentétes osztályból valók. Némelyek szubjektívek; ezek lelki állapotok, vagy a jellem és magatartás tulajdonságai, melyeket bensőleg kiválóknak tekintenek. Mások objektívek; ezek a külső világhoz történő alkalmazkodás viszonyai. Az élvezet például az ideális jónak szubjektív eleme; a fenmaradás pedig objektív kritérium. Az etikai rendszerek sokszor azért dőltek meg, mert elmulasztották elválasztani a szubjektív elemeket és kritériumokat az objektívektől. A szociológiának nem szabad ezt a tévedést megismételnie.

Minden szubjektív érték eredeti eleme vagy jónak elismert lelkiállapot vagy a jónak szubjektív kritériuma. Ha például az élvezetet jónak mondjuk, akkor a rávonatkozó becslés fokának eredeti alapja vagy a lelkiállapot élvezetes volta, vagy a kérdéses dolognak, illetve cselekedetnek élvezetadó hatása. Azután objektív bizonyíték is alkalmazható s az értékről szóló ítélet módosulhat, mint mikor egy bizonyos élvezetet nyújtó viselkedést a főnmaradásra károsnak találnak. Az objektív bizonyítékokra való hivatkozás azonban az értelem ma-

gasabb fokát kívánja, mint a szubjektív bizonyítékok alkalmazása. Például kevesebben tudják, hogy a viselkedésnek bizonyos neme milyen hatást gyakorol az egészségre és főmáradásra, mint a hányan tudják azt, hogy mily befolyással lehet a napi örömök összegére. Következően a társas értékek fejlődésében és a társas választás meghatározásában a szubjektív okok hatásosabbak, mint az objektív kritériumok. Ha tehát a társas választás törvényeit akarjuk felfedezni, először is azt kell kutatnunk, hogy a társas értékekben a jónak mily szubjektív elemei szerepelnek.

A társas elméről szóló fejezetben kimutattuk, hogy a legfelsőbb társas érték tárgya minden közösségben saját népességének neme vagy típusa; hogy például az amerikai legtöbbször becsüli az amerikai típust, az angol az angolt, a francia a franciát s a német a német típust. Azt is kimutattuk, hogy a típus különböző jellemvonásait bizonyos mértékben külön értékelik; vagy pontosabban, tudományosan szólva, a típus értékét nagyrészt jellemvonásai egyikének, vagy néhányának tulajdonítják.

Az oly közösségben, melynek már elmélkedő értelme van, a típus legértékesebbnek tartott jellemvonásai mindig a népességnek ama tulajdonságai, melyeket a jónak szubjektív elemei és kritériumai gyanánt fogadtak el; a jónak uralkodó kritériumai minden közösségben a népesség saját tipikus tulajdonságaiból származtak s a közösségnek lehetetlen azt gondolnia, hogy saját vonásai és saját viselkedése nem valósítja meg bizonyos mértékben az ő ideális jóról táplált fogalmát.

Mikor az ember különbséget kezd tenni ítéletei és vágyai között, akkor a jónak helyesléssel először találkozó szubjektív eleme és kritériuma, az erő, a hatalom. Ezt főleg annak

a ténynek kell tulajdonítanunk, hogy az élet maga tevékenység és az összeütközésnek egy módja. Legmélyebbek a tevékenység ösztönei. Másodsorban ezt a jutalomra törekvés magas fokának kell tulajdonítanunk, mi a szervezeti és társas fejlődés korai fokozatán mutatkozik. Hogy az egyén a létért folyó küzdelemben sikert arasson, erősnek és elevennek kell lennie. Az élet veszélyekkel van tele s a harc folytonos. Ezek a föltételek minden szellemi folyamatra visszahatnak. Ami erőt, hatalmat árul el, az megrettentí a képzeletet és csodálatot kelt. Amit csak hatalom árán lehet elérni, az után esengenek s a hatalomszerzést bámulják és tapsolják. Lassan a szellemi és erkölcsi hatalom is, mint a fizikai, csodálattal találkozik; az erő és önuralom ugyanoly helyeslést nyer, mint a bátorság. Az erény fogalma ezekből a tulajdonságokból ered. Az erény férfias hatalom a Cselekvés, hódítás, merészség és önuralom miriád formáiban. Az erény tehát a szónak eredeti értelmében a jónak első elismeréssel találkozó szubjektív eleme, s a viselkedésnek és jellemnek első szubjektív kritériuma. Az etikai filozófia fejlődésében a gondolat e fázisa a stoicizmusban nyer kifejezést.

Most azonban fölfedezik, hogy az erénynek nem mindig élvezet a visszahatása. Az erővel teli viselkedés élvezetes lehet pillanatnyilag, de kimeríthet. A bátorság lehet el hirtelenkedett, az önuralom túlságos és ostoba. Ezeknek a megfontolásoknak addig, míg az élet harca kemény és veszedelmes, nincsen eredménye. Azonban a lét föltételei fokozatosan javulnak. A törzsek és államok megszilárdulását a béke és biztonság hosszú korai követik s a javuló gazdasági termelés kedvezőbbé teszi a jövedelem és a munka viszonyát.⁵⁾ Az

⁵⁾ Prof. Patten beszámolója a fejlődésnek e fokáról, mint a fájdalomgazdaság és élvezetgazdaság átmenetéről, tele van ere-

emberek kétségbevonják, hogy az erény-e hát az egyedüli jó, az egyedüli kritérium, amit alkalmazni kell? Nem kellene-e meggondolni a viselkedés visszahatásait is? Észszerű dolog-e föltenni, hogy az erő kifejtés természetes eredménye fájdalom? Nem volna-e észszerű azt feltenni, hogy a rendes eredmény élvezet? Az erényes embernek nem kellene-e viselkedésének visszahatásait is tanulmányozni anélkül, hogy erényességéből ezzel veszítene s lehetőleg inkább olyan eljárásokat választania, melyek boldogságot ígérnek, mint olyanokat, melyek nyomort? A válasz igenlő. Elismerik, hogy a jónak második szubjektív eleme a boldogság s az erény után a hasznosság válik a viselkedés kritériumává. Az etikai filozófia fejlődésében a gondolatnak ez a fázisa az epikuri gondolkodásban nyer kifejezést.

Nemsokára azonban észreveszik, hogy ha a boldogságot az ideális jónak, a hasznosságot a viselkedés kritériumának elemévé teszik, akkor az emberek túlságba viszik a pil-

deti és gondolatébresztő eszmékkal, melyektől komolyan remélem, hogy átmenetül fognak szolgálni az újabb lapos etikai viták teréről az etikai jelenségek komoly tudományos tanulmányozásához. Sajnálom, hogy mégis meg kell mondanom, miszerint nem látom Prof. Patten kifejezéseiben a pontos leírást. Az a fokozat, melyet ő fájdalomgazdaságnak ír le, éppen az, melyben a fajta legnagyobb mértékben élvezi a tevékenység és hatalom gyönyörűségét; az élvezet, amitől elesik, csak a visszahatás, a hasznosság élvezete (lásd fentebb 385.). Abban a fokozatban, melyet élvezetgazdaságnak nevez, a spontán tevékenység élvezetét so!k megszorítás éri, az izgalmas katonai élet prózai iparrá csendesedik, melyben azonban a hasznosság élvezetei megnövekedtek. A két fokozat egyike tehát az erő kifejtések gazdasága, a másik a jutalmak gazdasága. Gyanítom, hogy Prof. Patten hibás szóválasztása okolja meg részben azt a téves állítását, hogy a társas viszonyok legyőzött teremtmények közt alakultak, kiket az erős ellenség szegény környezetbe szorított.

lanat élvezeteit. A jövő élvezetet feláldozzák a pillanat al-sóbbrendű gyönyöreikért és kicsapongásokat követnek el, csorbítják az erényt és rombolják a jellemet. Belátják, hogy ha az élvezetet a jó elemének tekintik, az egész élet örömét kell tekintetbe venniük s az egyes erők gyakorlásából származó egyes örömeiket az élvezetek összegének kell alárendelniük. Az élvezetek összegének idővel minden erő természetes gyakorlásával össze kell férnie. Az erényt, valamint az élvezetet is fontolóra kell venni. A jellemet, mint egészet épp úgy kell becsülni, mint az élvezetek egészét. Továbbá, ha az ember társas, és élvezeteinek nagy része társaitól függ, akkor minden egyén élvezetének olyannak kell lenni, hogy összeférjen sok egyén élvezetével s mint ideál, valamennyinek élvezetével. Röviden, meg kell fontolni az élvezet egészét a jellem egészét, s az erő egészét. Az integritás ⁶⁾ tehát az ideális jónak harmadik elismerendő eleme s a jellem harmadik kritériuma. Az etikai filozófia történetében a gondolat e fázisa a puritanizmusban jelenik meg.

Azonban még az integritás is szűkké válhatik. Az erények és hasznosságok szervezete a viselkedésben és jellem-ben véglegesnek tekinthető. De a végesség ellen mind az ér-zés, mind az értelem fellázad. Ezek az élet terjeszkedését akarják. Az elmét nem fogja kielégíteni az igazság keresése, míg meg nem értette a világot. A lélek szüntelen terjeszteni fogja rokonérzéseit, míg a rokonérés minden embert ma-gába nem zár a barátság és jóakarat nevében. Természetünk tevékeny erői addig lázonganak, míg valami csatornán le nem vezetődnek, míg valami cselekvést meg nem próbálhat-nak. Tehát a magunk megvalósítása a jónak negyedik és

⁶⁾ A szó etimológiai értelmében.

utolsó elismerendő eleme, s az életben való viselkedés végső kritériuma. Az etikai filozófia történetében a gondolat e fázisát a humanisztikus idealizmus fejezi ki.

Látjuk tehát, hogy az ideális jó összetett dolog. Nem csupán erény, nem csupán élvezet, nem csupán integritás, nem csupán magunk megvalósítása, hanem mindezek együttese. Az ideális jó az az észszerű boldogság, mi erényből, élvezetből, integritásból s az élet folytonos terjeszkedéséből van összetéve.

Ezekben az elvekben látjuk a társas választás első törvényét.

A közösség folytonosan igyekszik típusát az ideális jó uralkodó fogalmának megfelelően tökéletesíteni. A jónak e fogalma időről-időre változik a társadalom fejlődésével vagy felbomlásával és a népesség összetételének változásaival. Minden közösségben, mi eddig a világon volt, a tökéletlenül fejlett elmék voltak többségben; a magas fejlettségű elmék mindig apró kisebbséget alkotnak. Az elmék többségén tehát korábbi és alacsonyabb ideálok uralkodnak. Mindazonáltal a társas fejlődés folyamán a magas fejlettségű elmék, melyek magasabb ideálokat fogadnak be, szaporodnak. Következésképp a társas választás első törvényét a következőképp fejezhetjük ki:

Minden társas választásban a legbefolyásosabb ideál a személyes erőé, vagy erényé a szó eredeti értelmében; a második a hedonista vagy utilitarian ideál befolyása, a harmadik az integritás; a legkevésbé befolyásos a magunk megvalósításának ideálja; azonban a szellemi és erkölcsi fejlődés folyamán a magasabb ideáloknak mind befolyásosabbakká kell válniuk.

Ennek a törvénynek induktív igazolására szolgálnak

a gyakorlati politika és törvényhozás legismertebb tényei. A nép bálványa mindig az erős ember, és csodálatosan kevés különbséget tesz a bámuló sokaság szemében, hogy ereje a versenybirkózó hősiessége-e vagy az újító erkölcsi bátorsága. A tömeg mindig fel fogja áldozni a hasznosságot s az integritást az előmutatván y oknak való tombolájában. A politikus, akinek gazdasági botlásait s a tisztesség iránti közönyösségét mindnyájan ismerik, kezében tarthatja a nép szavazatát, lia erős személyiség; vagy a helyes, bölcs és először népszerűtlen politika szószólója, rendesen keresztülvihető politikáját, ha kiváló merészségű és makacs elhatározási! ember.

A népszerű hős-imádás kivívásán kívül a gyakorlati politikus és törvényhozó mindig és leginkább tiszteletben tartja a népszerű élvezeteket és gazdasági viszonyokat. Tudja, hogy népszerűsége és vakmerő társakra kell szert tennie, mielőtt a siker reményével bocsátkozhatnék bármely politikába, legyen az még oly bölcs és helyes is a legmagasabb ideális értékmérő szerint, ha valami népi élvezetbe ütközik, vagy a tulajdont vagy üzleti dolgokat érint.

4. A TÁRSAS VÁLASZTÁSOK ÖSSZETÉTELINEK TÖRVÉNYE.

A társas választás első törvénye az elérendő célok többrebecsülésének törvénye. A többi törvények az eszközök összetételének és megválasztásának törvényei.

Ha gyakorlati célokra szubjektív értekezéseket végzünk, nem becsülhetjük meg a jónak összes elemeit és eszközeit egyenkint önmagukban; ezt csak elméletben, az elemzés kedvéért tehetjük meg. A való életben azt kell kérdeznünk.

hogy a jónak egyes elemei hogyan fognak összeszővődni a többiekkel, az egész ideális jónak megalkotására. Élvezeteink választásában például bizonyos engedményeket kell úgy módosítanunk, hogy jól tevődjenek össze másokkal vagy ha ezt nem tesszük, akkor némely élvezeteket teljesen fel kell áldoznunk. Szabály szerint több mérsékelt öröm, melyek alkalmasak az összetételre, mindenik növelvén a többit, nagyobb kielégítés-összeget fog adni, mint kevés oly élvezet, melyek mindenike nagyon mély és erős. Szükséges tehát, hogy minden szubjektív értéket egyéni szempontból és más értékekkel való lehetséges vonatkozásaiban vegyünk tekintetbe. Viszont a szubjektív értékelésekben a közvetlen jó nem szükségképpen az egyetlen megfontolt elem. További javítások is tehetők a fontolóra vett választásból esetleg származható jókon és bajokon a választó személyiségének visszahatásai fejlettsége és tevékenységei révén.

Mihelyt az egyén megszerezte az ily javításokra szükséges értelmi erőt, megkísérli szubjektív értékeit összefüggő egészzé alakítani; de az egésznek összeállítása és teljesen összehangzóvá tételének sikere nagyban függ az illetőnek saját tapasztalataitól. Ha tapasztalatai nem sokfélék s mindenik gyakran ismétlődött, akkor tudatában kialakul a szubjektív értékek összessége, mely a maga körében teljesen összefüggővé válik, de alkatában nagyon egyszerű marad. Kevésszámú örömei például aránylag élénkek s mindeniket sokkal jobban túlságba viszi, mint ha változatosabbak volnának.

Tegyük fel most, hogy a jónak valami új eleme vagy módja lép be életébe, például valami olyan élvezet, amely élénkebb, mint bármi, amit eddig átélhetett, vagy hogy hirtelen a jónak több formája nyílik meg előtte, melyek azon-

ban többé-kevésbé összeférhetetlenek azokkal, melyekhez eddig hozzászólt. Szubjektív értékeinek csoportja egyszerre szövevényesebbé, de egyszersmind kevésbé jól szervezetté válik, mint volt. Sok idő foly le, míg a helyreállítás megtörténik. Az egyensúlyozódás sok áldozatot és önmegtagadást követel. Eközben meglehet, hogy kegyetlenül és radikálisan fog választani. Élvezeteit gyakrabban fogja egymással helyettesíteni, mint összetenni. Rombolni fogja, amit megtartani szeretne. Egészen nekiesik az új életmódnak, intenzíven élvez, mint régen tette, a kevés számú élvezetek idejében ahelyett, hogy megtanulná, hogy nagyobb kielégítést nyerne nagyobb számú, de kevésbé élénk s összehangzóan egyesített tapasztalásban.⁷⁾

Alkalmazzuk most ezeket az elveket egy egész népezségre. Szokásos a jónak elemeiről, módjairól és eszközeiről együttvéve mint érdekekről beszélni. Az országnak népességi térképét el kell készíteni, mely megmutatja a népesség eloszlását az érdekek szerint. Látni fogjuk, hogy az egyik vidéken azok uralkodnak, kik már nemzedékek óta az emiített módon élnek – a szűk tapasztalású és kevés érdekű emberek. Más vidékeken nagy számban fogjuk látni azokat, kik hirtelen oly lehetőségekkel állanak szemben, minőkről azelőtt nem is álmodtak. Másutt azokat fogjuk találni, kik már oly régen élvezik a változatos tapasztalatoakat s művelik a sokféle érdekeket, hogy szubjektív értékeik

⁷⁾ Az utilitarian szempont legteljesebb meggondolása céljából ajánlom az olvasónak Prof. Patten munkáit. Különösen „The Consumption of Wealth”, „The Theory of Dynamic Economics” és The Economic Causes of Moral Progress”. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. III. köt. 2. szám. 1892. szept.

oly egészeket alkotnak, melyek bár igen szövevényesek, de mégis egyszersmind összehangzók. Lehet-e megjövedlni, hogy e különböző vidékek népessége hogyan fog határozni iparában, törvényalkotásában, nevelési és vallásos vállalkozásaiban s intézményei szervezésében? Kétségtelenül lehet jövedlni s az összetételek és eszközök társas választásának törvénye így formulázható:

Az a népesség, melynek kevés, de összehangzóan elrendezett érdekei vannak, választásaiban konzervatív lesz. Az a népesség, melynek összehangzóan nem rendezett sokféle érdekei vannak, választásaiban radikális lesz. Csakis az a népesség, melynek sokféle és összehangzóan rendezett érdekei vannak, lesz választásaiban állandóan progresszív.

Ennek a törvénynek bőséges igazolásait találjuk a politikában, törvényhozásban, vallásban és szokásban. Az Egyesült-Államok északi államaiban az ipar és társas élet változatosabb s a régi és új érdekek szövevénye összehangzóbb, mint a déli államokban. Ezen különbségeknek megfelelően az Észak haladása egyenletesebb, mint a Délé. A Dél általában konzervatívabb társas hagyományaiban, szokásaiban, vallásos hiteiben s törvényhozásában, mint az Észak. Ha azonban kénytelen letérni a régi utakról, vagy új érdekeknek kell helyt adnia, akkor oly radikálisan jár el, mint az Észak soha. Dél-Karolinában a tillmanizmus eléggé igazolja véleményemet. Északnak keleti és nyugati államaihoz hasonlóan a haladás általában egységesebb nyugaton, mint keleten. A Kelet a régi és új érdekek tökéletlen szövevényével, a törvényhozás radikális kísérleteinek és heves visszahatásoknak hazája.

Talán e törvény legjobb példája a politikai többségek eloszlása Franciaországban. A konzervativizmus erősségei

Bretagnebail s a Pireneusoktól északra fekvő tartományokban vannak. A radikalizmus középpontjai belül vannak, ahol a bányászat és a gyárripar a régi pásztori és földművelő életnek éles ellentétéképpen indult fejlődésnek, s a népeségbe új elemeket és összeütközéseket hozott. A mérsékelt republikánizmus főleg a rajnai s a délkeleti megyékben található, hol a társas és értelmi életet századokon át tette változatossá a nemzetiségek keveredése és gondolataik ki cserélése.

5. A FENMAKADÁS TÖRVÉNYÉT.

Ha ezek a társas választás törvényei, mi határozza meg a választások fennmaradását? A jelen társas elrendezkedések maradványok. A különböző elrendezések ezrei tűntek el, mert hasznuk az embernek mulandó volt és kevés. A törzsnek vagy népnek, mély megalkotta őket, nem használtak eléggé arra, hogy vagy a nép, vagy az intézmény megmeneküljön az elpusztulástól. Azok a társas elrendezések, melyek az erős közösségben fordulnak elő, olyanok, aminők a közösségeket erőssé teszik. Közvetve vagy közvetlenül, de segítnek a jobb társas ember formálásában, mely élesebb elméjű és alkalmazsabb az együttműködésre. De a törvény és intézmények alkotásában lehetséges összes társas választások között melyek hozzák meg ezeket az eredményeket? Mely választásokat, mint pusztá választásokat fog a természetes kiválasztás benn tartani?

A szociológia felete nagyon határozott. A törvény félre ismerhetetlen. Azok a szubjektív értékek fognak fennmaradni, mik oly szubjektív értékek egészének alkotó részei, melyek új

értékek befogadása árán mindinkább szövevényesekké s egyszersmind, teljesebben összhangokká és egybetartozókká, váltak.

Ez a törvény nem pszihikai folyamatot fejez ki, mint a társas választások törvénye. Objektív, fizikai föltételeket formuláz, melyekhez a társas választásnak végül alkalmazkodnia kell. Ha egyszer a föltételeket tisztán megláttuk, akkor a törvény is teljesen érthetővé válik.

A társadalomnak épp úgy, mint az egyénnek, a fizikai és szerves környezethez kell alkalmazkodnia. Élvezetei, törvényei, intézményei mind az alkalmazkodásnak elemei s azzal, mint egészszel, össze kell fűzniök. A környezet azonban a viszonyoknak nem állandó és változatlan csoportja. Szüntelen fejlődésnek van alávetve, do a változások gyakran oly lassúak, hogy pillanatnyilag észrevehetetlenek. A differenciálódással a környezet is m/ind változatosabbá lesz. A társadalom növelheti, de nem akadályozhatja meg a változatoságot.⁸⁾ A föltételeket, melyekhez az életnek alkalmazkodnia kell, nem teheti egyszerűbbé. Ellenkezőleg az életnek kell mind szövevényesebbé válnia azzal, hogy mind szövevé-

⁸⁾ A környezet e szüntelen differenciálódásának egyik fázisát megkapóan mutatja Leslie Stephen: „Ethics and the Struggle for Existence” *Contemporary Review* LXIY. köt. 2. szám. 1893. aug., mikor Huxley híres állítását vitatja, mit Romanes-előadásaiban mondott ki, mely szerint az etikai haladás a kozmikus folyamattal való sikeres harcban áll. A természetes kiválasztás nemcsak a fizikai és életenergiának egyensúlyozását jelenti, hanem a fajok és változatok mozgó egyensúlyát is azok egymáshoz való viszonyában. A legalkalmasabbnak fennmaradása sohse foglalta magában a gyengébb fajok kioltását. Ha így lett volna, akkor az erősebb faj maga is, mely sokféleképen függ a gyengétől kiveszett volna. A fajok tehát szaporodtak és differenciálódtak és az egyes fajok szerves környezete mind különfélebbé vált.

nyesebb feltételekhez alkalmazkodik s ha ezt nem teszi, meg kell szünnie. Ez tehát az értelme annak, hogy az Ízlések mind változatosabbakká lesznek. Ez az oka annak, hogy az élvezeteknek sokféléknek kell lenni s egymáshoz járulniuk, mindenik emelvén, enyhítvén s színeztvén a többit, míg mind zenei hangokhoz hasonlóan össze nem illenek. Ez az oka annak, hogy legfőbb és megszokott örömeinknek nem kell olyan intenzíveknek lenniök, hogy kizárják azokat a gyengébb, ritkább és finomabb örömöket, melyek a kielégítés teljességének szükséges alkotórészei. Az a fajta vagy közösség, melynek változatos az ízlése, több és jobb táplálékot és változatosabb tapasztalatokat fog szerezni, mint az, amelynek az ízlése szűkkörű. Az a közösség vagy osztály, mely több összehangzó örömben gyönyörködik, egészben véve több jó lehetőséget talál az életben, mint az, amelynek kevés intenzív élvezetre van szüksége. Végül csak azok a szokások és intézmények fognak fenmaradni, melyek a természet változatos rendszeréhez alkalmasak.⁹⁾ Tehát a dolgok fizikai természetében rejlik, hogy a szélső-konzervatív és szélső-radikális társas választások végül kimúljanak s csak a mérsékelt, de állandóan haladó választások maradjanak fenn.

Röviden, bár a mesterséges kiválasztást, vagyis a társas választást a szubjektív érték kormányozza, a fenmaradást a szerves és szubjektív hasznosság határozza meg.¹⁰⁾ Ez az igen fontos igazság az egyik oka annak, hogy figyelembe

⁹⁾ Prof. Patten „Theory of Social Forces” című könyve a haladás és fönmaradás föltételeinek legteljesebb tanulmánya. De azt hiszem, téved abban, hogy a természetes környezetet statikusnak veszi.

¹⁰⁾ Szerves hasznosságon a szervezet ama jólétét értem, mely a szubjektív hasznosság fizikai alapja.

veszszük a szubjektív hasznosság és szubjektív érték különbségét.¹¹⁾

A fenmaradás törvényének példájául és igazolásául emlékezzünk a család fejlődésének későbbi fokozataira. Ezek mutatják, hogy milyen kérlelhetetlenül meghatározza a család formáját minden lépésnél a bonyolódó föltételekhez való alkalmazkodásnak szüksége s azt is mutatják, mért marad fenn csupán az etikai család.

A vallásos-birtokos család többek között az istentiszteletnek és tulajdonnak társas szerve volt. A vallás új formái, a tőke felhalmozódásának új szervei, s a személyes szabadság szenvedélye szükségképen változásokat okozott a család rendszerében. A vallásos-birtokos család, mint ilyen, kimúlt.

Helyére két lehetőség lépett. Egyik a nemek törvénytelen egyesülése volt. Ha a törvénytelen egyesülés gyermektelen maradt, akkor az ilyen férfi és asszony nemzetségvona-
nala, kik az ilyen viszonyt többre becsülték a törvényes házasságnál, megszakadt. Ha voltak gyermekek, akkor ezek vagy nem részesültek gondozásban és elvesztek, vagy nyilvános gondozásban részesültek, mely meg olyan tökéletlen volt, hogy szintén sokan elvesztek közülük. Tehát a törvénytelen egyesülés a kihalás felé tartott s a fajta fentartását főleg azokra bízta, akik hittek a törvényes házasságban s akik elveiket gyermekeiknek is megtanították. Ezek számára a romantikus család volt a lehetőség. A család e formája, bár becsülésen és szerződésen alapult, aránylag állandó volt, míg az asszony gazdaságilag függött s a házasságtörés nehezen ment. Azonban a változó ipari föltételek s a szövevényesebb társas élet az asszony gazdasági függetlenségét nagyrészt megkönnyítette. A romantikus család ingadozni kezdett.

¹¹⁾ Lásd fentebb 51. old.

Ebben az időben három lehetőség kínálkozott és valamilyen próbálták. Újból történtek törvénytelen egyesülések, de mint ezelőtt, most is szükségképen tartottak a kihálás felé. A házasságtörésben végződő törvényes egyesülést is megpróbálták, de ez a forma szintén a kihálás útjára visz. Hajlandóbb a gyermektelenségre, mint az állandó házasság, vagy ha gyermekek születnek, akkor ezek állhatatlan szülőiktől rendesen állhatatlan jellemvonásokat örökölnek és fegyelem nélkül nőnek fel; érett korukban ők is hajlandóbbak törvénytelen házasságokat kötni, mint a maradandó házasságokból származott gyermekek, s így véget vetni nemzetségük vonalának. A harmadik lehetőség az érzés és kötelesség összehangzásából folyó állandó házasság, amelynek két formája kínálkozik. Ha a viszonyt csak a férj és asszony személyes jóvoltáért kötik, akkor nem kellene a gyermekek s az ilyen család, mint a többi, kihál. Ha azonban a családot azzal a szándékkal és várakozással alapítják, hogy a gyermekekre s a messze leszármazottakra egészséges fizikai örökséget s a civilizáció szellemi és erkölcsi eredményeit hagyják, akkor fenn kell maradnia. Mert az ilyen típusú családból származó gyermekeknek rendesen meg lesznek azok a tulajdonságai, melyek képesekké teszik őket mind! arra, hogy kitegyenek magukért a létért folyó küzdelemben, mind arra, hogy megörökítsék az örökségül kapott társas formákat.

II. A társas okság.

1. AZ AKARATI ÉS FIZIKAI OKSÁG VISZONYA.

Azt kell-e hát következtetnünk, hogy végső elemzésben a társas okság objektív vagy fizikai folyamat, mindamellet, hogy az akarat benne oly fontos szerepet játszik? Ha e kér-

dés csupán az a metafizikai probléma, hogy vajjon az elme az anyagnak pusztá nyilvánulása-e, akkor a szociológusnak nincs válaszolni valója. Mint szociológusnak nem kell törődnie ezzel a bonyolult kérdéssel. Ha azonban ez annak a kérdése, hogy vajjon az akaratos folyamatnak föltétele-e a társadalomban a fizikai, akkor a szociológusnak igenlő választ kell adnia.

Az akaratos tényezők szerepe a társas fejlődésben oly tekintélyes, hogy aki a kérdést egy oldalról tekinti, az könnyen eshetik abba a hibába, hogy eredeti független okoknak tartja őket s ebből a tudománytalan felfogásból sok hibás fogalom fakadt. A szociológus minden lépten-nyomon akarási jelenségekkel foglalkozik. Tényleg, mint láttuk, ezek középpontok, melyek körül a társas változás minden többi fázisai csoportosulnak. Sőt többet mondok. A szociológus nemcsak oly okokkal foglalkozik, amelyek nem pusztán fizikaiak, hanem sok olyannal is, melyek nem pusztán pszihikaiak. Sokkal szövevényesebbek, mint a pusztán pszihikaiak, ép úgy, mint a pusztán pszihikaiak szövevényesebbek a pusztán fizikaiaknál. Ezek szociológiaiak, magának a társas fejlődésnek termékei, s az igazi szociológus nem tölti idejét azzal, hogy mindazt, mi emberi, a történettől függetlenül, a környezetből próbálja kimagyarázni.

A valódi kérdés tehát nem az akaratos és külön szociológiai okok léteire vagy fontosságára vonatkozik, hanem arra, hogy vajjon ezek nem maguknál egyszerűbb jelenségekből származtak-e s nem határozzák-e meg őket fizikai és szerves folyamatok? Erre a kérdésre a szociológia válasza határozottan igenlő. A szociológia a természet ami az új fogalmainak a természetes okságnak és természettörvényeknek terméke, mely fogalmak a tudományos elmékben fakadtak a

fejlődés tanával s az energia megmaradásának tanával kapcsolatban.¹²⁾ Ezek a fogalmak, mint a fizikai és szerves tudományok munkás-hipotézisei egészen mások, mint azok a régi metempirikus fogalmak, melyek a természettörvényből entitást csináltak, mi mindenhatósággal van felruházva s az emberek és dolgok világát kormányozza. A természettörvények egyszerűen az erők változatlan viszonyai, legyenek azok akár fizikaiak, pszihikaiak vagy szociológiaiak. Természeti ok egyszerűen az a jelenség, mi ugyanakkor hatás. A világegyetemben, amint azt a tudomány ismeri, nincs független, viszonytalan és nem okozott ok. A természeti okságon tehát a tudós olyan folyamatot ért, melyben minden ok maga is egy előbbi ok hatása, melyben minden hatás ugyanakkor visszahatás. A természet a viszonyban álló dolgok összessége, melyben minden változást előbbi változás okozott s mindenik fog egy következő változást okozni s melyben az összes változásokban megvannak az együttlétnek és egymásutánnak magukban változatlan viszonyai.

Ebben a hatalmas rendszerben az ember valóban egyik változó, de nem független változó. Számptalan változók függvénye. A végtelen változások világában hat e világra, de csupán azért, mert e világból való. Akarása igazi ok, de csupán azért, mert igazi hatás. Tehát bár a szociológus állítja a pusztán biológiai és pusztán fizikai erőktől különböző szociológiai erők valóságát, gondosan hozzáteszi, hogy csupán annyiban különböznek, mint termékek a tényezőktől, mint a protoplazma bizonyos mennyiségű oxigén, hidrogén, nitrogén és széntől; csupán mint szervezet s összerendezett tevékenységek

¹²⁾ Ezt a felfogást még olyan új munkában, mint Mill logikája, sem találjuk meg egészen, de világosan megvan Lewes-nál „Problems of Life and Mind” I.

a magokkal ellátott sejtek csoportjából. Észreveszi, hogy a társadalom szervezet, mely határozott módokon hat tagjaira; túllát a felületes szempontokon és azt találja, hogy minden társas hatás tényleg visszahatás és mint ilyen határozottan körvonalozott és feltételezett valami. Sehol sem talál oly szociológiai erőt, mely nem fizikai szerves folyamatban alakult volna ki, vagy olyat, amelynek nem fizikai tények volnának minden pillanatban a föltételei. Állandó működésben látja az egyéni akaratnak, a kollektív vagy csoportos akaratnak azt a csodálatos termékét, melyet Austin a politikai felsőbbség forrásának tekintett; azonban látja azt is, amit Darwin előtt egyetlen jogtudós sem láthatott, hogy mily kérlelhetlenül meghatározza a legfelsőbb akaratot a természetes kiválasztás. A csoport, valamint az egyén akarhat, de amit akar, azt oly föltételek határozzák meg, amelyeket nem az ember teremt s az, hogy a csoport ezt vagy azt fogja-e akarni, attól függ, hogy az akart dolog alkalmas-e a társas fönmaradásra.

Ez azon igazság, melyben a szociológus átlátja a természetjogok sokat vitatott elméletét. A természetjogok, amint a szót egykor értették, a kimúlt hitek lomtárába kerültek; azonban nem mentek velük a pozitív jognak ama természetes normái, melyeket a szociológia most kezd felfedezni. A törvényes jogok a törvényalkotó hatalom szentesítette jogok; az erkölcsi jogok a közösség lelkiismeretétől szentesített jogok; a természetjogok a jognak társadalmilag szükséges normái, melyeket a természetes kiválasztás kényszerített a társas viszonyok közé; s végül sem törvényes, sem erkölcsi jog nem lehetséges, mely nem alapul az így meghatározott természetjogon.

Nem azon igyekszem, hogy egy régi gondolatnak új szavakkal adjam vissza a hitelét. Elvetem a régi gondolatot

s véler együtt a „természetes” szónak ama használatát, mit Rousseau kényszerített bele a politikai filozófiába, s mely a „természetest” kizárólag a „kezdetlegessel” azonosítja. Ezt a használatot most számúzték a biológiából és a pszichológiából, de kimenthetetlen módon ott maradt a politikai tudományokban, mintha a „természetes” nem volna tágabb értelmű a „veleszületetténél. A tudomány kifejezőkészletében a „természetes” (*natural*) sokkal közelebb jutott a „rendes” (*normal*) szóhoz. Abszolút tudományos értelemben természetes az, mi egymást meghatározó tevékenységek kozmikus rendszerében fordul elő; viszonylagos és szűkebb értelemben pedig az, mi létének föltételeivel, egészben véve összehangzásban van. A természetellenes az, mi a feloszlás vagy kipusztulás útján van.

Ha a társas akaratot természetes kiválasztás határozza meg, akkor az akaratnak tetté válását nem kevésbé határozza meg az energia megmaradása. Bármily óriási legyen is a társas energia mennyisége, de mindig határozott. Mindenik egységét a fizikai környezetből vette és semmiféle változás nem növelheti összegét. Ami egyik utón elhasználódik, azt más utón okvetlenül visszavonja. Ha a környezet használható energiája kimerült vagy valamiképpen megfogyott, akkor a társas tevékenységnek is gyengülnie kell. A tudatos társulás új viszonyainak fejlődése s a személyiségnek ezzel járó alakulása megakad.

Így a szociológiának – mint a társas tünetmények természeti okságban való megvilágításának – meghatározása valamivel világosabbá vált. A szociológia a társas tünetményeknek pszihikai tevékenységben, szerves alkalmazkodásban, természetes kiválasztásban s az energia megmaradásában történő értelmezése. Mint ilyen, kevesebb lehet a bizonyító

tudományoknál, ha a kísérleti tudományokat vesszük érték-mérőül; de nem fogadhatjuk el, hogy pusztán leíró tudomány, mint azok a francia szociológusok vitatják, akik szorosan hívek maradtak Comte filozófiájához.¹³⁾ Szigorúan véve magyarázó tudomány, mely az indukciót dedukcióval erősíti és a hatásokat igazi okokra vezeti vissza,

¹³⁾ Lásd különösen Roberty „La Sociologie” III. feje.

IV. FEJEZET.

A társadalom természete és célja.

I. A társadalom végső fogalma.

1. A TÁRSADALOM SZERVEZŐDÉS AZ EMBERISÉG FEJLESZTÉSÉRE.

A végső kérdéssel állunk szemben. Mi a tünemények e konkrét csoportjának természete, mit eddig tanulmányoztunk? A természet tárgyainak mely osztályához tartozik? Vajjon mint Spencer és mások mondták, szervezet-e? (*organism*).

Bizonyára nem fizikai szervezet. Részei, ha vannak részei, pszihikai viszonyok. Nem anyagi kötelékek tartják össze, hanem megértés, rokonézés, érdek. Ha a társadalom egyáltalán szervezet, akkor mint fizió-pszihikait kell leírni, mint lényegében pszihikai szervezetet, melynek fizikai alapja van. De az olvasó, ki eddig követte e lapokat, azt hiszem hajlandó lesz elfogadni, hogy a társadalom több, mint a közönséges értelemben vett szervezet, hogy magasabb és szövevényesebb valami, mint az élő szervezet magasabb és szövevényesebb a szervetlen anyagnál. A társadalmi szervezkedés

(*organisation*), összetettebb, mint a szervezet, mi részben tudattalan fejlődés, részben tudatos tervezés eredménye. Ez a magasabb szervezet, szervezkedés, pszichikai viszonyoknak szövevénye. Azonban, mint a szervezet, mutathatja a fejlődésnek, azaz a differenciálódásnak különböző fokait, mi az egység vagy összetartás növéseével párhuzamos.

Mint a szervezetnek, a szervezkedésnek is lehet működése. A társadalom működése a tudatos élet fejlesztése s az emberi személyiség kialakítása; erre a célra van ma. Tudatos társulás, mely az ember erkölcsi természetét fejleszti. A gondolatok és érzések kicserélésére kell minden irodalom és filozófia, minden vallásos tudat és nyilvános politika; s az irodalomnak és filozófiának, istentiszteletnek és politikának minden új nemzedék elméjére történő visszahatása fejleszti a személyiség típusát. E szerint azt mondhatjuk, hogy a társas szervezkedés működése, ezt a szociológusnak mindég szemé előtt kell tartania, a személyiség mindég magasabbfokú fejlesztése, míg eléri azt a fokot, amit emberiségnek nevezünk.

Tehát a szociológiai feladat minden lépésnél kettős, – tudni, hogyan fejlődtek a társas viszonyok és tudni, hogyan hatnak a személyiség fejlődésére.¹⁾ Más szókkal a szociológia tárgya mindaz, amit a társas ember teremtéséről tudunk lehet. Ennek a tanulásnak kihatása a gazdasági és politikai elméletekre érhető lesz mindenki számára, ki a politikai elméletek újabb fejlődését eddig követte. A ricardiánusok „*homo economicus*”-a, még él és hasznos a végezni valója, mindamelllett, hogy tudományos Jágóink azt állítják, hogy

¹⁾ A gondolat, erkölcs, művészet és vallás működését szociológiai szempontból sok reményre jogosítván, kezdte meg a 'kórán elhalt Guyau. Különösen gondolatébresztők. „L'art au point de vue sociologique” es „Education et hérédité”.

négyszer hét évig nézve a világba, sem sikerült oly emberre találniok, aki eléggé szerette volna magát. Nem így Hobbes természetes embere, kinek különös állapota, mint a „Leviathan” leírja: „mindenkinek harca mindenki ellen”, de aki mégis frigyre lép társaival. A gondolatok ez egész osztálya és minden rájuk épített elmélet, melyekben az embert a társas viszonyokból kiemelték, s melyben az egyént, mint egy meg nem alkuvó önzőt fogták fel, ki megvult a társadalom előtt és csak kényszerből lépett a társas összetételben egy egészségesebb tudománynak fog helyet adni. Ama fogalmakat az embernek, mint lényegében s természetében társas lénynek, mint a társas viszonyok termékének, s mint emberi életében csak azokban élő lénynek fogalma fogja helyettesíteni, ez lesz a jövő évek politikai elmékedéseinek kiindulópontja.

A társas lény, a természetesen szervezett ember kama-
tostól visszatéríti a társadalomnak azokat az adományokat, melyekkel a társadalom ellátta; ez az igazság lesz a jövő etikai tanításainak kiindulópontja, A személyiség nem élhet magában, ha nem akar elveszni az egyéni étellel. A társas lény tovább él az ember örökkétartó életében. Így lassan-lassan, korról-korra a társadalom, mi az embert teremtette, az ember akaratából átalakul. Ebben a munkában legnagyobb «fontosságú ama kiváló elmék befolyása, kiknek lángesze áttöri az ismeretlent; ők a gondolat és viselkedés amaz előfutárjai, kik mernek egyedül állni járatlan utakon s akik fajukat oly odaadóan szeretik és akik gyakran szidalmak között és fájdalomban, de megnyilatkoztatják a szellemi élet lehetőségeit. Főleg ezek munkájának műve, hogy az emberiség tömege valamivel felül emelkedik a napi élet fizikai szükségletein, a szabadság és világoosság légkörébe.

TARTALOM:

Előszó	V
Elősző a harmadik kiadáshoz	VIII

I. KÖNYV. A TÁRSAS ELMÉLET ELEMEL.

I. FEJEZET.

A szociológia eszméje.

I. A társas elmélet története.

1. Társadalom	3
2. A társadalom megismerése: szociológia	5

II. A társas elmélet alapelvei.

1. A szociológia alapkövetelményei	18
2. A társas fejlődés elmélete	22

II. FEJEZET.

A szociológia tartománya.

I A szociológia helye a tudományok között.

1. Pszichológia, szociológia és egyes társas tudományok	24
---	----

II. A szociológia viszonya a pszichológiához.

1. A pszichológia a gondolatok, a szociológia az elmék társulásának tudománya	27
2. A szociológia az életnek és környezetének kölcsönös alakmódjáról szóló tudomány	29

<i>III. A szociológia és az egyes társas tudományok.</i>	
1. A szociológia az általános társas tudomány	31
2. A szociológia mint alapvető társas tudomány	39
<i>IV. A szociológia és az absztrakt tudományok.</i>	
1. A hasznosság és kényszer a társas jelenségekben.....	45
2. A tudományok osztályozása	52

III. FEJEZET.

A szociológia módszerei.

<i>I. A kutatás módszerei.</i>	
1. A szociológiai kutatás célszerű rendje.....	60
2. Az osztályozás elvei	69
3. Az általánosítás módszerei	74
4. Az igazolás módszerei.....	75
<i>II A kutatás mai lehetőségei.</i>	
1. A specializálás nem mond ellent a szociológia módszereinek....	77

IV. FEJEZET.

A szociológia problémái.

<i>I. Az elsőrendű problémák.</i>	
II. Leíró problémák.....	82
2. Történelmi problémák	85
<i>II. Másodrendű problémák.</i>	
1. A társas folyamatok, törvény és ok problémái.....	87

II. KÖNYV.

A TÁRSADALOM ELEMEI ÉS SZERKEZETE.

I. FEJEZET.

A társas népesség.

<i>I. Halmazódás.</i>	
1. A halmazódás ténye	93
2. A halmazódás föltételei	69
3. Energia és sokszorozódás.....	103

4. Leszármazott halmozódás	105
5. Kivándorlás	106
6. Gyülekezés	107
7. A halmozódás okai	110
8. Démotikus összetétel	113
9. Autogén társadalom	116

II. Társulás.

1. Társas érintkezés, mint összeütközés; első és másodrendű összeütközés	117
2. Találkozás, hasonlóság	121
3. Közlekedés	126
4. Utánzás és összeolvadás	127
5. Ellenségeskedés és kímélet	131
6. Szövetkezés és kölcsönös segítség	133
7. Játék és ünnepség	135

III. A társas természet és társas osztályok.

1. A társas természet vonásai	141
2. Az életerő és személyiség osztályai; társas osztályok	144
3. A gyakorlati szociológia problémái	151

II. FEJEZET.

A társas elme.

I. A társas tudat.

1. A társas tudat természete	153
2. A társas elme utánzó és érzelmi cselekedetei	156

II. A társas öntudat.

1. A társas öntudat természete, vita és közvélemény	159
2. Hagyomány	163
3. Értékmérők, törvénykönyvek, vallások, politikák	168
4. Társas értékek	171
5. Ésszerű társas választás	175

III. FEJEZET.

A társas összetétel.

I. A társas összetétel természete és elemei.

1. A társas összetétel általános jellemzői	178
--	-----

2. A család.....	179
3. Etnikai és démotikus társadalmak; horda, törzs, nép.....	182
<i>II. Etnikai társadalmak.</i>	
1. Hordák csoportja	185
2. Anyaági társadalmak	187
3. Apaági társadalmak	192
<i>III. Démotikus társadalmak</i>	
1. Város, állam, nemzeti állam és nemzetközi csoportok	195
<i>IV. A társas összetétel pszichológiája.</i>	
1. A társas összetétel a társas elme teremtménye	197

IV. FEJEZET.

A társas berendezés.

<i>I. A társas berendezés természete, kitérje lése, formái.</i>	
1. A társas berendezés általános jellemzői.....	199
2. A társas berendezés kezdetleges formái az állati és etnikai társadalmakban	201
3. A társulás módjai a polgári társadalmakban	202
<i>II. Az állam.</i>	
1. Az állam összetétele, berendezése és működései	205
<i>III. önkényes társulás.</i>	
1. Politikai szervezkedés	209
2. Igazságszolgáltató szervezkedések.....	216
3. Gazdasági szervezkedés	217
4. Kulturális szervezkedés.....	221
<i>IV. A társas berendezés pszichológiája.</i>	
1. A működések megkettőzése és alárendelése	225

III. KÖNYV.

A TÁRSADALOM TÖRTÉNETS FEJLŐDÉSE.

I. FEJEZET.

Zoogén társulások.

<i>I. Változások.</i>	
1. A társulás visszahatása az állati szervezkedésre	231
2. Tudatos kiválasztás, mint tényező a fajok eredetében.....	235

II. Fönmaradás.

1. A társas élet a legfontosabb segítség a létért folyó küzdelemben	236
2. Zoogén társulás készítette elő az emberi társadalmak útját.....	240

II. FEJEZET.**Antropogén társulások.***I. Az állati és emberi társadalom folytonossága.*

1. A folytonosság kérdése.....	242
2. A kezdetleges társadalom párhuzamban a mai vad társadalmakkal.....	243
3. Az antropogén társulás föltételei	245
4. Az ember eredetének öve.....	247

II. Az emberi természet kialakulása.

1. A társulás az emberi fejlődés főoka	257
2. A beszéd kifejlődése	258
3. A beszéddel fejlesztett emberi természet, érdeklődés, vágy.....	262
4. Az ember fizikai szervezete a társulástól befolyásolt elméleti tevékenység eredménye	266

III. A fajták eredete.

1. Az ismert elméletekben föltett lehetetlenségek	267
2. Néhány hozzátvető következtetés	275
3. Mindez csupán hipotézis	277

IV. A társas elme fejlődése.

1. Az antropogén társulás föterméke	278
2. Gazdasági gondolatok	278
3. Jogi gondolatok	281
4. Politikai gondolatok	283
5. A lélekre vonatkozó gondolatok	286
6. Esztétikai gondolatok	288
7. Vallásos gondolatok; totemizmus.....	289
8. Hagyomány. A kultúr-fajták.....	294
9. Az emberi elme	296

III. FEJEZET.**Etnogén társulások.***I. Az etnogén társulás problémái.*

1. A társas elme alkotja meg az emberi társadalmat	298

2. A család, a nemzetség és törzs eredetének problémái.....	299
<i>II. A hordák csoportja.</i>	
1. A közlekedés és kölcsönös segítség formái	303
v 2. A család 03 a háztartás eredete.....	306
3. A nemzetség eredete	314
4. A horda-nemzetség.....	317
<i>III. Anya-ági törzs és nép.</i>	
1. Az integrálódás föltételei.....	318
2. A társas berendezés eredete	320
3. A családnak s a háztartás gazdasági életének és hagyományának kifejlődése	321
4. A nemzetség jogi működéseinek és hagyományainak kifejlődése	324
5. A testvérség, ennek vallásos működése és hagyományai.....	328
6. A törzs, ennek katonai működése és hagyományai.....	329
7. A szövetség, ennek politikai működése és hagyományai	331
<i>IV. Apaági törzs és nép.</i>	
1. Átmenet az anyaágiból az apaági rendre	333
2. Változások a vallásban. Az ősök tisztelete	338
3. A vallásos-birtokos család.....	339
4. A hűbériség keletkezése	341
5. Az apaági nép. A király. Az ethnos	345

IV. FFJEZET. **Demogén társulások.**

<i>I. A civilizáció természete és fokai.</i>	
1. A társas berendezés felsőbbisége.....	348
2. A civilizáció három fokozata.....	349
3. A történelem filozófiája.....	352
<i>II. A katonai-vallásos civilizáció.</i>	
1. Költözés, hódítás, telepedés	359
2. A fajták keveredése. Új etnikai típusok.....	360
3. Politikai fejlődés; intézmények teremtése	364
4. Ipari fejlődés: városok, kereskedelem, munkamegosztás ..	368
5. Átmenet a törzsi szervezetből a polgárra.....	370
6. Új nép-ideál. A nemzeti állam.....	374
<i>III. A liberális-törvényes civilizáció.</i>	
1. A haladás föltételei.....	376

2. Haladó és nem haladó típusok.....	378
3. A liberális-törvényes társas berendezés fejlődése.....	382
4. A liberalizmus némi visszahatása.....	386
<i>IV. A gazdasági-etikai civilizáció.</i>	
1. Jólét és népesség. Malthus törvénye.....	388
2. Az összetett démotikus rendszer fejlődése.....	392
3. A demokrácia keletkezése.....	400
4. A társas működések megoszlása város és vidék között.....	401
5. A haladás ára.....	402
6. Elfajulás a társas szervezetben.....	405
7. Erkölcsi visszahatás az elfajulás ellen.....	407
8. A társadalom etikai típusa.....	410
<i>V. A haladás ténye és természete.</i>	
1. A haladás szakaszai.....	413

IV. KÖNYV. TÁRSAS FOLYAMAT, TÖRVÉNY ÉS OK.

I. FEJEZET.

A társas folyamat, – fizikailag.

<i>I. A társas folyamat természete.</i>	
1. A fizikai és pszichikai okok kölcsönhatása.....	421
2. A társas fejlődés a kozmikus fejlődés fázisa.....	422
<i>II. A fizikai folyamat a társadalomban.</i>	
1. A társas fejlődés, mint az energia egyensúlyozása.....	424
2. A társas tevékenység a legkisebb ellenállás irányát követi és ritmikus.....	428
3. A társas fejlődés összetett.....	430
4. A társas fejlődés mozgó egyensúly.....	434

II. FEJEZET.

A társas folyamat, – pszichikailag.

<i>I. A személyiség fejlődése.</i>	
1. A jelenléti és tevékenységi társulás.....	436

2. Személyiség, a társulás összetett terméke	438
3. Pszichikai meghatározottság	441
4. Halmozódó boldogság	445
<i>II. Akaratos társulás.</i>	
1. Az akaratos társulás formái	448
2. Az akaratos társulás összerendeződése	450
3. A társulás bensőségének és határozottságának fokai	453
4. A társulás kiterjedése és tartama. Szétoszlás	455
<i>III. A társadalom és egyén kölcsönös függése.</i>	
1. Az intézmények visszahatása a személyiségre	457
2. A közösség ér versengés fönmaradása	462

III. FEJEZET. **Társas törvény és ok.**

<i>I. A társas jelenségek törvényei.</i>	
1. A szociológiai törvények két osztálya	464
2. Az utánzás törvényei	464
3. A társas választás törvénye	465
4. A társas választások összetételének törvényei	474
5. A fönmaradás törvényei	478
<i>II. Társas okság.</i>	
1. Az akaratos és fizikai okság viszonya	482

IV. FEJEZET. **A társadalom természete és célja.**

<i>I. A társadalom végső fogalma.</i>	
1. A társadalom szerveződés az emberiség fejlesztésére	488
Tartalomjegyzék	491
Bibliográfia	499
Betűrendes tárgymutató	515

E MUNKÁBAN IDÉZETT KÖNYVEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK.

I

Elméleti és általános szociológia.

KÖNYVEK.

- Bagehot, Walter. *Physics and Politics*. London, 1872 és New York 1876
- Bougée, C. *Les sciences sociales en Allemagne*. Paris, 1896.
- Comte, Isidore Auguste Marie Jean Francois Xavier. *Cours de philosophie positive*. 6 vols. Paris, 1830-42.
- De Greef, Guillaume. *Introduction à la sociologie*. 2 vols. Bruxelles és Paris, 1886-89.
- Durkheim, Emile. *De la division du travail social*. Paris, 1893.
— *Les règles de la méthode sociologique*. Paris, 1895.
- Fouillée, Alfred. *La science sociale contemporaine*. Paris, 1885.
- Gumplowicz, Ludwig. *Der Rassenkampf*. Innsbruck, 1883.
— *Grundriss der Sociologie*. Vienna, 1885.
- Le Bon, Gustave. *Psychologie des foules*. Paris, 1895.
- Lestrade, Combes de. *Éléments de sociologie*. Paris, 1889
- Letourneau, Charles. *La sociologie d'après l'ethnographie*. Paris, 1880 és 1892.
- Lilienfeld, Paul von. *Gedanken über eine Socialwissenschaft der Zukunft*. 2 Bde. Mitau, 1873-75.
- Mackenzie, John Stuart. *An Introduction to Social Philosophy*. Glasgow, 1890, és New York, 1895.
- Martineau, Harriet. *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. 2 vols. London, 1853 és 1803.

- Novicow, Jacques. Les luttes entre sociétés humaines. Paris, 1893.
- Roberty, Eugène de. La sociologie; essai de philosophie sociologique. Paris, 1880 és 188G.
- Sales y Ferré, Manuel. Tratado de sociologia. Madrid, 1894.
- Schaffle, Albert Eberhard Friedrich. Bau und Leben des socialen Körpers. 4 Bde. Tübingen, 1875–78 és 1881.
- Simmel, G. Über sociale Differenzierung. Leipzig, 1890.
- Small, Albion W., and Vincent, George E. An Introduction to the Study of Society. New York, 1894.
- Spencer, Herbert. The Study of Sociology. London és New York, 1873.
- Spencer, Herbert. Descriptive Sociology: A Cyclopaedia of Social Facts; Representing the Constitution of Every Type and Grade of Human Society, Past and Present, Stationary and Progressive: Classified and Tabulated for Easy Comparison and Convenient Study of the Relations of Social Phenomena. London és New York, 1874–81.
- The Principles of Sociology. 2 vols. London, 1876–86. New York, 1877–86.
- Tarde, Gabriel. Les lois de l'imitation. Paris, 1890 és 1895.
- La logique sociale. Paris, 1895.
- Vanni, Icilio. Prime linee di un programma critico di sociologia. Perugia, 1888.
- Vincent, George E. See Small.
- Ward, Lester F. Dynamic Sociology. 2 vols. New York, 1883.
- The Psychic Factors of Civilization. Boston, 1893.
- Worms, René. Annales de l'institut international de sociologie. Paris, 1895.

ÉRTEKEZÉSEK.

- Bentley, Arthur Fischer. The Units of Investigation in the Social Sciences; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. V., No. 6. May, 1895.
- Bosanquet, Bernard. The Reality of the General Will: International -Journal of Ethics. Vol. IV., No. 3. April 1893.
- Giddings, Franklin Henry. The Sociological Character of Political Economy, Publications of the American Economic Association. Vol. III., No. 1. March, 1888.
- The Province of Sociology, Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. I., No. 1. July, 1890.
- Sociology as a University Study; Political Science Quarterly. Vol. VI., No. 4. December, 1891.

- - The Theory of Sociology. Supplement to Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. V., No. 1. July, 1894..
 - The Relation of Sociology to Other Scientific Studies; Journal of Social Science. November, 1894.
 - Utility, Economics, and Sociology; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. V., No. 3. November, 1894.
- - The Relation of Sociology to Economics; Publications of American Economic Association. Vol. X., No. 3. Supplement, March, 1895.
- Giddings, Franklin Henry. Sociology and the Abstract Sciences; The Origin of the Social Peelings; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. V., No. 5. March, 1895.
 - Sociology; Johnson's Universal Cyclopaedia. Vol. VII. New York, 1895.
- - Is the Term Social Classes a Scientific Category? The Proceedings of the National Conference of Charities and Correction, at New Haven, May, 1895. Boston, 1896.
- Patten, Simon N. The Economic Causes of Moral Progress; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. III., No. 2. September, 1892.
- - The Failure of Biologic Sociology; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. IV., No. 6. May, 1894.
 - The Beginning of Utility; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. VI., No. 2. September, 1894.
 - The Relations of Sociology to Economics; Publications of the American Economic Association. Vol. X., No. 3. Supplement, March, 1895.
- - The Theory of Social Forces; supplement to Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. VII., No. 1. January, 1896.
- Powers, H. H. Terminology and the Sociological Conference; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. V., No. 5. March, 1895.
- Sehiattarella, Raffaele. Note e problemi di filosofia contemporanea; La riforma del metodo in sociologia. Palermo, 1891.
- Small, Albion W. The Relation of Sociology to Economics; Publications of the American Economic Association. Vol. X., No.: 3. Supplement, March, 1895.

- Spencer, Herbert. *The Social Organism*; Westminster Review. New Series, Vol. XVII. January, 1860.
- Van Der Rest, E. *La sociologie*. Bruxelles, 1888.
- Ward, Lester F. *Static and Dynamic Sociology*; Political Science Quarterly. Vol. X., No. 2. June, 1895.
- The Place of Sociology among Sciences*; the American Journal of Sociology. Vol. 1., No. 1. July, 1895.
- Worms, René. *La sociologie et l'économie politique*; Revue international de sociologie. Vol. II., No. 6. June, 1894.
- l'je sociologie et le droit*; Revue international de sociologie. Vol. III., No. 1. January, 1895.
- Xeigler, Oscar Woodward. *Sociological Notes*; Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. VI., No. 2. September, 1895.

II.

Zoológiai szociológia.

KÖNYVEK.

- Abbott, Charles Conrad. *A Naturalist's Wanderings about Home*. New York, 1884.
- Binet, Alfred. *Études de psychologie expérimentale; essay on La vie psychique des micro-organismes*. Paris, 1889.
- Brehm, Alfred Edmond. *Illustriertes Thierleben; Allgemeine Kunde des Thierreiches*. 6 Bde., Hildburghausen, 1863–69; 10 Bde., Leipzig, 1876–79.
- Espinas, Alfred. *Des sociétés animales*. Paris, 1873 és 1878.
- Romanes, George John. *Animal Intelligence*. London, 1882; New York, 1883.
- Wallace, Alfred Russel. *The Geographical Distribution of Animals*. London, 1876.

ÉRTEKEZÉSEK.

- Cones, Eliot. *Field Notes on Birds observed in Dakota and Montana along the Forty-ninth Parallel during the Seasons of 1873 and 1874; the Bulletin of the United States Geological and Geographical Survey of Territories*, Vol. IV., Washington, 1878.

- Kropotkin, Petr Alekseevich. Mutual Aid among Animals; the Nineteenth Century. Vol. XXViii., September and November, 1890.
- Loidy, Joseph. Fresh-water Rhizopods of North America; the united States Geological Survey. Vol. XII. Washington, 1879.
- Sennett, George B. Notes on the Ornithology of the Lower Rio Grande of Texas, from Observations made during the Season of 1877. Edited with annotations by Eliot Cones; Bulletin of the United States Geological and Geographical Survey of Territories. Vol. IV., No. 1. Washington, 1878.

III.

Antropológiai szociológia.

KÖNYVEK.

- Anthropology, Memoirs of the International Congress of. Chicago, 1894.
- Brinton, Daniel G. Races and Peoples. New York, 1890.
- The American Race. New York, 1891.
- Cartailhac, Emile. Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal. Paris, 188C.
- Darwin, Charles Robert. The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex. London és New York, 1871.
- Dawkins, William Boyd. Cave Hunting. London, 1874.
- Early Man in Britain and His Place in the Tertiary Period. London, 1880.
- Dubois, Eng. Pithecanthropus Ereetus. Eine Menschenähnliche Uebergangsform aus Java. Batavia, 1894.
- Evans, John. Ancient Stone Implements, Weapons, and Ornaments of Great Britain. London, 1872.
- Erazer, James, G. Totemiam. London, 1887.
- Gaudry, Jean Albert. Le dryopithèque, Paris, 181)0.
- Gerland, Georg. Atlas der Völkerkunde. Gotha, 1892.
- Gummere, Francis B. Old English Ballads, Boston, 1894.
- Haeckel, Ernst Heinrich. Natürliche Schöpfungsgeschichte. Berlin, 1868.
- Hovelacque, Alexandre Abel, et Hervé, Georges. Précis d'anthropologie. Paris, 1887.
- Lang, Andrew. Custom and Myth. London és New York, 1885.
- Lefevre, André, Les races et les langues. Paris, 1893.
- Lubbock, John. Prehistoric Times. London, 1865 és 1869.
- The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man. London. IS70.

- Mason, Otis Tufton. *Woman's Share in Primitive Culture*. New York, 1894.
- Mortillet, Gabriel de. *Le Préhistorique; antiquité de l'homme*. Paris, 1883.
- Nott, J. C. and Gliddon, George T. *The Types of Mankind*. Philadelphia, 1854.
- Orgeas, J. *La pathologie des races humaines et le problème de la colonization*. Paris, 1886.
- Payne, Edward John. *History of the New World called America*. Oxford, 1892.
- Posnett, Hutcheson Maeaulay. *Comparative Literature*. London és New York, 1880.
- Prichard, James Cowles. *The Natural History of Man; with additions by E. Norris*. 2 vols, London, 1842 és 1855.
- Quatrefages de Bréau, Jean Louis Armand de. *L'espèce humaine*. Paris, 1877.
Les pygmies. Paris, 1887.
- Romanes, George John. *Mental Evolution in Man: Origin of Human Faculty*. London, 1888 és New York, 1889.
- Sayce, Archibald Henry. *The Races of the Old Testament*. London, 1891.
- Smith, W. Robertson. *Lectures on the Religion of the Semites*. London és New York, 1889; új kiadás: London és New York, 1894.
- Spencer, Herbert. *Ceremonial Institutions. Part IV. of the Principles of Sociology*. London és Edinburgh, 1879 és New York, 1880.
- Suess, E. *Das Antlitz der Erde*. Leipzig, 1885.
- Taylor, Isaac. *Origin of the Aryans*. London, 1890.
- Topinard, Paul. *L'anthropologie*. Paris, 1876.
- Tylor, Edward B. *Researches into the Early History of Mankind*. London, 1865 és 1870.
Anthropology. London, 1881 és New York, 1891.
- Vignoli Tito. *Mito e scienza*. Milánó, 1879.
- Vogt, Carl. *Vorlesungen über den Menschen; seine Stellung in der Schöpfung und in der Geschichte der Erde*. 2. Bde. Giessen, 1863.

ÉRTEKEZÉSEK.

- Boas, Franz. *The Anthropology of the North American Indian; Memoirs of the International Congress of Anthropology*. Chicago, 1894.

- Broca, Paul. Discussion on Paper by M. Pruner-Bey, „Observations sur le crâne de neanderthal”; *Bulletins de la société d'anthropologie de Paris*. Vol. IV. 1863.
- Collignon, R. Les âges de la pierre en Tunisie; *Bulletins de la société d'anthropologie de Paris*. Vol. IX., Series 3. 1886.
- Darmesteter, James. *Race and Tradition; Selected Essays*. Boston, 1895.
- Donovan, J. The Festal Origin of Human Speech; *Mind*. Vol. XVI., No. 3. October, 1891.
- Flower, William Henry. Address before Anthropological Institute, January 27, 1885; the *Journal of the Anthropological Institute*. Vol. XIV. May, 1885.
- Gooch, William D. The Stone Age of South Africa; *Journal of the Anthropological Institute*. Vol. X. May, 1881.
- Keith, Arthur. Pithecanthropus Erectus; a brief Review of Human Fossil Remains; *Science Progress*. Vol. III., No. 17. July, 1895.
- Lubbock, John. Note on a Stone Implement of Paleolithic Type found in Algeria; *Journal of the Anthropological Institute*. Vol. X. February, 1881.
- Lumholtz, Carl. *Cave Dwellers of the Sierra Madre*; *Memoirs of the International Congress of Anthropology*. Chicago, 1894.
- Marsh, O. C. On the Pithecanthropus Erectus: Dubois, from Java; *American Journal of Science*. Third Series. Vol. XLIX. 1895.
- McLennan, John Ferguson. The Worship of Animals and Plants; *Fortnightly Review*. New Series. Vol. VI. October, 1869. November, 1869. Vol. VII. February, 1870.
- Owen, Richard. On the Osteology and Dentition of the Aborigines of the Andaman Islands and the Relations thereby indicated to Other Races of Mankind. *Transactions of the Ethnological Society*. New Series. Vol. II. 1863.
- Renan, Joseph Ernest. *Le judaïsme comme race et comme religion*. Paris, 1883.
- Schaëffhausen, D. Zur Kenntniss der ältesten Rassenschädel; *Müller's Archiv für Anatomie, Physiologie, und Wissenschaftliche Medicin*. 1858.
- Ward, Lester F. The Relation of Sociology to Anthropology; *American Anthropologist*. Vol. VIII., No. 3. July, 1895.
- Woldrich, J. N. Ueber die Palaeolithische Zeit Mittel-Europas; the *Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie*. Jahr 1889.
- Zittel, C. Sur des silex taillés trouvée dans le désert Libyque; *Congrès international d' anthropologie et d'archéologie*. 1874.

IV. Etnológiai szociológia.

KÖNYVEK.

- Allen, William, and Thompson, T. R. H. A Narrative of the Expedition sent by Her Majesty's Government to the River Niger in 1841, under the command of Captain H. D. Trotter. 2 vols. London, 1848.
- Andersson, Carl Johan. Lake Ngami, or Explorations and Discoveries during Four Years' Wanderings in the Wilds of South Africa. London, 1856.
- Bachofen, Johan Jacob. Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861.
- Antiquarische Briefe vornehmlich zur Kenntniss der ältesten Verwandtschaftsbegriffe. 2 Bde. Strassburg, 1881 és 1886.
- Bancroft, Hubert Howe. The Native Races of the Pacific States of North America. 5 vols. New York, 1874; San Francisco, 1887.
- Bastian, Adolf. Afrikanische Reisen. Bremen, 1859.
- Bonwick, James. Daily Life and Origin of the Tasmanians. London, 1870.
- Brett, W. H. The Indian Tribes of Guiana. London, 1868.
- Burchell, William J. Travels in the Interior of Southern Africa. London, 1822.
- Catlin, George. Letters and Notes on the Manners, Customs, and Condition of the North American Indians. London, 1841; Philadelphia, 1857.
- Crantz, David. The History of Greenland. London, 1820.
- Curr, Edward M. The Australian Race. 4 vols. Melbourne, 1880–87.
- Darwin, Charles Robert. Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries visited by H. M. S. Beagle. London, 1839.
- Drury, Robert. Madagascar, or Journal during Fifteen Years' Captivity on that Island. London, 1831.
- Ellis, William. Polynesian Researches. 4 vols. London, 1829 és 1859.
- History of Madagascar. 2 vols. London, 1838.
- Evschine, John Elphinstone. Journal of a Cruise among the Islands of the Western Pacific. London, 1853.
- Grey, George. Journals of Two Expeditions of Discovery in North-west and Western Australia, 1837–39. 2 vols. London, 1841.
- Hawkesworth, John. An Account of the Voyages of Byron, Wallis, Carteret, and Cook. 3 vols. London, 1773–74.
- Hooker, J. Dalton. Himalayan Journals. London, 1854.

- Hunter, W. W. *Annals of Rural Bengal*. London, 1868.
- Knox, Robert. *An Historical Relation of the Island Ceylon in the East Indies*. London, 1681.
- Kolbe, Pierre. *Description du cap de Bonne-Espérance, ou l'on trouve tout ce qui concerne l'histoire naturelle du pays; la religion, les moeurs et les usages des Hottentots, et l'établissement des Hollandois*. 3 vols. Amsterdam, 1741. *Eredeti német kiadás*. Nürnberg, 1719.
- Lander, Richard and John. *Journal of an Expedition to explore the Course and Termination of the Niger*. 3 vols. London, 1832.
- Latham, R. G. *Descriptive Ethnology*. London, 1859.
- Letouveneau, Charles. *L'évolution du mariage et de la famille*. Paris, 1888.
- *L'évolution juridique dans les diverses races humaines*. Paris, 1891.
- Lichtenstein, Henry. *Travels in Southern Africa in the Years 1803–1806*. Translated by Anne Plumptre. 2 vols. London, 1812–15.
- Lumholtz, Carl. *Among Cannibals*. London és New York, 1889.
- Maine, Henry James Sumner. *Village Communities in the East and West*. London, 1871 és 1876, és New York, 1876.
- *Lectures on the Early History of Institutions*. London, 1875; és New York, 1888.
- *Early Law and Custom*. London, 1883; és New York, 1886.
- McLennan, John Ferguson. *Studies in Ancient History. Comprising a Reprint of Primitive Marriage*. London, 1876.
- *The Patriarchal Theory*. Edited and completed by Donald McLennan. London, 1885.
- Metz, J. F. *Die Volkstämme der Nilagiri's, ihr soziales Leben und ihre religiösen Gebräuche*. Basel, 1857.
- Mitchell, Thomas Livingston. *Three Expeditions into the Interior of Eastern Australia, with Descriptions of the Recently Explored Region of Australia Felix and of the Present Colony of New South Wales*. 2 vols. London, 1838–39.
- Moerenhout, J. A. *Voyage aux du grand océan*. Paris, 1837.
- Morgan, Lewis Henry. *League of the Iroquois*. Rochester., 1849 and 1854.
- *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family; in Smithsonian Contributions to Knowledge*. Washington, 1871.
- *Ancient Society*. London és New York, 1877.
- *Houses and House-Life of the American Aborigines; Contributions to North American Ethnology*. Vol. IV. Washington, 1881.
- O'Callaghan, E. B. *The Documentary History of the State of New York*. Albany, 1850.

- Orcutt, Samuel. The Indians of the Housatonic and Naugatuck Valleys. Hartford, 1882.
- Post, Albert Hermann. Die Geschlechts-genossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe. Oldenburg, 1875.
- Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts. Oldenburg and Leipzig, 1890.
- Reclus, Élie. Les Primitifs, études d'ethnologie comparée. Paris, 1885.
- Reidel, J. G. F. De sluiken en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua. The Hague, 1886.
- Ross, John. A Voyage of Discovery made under the Orders of the Admiralty in his Majesty's Ships Isabella and Alexander for the Purpose of Exploring Baffin's Bay and Inquiring into the Probability of a Northwest Passage. London, 1819.
- St. John, Spenser. Life in the Forests of the Far East. London, 1862 és 1863.
- Seebohm, Frederic. The Tribal System in Wales. London, 1895.
- Sirr, Henry Charles. Ceylon and the Cingalese. 2 vols. London, 1850.
- Smith, W. Robertson. Kinship and Marriage in Early Arabia. Cambridge, 1885.
- Spix, Johann Bapt. von, und Martius, Carl Friedr. Phil. von. Reise in Brasilien auf Befehl Seiner Majestät Maximilian Joseph I. Königs von Baiern in den Jahren 1817 bis 1820 gemacht und beschrieben.
- Starcke, C. N. The Primitive Family in its Origin and Development. London és New York, 1889.
- Tennent, James Emerson. Ceylon. 2 vols. London, 1859 és 1860.
- Sketches of the Natural History of Ceylon. London, 1861.
- Turner, George. Nineteen Years in Polynesia, 1861.
- Waitz, Theodor. Anthropologie der Naturvölker. 6 Bde. Leipzig, 1859–60 és 1872.
- Westmarck, Edward. The History of Human Marriage. London és New York, 1891.
- Wood, J. G. The Uncivilized Races of Men in All Countries of the World. London, 1868–70, és Hartford, 1870.

ÉRTEKEZÉSEK.

- Baxter, Sylvester. The Father of the Pueblos; Harper's Magazine. Vol. LXV. June, 1882.
- Belcher, Edward. (From notes by S. A. St. John.) Notes on the Andaman Islands; Transaction of the Ethnological Society of London. New Series. Vol. V. 1867.

- Deniker, J. *Review of Prjér-alsky. De Zeieau par Hami au Thibet et au Hoang-ho supérieur.* St. Petersburg, 1883. *Revue d'anthropologie.* Vol. VII. Series 2. 1884.
- Dorsey, J. Owen. *Osage Traditions; Sixth Annual Report of the Bureau of Ethnology.* Washington, 1884-85.
- Fielding, H. *Burmese Women; Blackwood's Magazine.* Vol. CLVII., No. 5. May, 1895.
- Heathcote, Lieutenant. Discussion on paper by Richard Owen, On the Osteology and Dentition of the Aborigines of the Andaman Islands, and the Relations thereby indicated to Other Races of Mankind; *Transactions of the Ethnological Society. New Series.* Vol. II. 1863.
- Hopkins, Edward Washburn. *The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India, as represented by the Sancrit Epic; Journal of the American Oriental Society.* Vol. XIII. 1888.
- Hyades, Paul. *Ethnographie des Fuégiens; Bulletins de la société d'anthropologie de Paris.* Vol. X. Series 4. 1887.
- Lister, J. J. *Notes on the Natives of Fakaofu; Journal of the Anthropological Institute.* Vol. XXI. August, 1891.
- Macpherson, Samuel Charters. *An Account of the Religious Opinions and Observances of the Khonds of Goomsur and Boad; Journal of the Royal Asiatic Society. Old Series.* Vol. VII. 1843.
- Matthews, M. C. *Notes on the Manners, Customs, Religion, Superstitions, etc., of the Australian Native; Journal of the Anthropological Institute.* Vol. XXIV. November, 1894.
- Peet, Stephen D. *Secret Societies and Sacred Mysteries; Memoirs of the International Congress of Anthropology.* Chicago, 1894.
- Powell, J. W. *Wyandotte Government; First Annual Report of the Bureau of Ethnology, 1879-80.* Washington, 1881.
- The North American Indians; Johnson's Universal Cyclopaedia.* New Edition. Vol. IV. New York, 1893.
- Sherwill, Walter S. *Notes upon a Tour through the Rájmahal Hills; Journal of the Asiatic Society of Bengal.* Vol. XX., No. 7. 1851.
- Shortt, J. *An Account of the Hill Tribes of the Neilgherries; Transactions of the Ethnological Society. New Series.* Vol. VII. 1869.
- Somerville, Boyle T. *Ethnological Notes on New Hebrides; the Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.* Vol. XXIII. May, 1894.
- Tetzlaff, William. *Notes on the Laughlan Islands. The Annual Report on New Guinea.* July, 1890-91. *Journal of the Anthropological Institute.* Vol. XXII. May, 1892.
- Thurn, E. F. *im. Anthropological Uses of the Camera; Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.* Vol. XXII. February, 1893.

- Tyler, Charles Dolby. The River Napo; The Geographical Journal. Vol. III. June, 1894.
- Tyler, E. B. On a Method of Investigating the Development of Institutions; applied to Laws of Marriage and Descent; Journal of the Anthropological Institute. Vol. XVII. February, 1889.

V.

Demológiai szociológia.**KÖNYVEK.**

- Adams, Henry Carter. Sixth Annual Report on the Statistics of Railways in the United States. Washington, 1894.
- Addams, Jane, and others. Hull House: Maps and Papers. Boston, 1895.
- Philanthropy and Social Progress. New York, 1893.
- Alien, Grant. Common Sense Science. Boston, 1880.
- Andrews, Charles McLean. The Old English Manor. Baltimore, 1892.
- Aristotle. On the Athenian Constitution. Translated by F. G. Kenyon. London, 1891.
- Bliss, Edwin Munsell. The Encyclopaedia of Missions. 2 vols. New York, 1891.
- Broca, Paul. Recherches sur l'hybridité animale en générale et sur l'hybridité humaine en particulier. Paris, 1860. Cikksorozat a Journal de la Physiologie című újságban.. Julius, Oktober, 1858. April, Julius, Október, 1859. April, 1860.
- Phenomena of Hybridity in Genus Homo. London, 1804.
- Bryce, James. The American Commonwealth. 2 vols. London és New-York, 1888 és 1894.
- Census, The, Tenth, of the United States. Washington, 1883.
- Census, Compendium of the Eleventh, of the United States. Washington, 1892–94.
- Charities Directory, New York. Sixth Edition. New York, 1895.
- Charities and Correction, Proceedings of the National Conference of. Twentieth Annual Session. Boston, 1893.
- Charities and Correction, Proceedings of the National Conference of. Twenty-first Annual Session. Boston, 1894.
- Charities and Correction, Proceedings of the National Conference of. Twenty-second Annual Session. Boston, 1895.
- Charities and Correction, Thirty-first Annual Report of the Commissioners of. New York, 1892.
- Condorcet, Marie Jean Antónia. Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain. 2 vols. Paris, 1795 es 1872.

- Crime, Annual Report of the Secretary of State on Statistics of, in the State of New York. 1893.
- Doolittle, Justus. Social Life of the Chinese. 2 vols. New York, 1867.
- Dumont, Arsène. Dépopulation et civilization. Paris, 1890.
- Ellis, Havelock. The Criminal. London, 18ü2.
- Féré, Charles. Dégénérescence et criminalité. Paris., 1888.
- Fiistel de Coulanges. La cité antique. Paris, 1804 és 1878.
- Origines du système féodal. Paris, 1890.
- Galton, Francis. Hereditary Genius. London, 1860.
- Natural Inheritance. London, 1889.
- Gannett, Henry. The Building of a Nation. New York, 1895.
- Gardner, Percy. New Chapters in Greek History. New York és London, 1892.
- Garofaio, R. Criminologia. Studio sul delitto sulle sue cause e sui mezzi di repressione. Turin, 1885. Franciául. La Criminologie. Paris, 1892.
- Gomme, George Lawrence. The Village Community. New York, 1890.
- Guyau, Marie Jean. L'art au point de vue sociologique. Paris, 1889.
- Éducator et hérédité, étude sociologique. Paris, 1889.
- Hansen, Georg. Die drei Bevölkerungsstufen. Munich, 1889.
- Harris, William T. Annual Reports of the Commissioner of Education. Washington.
- Hopkins, Edward Washburn, The Religions of India. Boston és London, 1895.
- Izoulet, Jean. La cité moderne et métaphysique de la sociologie. Paris, 1894.
- Jephson, Henry. The Platform. London és New York, 1892.
- Kovalevsky, Maxime. Modern Customs and Ancient Laws of Russia. London, 1891.
- Laurent, Emile. Les habitués des prisons de Paris. Lyons és Paris, 1890.
- Laveleye, Emile de. De la propriété et de ses formes primitives. Paris, 1874.
- Levasseur, E. La population française. 3 vols. Paris, 1889–92.
- Lloyd, Henry Demarest. Wealth against Commonwealth. New York, 1894.
- Loinbroso, Cesare. L'uoino deinquente. Milan, 1876. Franciául: L'homme criminel. 1 vol. es atlas. Paris, 1887.
- L'uoino di genio in rapporte alla psichitria, alla storia ed ail' estetica. Turin, 1888.
- Lombroso, Cesare, and Laschi, R. Il delitto politico e le rivoluzioni in rapport al diritto, ail antropología criminale ed alla scienza di governo. Turin, 1890. Francián!: Le crime politique et les révolutions. 2 vols. Paris, 1892.

- Longstaff, G. B. *Studies in Statistics*. London, 1891.
- MacDonald, Arthur. *Criminology*. New York, 1892.
- *Abnormal Man*. Washington, Bureau of Education, 1893.
- Mallock, William Hurrell. *Social Equality*. London és New York 1882.
- Mayo-Smith, Richmond. *Statistics and Sociology*. New York, 1895.
- Morris, George S. *Hegel's Philosophy of the State and of History*. Chicago, 1887.
- Morselli, Enrico. *In suicido, saggio di statistica morale comparata*. Milan, 1879.
- Nitti, Francesco S. *La popolazione e il sistema sociale*. Turin és Rome, 1894.
- Pearson, Charles H. *National Life and Character*. London, 1893.
- Pétrie, W. M. Flinders. *Ten Years' Digging in Egypt*. London és New York, 1892.
- Roosevelt, Theodore. *The Winning of the West*. 3 vols. New York, 1889–94.
- Seebohm, Frederic. *The English Village Community examined in its Relations to the Manorial and Tribal Systems*. London, 1883 és 1884.
- Shale, Nathaniel Southgate. *The United States of America*. 2 vols. New York, 1894.
- Simcox, E. J. *Primitive Civilizations*. 2 vols. London, 1894.
- Thompson, Daniel Greenleaf. *The Problem of Evil*. London, 1887.
- Vincent, Frank. *Actual Africa*. New York, 1895.
- Vinogradoff, Paul. *Villainage in England: Essays in English Mediæval History*. Oxford, 1892.
- Woods, Robert Archey. *English Social Movements*. New York, 1891.
- Wright, Carroll D. *A Report on Marriage and Divorce in the United States, 1867 to 1886, including an Appendix relating to Marriage and Divorce in Certain Countries in Europe*. Washington, 1889.
- *Ninth Annual Report of the Commissioner of Labour*, 1893. Washington, 1894.

ÉRTEKEZÉSEK.

- Brownell, Jane Louise. *The Significance of a Decreasing Birth-rate; Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. V., No. 1. July, 1894.
- Clark, Francis E. *The Young People's Society of Christian Endeavour; Johnson's Universal Cyclopaedia*. New Edition. Vol. II. New York, 1893.
- College Settlements Association, *Annual Reports of the*. New York.

- Cook, Waldo M. Murders in Massachusetts; Publications of the American Statistical Association. New Series. Vol. III., No. 23. September, 1893.
- Courtney, Leonard. The Swarming of Men; Nineteenth Century. No. CXXXIII. March, 1888.
- Dewey, Davis R. Statistics of Suicide in New England; Publications of the American Statistical Association. New Series. Nos. 18, 19. June, September,, 1892.
East Side House, Annual Reports of the New York.
- Falkner, Roland P. Statistics of Private Corporations. Publications of the American Statistical Association. New Series. No. 10. June, 1890.
- Ferrero, G. The Problem of Woman from a Bio-Sociological Point of View; Monist. Vol. IV., No. 2. January, 1894.
- Giddings, Franklin Henry. The Nature and Conduct of Political Majorities; Political Science Quarterly. Vol. VII., No. 1. March, 1892.
- – The Ethics of Social Progress; International Journal of Ethics. Vol. III., No. 2. January, 1893.
- Hadley, Arthur T. Review of Nitti's *La popolazione e il sistema sociale*; Political Science Quarterly. Vol. X., No. 1. March, 1895.
- Huxley, Thomas Henry. The Forefathers of the English People; Nature. Vol. I., No. 20. March 17, 1870.
- Janks, Jeremiah W. The Guidance of Public Opinion; the American Journal of Sociology. Vol. I., No. 2. September, 1895.
- Kellogg, Charles D. Charity Organization in the United States; Proceedings of the National Conference of Charities and Correction. Twentieth Annual Session. Boston, 1893.
- Kendall, Henry. Natural Heirship: or All the World Akin; the Nineteenth Century. Vol. XVIII. October, 1885.
- Kovalevsky, Maxime. Origin and Growth of the Village Community in Russia; Archaeological Review. Vol. I., No. 4. June, 1888.
- Mayo-Smith, Richmond. The Influence of Immigration on the United States of America; Bulletin de l'institut international de statistique. Vol. III., 1888. Rome, 1888.
- – Statistics and Economics; Publications of the American Economic Association. Vol. III., No. 4 and 5. September and November, 1888.
- Patten, Simon N. The Law of Population restated; Political Science Quarterly. Vol. X., No. 1. March, 1895.
- Ramsay, W. M. A Study of Phrygian Art; Journal of Hellenic Studies. Vol. IX., 1889.
- Secret Societies in China; Saturday Review. Vol. 72, No. 1873. September 19, 1891.

- Spencer, Herbert. A Theory of Population deduced from the General Law of Animal Fertility; Westminster Review. New Series. Vol. I., No. 2. 1852.
- - On the Americans. Address at the Farewell Banquet of November 11, 1882. New-York, 1883.
- Tarde, Gabriel. Études pénales et sociales: Les maladies de l'imitation. Lyons és Paris, 1892.
- University Settlement Society, Annual Reports of the. New York.
- Wright, Carrol D. An Historical Sketch of the Kaights of Labour; Quarterly Journal of Economics. Vol. I., No. 2. January, 1887.